

T.C.

BATMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NEOLİTİK DÖNEMDE GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNİN
MİMARİ AÇIDAN GELİŞİMİ

HAZIRLAYAN

Uğur SUCU

DANIŞMAN

Dr.Öğr.Üyesi Can Yümni GÜNDEM

Temmuz- 2019
BATMAN

T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL VE ONAYI

Dr. Öğr. Üyesi Can Yümni GÜNDEM danışmanlığında Uğur SUCU tarafından hazırlanan “Neolitik Dönemde Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Mimari Açından Gelişimi.” adlı tez çalışması 11/07/2019 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği ile Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ARKEOLOJİ Anabilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

Başkan

Doç. Dr. Aytaç ÇOŞKUN

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Esra LEVENT

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Can Yümni GÜNDEM

İmza

.....

.....

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Doç. Dr. Ferhat KORKMAZ
Enstitü Müdürü

.....

TEZ BİLDİRİMİ

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış/akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez ve Seminer Yazım Kılavuzu kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

DECLARATION PAGE

I hereby declare that all information in this document has been obtained and presented in accordance with academic rules/ethical conduct and Batman University Institute of Social Sciences' Thesis and Seminar Writing Guide. I also declare that, as required by these rules and conduct, I have fully cited and referenced all materials and results that are not original to this work.

Uğur Sucu

11.07.2019

ÖZET

YÜKSEK LİSANS

NEOLİTİK DÖNEMDE GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNİN MİMARİ AÇIDAN GELİŞİMİ

Uğur SUCU

BATMAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

DANIŞMAN: Dr. Öğr. Üyesi Can Yümni Gündem

2019, 311 Sayfa

Jüri

Dr. Öğr. Üyesi Can Yümni GÜNDEM

Doç. Dr. Aytaç COŞKUN

Dr. Öğr. Üyesi Esra Levent KAÇMAZ

İnsanoğlunun göçebe yaşam tarzından yerleşik düzene geçişini ve ardından yaşanan değişim ve gelişmeleri konusu içine alan Neolitik Dönem olarak adlandırılan süreç günümüzde arkeolojinin en çok araştırılan ve tartışılan konusu olmuştur. Anadolu coğrafyası, iklimin yerleşmeye elverişli olması, yer altı ve yer üstü kaynaklarının bolluğu gibi sebeplerden ötürü tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Anadolu coğrafyasının Neolitik Dönem içerisinde en önemli bölgesi de Güneydoğu Anadolu Bölgesidir. Güneydoğu Anadolu Bereketli Hilal bölgesinin bir parçası olmasından dolayı günümüzden on bin yıl önce insanların bu topraklara gelerek yerleşmeye başladıkları bölgedir.

İnsanoğlunun konargöçer yaşam tarzından yerleşik düzene geçişi tarihimizdeki en önemli safhalardan biridir. İnsan yaşadığı müddet içerisinde her zaman barınma ihtiyacı duymuştur. Yerleşik düzen anlayışı mimari olgusunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Giderek kompleks hale gelen yerleşimlerde konut yapıları dışında özel yapıların da inşa edildiğini görmekteyiz. Bu da bize insanların inanç dünyasında da birtakım gelişmelerinin olduğunu ispatlar. Erken dönemlerde barınaklar toprağa yarı gömülü, tek odalı, yuvarlak plan gösteren ve hafif malzemelerden yapılar şeklindeyken, süreç ilerledikçe çok odalı, daha kullanışlı dikdörtgen planlı yapılar karşımıza çıkmaktadır.

Ortaya çıkan bu mimari anlayış günümüz sosyal yapısını ve toplumsal ilişkilerini oluşturan, konutlardan basit yerleşmelere daha sonra da kentlere dönüşme aşamasının en önemli adımı olarak görülmektedir. Yaşanan bu dönüşüm sürecinde, gelişmelerin akıl, toplumsallaşma, etkileşim, teknoloji, ekonomi gibi pek çok evrensel faktöre bağlı olduğu ve bu bağlamda her seferinde tekrardan üretildiğini söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Güneydoğu Anadolu, Neolitik, Mimari, Çanak Çömlek

SUMMARY

M.A. THESIS

DEVELOPMENT OF THE SOUTHEAST REGION OF ANATOLIA IN TERMS OF ARCHITECTURE IN THE NEOLITHIC PERIOD

Uğur SUCU

BATMAN UNIVERSITY, INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

THE DEGREE OF MASTER OF SCIENCE IN ARCHAEOLOGY

Advisör: Asst. Prof. Dr. Can Yümni GÜNDEM

2019, 311 Pages

Jury

Asst. Prof. Dr. Can Yümni GÜNDEM

Assoc. Prof. Dr. Aytaç COŞKUN

Asst. Prof. Dr. Esra Levent KAÇMAZ

Today the phase called Neolithic Period, which covers the transition of human beings from nomadic lifestyle to settled order and subsequent changes and developments, has become the most researched and discussed subject of archaeology. Anatolia has been the home of many civilizations throughout history due to its location, arable lands and climate availability besides abundance of underground and surface resources. As is known Southeastern Anatolia is the most important region of Anatolia in the Neolithic Period. Therefore, Southern Anatolia is the part of fertile crescent where people came to settle ten thousand years ago.

Evolution of human beings from nomadic lifestyle to settled order is one of the most important stages in our history. Man has always been in need of shelter since his existence. The insight of permanent settlement led to a phenomena called Architecture. From the earliest phase of the Neolithic Age we witnessed the special buildings, nonresidential buildings beside the buildings constructed only the purpose of living. This gives us very important information about the religious belief of the Neolithic People.

When we look at ordinary architectural examples, the shelters were semi-buried one circular room simply built of mud and light materials, afterwards as the process progressed more sophisticated, useful, multi-room, rectangular residences were emerged.

This emerging architectural comprehension is seen as the most important step in the stage of transformation from dwellings to simple settlements, villages and then to cities that constitute the social structure and social relations of today. it is likely to say that the

improvement of humanity depends on many universal factors such as socialization, interaction, technology and economy and all that factors are reproduced over and over again in this context.

Keywords: Southeastern Anatolia, Neolithic, Architecture, Pottery

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Neolitik Dönem mimarisi incelenmiştir. Neolitik Dönem'de Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan insanın yerleşik düzene geçmesiyle birlikte mimaride yaşanan değişim ve gelişimle yaşam ve kültürel yapısında nasıl bir değişim olduğu anlamaya çalışıldı. Erken Neolitik Dönem'de görülen tek odalı basit yuvarlak planlı yapılardan inşa edilen yapılardan zaman içerisinde dikdörtgen planlı çok odalı yapıların inşa edildiği görülmektedir. Yaşanan bu gelişimde artan refah düzeyi ve buna bağlı olarak ihtiyaçların artması sonucu mimaride anlayışın geliştiğini bize göstermektedir. Neolitik Dönem kendi içerisinde pek çok yeniliği barındırmasından dolayı önemli bir süreçtir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'de sınırları içerisinde pek çok Neolitik Dönem yerleşimleri barındırmasından ötürü oldukça önemli bir bölgedir.

Yapmış olduğum yüksek lisans tezinde bana böylesine değerli bir konuyu öneren, tezimin her aşamasında bana her türlü konuda yol gösteren, tez çalışmam esnasında yapıcı değerlendirmelerde bulunan ve yardım eden değerli hocam ve tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Can Yünni Gündem'e desteğinden dolayı teşekkür ederim. Yüksek lisans eğitimim süresince kaynakça sağlamada desteğini esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Aytaç Coşkun'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tez süreci içerisinde verdiği manevi desteklerinden ötürü Sn. Ebru Gündem'e teşekkürlerimi sunarım.

Eğitim hayatım boyunca her türlü desteği veren, benden hiçbir şeyi esirgemeyen ve bu seviyeye gelmemde çok büyük payı olan kıymetli aileme teşekkür ederim.

Batman, 2019

Uğur SUCU

İÇİNDEKİLER

ÖZET	İV
SUMMARY	V
ÖNSÖZ	Vii
İÇİNDEKİLER	Viii
LEVHALAR LİSTESİ	XI
KISALTMALAR LİSTESİ	XXI
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Amaç	2
1.2. Yöntem.....	2
1.3.Kapsam	3
1.4.Araştırma Tarihiçesi	3
2. NEOLİTİK ÖNCESİ SÜREÇ VE NEOLİTİK DEVRİM.....	6
2.1. Paleolitik Dönem	6
2.2. Epi-Paleolitik Dönem	9
2.3. Natufian Kültürü.....	11
3. NEOLİTİK DÖNEM	15
3.1. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A (ÇÇNA)	17
3.2. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B (ÇÇNB).....	21
3.3.Çanak Çömleklili Neolitik Dönem (ÇN)	23
3.4.Neolitik Dönem’le Görülen Yenilikler	25
4. GÜNEYDOĞU ANADOLU’DA NEOLİTİK DÖNEM VE YERLEŞİM MİMARİSİ	28

4.1. Bölgenin Coğrafi Konumu	28
4.2. İklimi ve Yer Şekilleri	29
4.3. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Neolitik Dönem Yerleşim Mimarisi	34
4.3.1. Yukarı Dicle Havzası Yerleşimleri	34
4.3.1.1. Hallan Çemi.....	34
4.3.1.2. Çayönü	40
4.3.1.3. Körtik Tepe.....	51
4.3.1.4. Gusir Höyük	56
4.3.1.5. Hasankeyf Höyük	59
4.3.1.6. Boncuklu Tarla	62
4.3.1.7. Sumaki Höyük	65
4.3.1.8. Salat Cami Yanı.....	68
4.3.1.9. Hakemi Use	72
4.3.2. Orta Fırat ve Çevresi Yerleşimleri	79
4.3.2.1. Göbekli Tepe	79
4.3.2.2. Balıklı Göl Höyüğü / Yeni Mahalle.....	92
4.3.2.3. Başaran Höyük	94
4.3.2.4. Başaran – Herzo Tepesi	95
4.3.2.5. Kocanizam Tepesi.....	96
4.3.2.6. Karahan Tepe.....	97
4.3.2.7. Hamzan Tepe.....	98
4.3.2.8. Hayaz Höyük	100
4.3.2.9. Levzin Höyük	101
4.3.2.10. Nevali Çori	103
4.3.2.11. Gürcütepe	111
4.3.2.12. Akarçay Tepe.....	112
4.3.2.13. Gritille Höyük.....	117
4.3.2.14. Mezraa Teleilat	119
5. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDE NEOLİTİK DÖNEM MİMARİSİNİN GELİŞİMİ.....	127
5.1. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Neolitik Dönem Konut Mimarisinin Gelişimi.....	127
5.2. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Neolitik Dönem Kamu / Kült Mimarisinin Bölgesel Gelişimi.....	137
6. KONUT VE KÜLT MİMARİSİNİN BÖLGESEL KARŞILAŞTIRMALARI.....	146
7. SONUÇ.....	159
KAYNAKÇA.....	166

LEVHALAR 182

ÖZ GEÇMİŞ 290

LEVHALAR LİSTESİ

Levha 1: Anadolu zaman çizelgesi (Türkcan 2012, Resim 1.2)

Levha 2: Bereketli Hilal haritası (Hauptman ve Özdoğan 2007, s.27)

Levha 3: Yakınoğu'daki MÖ 10. binden MÖ 7. bine kadar olan önemli buluntu yerleri (Schmidt 2007c, s.1)

Levha 4: Türkiyede bulunan başlıca Neolitik yerleşimler (Özdoğan 2012 s.51)

Levha 5: Güneydoğu Anadolu bölge haritası (www.nenedirvikipedi.com)

Levha 6: Konum olarak Hallan Çemi (Rosenberg 1993, Fig.1)

Levha 7: Hallan Çemi'de kazılan alan (Rosenberg 1993, Fig.3)

Levha 8: Hallan Çemi yerleşmesinde kazılmış yapı seviyeleri (Starkovich – Stiner 2009, Fig.2)

Levha 9: Hallan Çemi'de 2. tabakada ortaya çıkarılan taş döşemeli bir yapı (Rosenberg 2007b, Fig.6)

Levha 10: Hallan Çemi, A kamusal yapısı (Rosenberg 2007b, Fig.8)

Levha 11: A kamusal yapısında yer alan taş seki (Rosenberg 2007b, Fig.13)

Levha 12: A kamusal yapıda bulunan yabancı sığır kafatası (Rosenberg 2007b, Fig.11)

Levha 13: Hallan Çemi, B kamusal yapısı (Rosenberg 2007b, Fig.7)

Levha 14: Hallan Çemi'de ele geçen yılan biçimli kemik (Rosenberg 2007b, Fig.10)

Levha 15: Çayönü ve Ergani Ovası (A.Özdoğan 2007b, Fig.1)

Levha 16: Çayönü, onarımdan sonra doğu alanı Hilar kayalıklarına doğru (A.Özdoğan 2007b, Fig.3)

Levha 17: Çayönü, taş temelli yeni çanak çömlekleli Neolitik alt evre (A.Özdoğan 2007b, Fig.4)

Levha 18: Çayönü doğu kazı alanı (Çambel vd. 1985, Resim 3)

Levha 19: Çayönü batı kazı alanı (Çambel vd. 1985, Resim 4)

Levha 20: Yuvarlak Planlı Yapılar Evresi (A.Özdoğan 2007b, Fig.7)

- Levha 21:** RA, taş subasmanlı çukur barınak (A.Özdoğan 2007b, Fig.9)
- Levha 22:** Izgara Planlı Yapılar Evresi (A.Özdoğan 2007b, Fig.10)
- Levha 23:** Izgara planlı yapılar GS (g1), GHc-d (g3-4); güneyden bakış (A.Özdoğan 2007b, Fig.12)
- Levha 24:** Sel tarafından tahribata uğrayan GM ve GN yapıları (A.Özdoğan 2007b, Fig.11)
- Levha 25:** Kanallı Yapılar Evresi'nin ateş çukurları tarafından tahrip edilmiş son ızgara planlı yapılardan biri GR ve üstündeki ters ızgara planlı yapı GP (A.Özdoğan 2007b, Fig.17)
- Levha 26:** Kanallı Yapılar Evresi (A.Özdoğan 2007b, Fig.19)
- Levha 27:** Batı Alanı Kanallı Yapılar Evresi DI ve çevresindeki atölyeler, altta ters ızgara planlı yapı DP (A.Özdoğan 2007b, Fig.20)
- Levha 28:** Taş Döşemeli Yapılar Evresi (A.Özdoğan 2007b, Fig.32)
- Levha 29:** Taş döşemeli yapı DA (A.Özdoğan 2007b, Fig.31)
- Levha 30:** Hücre Planlı Yapılar Evresi (A.Özdoğan 2007b, Fig.35)
- Levha 31:** DS Yapısı, kuzeydoğu hücre buluntuları (c3) ve üst katın çökmüş tabanı (A.Özdoğan 2007b, Fig.41)
- Levha 32:** CT yapısı (c3), üst kata çıkan basamaklar (A.Özdoğan 2007b, Fig.40)
- Levha 33:** Geniş Odalı Yapılar Evresi (A.Özdoğan 2007b, Fig.54)
- Levha 34:** Saltaşı Döşemeli FA yapısı (A.Özdoğan 2007b, Fig.18)
- Levha 35:** Terazzo Yapısı (A.Özdoğan 2007b, Fig.49)
- Levha 36:** Terazzo Yapısı'ndan bir ayrıntı (A.Özdoğan 2007b, Fig.50)
- Levha 37:** Kafataslı Yapı BM (A.Özdoğan 2007b, Fig.21)
- Levha 38:** BM2b duvarları kalkmadan önce ve BM2c taban altı hücreleri (A.Özdoğan 2007b, Fig.26)
- Levha 39:** BM2c, batı oda, kafatası ve uzun kemiklerden oluşan düzenleme (A.Özdoğan 2007b, Fig.27)
- Levha 40:** BM2b ikincil gömüt yanında domuz dişinden takı (A.Özdoğan 2007b, Fig.30)
- Levha 41:** BM2a duvardan düşmüş boynuzlu kafatası (A.Özdoğan 2007b, Fig.25)

- Levha 42:** BM2a, sonradan örülerek kapatılmış kapı (A.Özdoğan 2007b, Fig.29)
- Levha 43:** BM2a ve arkada BM2ab (A.Özdoğan 2007b, Fig.28)
- Levha 44:** Körtik Tepe'nin konumu (Özkaya – San 2007b, Fig.1)
- Levha 45:** Körtik Tepe havadan çekilmiş fotoğrafı (Atlas Dergisi 240.sayı, 2013)
- Levha 46:** Körtik Tepe topografik harita (Özkaya – San 2007b, Fig.2)
- Levha 47:** Körtik Tepe yuvarlak planlı yapılar ve depolama birimleri (Özkaya vd. 2012, Çizim 2)
- Levha 48:** Körtik Tepe A6 açmasında yer alan taş döşemeli platform-silo (Özkaya – San 2007b, Fig.5)
- Levha 49:** Körtik Tepe Y 44 Yapısı (Özkaya vd. 2010, Resim 2)
- Levha 50:** Körtik Tepe A25 açmasında yer alan tabanında mezar bulunan yuvarlak ya da oval mimari doku (Özkaya – San 2007b, Fig.3)
- Levha 51:** Körtik Tepe A17 açmasında yer alan tabanında mezar bulunan yuvarlak ya da oval mimari doku (Özkaya – San 2007b, Fig.4)
- Levha 52:** Körtik Tepe A51 açmasında yer alan yuvarlak planlı yapı ve intramural mezarlar (Özkaya vd. 2010, Resim 1)
- Levha 53:** Körtik Tepe A71 açması ve çevresinin şematik çizimi (Özkaya vd. 2014, Fig.2)
- Levha 54:** Körtik Tepe A34 açmasında yer alan yuvarlak planlı yapılar (Özkaya vd. 2009, Resim 2)
- Levha 55:** Körtik Tepe A 39 açmasında yer alan depolama birimleri (Aktüel Arkeoloji 17.sayı, 2010)
- Levha 56:** Körtik Tepe'de ele geçen bezemeli figürlü taş nesnelere (Özkaya – San 2007b, Fig.19)
- Levha 57:** Körtik Tepe ele geçen bezemesiz ve bezemeli taş kaplar (Özkaya-Coşkun 2007, Resim 15-16)
- Levha 58:** Körtik Tepe buluntularından toplu bir görünüm (Özkaya – San 2007b, Fig.27)
- Levha 59:** Gusir Höyük doğudan görünümü ve Gusir Gölü (Atlas Dergisi 240.sayı, 2013)
- Levha 60:** Gusir Höyük havadan görünüm (Atlas Dergisi 240.sayı, 2013)
- Levha 61:** Kazı alanının en üst kesiminde yer alan mekanlara bölünmüş dörtgen planlı yapının içinde yer alan odanın köşesine yerleştirilmiş olan dikilitaş (Bingöl 2018, Şekil 7)

Levha 62: Gusir Höyük'te çukur tabanlı yapının ortasında bulunan ve özenle biçimlendirilmiş bir altlık üzerinde yükselen dikilitaş örneği (Bingöl 2018, Şekil 6)

Levha 63: Gusir Höyük üst kesimde bulunan büyük yuvarlak yapı (Atlas Dergisi 240.sayı, 2013)

Levha 64: Gusir Höyük'te bulunan dikilitaş (Atlas Dergisi 240.sayı, 2013)

Levha 65: Hasankeyf Höyük havadan görünüm (www.hasankeyfkazilar.org.tr)

Levha 66: Hasankeyf Höyük çukur tabanlı yuvarlak yapılardan örnek (Atlas Dergisi 240.sayı, 2013)

Levha 67: Hasankeyf Höyük yuvarlak yapılar (www.hasankeyfkazilar.org.tr)

Levha 68: Hasankeyf Höyük 3 numaralı yapının havadan görünümü(Arkeoatlas 2013: s.43)

Levha 69: Hasankeyf Höyük buluntularından toplu görünüm (www.hasankeyfkazilar.org.tr)

Levha 70: Boncuklu Tarla havadan görünümü (Kodaş 2018, Resim 2)

Levha 71: Boncuklu Tarla planı (Ökse vd. 2014, Resim 7)

Levha 72: Boncuklu Tarla K9 açması (Ökse vd. 2014, Resim 8)

Levha 73: Boncuklu Tarla son ÇÇNB dönemi mimari kalıntılar (Kodaş 2018, Resim:3)

Levha 74: Boncuklu Tarla Terazzo yapısı (Kodaş 2018, Resim 5)

Levha 75: Boncuklu Tarla ÇÇNA ve ÇÇNA-ÇÇNB geçiş mimari kalıntıları (Kodaş 2018, Resim 6)

Levha 76: Sumaki Höyük genel bir görünüm (Arkeoatlas 2013 s.57)

Levha 77: Sumaki Höyük'te ortaya çıkarılan yapı kalıntıları (Arkeoatlas 2013 s.57)

Levha 78: Sumaki Höyük'te ortaya çıkarılan fırın yapısı (Arkeoatlas 2013 s.60)

Levha 79: Ziftli kilden yapılmış nesnelere. Solda: Domuz figürü – Sağda: Kaplumbağa figürü (Arkeoatlas 2013, s.60)

Levha 80: Salat Cami Yanı yerleşimin konumu (Miyake 2006, Harita 1)

Levha 81: Salat Cami Yanı I. evreye ait yapı kalıntıları (Miyake 2011, Çizim 1)

Levha 82: Salat Cami Yanı I. evreye ait taş döşeme (Miyake 2007b, Resim 1-2)

Levha 83: Salat Cami Yanı II. evre yapı kalıntıları (Miyake 2007b, Resim 3)

Levha 84: Salat Cami Yanı II. evreye ait ocak (Miyake 2007b, Resim 4)

- Levha 85:** Salat Cami Yanı II. evreye ait tandır ya da ateş çukuru (Miyake 2007b, Resim 5)
- Levha 86:** Salat Cami Yanı 166 numaralı yapı (Miyake 2011, Resim 1)
- Levha 87:** Salat Cami Yanı oval biçimli ocak (Miyake 2008, Resim 5)
- Levha 88:** Salat Cami Yanı ateş çukuru (Miyake 2008, Resim 7)
- Levha 89:** Hakemi Use yerleşiminin konumu (Tekin 2006b, Harita 1)
- Levha 90:** Hakemi Use topografik planı (Tekin 2011a, Resim 2)
- Levha 91:** Hakemi Use açmaların doğudan genel görünümü (Tekin 2011b, Fig. 4)
- Levha 92:** Hakemi Use E8 açması güneyden görünümü (Tekin 2011b, Fig. 6)
- Levha 93:** Hakemi Use E9 açması güneyden görünümü (Tekin 2011b, Fig. 7)
- Levha 94:** Hakemi Use E10 açmasında ortaya çıkarılan yuvarlak planlı yapı Yapı 3 (Tekin 2013, Fig. 2)
- Levha 95:** Hakemi Use E7 açması Yapı 4 (Tekin 2013, Fig. 5)
- Levha 96:** Hakemi Use E9 açması Yapı 7 (Tekin 2013, Fig. 7)
- Levha 97:** Hakemi Use E7 açması Yapı 12 (Tekin 2012, Fig. 44.2)
- Levha 98:** Hakemi Use E9 açması Yapı 16 (Tekin 2012, Fig. 44.3)
- Levha 99:** Hakemi Use E9 açması Yapı 17 ve Yapı 18 (Tekin 2013, Fig. 8)
- Levha 100:** Kazılara başlamadan önce Göbekli Tepe'nin havadan görünümü (Schmidt, Dietrich ve Notroff 2015, Resim 1)
- Levha 101:** Göbekli Tepe'nin topografik planı (Schmidt 2008, Resim 1)
- Levha 102:** Göbekli Tepe'nin güney çukurluğunda bulunan ana kazı alanı (Schmidt, Dietrich ve Notroff 2015, Resim 2)
- Levha 103:** Göbekli Tepe, güney yamacı ve güneybatı tepesi kazı alanlarının şematik mimari planı (Schmidt 2012, Resim 1)
- Levha 104:** A-D yapıları çevresinde ana kaya kullanımına yönelik incelemelerin yapıldığı noktalar (Schmidt 2012, Resim 2)
- Levha 105:** Göbekli Tepe alanında yer alan T biçimli dikilitaşlar (Aktüel Arkeoloji 27. Sayı, 2012)
- Levha 106:** Göbekli Tepe A Yapısı (Schmidt 2007c, Resim 42)
- Levha 107:** Göbekli Tepe A Yapısı'nda ortaya çıkarılan 1 numaralı dikilitaş (Schmidt 2007c, Resim 45)

- Levha 108:** Göbekli Tepe A Yapısı'nda ele geçen 2 numaralı dikilitaş (Schmidt 2007c, Resim 46)
- Levha 109:** Göbekli Tepe A Yapısı'nda ele geçen 5 numaralı dikilitaş (Schmidt 2007c, Resim 47)
- Levha 110:** Göbekli Tepe B Yapısı (Schmidt, Dietrich ve Notroff 2015, Resim 5)
- Levha 111:** Göbekli Tepe B Yapısı dikilitaş 9 (Schmidt 2007c, Resim 51)
- Levha 112:** Göbekli Tepe B Yapısı dikilitaş 10 (Schmidt 2007c, Resim 52)
- Levha 113:** Göbekli Tepe B Yapısı 14 numaralı dikilitaş (Schmidt 2007c, Resim 53)
- Levha 114:** Göbekli Tepe B Yapısı 6 numaralı dikilitaş (Schmidt 2007c, Resim 54)
- Levha 115:** Göbekli Tepe C Yapısı (Schmidt, Dietrich ve Notroff 2015, Resim 6)
- Levha 116:** Göbekli Tepe C Yapısı 26 numaralı dikilitaş (Schmidt 2007c, Resim 62)
- Levha 117:** Göbekli Tepe C Yapısı 12 numaralı dikilitaş (Schmidt 2007c, Resim 59)
- Levha 118:** Göbekli Tepe D Yapısı (Schmidt 2007b, Fig. 24)
- Levha 119:** Göbekli Tepe D Yapısı Merkezi dikilitaşlar (Schmidt 2007c, Resim 77)
- Levha 120:** Göbekli Tepe D Yapısı 18 numaralı dikilitaş (Schmidt 2007c, Resim 80)
- Levha 121:** Göbekli Tepe D Yapısı 33 numaralı dikilitaş (Schmidt 2007c, Resim 88-90)
- Levha 122:** Göbekli Tepe 20 numaralı dikilitaş (Schmidt 2007c, Resim 83)
- Levha 123:** Göbekli Tepe 21 numaralı dikilitaş (Schmidt 2007c, Resim 84)
- Levha 124:** Göbekli Tepe 30 numaralı dikilitaş (Schmidt 2007c, Resim 86)
- Levha 125:** Göbekli Tepe D Yapısı 38 numaralı dikilitaş (Schmidt 2007c, Resim 87)
- Levha 126:** Göbekli Tepe E Yapısı (Bingöl 2018 Şekil 81)
- Levha 127:** Göbekli Tepe E Yapısı'nda yer alan sarnıç benzeri oyuklar (Bingöl 2018, Şekil 81)
- Levha 128:** Göbekli Tepe'de bulunan çukur yapı (Clare vd. 2019, Resim 3)
- Levha 129:** Göbekli Tepe'de bulunan domestik yapı (Clare vd. 2019, Resim 4)
- Levha 130:** Göbekli Tepe F Yapısı (Schmidt, Dietrich ve Notroff 2015, Resim 11)
- Levha 131:** Göbekli Tepe 56 numaralı dikilitaş (Bingöl 2018, Şekil 114)
- Levha 132:** Göbekli Tepe Aslanlı Yapı (Schmidt 2007c, Resim 100)

- Levha 133:** Göbekli Tepe Aslanlı Yapı dikilitaş (Schmidt 2007c, Resim 102)
- Levha 134:** Göbekli Tepe, kadın figürü (Schmidt 2007c, Resim 104)
- Levha 135:** Göbekli Tepe kuzeybatısında ele geçen kapı eşik taşı (Schmidt, Dietrich ve Notroff 2015, Resim 13)
- Levha 136:** Urfa Kalesi, Balıklı Göl ve Yeni Mahalle'nin genel görünümü (Çelik 2007, Fig.1)
- Levha 137:** Urfa eski kent merkezi haritası (Çelik 2007, Fig. 3)
- Levha 138:** Yeni Mahalle 1. terazzo taban (Çelik 2007, Fig. 15)
- Levha 139:** Yeni Mahalle 2. terazzo taban (Çelik 2007, Fig. 16)
- Levha 140:** Yeni Mahalle alanında çıkarılan Urfa Heykeli (Çelik 2007, Fig. 4)
- Levha 141:** Başaran Höyük güneyden görünümü (Çelik, Güler, M. ve Güler, G. 2012 Resim 1)
- Levha 142:** Başaran Höyük etrafında bulunan anakayaya oyulmuş küçük oyuk grupları (Çelik, Güler, M. ve Güler, G. 2012, Resim 2)
- Levha 143:** Başaran – Herzo Tepesi'nin güneybatıdan görünümü (Çelik, Güler, M. ve Güler, G. 2012, Resim 3)
- Levha 144:** Başaran – Herzo Tepesi'nde yer alan yuvarlak planlı yapı (Çelik, Güler, M. ve Güler, G. 2012, Resim 4)
- Levha 145:** Kocanizam Tepesi'nin kuzeyden görünümü (Çelik, Güler, M. ve Güler, G. 2012, Resim 5)
- Levha 146:** Kocanizam Tepesi'nde bulunan T şeklinde dikmetaş parçası (Çelik, Güler, M. ve Güler, G. 2012, Resim 6)
- Levha 147:** Karahan Tepe'nin konumu (Çelik 2011, Harita 1)
- Levha 148:** Karahan Tepe Yerleşiminden 'T' biçimli dikilitaş buluntusu (Bingöl 2018, Şekil 122)
- Levha 149:** Karahan Tepe'de bulunan dairesel oyuklar (Çalğan 2015, Resim 64a-64b)
- Levha 150:** Karahan Tepe'de ele geçen yılan kabartmalı dikilitaş (Çalğan 2015, Resim 53)
- Levha 151:** Hamzan Tepe'de yer alan oyuklar (Çalğan 2015, Resim 30)
- Levha 152:** Hayaz Höyük konumu (www.tayproject.org)

- Levha 153:** Levzin Höyük'ün konumu (www.tayproject.org)
- Levha 154:** Nevali Çori (www.tayproject.org)
- Levha 155:** Nevali Çori havadan fotoğrafı (Hauptmann 2007b, Fig. 26)
- Levha 156:** Nevali Çori I: 1. tabaka (Hauptmann 2007b, Fig. 1)
- Levha 157:** Nevali Çori I: 2. tabaka (Hauptmann 2007b, Fig. 2)
- Levha 158:** Nevali Çori I: 3A-B ve 2. tabaka (Hauptmann 2007b, Fig. 3)
- Levha 159:** Nevali Çori I: 4. tabaka (Hauptmann 2007b, Fig. 4)
- Levha 160:** Nevali Çori I: 2. tabaka canlandırma resmi (Hauptmann 2007b, Fig. 5)
- Levha 161:** Nevali Çori 2 numaralı kült yapısı (Hauptmann 2007b, Fig. 7)
- Levha 162:** 2 numaralı kült yapının kuzeydoğu duvar yanından kroki planı (Türkcan 2006, Levha 68)
- Levha 163:** Nevali Çori 3 numaralı kült yapısı (Hauptmann 2007b, Fig. 8)
- Levha 164:** Nevali Çori 3 numaralı kült yapısı paye 1 (Türkcan 2006, Levha 84)
- Levha 165:** Nevali Çori 2 ve 3 numaralı kült yapıların aksonometrik çizimi (Hauptmann 2007b, Fig. 9)
- Levha 166:** Kireçtaşıdan yapılmış yılan betimlemeli baş (Hauptmann 1999, Fig.10)
- Levha 167:** Nevali Çori'den ele geçen kireç taşı yontu (Hauptmann 1999, Fig.12)
- Levha 168:** Kuş biçimli direk ve rekonstrüksiyon çizimi (Hauptmann 1999, Fig. 14a-14b)
- Levha 169:** Bir kadına ait olduğu düşünülen heykelin baş kısmı (Hauptmann 1999, Fig. 13a)
- Levha 170:** Nevali Çori'den kireçtaşı plaka (Hauptmann 1999: Fig.17)
- Levha 171:** Gürcütepe'nin konumu (www.tayproject.org)
- Levha 172:** Gürcütepe II'de ortaya çıkarılan mimari buluntu (Schmidt 2007c, Resim 20)
- Levha 173:** Akarçay Tepe'nin konumu (www.tayproject.org)
- Levha 174:** Akarçay Tepe N yapısı (Özbaşaran-Molist 2007, Fig. 4)
- Levha 175:** Akarçay Tepe M yapısı (Özbaşaran-Molist 2007, Fig. 5)
- Levha 176:** Akarçay Tepe 8. ve 7. tabakalar (Özbaşaran-Molist 2007 Fig. 8)
- Levha 177:** Akarçay Tepe R yapısı (Özbaşaran-Molist 2007 Fig: 11)
- Levha 178:** Akarçay Tepe Y yapısı (Özbaşaran-Molist 2007 Fig: 13)

- Levha 179:** Akarçay Tepe K yapısı (Özbaşaran-Molist 2007, Fig. 14)
- Levha 180:** Akarçay Tepe BA yapısı (Özbaşaran-Molist 2007, Fig. 18)
- Levha 181:** Akarçay Tepe BB yapısı (Özbaşaran-Molist 2007, Fig. 17)
- Levha 182:** Akarçay Tepe, solda BA, üstte BB ve sağda K yapıları(Özbaşaran-Molist 2007, Fig. 19)
- Levha 183:** Akarçay Tepe, çanak çömleksiz neolitik yapılar ve açık alanlar; kuzeyden güneye (Özbaşaran-Molist 2007, Fig. 15)
- Levha 184:** Gritille Höyük konumu (www.tayproject.org)
- Levha 185:** Gritille Höyük planı ve 1984 yılında kazı çalışması yapılan alanlar (Ellis 1985, Fig. 1)
- Levha 186:** Mezraa Teleilat havadan görünümü (Özdoğan 2007b, Fig. 1)
- Levha 187:** Mezraa Teleilat kazı alanı havadan görünümü (Özdoğan 2007b, Fig. 2)
- Levha 188:** Mezraa Teleilat 2002 yılı durum planı (Özdoğan 2007b, Fig. 3)
- Levha 189:** Mezraa Teleilat Geçiş Evresi küllü alanlar ve kenarları kil sıvalı çukurlar (Özdoğan 2007b, Fig. 11)
- Levha 190:** Mezraa Teleilat Geçiş Evresi'ne ait tabanı küçük taşlarla döşeli söbemsî fırın (Özdoğan 2007b, Fig. 14)
- Levha 191:** Mezraa Teleilat, solda AE ve sağda AD yapıları (Özdoğan, Karul ve Ayhan 2001, Resim 9-10)
- Levha 192:** Mezraa Teleilat AB yapısı (Özdoğan 2007b, Fig. 35)
- Levha 193:** Mezraa Teleilat AV yapısı (Karul, Ayhan ve Özdoğan 2003, Resim 5)
- Levha 194:** Mezraa Teleilat AG yapısı (Özdoğan, Karul ve Ayhan, 2004, Fig. 12)
- Levha 195:** Mezraa Teleilat AH yapısı (Özdoğan, Karul ve Ayhan 2002, Fig. 7)
- Levha 196:** Mezraa Teleilat AY yapısı (Karul, Ayhan ve Özdoğan 2003, Resim, 4)
- Levha 197:** Mezraa Teleilat AY yapısında bulunan domuz iskeletleri (Özdoğan 2007b, Fig. 47)
- Levha 198:** Mezraa Teleilat anıtsal çevre duvarı ve sağdaki ise duvarın derinliğini gösteren sondaj (Özdoğan 2007b, Fig. 31-32)
- Levha 199:** Çatalhöyük yerleşim planı (Kejanlı 2005, Fig. 4, Brosius 2005 Fig.3)
- Levha 200:** Aşıklı Höyük yerleşme planı (www.tayproject.org)

- Levha 201:** Aşıklı höyük HV yapısı (Duru 2013, Şekil 14)
- Levha 202:** Aşıklı Höyük T yapısı (Duru 2013, Fig.13)
- Levha 203:** Jerf el Ahmar genel görünümü (www.archeorient.hypotheses.org)
- Levha 204:** Jerf el Ahmar EA 53 yapısı (www.archeorient.hypotheses.org)
- Levha 205:** Nemrik'te yer alan yuvarlak planlı barınaklar (Kozłowski-Kempisty 1990, Fig:1)
- Levha 206:** Nemrik'te yer alan dikdörtgene yakın planlı barınaklar (Kozłowski-Kempisty 1990, Fig:6)
- Levha 207:** Abu Hureyra dikdörtgen planlı yapı (Moore 2016 fig:4)
- Levha 208:** Yukarı Dicle Havzası'nda bulunan yerleşmelere genel bir bakış
- Levha 209:** Orta Fırat ve çevresinde bulunan yerleşmelere genel bir bakış
- Levha 210:** Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki yerleşmelerin mimari aşaması
- Levha 211:** Yukarı Dicle Havzası ve Orta Fırat ve çevresinde bulunan dikilitaşlar
- Levha 212:** Yerleşmelerin kronolojik sıralaması

KISALTMALAR LİSTESİ

MÖ: Milattan önce

MS: Milattan sonra

Vd: Ve diğerleri

Vb: Ve benzeri

Fig: Figür

Km: Kilometre

M: Metre

Cm: Santimetre

S: Sayfa

C14: Karbon 14

1. GİRİŞ

İnsanlık tarihinin uzun geçmişinde birçok sayısız kültür ortaya çıkmıştır. Bu kültürlerin büyük bir kısmı varlıklarını koruyamadığından dolayı kaybolup gitmiş, bazıları ise günümüze kadar gelen uygarlıkların gelişim adımlarını belirlemiştir. Neolitik Dönem’de insanlık tarihi için önemli bir yer tutmaktadır. Neolitik Dönem’de havaların ısınması ve iklim şartlarının müsait olması da dönem içerisinde birtakım değişikliklere vesile olmuştur. Yaşanan köklü ve hızlı değişimlerin yaşandığı bu süreç ‘Devrim’ olarak da nitelenmektedir. Asırlar boyunca sürekli göçer bir yaşam tarzı, geçimini avcı ve toplayıcılıkla sağlayan insanoğlu bu dönemde yerleşik yaşam tarzını benimsemiş, kilden çanak çömlek yapımına başlanmış, tarım yapmayı öğrenmiş ve hayvanları evcilleştirmiştir. Böylelikle Neolitik Dönem’de yaşayan insanlar tarımdan ötürü su kaynaklarına yakın yerlere yerleşmişlerdir. Dolayısıyla öncelikle küçük gruplar halinde yaşamış ve zaman içerisinde yerleşim alanlarının büyüdüğü görülmektedir.

Neolitik Dönem’le birlikte günümüz uygarlığının temelleri de atılmıştır. Yerleşik düzenle birlikte bu dönemde gerek sivil yapılar gerekse de dini yapılar olsun mimari anlayışın da ortaya çıktığını görmekteyiz. Anadolu coğrafyası da bulunduğu konum itibariyle tarih sürecinde önemli bir konumdadır. Yaşanan tüm süreçlerde birçok kültürü içinde barındırmıştır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi de içinde önemli Neolitik merkezleri barındıran bir bölgedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ne baktığımız zaman genel olarak yerleşmeler Fırat ve Dicle havzalarında ve bu nehirlerin aktıkları çevrelerde yoğunlaştığı görülmektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde bulunan yerleşmelerin mimarisini incelediğimiz zaman mimarinin zaman içerisinde aşamalar halinde gelişim gösterdiği görülmektedir. Neolitik Dönem’in erken zamanlarında yuvarlak planlı yapıların görüldüğü ve zaman içerisinde yuvarlak planın gelişerek dikdörtgen formlu yapılara dönüştüğü görülmektedir. Neolitik Dönem’de Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde sadece sivil mimarinin olmadığı da saptanmıştır. Dönem insanların yaşamış oldukları yerlerde önemli kamu / kült yapılarında inşa ettikleri tespit edilmiştir. Bu nedenle Güneydoğu Anadolu Bölgesi Neolitik Dönem içerisinde önemli bir yer tutmaktadır.

1.1. Amaç

Anadolu coğrafyası bulunduğu konum itibarıyla medeniyetler arasında adeta bir köprü görevi görmektedir. İnsanlık tarihi için bir devrim niteliği taşıyan Neolitik Dönem önemli bir yer tutmuş ve kendisinden sonra gelen kültürlerle de adeta bir basamak görevi görmüştür. Bu tez çalışmamdaki genel amaç; Neolitik Dönem'e ait yerleşmeleri içinde barındıran Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde var olan Neolitik Dönem yerleşmelerinin mimarisi hakkında bilgi vermek ve şimdiye kadar yapılan çalışmalara katkıda bulunmaktır. Bu tez çalışmamda öncelikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Neolitik Dönem yerleşmeleri hakkında genel bilgiler sunmak, daha sonra ise yerleşmelerinin mimarisi hakkında bilgi vermek amacı taşıdım. Bölge mimarisinin nasıl olduğu, nasıl geliştiğini belirterek bölgeyi merkezler halinde ele alıp bölge mimarisi hakkında bilgi vermeyi hedeflemekteyim. Bölgedeki merkezlerin aynı zaman diliminde aynı kültürlerin yaşandığı söylenemez. Farklı zaman dilimlerinde merkezler Neolitik Dönem'in farklı aşamalarını yaşamışlardır. Bölgede son yıllarda sayısı artan arkeolojik kazı çalışmaları vesilesiyle uygarlığın temellerine daha gerçekçi ve bilimsel düşünceler ortaya koymamızı sağlamaktadır. Böylelikle bölge tarihinin geçmiş birikimlerine yeni bulgularda eklenerek daha anlaşılır ve net hale gelmektedir.

1.2. Yöntem

Yapmış olduğum bu tez çalışmasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi Neolitik Dönem yerleşmelerinin genel bir tanımlaması yapıp daha sonra merkezlerin mimarisinin gelişiminden başlanarak ve sonra genel bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışma dönemimin erken dönemlerinde öncelikle kütüphane çalışması yaparak bulduğum kaynaklardan yararlandım. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Neolitik Dönem'e ait yerleşmeleri merkezler halinde ele alınacaktır. Bölgede Neolitik Dönem üzerine yazılmış kitap, makale ve yapılmış kazı çalışmaları ve araştırmalardan da faydalanılarak konu hakkında çözümleme yapılmıştır. Tez çalışmamda Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan merkezler hakkında bilgi sunarken görsel öğeler de kullanılmıştır.

Yapmış olduğum bu tez çalışmasında öncelikle insanoğlunun Neolitik öncesi dönemlerde nasıl bir düzene sahip olduğu ve Neolitik Dönem'le birlikte nasıl yaşadığını belirtmeye çalıştım. Neolitik Dönem hakkında bilgi sunduktan sonra Neolitik Dönem'in Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Yukarı Dicle Havzası ve Orta Fırat ve çevresinde bulunan

yerleşimler olarak 2 kısımda incelenecektir. İnsanoğlunun Neolitik Dönem’de nasıl yaşadıkları, nasıl yerleşik düzene geçtikleri ve mimarinin aşama olarak nasıl geliştiği ele alınacaktır.

1.3.Kapsam

Yakındoğu ile Anadolu’nun coğrafi açıdan yakın olmaları bu iki bölgeyi kültürel açıdan da etkilemiştir. Yapmış olduğum bu tez çalışmasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi yerleşimlerini dağılım olarak incelemeye çalıştım. Tezimin esas kısmını oluşturan Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin mimari veren yerleşimlerine geçmeden önce Neolitik öncesi süreç ele alınmıştır. Zamansal olarak ilk olarak Paleolitik Dönem, Epi-Paleolitik Dönem ve Neolitik Dönem olmak üzere 3 dönemi inceledim ve bu dönemler hakkında bilgi sunulmuştur.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, iklim ve coğrafi koşullarından dolayı her zaman iskan görmüş ve birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Her gelen kültür kendi kültürünü de getirmiş ve bölgede var olan kültür ile sentezlenerek zengin bir uygarlık oluşturmuştur. Söz konusu tez çalışmasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin Neolitik Dönem mimarisi ele alınmıştır. İnanıyorum ki büyük bir titizlikle yürütülen bu tez çalışması da bölgenin Neolitik mimarisini daha da yakından tanımaya olanak sağlayacak ve katkı sunacaktır.

1.4.Araştırma Tarihçesi

Anadolu coğrafyası tarihöncesi kültürlerin, gelişmiş olan büyük uygarlıkların bıraktığı ölçüde etkileyici kalıntılara sahip olmaması ve araştırma eksikliği nedeniyle Neolitik yaşam biçiminin dışında bırakılmıştır. Uzun bir zaman boyunca Anadolu’ya Neolitik yaşam biçiminin, Güneybatı Asya’da gelişimini tamamladıktan sonra aktarıldığı düşünülmekteydi. Anadolu’nun ise sadece Neolitik Dönem yaşam biçimini Batı’ya aktaran bir köprü rolü oynadığı fikri vardı. Dolayısıyla Anadolu Neolitiği’nin başlangıcı hep Levant modeline göre yorumlanmıştır. Halbuki Anadolu’nun sosyo – ekolojik yapısı ve coğrafi konumundaki bölgesel çeşitlilikler, iklimsel açıdan homojenlik gösteren Levant ile kıyaslanamayacak kadar karmaşık bir yapıya sahipti. Anadolu’da, son yapılan araştırmalar neticesinde kültürleri aktaran

bir köprü olarak değil, kültürleri birleştiren bir rol oynadığı görülmektedir. Orta ve Güneydoğu Anadolu'dan başlayarak gelişen Neolitik yaşam, bir süre sonra Anadolu'nun batı kesimlerine ulaşmıştır ve bu bölgelerde şekillendikten sonra Balkanlar ve Avrupa'ya aktarıldığı görülmektedir (Çalğan 2015: 10-12).

1960'lı yıllara gelindiğinde Braidwood, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, 1963 yılında, İstanbul Üniversitesi Prehistorya Kürsüsü ile Chicago Üniversitesi, Doğu Bilimleri Enstitüsü'nün birlikte başlattığı yüzey araştırmaları başlar. Bereketli Hilal'in kuzey sınırını oluşturan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Siirt, Diyarbakır, Şanlıurfa'yı içine alacak şekilde yapılan yüzey araştırmaları sonucunda, Diyarbakır'ın Ergani ilçesinde saptanan Çayönü yerleşmesinde, 1964 yılında kazı çalışmalarına başlanır (Ülger 2007: 28).

İlk sistematik yaklaşım 1967 yılında Keban Projesi çalışmalarıdır. Fakat arkeologların Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kültür tarihi içindeki yerine duydukları kuşku öylesine köklü ki, 1975 yılında Aşağı Fırat Havzası'nda baraj göl alanları içindeki arazi çalışmalarını açmak için yapılan ilk çalışma bölgede kurtarmaya geçecek bir merkez tespit etmek olmuştur. Baraj alanlarında gerçekleştirilen çalışmaların somutlaşması ve özellikle bölgede çalışmaya almış genç arkeolog kuşakların yetişmesi, 1980'li yıllarda Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne olan ilgiyi artırmıştır. Çalışmaların kesildiği 1990-91 yıllarında Güneydoğu Anadolu'da kazı yapan ekiplerin sayısı 6'sı Türk olmak üzere 10'a ancak yükselbilmiştir (Özdoğan 1995: 267-268).

Geçmişte yaşanan olumsuzluklara rağmen Anadolu'da keşfedilen toplam 291 adet Neolitik Dönem'e tarihlenen buluntu merkezi bulunmaktadır. Bunlardan bazıları dışında ciddi bir kazı çalışması yapılmamış sadece çoğunda yüzey araştırması yapılmıştır. Bundan dolayı da yapılan çalışmalar ancak komşu ülke Neolitik Dönem buluntu merkezleriyle karşılaştırıp, karşılaştırma üzerinden bir değerlendirme yapılarak yürütülmüştür (Çalğan 2015: 12).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 1964 yılında başlayan ve aralıklarla 1991 yılına kadar devam eden Diyarbakır – Çayönü yerleşimi önemli bir yer tutmaktadır. Çayönü yerleşimini önemli kılan unsur ise Neolitik Dönem'i tabakalanmış olarak veren ender yerleşim merkezlerinden biridir. Dolayısıyla Çayönü yerleşiminde sonraki dönemlere ait dolguların olmayışından ötürü kazı çalışmaları sayesinde geniş alanlar şeklinde ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca Şanlıurfa'da bulunan Göbekli Tepe kült alanı arkeoloji dünyasını sarsan örneklerden yalnızca bir tanesidir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ÇÇNA dönemine ait olan Batman – Hallan Çemi, Batman – Hasankeyf Höyük, Diyarbakır – Körtik Tepe, Siirt – Gusir Höyük, ÇÇNB dönemine ait Şanlıurfa – Nevali Çori bölge arkeolojisine canlılık

kazandırmıştır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in yaşandığı Akarçay Tepe, Mezraa Teleilat, Hakemi Use ve Salat Cami Yanı gibi önemli merkezler de bulunmaktadır. İlerleyen zamanlarda Neolitik merkezlerde yapılacak olan kazı çalışmaları, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin neolitigi ile ilgili daha somut ve daha net bilgiler elde etmemizi sağlayacaktır (Çalğan 2015: 12).

2. NEOLİTİK ÖNCESİ SÜREÇ VE NEOLİTİK DEVRİM

Neolitik Dönem taş çağlarının sonuncusudur. İnsanlık tarihinde çok eski zamanlarda bile birçok kültürün ortaya çıktığı bilinmektedir. İnsanoğlu Neolitik Dönem öncesinde doğa koşullarına ve yaşama karşı çetin mücadeleler vermekteydi. Fakat bu dönemde yiyecek sıkıntısı olmadığı ve geçmiş dönemde yaşayan insanlara nazaran çok daha rahat bir yaşama şansına sahip oldukları bilinmektedir. Bu kısımda sırasıyla Paleolitik Dönem, Epi-Paleolitik Dönem, Natufian kültürü ve Neolitik Dönem ele alınacak.

2.1. Paleolitik Dönem

Tarih öncesi çağlara baktığımızda prehistorik çağların en eskisi Paleolitik Dönem olarak adlandırdığımız çağdır. Paleolithikum olarak da bilinen Paleolitik Dönem ülkemizde Yontma veya Eski Taş Devri olarak da adlandırılmaktadır. Kelime olarak Paleolitik kelimesi 'Eski Taş' Palaios – Logos kelimesinin bir araya getirilip türetilmesiyle oluşmuştur (Günaltay 1987: 53).

Eski Taş Çağını ifade etmek amacıyla Paleolitik kelimesi ilk olarak J. Lubbock tarafından 1865 yılında ortaya atılmıştır (Yalçınkaya 2009: 1).

Paleolitik Dönem'e tarihsel olarak baktığımızda günümüzden yaklaşık olarak 2,5 milyon yıl öncesi başlar ve MÖ 12000 yıllarında sona erer. Paleolitik Dönem kendi içinde Alt, Orta ve Üst Paleolitik olmak üzere 3'e ayrılmaktadır. Alt Paleolitik Dönem tarihsel olarak günümüzden yaklaşık 2,5 milyon yıl ve 200.000 yılları arasında yaşanmıştır. Orta Paleolitik Dönem MÖ 200.000 ile 40.000/35.000 yılları arasında yaşanmıştır. Son olarak ise Üst Paleolitik Dönem ise MÖ 40.000/35.000 ile 12.000 yılları arasında yaşanmıştır (Yalçınkaya 2009: 3-29). Paleolitik Dönem çok uzun bir zaman dilimini kapsayan bir kültür sürecidir (Türkcan 2012: 4).

Paleolitik Dönem'i Paleolitik vahşet olarak tanımlayan Gordon Childe Üst Paleolitik Dönem insanlarını özellikle ekonomik olarak avcılık, balıkçılık ve toplayıcılığa dayandırmıştır. Paleolitik eski ve orta evrelerini kapsayan süreçte ise dönem insanların sosyal yapısı ve ekonomik durumları hakkında pek fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Üretici olmayan Paleolitik Dönem toplumu çeşitli tuzaklar kurarak hayvan avlamışlar, yaşamış oldukları çevrede yabani sebze, meyve ve köklerle beslenmiş ve yaşamlarını bu şekilde

sürdürmeye devam etmişlerdir. Yaşamış oldukları coğrafyanın iklim ve çevre koşullarına göre bir yaşam tarzı sürdürmüşlerdir (Childe 2009: 29)

Paleolitik Dönem'den günümüze kadar gelen kalıntılar ise genellikle ham maddesi taş olan aletlerdir. Çoğunlukla çakmaktaşı kullanılmış olup; el baltaları, kazıcı – delici gibi günlük hayatta insanoğlunun yaşam mücadelesinde kendisine katkı sağlayacak olan aletler yapmışlardır (Duru 1966: 6).

Alt ve Orta Paleolitik döneminin kültürlerini sınıflandırmada özellikle F. Bordes'in çalışmaları mevcuttur (Köse 2005: 30). Paleolitik dönemin başlangıç evresi olan Alt Paleolitik Dönem Paleolitik'in en eski ve en uzun süren dönemini oluşturmaktadır. Jeolojik devirlerde Alt Pleistosen'in başlangıcından Orta Pleistosen'in sonuna kadar devam ettiği görülmektedir (Leakey 1988: 54). Dönem iklimi daha ılıman bir etkiye sahiptir ve bu ılıman iklim Anadolu'da da etkisini göstermektedir. Ayrıca Anadolu Avrupa gibi uzun bir buz dönemini yaşamamıştır. Anadolu insanı Alt Paleolitik Dönem'de çok geniş bir alana yayılmış ve iki yüzeyli keskin aletlerin çoğunluğunun yüzeyde bulunmasından dolayı da dönem insanının avcılıkla uğraşıp konargöçer bir hayat tarzı benimsediğinin ispatıdır (Kansu 1991: 172).

Ayrıca Alt Paleolitik Dönem sıcak bir iklim faunasını da yansıtmaktadır. Örneğin; Karain kazılarına bakacak olursak eğer Alt Pleistosen dolgularından sıcak bir iklim faunasına ait olan mağara aslanı, mağara ayısı, fil ve domuz gibi fosil kalıntılar ele geçirilmiştir (Kökten 1964: 21). Ülkemizde tarih öncesine ait izlerin çok olmasına rağmen fosil kalıntıları çok az saptanmıştır (Türkcan 2012: 6).

Orta Paleolitik olarak adlandırdığımız dönem ise Paleolitik'in ikinci evresini oluşturmaktadır. Bu dönemde iklim sertleşmiş ve yoğun bir kar yağışıyla buzullaşma sürecine girilmiştir. İklimin sertleşmesi, buzul sürecine girilmesi doğal olarak dönem insanların yaşam şartlarını zorlamıştır. Bu zorlama ise yaşam mücadelesinde insanı arayışa iterek yaşamlarının biçimlerinde farklılık gözlenecektir. Göze çarpan en dikkat çekici olay ise teknolojik gelişme olacaktır ve özellikle taş endüstrisinde sistematik olarak yongalama tekniği ortaya çıkacaktır. Bu durumda ise iki yüzeyli veya kabaca yapılmış taş aletler yerini daha düzgün ve kenarları daha özenle yapılmış aletlere bırakmıştır (Sevin 2003: 33).

Dönem insanları olan Neanderthaller bu dönemde yaşamışlardır. Bu insanlar eldeki zor imkanlara ve iklim şartlarına rağmen avcılıkta ustalaşmış ve avcılık üzerine birtakım

teknik ve yöntemler geliştirmiştir. Ayrıca Orta Paleolitik dönemde ilk inanç belirtileri de ortaya çıkmıştır. Çünkü Neanderthal insanı cesetleri gelişigüzel atmayıp tek ya da çift çukurlu özenle hazırlanmış mezarlara bırakmışlardır. Bu durumda cesetleri için cenaze törenleri yaptıkları da söylenebilir. Anadolu'da Orta Paleolitik dönemiyle ilgili buluntulara özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Marmara Bölgesi'nde yoğun bir şekilde rastlanılır (Sevin 2003: 33).

Anadolu'da ise bilinen tek Neanderthal fosili ise Antalya – Karain Mağarası'nda ele geçmiş olan alt çene kemiğidir. Neanderthal insan türüne genel olarak baktığımızda dünya üzerinde Paleolitik Dönem'in orta evresinin sonunda ve üst evresinin başında ortadan kalkmıştır ve yerini günümüz modern insanın atası olarak bilinen Homo Sapiens'lere bırakmıştır (Türkcan 2012: 7).

Paleolitik Dönem son evresini Üst Paleolitik Dönem ile yaşayacaktır. Üst Paleolitik'i incelediğimizde alt ve orta evrelerini oranla her açıdan gerek alet teknolojisi gerekse dönem insanı bakımından daha gelişkindir. Bu süreçte dönem insanları tüm dünyaya hızla yayılmıştır. Bu dönemde iklim gittikçe daha da soğuk olmuş ve yaşam şartları daha da zorlaşmıştır. Dönem insanları yaşamak için mağara – kaya sığınağı gibi yerler aramış ve buralarda yaşamışlardır. Şartların zorlaşması taş aletlerin işlenmesine pozitif bir etki yapacaktır. Bu dönemde yapılan alet çeşidi artmış ve daha önceki dönemlerde az kullanılan hammaddesi kemik ve boynuzdan yapılan olta, zıpkın ve bız gibi aletlerde artış gözlenmiştir. Ayrıca bu dönemde düşünen insan olarak adlandırdığımız ve günümüzde modern insanın atası olan Homo Sapiens ortaya çıkmıştır (Sevin 2003: 37-38).

Gelişmenin hızlı artış göstermesinde anatomik olarak çağdaş insan türü olan Homo Sapiensler de hiç şüphesiz etkili olmuştur. Bu dönemi kendisinden önceki dönemlerden ayıran en belirgin özelliği sanat anlayışının yavaş yavaş doğmasıdır. Buzul döneminde mağaralarda yaşayan insanlar yaşamış oldukları mağara ve barınak gibi yaşam alanlarında kendi imkanları çerçevesinde sanatsal etkinlikler yapmaya başlamışlardır. Hem mağara duvarlarına resimler yapılmış hem de kemik veya taş gibi nesnelere kazıma yapılarak süslenmiştir. Mağara resimlerinde genel olarak boğa, dağ keçisi ve geyik gibi hayvanlar resmedilmiştir. Kırmızı, siyah ve kahverengi gibi renkler genellikle kullanılmıştır. Ülkemizde mağara resimleri ise kısıtlıdır. Antalya – Öküzini Mağarası'nda ki kabartma ve Beldibi Mağarası'nda ki resimler bu sanat anlayışına örnek verebiliriz (Sevin 2003: 37-38).

2.2. Epi-Paleolitik Dönem

Epi-Paleolitik, Paleolitik sonrası başlayan dönemdir. Epi-Paleolitik Dönem, Paleolitik ve Neolitik dönemleri arasında aslında bir geçiş dönemidir. Zaman olarak Paleolitik kadar uzun bir dönem değildir (Bayladı 1996: 11).

Epi-Paleolitik, Yakındoğu kronolojisi olarak yaklaşık MÖ 20.000/18.000 ile 10.000 / 9000 yılları arasını kapsamaktadır (Taşkiran 2009: 40). Son buzul çağının (Würm) sona ermesiyle iklim ılımanlaşmış, deniz suyu seviyesi yükselmiş, yağışlar artmış ve ormanlar geniş alanlara yayılmıştır. Bu dönemde Pleistosen dönemi son bulmuş ve 4. zamanın ikinci bölümü olan ve günümüzde yaşamakta olduğumuz Holosen dönemi başlamıştır (Özbaşaran 2011: 5).

Epi-Paleolitik Dönem materyal kültür belgeleri açısından da Yakındoğu coğrafyasında dönemin karakteristik aleti olan mikrolitli yontmataş endüstrisinin başlamasından itibaren ön plana çıkar. Mikrolit yontmataş endüstrisinin ortaya çıkmasıyla birlikte makrolitik taş endüstrisi de bu endüstriye eşlik etmeye başlamaktadır. Hammaddesi kemik ve boynuz olan çeşitli aletler ve süs objeleri de dönemin önemli öğelerindedir. Sürtmetaş endüstrisine dayalı aletler dönemin erken zamanlarında az bulunmasına rağmen dönem sonlarında üretimlerinin arttığı gözlenmektedir. Örneğin; çeşitli gravür tekniğinde işlenmiş taşınabilir eserler, çeşitli hammaddelerden yapılmış küçük figürinler kaya resimleri sanatı gibi örnekler Yakındoğu coğrafyasının önemli sanatsal zenginliklerinin ispatıdır (Taşkiran 2009: 39).

Epi-Paleolitik'te yerleşimler genellikle iklimsel farklılıklara bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Dönem insanları iklim olarak daha yumuşak hayatlarını daha rahat bir şekilde sürdürebilecekleri yaşam alanlarını yerleşim olarak seçmişlerdir. Bu dönemde mağara ve kaya altı sığınaklarına ek olarak ilk kez ahşaptan yapılmış kulübeler gözlenmektedir. Oval ya da yuvarlak planlı ilk kulübeler bu dönemde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; Galile Denizi kıyısındaki Ohalo II yerleşimi şimdiye kadar bilinen en eski yuvarlak plana sahip kulübe yapılarının yer aldığı bir merkezdir. Zamanla bu tip yerleşimler artmış ve dönem sonlarında özellikle Natufian kültüründe bir yerleşim model halini almıştır (Taşkiran 2009: 39).

Dönem ekonomisine baktığımız zaman genel olarak avcı – toplayıcı bir model görülmektedir ve buna paralel olarak da konargöçer bir yerleşim modelinin zorunlu olduğunu söyleyebiliriz. Dönem insanları genellikle av olarak ceylan, sığır, geyik, koyun, keçi, domuz gibi hayvanları avlamışlardır. Fakat avcılık Epi-Paleolitik Dönem'de ön planda olsa da

toplayıcılık ile elde edilen yiyeceklerin dönem insanları açısından çok daha önemli olduğunu söyleyebiliriz. Dönem insanları et tüketiminin yanı sıra bitkisel türler de tüketmişlerdir. Örneğin; yabani meyveler, kabuklu yiyecekler ve kök bitkiler gibi besinlerde önemli yiyecek kaynağıdır. Tüm bu yaklaşımları göz önünde bulundurduğumuz zaman dönem insanları yabani hayvan ve bitkisel besinlerinin tüketildiği bir ekonomik yapıya sahip oldukları görülmektedir (Taşkıran 2009: 39).

Özellikle dönem sonlarında dönem içerisinde görülen Natufian kültür aşamasında ortaya çıkan depo olduğu tahmin edilen yuvarlak planlı yapılarda ortaya çıkmaktadır. Taşlarla çevrili olan ve yaklaşık 1 metre çapında olan bu yapılar yerleşim yerlerinin yakınlarına inşa edilmişlerdir. Yabani tahılları depolamak için bu yapıları inşa ettikleri düşünülmektedir. Ayrıca yapılan kazı çalışmalarında mezarlarda insan – köpek definleri de diyet unsuru dışında bu dönemde evcilleştirilen ilk hayvanın köpek olduğunu ispatlamaktadır (Taşkıran 2009: 39).

İklimde belirgin bir şekilde ısınma olduğu için dönem insanları geniş alanlara yayılma fırsatı bulmuştur. Dönemin göze çarpan belirgin bir özelliği ise dönem insanı tarafından yapılan mikrolit (küçük) taş aletlerdir. Mikrolit denilen bu küçük aletler Paleolitik aletlerine oranla daha küçük ve daha ince bir işçilik olduğunu gösteriyordu. Biçim olarak genel olarak üçgen, trapez, kare ve dikdörtgen şekillere sahiptiler. Son zamanlarda yapılan araştırmalar neticesinde taş aletlerin küçülmesinin yanı sıra başka bir önemli nokta olan Paleolitik Dönem'in avcı – toplayıcı olan toplum düzeninin bu dönemde yerini üretime dayanan bir sisteme toplumun geçmesidir. Bundan dolayıdır ki kendisinden sonra başlayacak olan ve devrim olarak nitelendirilen Neolitik döneme zemin hazırlanmaktaydı (Duru 1966: 7).

Ülkemizde Epi-Paleolitik Dönem'e ait buluntular genellikle taşınabilir buluntulardan oluşmaktadır. Sıklıkla buluntu grubunu yontmataş aletler oluşturmaktadır. Yontmataş aletler arasında makrolitlerden; kazıyıcılar, çontuklu ve dişlemeli aletler, taş delgiler, düzeltili ve sırtlı dilgiler sayıca en fazla tespit edilen tiplerin temsil edildiği görülmektedir. Mikrolitikler arasında, geometrik olmayanlardan; sırtlı ve düzeltili dilgicikler, düz veya eğik budanmış dilgicikler, dar ya da geniş mikro uçlar ile mikro gravet uçlar temsil edilmektedir. Geometrik olanlar arasında; kısa ve uzun çeşitkenar üçgenler, ikizkenar üçgenler, çeşitli tiplerde trapezler, yarımaylar ile çok az sayıda dikdörtgen mikrolitler en temel tipleri oluşturmaktadırlar. Bu mikrolitik aletler, tekil ya da ahşap kargılar üzerine kompozit halde yerleştirilerek av silahı (zıpkın) şeklinde kullanıldıkları saptanmıştır. Türkiye'nin çoğu Epi-Paleolitik yerleşiminde yukarıda adı geçen yontmataş eserlere rastlamak mümkündür. Bu

eserlerin hammaddeleri bölgeden bölgeye değişmekle birlikte çevrede var olan çakmaktaşı, radyolarit, kalsedon ve obsidiyen gibi uygun kayalar olduğunu söyleyebiliriz. Epi-Paleolitik döneme ait sürtme taş buluntular oldukça sınırlı sayılarda ele geçtiği görülmektedir. Bunlar arasında; Öküzini Mağarası'ndan ele geçmiş olan yivli-oluklu taşlar ile öğütme taşlarını örnek olarak gösterilebilir (Taşkiran 2009: 42).

Dönem buluntuları arasında bir diğer grup ise kemik aletler oluşturmaktadır. Ülkemizde en sık rastlanılan kemik aletleri bızlar oluşturur. Bızların boyutları değişken olmakla birlikte 10 cm geçen örnek sayısının az olduğunu söylemek mümkündür. Öküzini ve Karain B kemik bızları Türkiye'nin en zengin koleksiyonunu oluşturmaktadır. Bu aletlerin iş gören uçları ile gövde kısımları cilalı ve parlaktır. İğneler ve spatüller diğer kemik alet kategorilerinde olmakla birlikte bızlardan daha az sayıda bulunmuştur. Öküzini Mağarası'ndan ele geçen bir adet kemik tığ ise, Türkiye'deki tek ve ünik bir eserdir (Taşkiran 2009: 42).

Biris Mezarlığı ve Söğüt Tarlası Epi-Paleolitik'e ait Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kazısı yapılmış olan önemli yerleşimlerdir. Ayrıca Anadolu'da bu döneme ait olan yerler ise Öküzini, Karain ve Belbaşı mağaraları ve Karaman'da yer alan Pınarbaşı Sığınakları da önemli merkezlerdir. Karadeniz ve Marmara bölgelerinde de önemli yerleşimler tespit edilmiştir. Yapılan çalışmalarda obsidyene az rastlanması bu hammaddenin ticaretinin yapıldığının göstergesi olabilir (Özdoğan 2011: 50-51).

2.3. Natufian Kültürü

Neolitik öncesi süreçte Epi-Paleolitik Dönem'de yakınoğu coğrafyasında görülen en önemli aşama ise Natufian kültürüdür. Epi-Paleolitik Dönem içerisinde Yakınoğu'da var olan ve dönemine göre kıyaslayacak olursak daha gelişkin olan Natufian kültürünü es geçmek mümkün değildir. Çünkü bu coğrafyada Neolitik Dönem Natufian kültürüyle gelişme göstermiştir. Natufian kültürü Doğu Akdeniz'in kıyısındaki topraklarda bulunan ve Levant bölgesi topraklarında yaşamış olan toplulukların yaşadıkları bir kültür evresidir. Natufian kültüründe yer alan Natuf terimi ismini günümüz Filistin topraklarında yer alan El-Natuf vadisinden almaktadır. Natufian kültürü daha çok Filistin bölgesiyle odaklaşmayla birlikte Beyrut'un güneyi ve Ürdün'ün batı kesimlerinde yoğunlaşmıştır (Maisels 1999: 132).

Natufian kültürünün erken dönemlerinde çoğunluğunun İsrail ve Filistin coğrafyasında yer alan yerleşmelerde az nüfusların grupların olduğu bilinmektedir. Bu küçük gruplar avcılık – toplayıcılık yaparak sürekli hareket halinde bulunmaktadırlar. Orta Levant Bölgesi'nde Natufian ana yerleşmelerinin fıstık ve meşe ağaçlıklarına yakın yerlerde konumlanmaktadır. Bu alanlarda görülen bir diğer özellik, kısmen toprak altına, taş temelli, çalılardan inşa edilmiş ve çamurla sıvalı kulübelerdir. Bu dönemlerde henüz kerpiç kullanılmamaktadır. Genel olarak sıkıştırılmış toprak tabanları olan konutlar 3 ve 6 m çapları arasında değişmektedir. Bunların çoğunun iç kısımlarında yuvarlak şeklinde ateş yerlerinin olduğu görülmektedir. Natufian kültürünün bazı yerleşmelerinde ise daha büyük ölçekli ve özenli inşa edilmiş, kireç tabanlı ve sekileri olan yapılar da inşa edilmiştir. İnşa edilen bu yapıların muhtemelen ortak kullanıma açık yapılar olduğu düşünülmektedir (Duru 2005: 163).

Natufian kültürünün yaşanmasıyla birlikte bazı yenilikler ortaya çıkacaktır. Bu dönemde havanlar, havanelleri, el değirmenleri orak ve tahıl depolama çukurları gibi gelişmeler görülmektedir (Maisels 1999: 133).

Natufian kültürünün en önemli özelliği ise ilk köy yerleşmelerinin ortaya çıkmasıdır. Evler yuvarlak planlı olup ve toprağa yarı gömülü bir şekilde inşa edilmiştir. Hayonim Mağarası (İsrail), Erk el Ahmar (İsrail), Ala Safat (Ürdün), Tor Abu (Filistin) ve Shukba Mağarası (Filistin) Natufian kültürünün önemli yerleşim yerleridir (Ülger 2007: 20). Natufian kültürünün Karbon 14 (C14) tarihlenmesine göre ve kültür dönemine ait yerleşmelerin stratigrafisine bakılarak bu kültürün erken, geç ve son Natufian olmak üzere 3 evreye ayrıldığını görmekteyiz (Kujit 2002: 293).

Erken Natufian Kültürü MÖ 12500 – 11000, Geç Natufian Kültürü 11000 – 10500 ve Son Natufian Kültürü ise 10500 – 10200 yılları arasına tarihlendirilmektedir (Pedersen 1995: 17). Natufian kültüründe dönem insanları tarafından avcılık ve toplayıcılık anlayışı devam etmektedir (Mithen 2006: 33). Fakat devam eden bu anlayışa rağmen bu dönemde köklü ve radikal değişiklikler yaşanmaktadır. Dönem insanları tarafından bu zamanda mimaride, ölü gömme anlayışından ve buluntu topluluklarından çeşitlenme ve farklılaşmasının olması dönemin ayırt edici özelliklerindedir (Ülger 2007: 20).

Natufianlıların arkeoloji dünyasındaki varlığını 1930'lu yıllarda Filistin Bölgesi'ndeki Shukba Mağarası'nda arkeolojik kazı çalışmaları yapan D. Garrod tarafından ortaya çıkarılmıştır (Belfer-Cohen 1991: 167). Levant bölgesi Natufian kültürünün anayurdu olarak tanımlanır. Natufian kültürünün dağılım haritasına baktığımız zaman yerleşmelerin çeşitli

kamplar şeklinde bölündüğünü görmekteyiz. Dönem insanların çevre koşullarına bölünüp uyum sağladığı tahmin edilmektedir. Natufian kültürü Epi-Paleolitik Dönem'in sonuncu kültürü olmasına karşın tarımsal ekonominin en iyi temsilcisi olduğu kabul edilmektedir (Baskıcı 1998: 80).

Natufian topluluklarının tarımsal bir teknolojiye sahip oldukları da bilinmektedir. Toplumlardaki yerleşme düzeni ya yıl boyunca ya da yılın belli zamanlarında oturdukları düşünülmektedir ve çoğu yerleşmelerin ise küçük avlanma kampları oldukları belirtilir. Tüm bunların yanı sıra küçük köylerinde var olduğu bilinmektedir. Natufianlılar artan nüfus, tarımsal gelişmeleri öğrenerek kendinden önceki dönem insanlarını geride bırakarak daha rahat bir yaşam sürmüşlerdir. Natufian kültüründe mezarlıklar olduğu da bilinmektedir. Natufianlıların ayrıca ölülerini gömerek onlara değer vermesi anlamı taşımaktadır. Böyle bir uygulamanın yapılması o zaman Natufian insanların düşünsel dünyalarının geliştiğini ve diğer dünya kavramının oluştuğunu söylemek mümkündür (Baskıcı 1998: 80).

Natufian bölgesinin Çanak Çömleksiz Neolitik A dönemine ait en önemli yerleşmeleri Jericho (Filistin), Nahal Oren (İsrail), Tell Ramad (Suriye) yerleşmeleridir. Bu üç yerleşmede oldukça uzun süreli iskan edilmiştir. Yerleşmelerde bulunan yapılar oval ve yuvarlak plan şeklindedir. Yapıların büyüklükleri 4 – 5 m çapları arasında değişmektedir. Bu yapılar kısmen toprak altındadır. Özellikle Jericho, tüm ÇÇNA yerleşmeleri içerisinde en fazla nüfusun yaşadığı organize bir yerleşme yeri olduğu düşünülmektedir (Duru 2005: 164).

Natufian bölgesinde ÇÇNB ile birlikte bu bölgede bulunan yapılarda yaygın olarak taş temel üzerine kerpiç duvar tekniği yer almaktadır. İnşa edilen bu yapılar sıkıştırılmış kil ve toprak tabanlıdır. Bölgede görülen başka bir unsur da kireç tabanlı yapıların yer almasıdır. Yapıların içlerinde ender olarak yuvarlak ya da dikdörtgen biçimli ocaklar yer almaktadır. Genel olarak yapılarda küçük depo birimleri ve sekiler göze çarpmaktadır. İçlerinde gündelik yaşantıyı gösteren öğeler bulunmasından ötürü bunların konut amaçlı olarak kullanıldıkları düşünülmektedir. Yapı içlerinde bulunan ocakların oldukça az olması, yapı dışında görülen açık alanların genişliği de göz önüne alındığında, gündelik faaliyetlerin birçoğunun yapıların çevresinde bulunan açık avlularda yürütüldüğü düşünülmektedir. Jericho da sınırlı da olsa bu açık alanlarla ilgili kullanım görülmektedir. Dolayısıyla yerleşmelerdeki yapı biçimleri tek odalı, bölümlendirilmiş iki odalı, merkezi oda etrafına sıralanmış küçük odacıklar ve son olarak da nadiren görülen yuvarlak planlı yapılar oldukları anlaşılmaktadır (Duru 2005: 164).

Yapılan araştırmalarda ayrıca Natufian kültüründe mezarlıklara deniz kabukları, kolye gibi süs eşyalarını ölü hediyesi olarak bıraktıkları tespit edilmiştir (Mithen 2004: 25).

Natufian kültürünün gömü gelenekleri hakkında bilgi veren bir Natufian yerleşimi olan İsrail'de bulunan Hayonim Mağarası'dır. Mağarada yapılan çalışmalarda birçok mezar gömüsü ve konut olarak kullandıkları düşünülen mimari kalıntılar gün yüzüne çıkarılmıştır (Aslan 2006: 86).

Natufian kültürünü tanımamızda bize en çok yardımcı olan taş endüstrisi de ayrı bir yer tutmaktadır. Kültürün taş endüstrisini kısa, geniş dilgicik, küçük ve yonga üretimi ile sıklıkla kullanılan çekirdekler ile karakterize edilerek tanımlanır (Bar-Yosef 1998a: 164). Natufian'a ait yerleşimlerde yapılan çalışmalarda ayrıca ana kayaya oyulmuş bir şekilde olan mortarlar, taşınabilir havanlar, ezgi taşları ve farklı tiplerde olan taş kaplarda buluntular arasındadır (Ülger 2007: 20).

Natufian toplumlarının en çok kullandıkları alet grubu kemiktendir ve kemik önemli bir yer tutar. Kemikleri işlemede uzman olan Natuf toplumları kemiklerde yiv açma, kazıma ve sürtme tekniklerini kullanmışlardır. Bu bir gerçektir ki Natufian kültürünün insanları her konuda uzmanlaşmıştır ve önceki dönemlerle kıyaslırsak eğer, rahat ve teknolojik gelişmelerin olduğu rahat bir hayat yaşamışlardır (Dosseur 2003: 117).

Natufian toplumlarında tahıl insanoğlunun en temel besin maddelerinden birini oluşturmaktaydı. Yiyecek elde etmek için orak gibi tarımsal aletlerin kullanılması da tarım yapıldığının göstergesidir (Bar-Yosef 1998a: 167). Bu gibi buluntular bize Natufianlıların ilk çiftçiler olduğunu söyleme imkanı tanımaktadır (Lieberman, Bar-Yosef 1994: 433).

3. NEOLİTİK DÖNEM

Neolitik Dönem insanoğlu için çok önemli bir yere sahiptir. Dünya tarihinde insanoğlunun ilk kez göçebe yaşam tarzını bırakıp yerleşik düzene geçtiği dönemdir. İnsanoğlu için önemli bir süreç olan Neolitik Dönem yaklaşık olarak MÖ 10250 – 5500 yıllarını kapsamaktadır (Aurenche 2007: 421). Neolitik Dönem, Cilalı Taş Devri veya Yeni Taş Çağı olarak da adlandırılmaktadır (Özdoğan 2004: 44). Yaşanan bu temel ve köklü değişikliklerden ötürü G. Childe Neolitik Dönem için ‘*Neolitik Devrim*’ kavramını ortaya atmıştır. Neolitik, 1865’te J. Lubbock tarafından Paleolitik Dönem’in ‘*Yontulmuş Taş Aletler Dönemine*’ karşın ‘*Sürtme Taş Aletler Dönemi*’ olarak başlı başına bir çağ olarak tanımlanmaktadır (Hauptmann-Özdoğan 2007: 404).

Neolitik ismi arkeolojik manada bir çeşit yassı baltalarla birlikte görülen kültürler için uzunca bir zaman kullanılmıştır. Lakin daha sonra Avrupa tarihi öncesi kültürleri ile gelişmeye başlayan bu isimlendirme git gide yerleşik hayat düzeninin adeta vazgeçilmezi olan tarımın başlangıcı olarak düşünölmeye başlandığı görölmektedir. Neolitik kavramını daha sonra arkeologlar sabit yerleşmeler, çanak çömlek yapımları, bitki ve hayvan türlerinin evcilleştirmesiyle birlikte seçilmiş maddi kalıntılarla özdeşleştirmiş ve bu sayede doğa bilimcilerinin de konuya dikkatlerini çekmeyi başarmışlardır (Özdoğan 2004: 44).

Bu dönemde üretimde ciddi bir manada etkili olduğu için Neolitik Dönem için üretim çağı da demek yanlış olmaz. Neolitik Dönem’le birlikte yaşanan değişimler hızlıca ve köklü bir şekilde gerçekleşmiştir. Buzul çağların sona ermesiyle başlayan iklimsel ve çevresel değişimler insanoğlunun da yüzyıllık bilgi, birikim ve deneyimleriyle de birleşince insanlık tarihindeki önemli değişimleri doğurmuştur. İnsanlık şimdiye kadar mağaralarda veya kaya altı sığınaklarda son derece ilkel bir şekilde hayatını sürdürmüştür. Fakat Neolitik ile birlikte yerleşik bir düzene geçiş olmuştur. Durum bu şekilde gelişince günümüz sosyal ve ekonominin zemini de hazırlanmıştır. Bir başka deyişle günümüz uygarlığının temelleri atılmıştır. İnsanoğlu avcı – toplayıcılık ve buna paralel olarak da göçebe yaşam tarzını bırakarak yaşama tarzında da radikal değişiklikler gerçekleşmiştir. Öncelikle yerleşik hayat tarzını benimsemiş ve buna bağlı olarak da besinsel üretime geçmiştir. Neolitik öncesinde de bir takım değişiklikler olsa da hiçbir kültür veya dönem Neolitik Dönem kadar büyük bir sıçrama göstermemiştir (Hauptmann-Özdoğan 2007:404-411).

Neolitik Dönem’le birlikte mimari, sanat – zanaatkarlık ve dönem insanlarındaki toplumsal örgütlenme gibi birçok yenilik ortaya çıkmıştır. Böylelikle dönem için heyecan

verici bir kültür oluşmaktaydı ve tüm bu değişimler evrensel bir boyuta ulaşmaktaydı (Başgelen 1999: 22).

Son buzul çağının sona ermesi ve günümüz iklim koşullarının yaklaşık MÖ 12000 yıl önceden oluştuğu bilinmektedir. Neolitik Dönem’de yeni ve daha özenli taş ve obsidyen aletler yapılarak hayat koşulları daha kolay bir düzeye indirilmiş ve ayrıca kilden çanak çömlek yapımına da başlanmıştır (Özbaşaran 2011: 6). Bu dönemin önemini vurgulamak ve toplumun dönem hakkında daha fazla dikkatini çekmek için ve insanın alışkanlıklarından gelen köklü değişimlerden dolayı ‘Devrim’ kelimesini kullanan G. Childe başarılı olmuştur. Childe dönemin çalışmalarına ve arkeolojik verileri ışığından yola çıkarak Neolitik Devrim’in önce Dicle, Fırat ve Nil gibi büyük boyutlu akarsu çevrelerinde oluşup geliştiğini daha sonra ise Avrupa başta olmak üzere tüm dünya coğrafyasına yayıldığını söylemektedir (Özdoğan 2007c: 13).

Neolitik Dönem’de yaşam koşullarının değişmesi teknolojik gelişimleri teşvik etmekle yetinmemiş ayrıca toplumsal gelişimleri de tesir altında bırakmıştır. İnsanoğlu bitkilerin ve hayvanların büyüüp yayılmasını gerekli gördüğü zamanlarda engellemiş ve böylelikle buldukları çevre şartlarına müdahalede bulunmuşlardır (Hauptmann-Özdoğan 2007: 404). Yakınoğu coğrafyasında Neolitik kültürün oluşum bölgesi olarak adlandırılan Bereketli Hilal coğrafyası Dicle’nin ve Fırat’ın suladığı coğrafyalarda Filistin, İsrail gibi geniş bir etki alanını kapsamaktadır. Bereketli Hilal ismi ilk kez 1938 yılında J.H. Breasted tarafından söylenmiştir (Schmidt 2007c: 50).

Tarih boyunca yapılmış olan araştırmalarda ilk uygarlık, bitki ekimi, hayvan evcilleştirilmesi, evler, köyler, kentler, örgütlenmiş sanat anlayışı ve ibadet – tapınak anlayışının Yakınoğu coğrafyasında ortaya çıkarılması Breasted’in bu görüşü ortaya koymasına tesir etmiştir. Bereketli Hilal olarak adlandırılan coğrafya bir yay şeklinde bölgeyi kapsamaktadır (Braudel 2007: 63).

E.B. Taylor ve L.H. Morgan gibi bazı evrimci teorisyenler 19. yy sonlarına doğru bazı düşünceler öne sürmüşlerdir. Bu düşünceye göre insanoğlu geçmişten gelerek şimdiye kadar çeşitli evre dönemleri geçirmiştir. İlk evre avcılık – toplayıcılığa dayalı gevşek bir örgütsel yapısı olan vahşi bir toplum, ikinci evre ise ilkel tarım yapmış barbar karaktere sahip olan toplum ve üçüncü evre ise yüksek etik dönem uygarlık adını taşıyan toplum 3 evreye ayırmışlardır (Çevik 2005: 1).

G. Childe ise evrimci teorisyenlerin ortaya attıkları bu düşünceleri ise bu şekilde izah etmiştir. Vahşilik evresi olan birinci evreye Paleolitik Dönem, ikinci evre olan barbarlık evresini Neolitik Dönem ve son olarak da üçüncü evre olan yüksek uygarlık kültürünü ise Mezopotamya, Mısır ve İndus gibi kentli toplumlarla özdeşleştirmiştir. G. Childe bir arkeolog gözüyle meseleyi kent devrimi olarak somutlaştırmış ve maddi verilerle görüş ortaya koymuştur (Çevik 2005: 5).

Neolitik kendi içinde alt evrelere ayrılmaktadır. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem ve Çanak Çömleklili Neolitik Dönem olarak 2 evreye ayrılmış bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem ise kendi içinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A(ÇÇNA) ve Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B(ÇÇNB) olmak üzere 2'ye ayrılmaktadır (Ülger 2007: 18).

Neolitik Dönem'i kendi içinde ÇÇNA ve ÇÇNB olarak birbirinden mimari özellikleri ayırır. ÇÇNA evresinin temel olarak görülen mimari özelliği çukur tabanlı evlerdir, ÇÇNB evresinin mimarisinin temel özelliği ise evlerin düzayak şeklinde inşa edildiği ve dikdörtgen planlı tarzda yapıldıkları görülmektedir (Aurenche 2007: 419).

Çanak Çömleksiz Neolitik A ve Çanak Çömleksiz Neolitik B dönemlerini bilim dünyasına K. Kenyon tanımlaması yapılmıştır. Kenyon, Jericho kazı çalışmalarının tabakalanmasından yola çıkarak bu tanımlamayı yapmıştır. Daha sonraki yıllarda G. Rollefson tarafından yürütülen Ain Ghazal kazı çalışmalarının tabakalanmasından yola çıkılarak ek olarak Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem C (ÇÇNC) ortaya atılsa da tartışma konusu olmuş ve bir türlü anlaşılammıştır. Fakat araştırmacılar tarafından ÇÇNC'nin aslında ÇÇNB'nin bir devamı olduğu düşünülmektedir (Aytek 2008: 27).

3.1. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A (ÇÇNA)

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in erken evresidir. ÇÇNA evresinde toplumsal örgütlenme hızlı bir gelişim göstermiştir. Neolitik Dönem her evresinde kendi aşamalarını geliştirerek devam etmiştir. Toplumsal örgütlenmenin hızlıca gelişmesinin yanı sıra mağara gibi sığınaklarda terk edilmiş yerleşik düzene geçişe örnek oluşturabilecek yuvarlak planlı evlerde yaşanılmıştır. Tüm bu gelişmeler yaşanırken fakat yine de tam olarak avcılık – toplayıcılık bırakılmamıştır ve üretime tam geçiş sağlanmamıştır (Sevin 2003: 46).

Çanak Çömleksiz A evresi yaklaşık olarak MÖ 10250 – 8700 yıllarına tarihlendirilmektedir (Aurenche 2007: 421).

Başlangıçta ÇÇNA evresi Natufian kültürünün bir devamı olarak düşünölmekteydi. ÇÇNA evresi Jericho yerleşmesi başta olmak üzere tüm Ürdün Vadisi'nde var olduğu başlangıçta düşünölmekteydi. Lakin yapılan kazı çalışmalarından sonra bu görüş tamamen çürütölmüştür. Çünkü ÇÇNA kültürü bilinenin aksine geniş bir coğrafya bölgesine yayılmıştır (Aytek 2008: 28). Natufian kültürü ile ÇÇNA evresini ayıran belirgin özellik bulunmaktaydı. Örneğin; ÇÇNA evresinde yer alan yerleşimlerin yaşam biçimleri, sanat anlayışları ve toplumsal örgütlenme düşünce anlayışıyla kesinlikle Natufian kültürüyle açıklanamayacak kadar gelişkin bir düzey sergilemektedir. Zaten iki kültürün geçiş evresi ya da iki kültür arasındaki kesin bağlantıyı gösterecek herhangi bir delil yoktur (Özdoğan 2007b: 446).

Natufian kültürüne göre ÇÇNA evresinde yerleşimler daha büyük boyutlu bir şekilde olmuştur. Daha büyük yerleşmeler olan bu evrenin yapılarının mimarisi kendine has özellikler taşımaktaydı. ÇÇNA mimarisindeki yapıların genel özellikleri taş temelli olup yığma bir şekilde kerpiçle yükseltilmiş yuvarlak veya oval planlı şekilde oldukları düşünölmektedir. Kerpiç malzemenin yanı sıra ağaç ve kamış gibi malzemelerinde kullanıldığı bilinmektedir (Aytek 2008: 29). Ayrıca ÇÇNA tabakalarının kendine has özelliği ise çukur tabanlı evler oluşturmaktadır (Aurenche 2007: 419).

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A evresinde (ÇÇNA) eski dönemlere nazaran yükselen hayat kalitesinin etkisiyle de nüfus artmıştır. Nüfusun artış göstermesinin etkisiyle nüfus artışına paralel olarak da yerleşim yerlerinde de artış gözlenmektedir. Böylelikle düzenli ve yerleşik bir şekilde sistematik yaşam tarzı oluşmaya başlamıştır. ÇÇNA döneminde yerleşmeler Natufian gibi dönemlik kamp şeklinde değildi. Bu dönemde yerleşmeler daha büyüktür. ÇÇNA döneminin önemli yerleşim merkezleri başlıca; Suriye'de bulunan Jerf El Ahmar, Mureybet ve Abu Hureyra, Irak'da bulunan Nemrik ve Filistin'de bulunan Jericho yer almaktadır. Ülkemizde ise yer alan Hallan Çemi, Çayönü, Körtik Tepe, Gusir Höyük, Göbekli Tepe, Hasankeyf Höyük ve Boncuklu Tarla ÇÇNA yerleşimlerine örnektir. Önceki dönemde kullanılan havan ve havaneleri ÇÇNA döneminde yerini el değirmenlerine, taş kaplara ve öğütme taşlarına bırakmıştır. Yaşanılan bu teknolojik gelişmelerin yanı sıra inanç sistemi ve sosyal yapının da giderek gelişmeye başladığı görölmektedir (Ülger 2007: 20-31).

Neolitik Dönem içerisinde Göbekli Tepe önemli bir yere sahiptir. Dünyanın bilinen en eski dini tapınım merkezi olan Göbekli Tepe, Şanlıurfa iline yaklaşık olarak 18 km uzaklıkta bulunmaktadır. Göbekli Tepe kazı alanının büyüklüğü yaklaşık olarak 90 dönümlük bir arazi üzerine kuruludur. Alan 3 katmanlı olup 1. katmanı doğal ve doldurma taş toprakla kaplı, 2. ve 3. katmanlar ise tapınak buluntuların yer aldığı katmanlardır. Bu kutsal alan 15 metre yüksekliğe sahiptir ve bulunduğu çevreye hakim bir görünümündedir. Göbekli Tepe'nin bir başka ilginç özelliği de MÖ 8000 yıllarında sebebi bilinmeyen bir nedenden dolayı terk edilmiş olması ve terk edilirken dönem insanları tarafından üzerinin dolgu taş – toprakla kapatılmasıdır (Özcan 2014: 33).

Göbekli Tepe keşfedilmeden önce kabul edilen görüş insanların öncelikle yerleşik hayata geçip tarıma başlamasından sonra tapınaklar inşa etmesiydi. Çünkü insanoğlu daha önce zamanının büyük bir kısmını avcılık – toplayıcılıkla geçirdiği için derin düşüncelere ayıracak zamanı yoktu. Yerleşik hayata ve tarıma geçmesiyle hayat mücadelesi kolaylaşmış ve fazla kalan zamanlarını ise düşünmeye ayırdıkları öngörülüyordu. Göbekli Tepe'nin keşfiyle birlikte bu teori çürümüştür. Göbekli Tepe, Neolitik toplumlar için bir tapınım merkezi ve ritüel alanı gibi bir görev gördüğü görüşü kabul edilmektedir (Toprak 2016: 206).

Çanak Çömleksiz Neolitik A (ÇÇNA) evresine ait en ilginç mimari özellik Jericho'da bulunan kule'dir. Jericho yerleşmesinin başka bir özelliği ise dünyada bilinen ilk şehirdir. Çünkü kendi zamanına göre nüfusu fazladır ve kendisine köy diyemeyeceğimiz kadar da gelişkindir. Jericho yerleşmesi yaklaşık olarak 36 dönüm üzerine kuruludur ve bu büyüklükte olmasına bağlı olarak da kendisine şehir statüsü kazandırmaktaydı. Çünkü aynı evrenin benzer yerleşimleri bu büyüklükte kurulu değildi. Genel olarak 6 ile 28 dönüm büyüklükleri arasında kurulan yerleşmelerdir ve Jericho'nun 36 dönüm üzerine kurulması da kendisini diğer yerleşimlerden ayırmaktaydı. Jericho'nun yaklaşık nüfusu 2000-2500 civarı olduğu düşünülmektedir (Ötömlü 2006: 15). Jericho yerleşmesinde yer alan 8.5 metre yüksekliğe sahip kule ve 4 metre yüksekliğinde olan taş duvarda ÇÇNA evresinin mimarisindeki ilginç örneklerdir (Aytek 2008: 29-30).

Bu yapılar hakkında birçok fikir öne sürülse de bunların işlevleri ve ne için yapıldıklarına dair bilgiler yoktur. Fakat ağır basan düşünce ise kulenin ritüel amaçlı olduğu ve taş duvarlarında su taşkınlarına veya saldırılara karşı savunma amaçlı olarak yapıldığı söylenmektedir. Yapı yüksek ve zahmetli bir işgücünü gözler önüne sermektedir. Sosyal yapılanmanın iyi bir örneği olsa da bu yapı yinede ÇÇNA evresinin kültür aşamasında bilinen

tek örnek olması ona bütünsel bir yaklaşma fırsatı vermemektedir. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A evresinde sanat eserleri de görülmektedir. ÇÇNA döneminin sanat eserleri ise genellikle kilden ve taştan yapılmış nesne veya heykelciklerdir. Hayvan ve insan figürleri göze çarpmaktadır. İnsan figürlerinde ise daha çok kadın figürlerine rastlanılmaktadır. Çoğunlukla kadın figürlerinin kullanılması ise yüksek bir ihtimalle doğurganlığı temsil ettiğinden dolayı yapıldığı öne sürülmektedir (Rollefson 2003: 245).

Figür ve kabartma bakımından Göbekli Tepe bize bu açıdan zengin örnekler vermektedir. Özellikle Göbekli Tepe'nin dikili taşları üzerine oyulmuş hayvan betimlemeleri ayrı bir öneme sahiptir. Resmedilen hayvanlar arasından tilki, örümcek, yılan, turna, boğa, yaban domuzu ve keçi gibi hayvanlar taşlara bezenen başlıca kabartmalardır. Göbekli Tepe kazılarını yapan Alman arkeolog K. Schmidt'e göre bu sembollerin yorumlanması tam anlamıyla bire bir ifade edilemez çünkü bu sembollerin çok daha derin ve zengin anlam içermektedir. Kabartmalara baktığımız sırada ortada ustaca sanat eserini görmek mümkündür. Çünkü son derece titizlikle işlenmiş ustaca yapıldıkları her açıdan belli olmaktadır. Dikilitaşlarda yer alan bu bezemelerin tapınağı görsel açıdan daha etkileyici kılmak içinde yapılmış olabilir veya dış görünüşten ziyade derin sembolik anlamlarda içerdiğini söyleyebiliriz. Bu sembolleri kesin olarak yorumlamak ve net bir şekilde ifade etmek mümkün değildir. Belki de zamanla yapılacak araştırmalar neticesinde henüz daha gün yüzüne çıkmamış veriler ışığında daha net yorumlamalar yapılabilir (Özalp 2016: 67).

Sembollere dair düşüncelerimizi aktarırken öncelikle sembollerin bulunduğu coğrafyaya bakmamız gerekmektedir. Bulunan coğrafyada yaşanmış medeniyetleri mercek altına alarak sembollere dair düşüncelerimizi aktarmamız daha sağlıklı ifadelerin olmasına vesile olacaktır. Alman arkeolog K. Schmidt Göbekli Tepe üzerinde çalışmalarını yürütürken figürlerin fonetik olmadığını söylemekteydi. Eğer ki bu figürler fonetik değilse eğer o zaman akla gelen ilk gelen bunların sembolik olduğu düşüncesi ağır basmaktadır. K. Schmidt 'T' şeklinde olan dikilitaşların insanı sembol ettiğini düşünüyordu. Böyle düşünmesinin nedeni ise üzerlerinde yer alan kolların ve el parmakların olmasıdır. Ayrıca merkezde yer alan ve karşılıklı bir şekilde duran iki dikilitaş tanrı ve tanrıçayı sembolize ettiğini söylemekteydi (Dosseur, 2008: 3).

3.2. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B (ÇÇNB)

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B, Neolitik Dönem'in ikinci aşaması olarak kabul edilmektedir. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B evresi kendisinden önceki Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A evresine nazaran daha gelişmiş bir dönemdir. Ayrıca ÇÇNB evresi Neolitik kültürün bir doruk noktasıdır. Farklı sosyal yapılanması ve gelişmiş yerleşim tarzıyla ÇÇNB evresi ÇÇNA evresine göre daha gelişmiş bir dönem olduğunun göstergesidir. ÇÇNB evresi yaklaşık olarak MÖ 8700 – 6900 yılları arasını kapsamaktadır (Dosseur, 2008: 3).

ÇÇNB evresinde gerek taş alet yapım geleneklerinde görülen değişiklik gerekse de radyokarbon tarihlendirmelerine göre baktığımızda ÇÇNB evresinin kendi içinde 4 alt gruba ayrıldığını görmekteyiz. Bu alt gruplar sırasıyla Erken, Orta, Geç ve son olarak Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B evresinin son alt grubu olan Final ÇÇNB olarak ayrılmaktadır (Bar-Yosef 1998b: 191).

Neolitik Dönem'in ikinci evresi olan ÇÇNB evresinde birtakım değişikliklerde görülmüştür. Bu dönemde insanoğlunun doğaya ve hayvanlara karşı kontrolü tamamen kendi eline almıştır. ÇÇNB Neolitik kültürün ilk doruk noktasıdır, çünkü bu dönemde özellikle yerleşimlerin yoğun bir şekilde artmasıyla buna bağlı olarak yayılım alanı genişleme göstermiştir. Dönem insanları ÇÇNB evresinde ayrıca çiftçi kimliğini de kazanmışlardır. Bu dönemde üretim ileri safhada olmaktadır (Özbaşaran 2011: 7).

Dönemin kendine has en önemli özelliği ise mimari olarak büyük bir değişim ve gelişim göstermesidir. Çünkü bu dönemde mimaride yuvarlak planlı yapılar yerini dikdörtgen planlı yapılara bırakmaktadır. Bu değişimde kimi toplumbilimcilere göre aileler arasında yaşanan bir değişim olduğunu ileri sürmektedirler. Büyüyen toplum yapısı da mimari değişikliklere gittiği düşünülmektedir. Buğday ve mercimek gibi ürünlerinde tarımda işlenmesi bu dönemde karşımıza çıkmaktadır. Bakır ilk kez işlenmiş ve uzak coğrafyalarla ticaret yapılması da ÇÇNB evresinde görülen bir başka önemli gelişmedir (Sevin 2003: 46).

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B evresinin başlıca merkezleri Ain Ghazal ve Beidha (Ürdün), Yiftahel (İsrail), Jericho (Filistin) gibi coğrafyalarda ÇÇNB evresi görülmektedir. Ülkemizde ise Çayönü, Nevalı Çori, Göbekli Tepe, Mezraa Teleilat, Akarçay Tepe, Boncuklu Tarla ve Gürcütepe gibi yerleşimler örnek olarak gösterilebilir. ÇÇNB evresinde mimari anlayış hem değişmiş hem de büyük bir gelişim göstermiştir. Basit baraka

görünümlü konutlar yerini Diyarbakır – Çayönü yerleşmesinde olduğu gibi sağlam yapılı ve uzunlamasına dikdörtgen planlı tarzdaki konutlara bırakmıştır. ÇÇNB evresinin sürecinde bu tarz planlı konutlar ızgara planlı taş döşemeli evlerden hücre yapılı evlere kadar gelişim göstermektedir (Hauptmann-Özdoğan 2007: 407).

Konutlarda besinlerin depolanmasına yönelik yerlerin yapılma anlayışı doğmasının da ÇÇNB mimarisinin geliştiğinin bir başka göstergesidir. Artan refah düzeyinin ve insan nüfusunun sonucu dönem insanlarında mimari anlamda yenilikler aradığını söyleyebiliriz. Çünkü ÇÇNA evresinin mimari özelliği olan yuvarlak planlı yapılar yerini dikdörtgen planlı yapılara bırakmıştır. Bu anlayış sayesinde mekanı bölmek veya mekana ek odalar yerleştirmek daha rahat bir hale gelmiştir. Bu dönemde yerleşmeler belli plan dahilinde sistematik olarak oturtulmuş ve yapılardan oluşan köy olarak tanımlayabileceğimiz merkezlere dönüştüklerini söyleyebiliriz (Ülger 2007: 21-22).

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B evresinde ise inanç dünyasında da belli bir anlayış oluşmuştur ve buna bağlı olarak da kült yapılar da görülmeye başlanmıştır. Görülen bu kült yapılar hem işçilik bakımından hem de mimari olarak kullanılan bazı mimari öğelerinde kullanılması bakımından ayırt edici özelliklere sahiptir. Ayrıca kült yapılarından kullanılan teknoloji de kendisini konut teknolojisinden farklılaştıran bir başka etkidir. İnanç anlayışının yanı sıra ÇÇNB evresinde ölü gömme anlayışında da farklılıklar oluşmuştur (Ülger 2007: 21-22).

ÇÇNB döneminde teknolojik olarak değişik buluntular olarak heykeller ve sürtmetaş teknolojiyle yapılmış olan taş kaplar da karşımıza çıkmaktadır. Bulunan bu buluntuların günlük hayatta kullanılmasından ziyade daha çok sembolik anlam düşüncesiyle yapıldığı söylenebilir. Ele geçen başka buluntular ise insan ve hayvan figürinleri, yassı baltalar da bulunmaktadır. Yassı baltaların daha çok ahşap işçiliğinde kullanıldığı düşünülmektedir. Ayrıca bu dönemde boncuk – bilezik gibi süs eşyalarında da yoğun bir artış olduğu gözlenmektedir. Bu durumda da insanların yaşam kalitesinin ve refah seviyesinin yükseldiğini söylemek mümkündür (Ülger 2007: 21-22).

3.3.Çanak Çömleklili Neolitik Dönem (ÇN)

Çanak Çömleklili Neolitik Dönem insanoğlunun çiftçilikle uğraşması ve avcılık – toplayıcılık kültüründen uzaklaşması ile doğmuştur. İnsanoğlu Çanak Çömleklili Neolitik Dönem öncesinde vaktinin büyük bir kısmını yiyecek bulma çabasıyla harcıyordu. Fakat çiftçilikle uğraşmasıyla birlikte yiyecek bulma sıkıntısı sona ermiş ve dönem insanların boş vakitleri çoğalmıştır. Dolayısıyla dönem insanı kendini yeni arayışlara itmiş ve kilden çanak çömlek yapımına başlamıştır. İlk çanak çömlek kapları veya ilk bitkilerin ekimi önceki dönemlerde görülse bile ilk kez bilinçli bir şekilde çanak çömlek yapımı ve tarım bu dönemde gerçekleşmiştir (Aytek 2008: 32).

Çanak çömlek yapımına yaklaşık olarak MÖ 7000’li yıllardan itibaren başlanmıştır. Üretime dayalı bir toplumun ortaya çıkması da çiftçi kültürüne sahip köylerin ortaya çıktığını göstermektedir. Çanak çömlek yapımının insanlık tarihinde yeri büyüktür. Çünkü insanoğlu çanak çömlek yapımına başlayarak kimyasal değişimi belki de ilk kez bilinçli bir şekilde uygulamıştır (Childe 2001: 70).

Çanak çömlek yapımında ana malzeme olarak kil kullanılmaktadır. Kil, doğada su ve rüzgarın etkisiyle ufalanan, genel olarak kalker, silis, mika ve demir oksitli kayaçlardan oluşmaktadır. Kilin bileşiminde bulunan yanıcı maddelerin yoğunluğuna göre sarımtırak, kırmızımtırak veya kahverengi birikintiler halinde bulunmaktadır. Su ile karıştırıldıktan sonra ince kil taneleri suyu aralarına alarak ve birbirleri üzerinde kayarak kolayca şekil verilebilen plastik bir özellik kazanmakta ve yumuşak bir malzemeye dönüşmektedir. Genel olarak akarsu yataklarında bulunan kille üretilen kaplar içerdiği minerallere göre farklı renkler alan, saydam olmayan ürünlerdir (Ökse 2012: 11). Kil, çeşitli evrelerden geçirilerek çanak çömlek halini almaktadır. Kil ilk önce hamur haline getirilip yoğrulmakta ve daha sonra bir süre dinlenmeye bırakılmaktadır. Belli bir süre sonra istenilen biçim verilir. Biçimlendirilen kap, kurumaya bırakılır. Kabın yüzeyi ya nemli iken, ya kuruma sırasında, ya da kuruduktan sonra çeşitli işlemlerden geçirilebilir veya bezenebilir. Kuruyan kap daha sonra pişirilerek kullanıma uygun hale getirilmektedir (Ökse 2012: 16).

Çanak Çömleklili Neolitik Dönem Yakındoğu coğrafyasında uzunca bir süre yaklaşık olarak MÖ 6000 civarına tarihlendirilmekteydi; fakat yapılan kazı çalışmaları neticesinde elde edilen verilere bakılarak çanak çömlek yapımı daha eskilere indiğini MÖ 7000 yıllarına kadar gittiği anlaşılmıştır. Yaşam tarzı olarak göçebelikten yerleşik düzene geçen dönem insanı hayvancılık ve tarımla uğraşmış ve bu gelişmeyi de önemli kılan unsur ise değişimin belli bir

sürelğine geçici olarak değil de kalıcı olarak yapıları ve çanak çömlek yapımını da sürekli bir hale getirmeleridir (Aytek 2008: 32).

Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ismini veren ve bu dönemi önemli kılan çanak çömleğin ortaya çıkması son derece önem arz etmektedir. Çünkü dönemin teknolojisini, üretildiği çevrenin hem yerleşmeleri hem de kil kaynakları bakımından ilişkileri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Ayrıca bölgenin popülerlik durumu hakkında bilgi sahibi olmamızı, bölgeler ya da yerleşmeler arası ticaret akışı hakkında bilgi vermeyi ve dönem insanların besin maddelerini yani ne tür bir üretim ve tüketim içinde oldukları hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır (Yalman 2006: 35).

Neolitik Dönem'de çanak çömleksiz evreden çanak çömlekli evreye geçişin saptaması ise henüz tam olarak net bir şekilde bilinmemektedir. Çünkü geçiş evresinin tabakalarının çok az yerlerden biliniyor olmasından dolayı böyle bir sorun yaşanmaktadır. Kazı çalışması yapılan yerleşmelerin birçoğunda kesintisiz tabakalaşmaya rastlanılmamaktadır (Aytek 2008: 26).

Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de yerleşik yaşam tarzının oluşması, tarım ve hayvancılığın başlamasıyla belli bölgelerde nüfus artışı yaşanmış ve yerleşim alanlarında kendi işinde uzman – zanaatkar sınıflar oluşmaya başlamıştır. Örneğin; hayvanların otlanmasıyla belli bir grup ilgilenmiş diğer yandan ise çanak çömlek yapımıyla bir başka grup ilgilenmiştir ve bundan dolayı da toplumsal örgütlenme bilinci de ortaya çıkmıştır. İlk başlarda son derece basit ve özensiz bir üretim olan çanak çömlekler ilerleyen dönemlerde zamanın geçmesiyle ve insanların uzmanlaşmasının etkisiyle de daha özenli işçilik isteyen ve süslü ürünler vermeye başlamışlardır. Erken dönemlerde elle şekillendirilen kaplar daha sonra bazı kalıplarda kullanılarak üretilmişlerdir. Çanak çömlek yapımının ham maddesi olan kilin de doğada bolca bulunması kapların çok miktarda üretilmesine zemin hazırlamıştır. Bazı kaplar üzerinde kullanılan işaret ya da bezemeler ise bize yapıldığı bölge hakkında kültürel ve sosyo – ekonomik ipuçları da vermektedir. Anadolu topraklarının hemen hemen her yerinde dönem kültürüne ait yerleşmeler mevcuttur (Özbaşaran 2011: 9).

Neolitik Dönem'i genel olarak ele alacak olursak günümüz yaşamlarının temellerinin atıldığı ve devrim niteliğinde köklü değişimlerin yaşandığı bir süreçtir. İnsanlık tarihinin kültürü içinde maddi ve manevi sanat, mimari, yerleşik düzen tarzı, beslenme, sosyal ve dini düşünceler gibi birçok boyutta insanlığı etkileyecek birçok değişim yaşanmıştır. Yaşanan bu değişimler de kendi dönemi dışında diğer dönemlerde de etkisini kaybetmeyerek daha

gelişkin ve güçlü bir şekilde yaşanılacaktır. Yerleşik yaşam tarzına geçen dönem insanların mimari atılımları yaparak konutlar inşa etmiş ve toprağı işleyerek tarıma geçmesiyle yaşam kaynağı olan besin kültürünü artık eski dönemlerde olduğu gibi neolitik insanları için bir sıkıntı teşkil etmemektedir. Anadolu topraklarının birçok yerinde de Neolitik yerleşmeler bulunmaktadır ve günümüz bilim dünyasına ışık tutacak önemli bir konum durumundadır (Türkcan 2012: 23).

3.4.Neolitik Dönem’le Görülen Yenilikler

İnsanlık tarihi içerisinde Neolitik Devrim ayrı bir öneme sahiptir. Bu dönemde yaşanan birçok devrim niteliğindeki yenilikler ve yaşanan bu yeniliklerin hiçbir zaman kaybolmayıp aksine kendisinden sonra birbirini takip edecek olan dönemlerde bile gelişerek devam etmiştir. İnsanoğlu bu dönemde kendi yaşam tarzından çevresel değişikliklere kadar birçok radikal niteliğinde değişikliğin ve yeniliğin içinde kalmıştır.

Neolitik Dönem insanları daha önceki dönemlerde olduğu gibi yiyecek için herhangi bir hayvanın peşinden gitmemiş veya biten bir bitkinin yerine açlığını gidermek için başka yerlere göç etmemiştir. İnsanoğlu bu dönemde tüketici kimliğini bırakıp üretici bir toplum olmayı başarmıştır. Tüm bu gelişmelere paralel olarak yerleşik düzene geçen Neolitik Dönem insanları yerleşik düzene geçerek zamanla ilk köy topluluklarını da oluşturmuşlardır. Kültürel değişimlerinin hızlıca yaşandığı devirde yaşanan radikal bir değişim mimari alanındadır. İlk önce çamuru güneşte kurutan ve daha sonraki evrelerde ise çamurun içine saman katarak kurutup kerpiçle yapılan daha sağlam evler ortaya çıkacaktır. Yaşanan bu yenilik günümüze kadar bile varlığını sürdürecektir. Çünkü kerpiçli evler halen bile Anadolu köy mimarisinin karakteristik özelliğidir. Pişirilerek yapılan çanak çömlek yeniliği de Neolitik için vazgeçilmez bir yeniliktir. Zira döneme ait seramik buluntuları kültür gruplarını yayılım alanlarını saptayabilmekte ve tarihlendirmede bize yardımcı olan büyük unsurlardır Tabi Neolitik Dönem uzun süren bir süreç ve çeşitli kademelerin oluşturduğu bir dönemdir. Bu dönemde yerleşik yaşam düzeniyle birlikte çanak çömleksiz ve çanak çömlekli olarak kendi içinde ayrı olarak incelenmektedir (Sevin 2003: 41).

Neolitik Dönem çanak çömlek yapımına göre 2 kısma ayrılrsa da bu ayrımı sadece çanak çömlek yapımına göre yapamayız. Çünkü çanak çömlek yapımı dışındaki bazı

gelişmelerde dönemi kendi içinde evrelere ayırmada pay sahibidir. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem’de yerleşik yaşam tarzı benimsenmiş olsa da, tarım yapılmış bazı hayvanlar evcileştirilse bile halen kendinden önceki gelenek olan avcılık – toplayıcılık anlayışı devam etmekteydi. Diğer yandan Çanak Çömlekli Neolitik Dönem’de tarım – besin gibi ekonomik anlayış tam olarak yerleşmiş, besin üretimine sıkı bir şekilde bağlı kalınmıştır ve bu durum da toplum yaşamının her türlü kesimini etkilemiştir. Neolitik Dönem’i diğer dönemlerden ayıran en önemli unsur ise hızlı değişim gösteren bir süreç olması. Önceki dönemlerde değişim süreci milyonlarca yılı kapsarken bu durum Neolitik Dönem için geçerli olmamıştır (Özdoğan 2002: 66).

İnanç sistemi de Neolitik Dönem’le birlikte gelişme göstermiştir ve ölü gömme uygulamaları göze çarpan örneklerdendir. Bu dönemde Anadolu ve Ön Asya’da görülen uygulama ölülerini genellikle oturdukları evlerin tabanlarına hocker tarzında gömmeleri görülmektedir. Diğer bir uygulama ise kafatası kültü anlayışıdır. Bu uygulamada ise ölülerinin kafataslarını alıp alçı sıvanıp canlandırma uygulamasıdır. Gömülerde genellikle boncuk, kap – kaçak gibi ölü hediyelerine de rastlanılır. Yerleşik düzene geçen Neolitik insanı bununla birlikte toplu yaşamın vermiş olduğu etkiyle sosyal bağlarda oluşmaktadır. Tüm bunların yanı sıra sürekli yerleşim arzusundan dolayı da mimari de gelişecek ve günümüz mimarisinin temelleri atılmıştır (Türkcan 2012: 11-12).

ÇÇNA döneminde yuvarlak planlı yapılar, ÇÇNB döneminde ise yuvarlak planlı yapılar gelişim göstererek yerini dikdörtgen planlı yapılara ve buna ek olarak kült yapılar da görülmüştür. İnsan bitkiyle, hayvanla ve doğal çevreyle Neolitik Dönem’de başka bir boyut kazanmıştır. Birçok yenilik ve değişim yaşansa da özetle bu döneme tarım, hayvancılık ve çanak çömlek yapımı gibi unsurlar damga vurmuştur. Bu gelişmeleri ise sırasıyla konut mimarisi, ölü gömme, dini ve ticari anlayış, heykel ve kabartmalar, geliştirilmiş olan taş ve obsidyen aletler gibi önemli unsurlar takip etmiştir. Yüzyıllarca doğaya bağlı yaşayan insanoğlu artık Neolitik Dönem itibariyle kendisi doğaya hükmeden bir hale gelmiştir. Sonuç olarak ise günümüz uygarlıkların temeli atılmış, sosyo – ekonomik sınıflar oluşmuş ve insan yaşamında büyük ve köklü değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur (Türkcan 2012: 11-12).

Neolitik Dönem’de nesnel varlıklara ait bilgiler değil sembolik öğelerin de harmanlandığı bir süreçtir. Simgesel figürinler Neolitik’le birlikte hem sayılarında bir artış olmuş hem de çeşitlilik göstermiştir. Genellikle antropomorfik figürler, zoomorfik figürler ve

geometrik bezemeler kullanılmıştır. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in erken evresinde simgesel faaliyetlerin ayrı bir öneme sahip olduğunu görmekteyiz. Özellikle bu tarz faaliyetler için oluşturulan alanlar yeniden ÇÇN döneminde yeniden tanımlanırken, alan seçiminde de özel ritüel mekanlar oluşturma çabasının arttığı görülmektedir. Sembollere dair düşüncelerimizi aktarırken öncelikle sembollerin bulunduğu coğrafyaya bakmamız gerekmektedir. Bulunan coğrafyada yaşanmış medeniyetleri mercek altına alarak sembollere dair düşüncelerimizi aktarmamız daha sağlıklı ifadelerin olmasına vesile olacaktır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Levant ve Suriye'de ÇÇNA ve ÇÇNB döneminde gerçekleştirilen ritüel uygulamaların ispatları ve buna paralel olarak da simgesel tasvirlerin yoğunluğunda anlaşıldığı gibi simgesel ifadelerde bir patlama olduğu anlaşılmaktadır (Bingöl 2018: 73-74).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Neolitik Dönem'de Hallan Çemi, Çayönü, Hasankeyf Höyük, Göbekli Tepe, Körtik Tepe, Nevali Çori, Gusir Höyük, Akarçay Tepe, Hamzan Tepe ve Karahan Tepe gibi yerleşimlerde maddi kültür kalıntılarının yoğunlaştığı merkezlerdir. Nevali Çori yerleşiminin kült yapısında çıkan T biçimli dikilitaşlar üzerinde yer alan simgesel değerler başlangıçta tam olarak anlaşılmamıştır. İlerleyen yıllarda Göbekli Tepe kazısıyla ÇÇN dönemi insanların inançlarına ışık tutacak bilgiler karşımıza çıkmaktadır. Göbekli Tepe hem konum olarak hem de içerdiği tasvirlerle aynı zamanda Yukarı Mezopotamya ile arasında güçlü bağlantı olduğu görülmektedir. Söz konusu yerleşimlerde ÇÇN dönemine ikonografik motifler içeren objeler hemen hemen hepsinde ele geçmiştir. Göbekli Tepe yerleşiminde ortaya çıkarılan T biçimli dikilitaşlar ve bu dikilitaşların üzerinde kabartma olarak yer alan insan ve hayvan motifleri sembolik bilgi açısından önemli bir yer tutmaktadır (Dönmez 2018: 1730). Körtik Tepe, Hasankeyf Höyük, Çayönü ve Hallan Çemi yerleşimlerinde benzer simgesel motiflerin taş kaplar ve hayvan ile insan biçimli havanelerinde kullanıldığı görülmektedir. Genellikle hayvan motifi olarak tilki, örümcek, yılan, akrep, yaban domuzu, köpek, yaban keçisi ve av kuşları gibi canlılar işlenmiştir. Hayvan dışında ışın veya paralel çizgiler halinde soyut motifler, bitki motifleri ve insan figürlerinin de işlendiği görülmektedir (Bingöl 2018: 75-76).

4. GÜNEYDOĞU ANADOLU'DA NEOLİTİK DÖNEM VE YERLEŞİM MİMARİSİ

Güneydoğu Anadolu Bölgesi ülkemizin yüzölçümü bakımından en küçük coğrafi bölgesidir. Fakat bölge coğrafik açıdan küçük olmasına rağmen tarihi açıdan çok zengin ve birikime sahiptir. Geçmişte kadim medeniyetlere, uygarlıklara sahip olmuş ve verimli topraklarıyla insanların yaşam alanı olarak oldukça cazip bir yer olmuştur. Dicle ve Fırat gibi önemli nehirlerle sahip olan bölge oldukça verimli bir araziye sahiptir. İnsanlık tarihi açısından çok önemli bir dönem olan ve insanoğlunun doğaya karşı mücadelesinde gerek yerleşik hayata geçmesi gerekse de tarıma başlamasıyla kontrolü ele alan Neolitik Dönem'de birçok önemli merkezin yer aldığı Güneydoğu Anadolu Bölgesi bu açıdan da ayrı bir öneme sahiptir. Bu bölümde öncelikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin iklimsel ve coğrafi olarak özellikleri tanımlandıktan sonra Neolitik yerleşimlere yer verilecektir.

4.1. Bölgenin Coğrafi Konumu

Genel olarak Anadolu coğrafyası doğu – batı ekseninde uzanan büyük bir kara parçasıdır. Anadolu coğrafyası alan büyüklüğü bakımından da birçok ülkeyi geride bırakmaktadır. Doğu – batı şeklinde uzanması birçok uygarlığa ev sahipliği yapmasına vesile olmuştur. Sürekli bir hareket halinde olan Afrika levhası da Anadolu parçasını sürekli kuzeye doğru iteklemekte olup ve buna paralel olarak Anadolu'da bu yer hareketlerinden dolayı birçok fay hattına sahip olmuştur (Watkins 2007: 411).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi ülkemizin 7 coğrafi bölgesi arasında en küçük olan bölgemizdir. Ülkemizin en küçük bölgesi olmasına rağmen tarihsel zengin dokusuna sahip olan bölgede geniş düzlükler ve ovalar yer almaktadır. Bölgenin en yüksek noktaları Mardin Eşiği ve Karacadağ kesimidir. Bölgede geçmişten günümüze kadar çok önemli olan ve birçok medeniyetin yerleşmesine sebep olan Fırat ve Dicle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin önemli nehirlerindedir. Dicle ve Fırat nehirleri ayrıca bölgeyi ayırma da etkili olmuştur. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin batı kesimine Orta Fırat Bölümü, doğu kesimi ise Dicle Bölümü olarak adlandırılmıştır (Erdalkıran 2010: 141).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin coğrafi konumu bölgenin kültürel çevre bilim açısından da önemli bir ögedir. Çünkü bölgenin coğrafi konumunu bilmek o bölgenin eski çağlardan günümüze kadar olan süreçte yer şekilleri, iklimi ve su düzenleri hakkında da bilgi

sahibi olmak demektir. Bölge Amanos ve Güneydoğu Toros yaylalarının önünde ve Suriye coğrafyasına doğru giderek alçalan bir konuma sahiptir. Yaklaşık olarak bölge 1500 km boyunca bir yay çizerek doğal yol güzergahı olmuş ve toplumların birbiriyle etkileşmesini de sağlamıştır. Değişik coğrafyalardan toplumlar ya ticaret yoluyla ya da savaşlardan ötürü kültürel açıdan birbirlerini etkilemişlerdir (Erinç 1980: 66).

Bunun sonucu olarak da bölge kendi kültürünün dışında değişik kültürleri de tanıyarak çok zengin bir kültür sentezi oluşturmuştur. Böylelikle bölge birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Verimli toprakları sayesinde tarımcılığın gelişmesine sahip olan ve buna paralel olarak da gelişen tarımın yanı sıra yerleşik düzenin çıkması da bölgeyi önemli kılan ayrı bir önemli özelliğdir. Bu yüzden ki tarihçiler bu yay şeklinde uzanan alanı Bereketli Hilal olarak adlandırmışlardır (Erinç 1980: 66).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Bereketli Hilal dediğimiz alanın çöller ile ayrılmış iki uzak ucunun birleştiği, kuzeye taraf en fazla sokulduğu ve en büyük genişliğe kavuştuğu orta kesimini kapsamaktadır. Bu sebeplerden ötürü çok fazla imkana da sahip olmuştur. Hem verimli topraklara sahiptir hem de yol güzergahları açısından kavşak niteliğindedir. Yol güzergahlarından dolayı kültürel etkileşimler olmuştur. Tüm bunlar bölgeyi geçmişten günümüze kadar önemli bir coğrafik alan yapmış ve doğal ortam ve kültürel çevre bakımından önemli sonuçlar doğurmasına neden olmuştur (Erinç 1980: 67).

4.2. İklimi ve Yer Şekilleri

Anadolu coğrafyasına baktığımız zaman doğudan batıya uzanan bir kara parçasıdır. Şayet eğer zaman içerisinde bir yolculuk yapılma imkanına sahip olunabilseydi Anadolu şimdiki görüntüsünden farklı olduğuyla kalmaz bizim tarafımızdan da çok farklı bir şekilde algılanırdı. Çünkü Anadolu yüzölçümü olarak devasa bir büyüklüğe sahiptir (Watkins 2007: 411).

Bölgenin iklimini ele aldığımızda bölgenin bütününde hakim olan iklim tipi şiddetli karasal Akdeniz iklimi olarak nitelenmektedir. Karakter olarak Akdeniz ikliminin koşullarını oluşturan genel düzenin bir sonucu ve bu durum karşısında oluşan yaz mevsiminde kuraklığının yaşanması ve kış mevsiminde ise yağışların görülmesidir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin denizden uzak olmasının ve buna bağlı olarak da rakımın yüksek olmasından

dolayı şiddetli karasal karakterini de oluşturmaktadır. Bu durumda özellikle bölgede yıllık sıcaklık farkının fazla olması ve yağışların çok fazla olmasını sağlamaktadır. Bölgenin iklimine bakıldığında en tesirli olan olay yaz mevsiminin çok fazla kurak geçmesi ve buna paralel olarak da aşırı buharlaşmadan ötürü su kaybının fazla yaşanmasıdır. Sıcak dönemler boyunca bölge neredeyse hiç yağış almaz (Erinç 1980: 68).

Bölgenin iki önemli nehirleri olan Dicle ve Fırat aktıkları yerler boyunca kış mevsiminin şiddetli olmasını engellemişlerdir (Watkins 2007:412).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi Türkiye’de en fazla güneş enerjisini alan ve en fazla ısınan bölgesidir. Yaz aylarında bölgenin sıcaklık ortalamaları genellikle 30 derecenin üzerinde seyretmektedir. Mayıs ayından Eylül ayının sonlarına kadar bölgede sıcaklık ise 20 derecenin altına düşmemektedir. Bölgenin ısı dengesi böyle yüksek olunca bunun sonucu olarak da şiddetli buharlaşma bölgede görülmektedir. Bölgede yılda 2000 milimetre civarında olan buharlaşmanın 4’te 3’ü bu dönemde gerçekleşmektedir. Bölgenin yıllık yağış miktarı 500 milimetredir ve bu yağışın sadece % 1-2 dolayı yaz mevsiminde düşmektedir. Bu durumda bölge yaz mevsimini şiddetli bir biçimde kurak olarak geçirmektedir (Erinç 1980: 69).

Yağışın az düşmesi ve kuraklığın yaşanması genellikle su alanında sorun teşkil etmektedir. Bu durumda bölgede yaşayan halk su ihtiyacını veya sulama sorununu gidermek için daima su kaynaklarına yakın çevrelerde yerleşmeye özen göstermişlerdir. Kuraklığın 6-7 ay kadar sürdüğü Güneydoğu Anadolu Bölgesi ülkemizin kurak ve yarı kurak döneminin yaşandığı en uzun bölgelerden birisidir. Hatta zaman zaman bölgenin güney tarafında yer alan çölün kuzeye olarak genişlemesi yorumları da yapılmıştır. Yapılan araştırmalarda bu yorumları istatistik olarak desteklemektedir. Çünkü Güneydoğu Anadolu Bölgesi 10 yıllık aralıklarla iklim bakımından çöle dönüşmekte olduğu görülmektedir (Erinç 1980: 69-70).

Kış mevsimi diğer karasal alanlarda olduğu gibi Güneydoğu Anadolu Bölgesi üzerinde belirgin bir biçimde yaşanmaktadır. Bölgeye düşen yağış miktarının yarısı neredeyse bu mevsimde düşmektedir. Bölgede en soğuk aylarda genellikle 1-5 derece arası görülür, lakin bazı yerlerde eksi 5 hatta çukur alanlarda eksi 20 derecenin de görüldüğü tespit edilmiştir. Fakat termik anlamda bu soğuk dönem kısa sürmektedir. Bölgede soğuk geçen kış mevsimi sonrası ilkbahar mevsiminde sıcaklıklar yükselmeye başlar ve yağışların düşmesiyle bölge nemli bir ortam halini almaktadır. Bu dönemde doğasında adeta bir canlanma yaşanır ve bitki örtüsü de hızlı bir şekilde gelişmeye başlar. Bölgenin vejetasyon döneminin termik alt sınırı olarak kabul edilen ortalama 5 derece sıcaklık yılda yaklaşık olarak 330 gün bu şekilde sürer

ve şayet bölgede su sıkıntısı yaşanmazsa eğer bölgenin verimli toprakları sayesinde yüksek ve kaliteli bir tarım bölgesi olduğunu söylemek mümkündür. Fakat yaz mevsiminde şiddetli buharlaşmanın olması, yağışın az düşmesinden dolayı tarım alanlarını sulamakta sıkıntı oluşturmaktadır (Erinç 1980: 69).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne genel olarak baktığımızda ise iklim şartlarının bölgenin her yerde aynı şekilde yaşanmadığını söyleyebiliriz. Bölgenin kuzeyine doğru yaklaştıkça yağış artar, sıcaklık düşer ve kar yağışının da bölgenin güney kısımlarına göre daha fazla yağdığı görülmektedir. Dağlarda uzun süre kalan karların sıcak dönemlerde erimesiyle bölge nehirlerinin beslenmesinde etkin bir biçimde rol oynamaktadır. Bölge düzlük bir alan olsa da kendi içinde yüksek olan yerler de sıcaklık daha düşüktür. Örneğin bölgenin yüksek kesimleri olan Mardin Eşiği ve Karacadağ bölgesinde ısı miktarı düşük, kar yağışı fazladır (Erinç 1980: 69).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi yılın kurak veya yarı kurak mevsiminin en uzun yaşadığı ve su açığının Türkiye'de en fazla görüldüğü bölgemizdir. Bunun sonucu olarak da bölge ülkemizin orman bakımından en fakir olan bölgelerimizdendir. Bölgede görülen bitki türü Karacadağ ve Raman Dağı yükseltilerinde görülen meşe tipindeki ağaçlar göze çarpmaktadır. Bölgede buna karşılık 700 – 800 metrenin altında kalan kısımları ise step oluşumları ve kırmızımsı step toprakları oluşturmaktadır. Bölge meşe tipi ağaç bakımından zengindir. Bölgede bulunan kırmızımsı step topraklarının reaksiyon ph değerleri 8 civarındadır. Bu toprakların organik madde içerikleri bakımından orta oluşu, kireç değerlerinin yüksek ve potasyum bakımından zengin bir yapıya sahiptir. Bu özelliklerinden dolayı bu topraklar tarım alanı olarak kullanıldığında yeterli miktarda sulama yapılırsa eğer yüksek bir verim elde edilir. Yani eğer sulama sıkıntısı yaşanmazsa bölge verimli topraklara sahip zengin bir konumdadır (Erinç 1980: 70).

Bitki örtüsü bakımından fakir olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi steplerinin genellikle yayılma alanları Diyarbakır Havzası, Mardin Eşiği'nin güneyi ve Karacadağ'ın çevresinden Fırat boyuna kadar uzanan Urfa Platosu yerleridir (Erinç 1980: 70).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi yer şekilleri bakımında jeopolitik olarak özel bir konuma sahiptir. Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, içinden uygarlıklar doğurmuş ve geçmişten günümüze kadar da önemini korumaktadır. Bu açıdan bölgenin jeolojik ve jeomorfolojik özellikleri bölgenin önemli özelliklerindedir. Bölge yer şekilleri açısından geniş düzlüklere sahip olmuş ve bu da bölgeyi tarım açısından elverişli bir konuma getirmiştir. Bölgede kuzey

kesimi kıvrılmaya uğramış ve yüksekliği yaklaşık 2000-3000 metreyi bulan yüksek kesimleri de mevcuttur. Bu dağlar bölgeyi Doğu Anadolu Bölgesi'nden ayırıp adeta bir sınır görevi görmektedirler (Erinç 1980: 67).

Bölgenin yaşantısında yeri çok önemli olan, verimli arazilerine adeta hayat veren, bol su getiren ırmaklarda şiddetli yarılmış çok engebeli aşılması güç olan bu dağlardan inmektedirler. Bölgede yer şekillerinin yönelttiği doğal yollarda bunlardan bazılarının doğal vadileri ile belirli boğazları izleyerek Kuzey, Doğu ve İç Anadolu'ya sokulmaktadır. Bölgenin bu yolları bölgenin ticari anlamda da gelişmesine katkı sağlamıştır. Bölge tarihinde en eski çağlardan günümüze kadar ulaşım ve ticaretin gelişmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Bölge doğuda Bitlis Gediği ve Rahva Boğazı'nı aşarak Van Gölü kıyılarına, tarih öncesinin önemli bir doğal cam kaynaklarından olan Nemrut yanardağının eteklerine uzanan yol ile ve batıda Dicle'nin alçak vadisini seyrederek dağlık bölgeyi daha da aşan bir yoldur (Erinç 1980: 67-68).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan bu önemli yollar Diyarbakır Havzası'nda birleştikten sonra güney tarafta Zagros Dağları'nın eteklerini takip ederek Basra Körfezi'ne ve batıya Şanlıurfa ve Halep üzerinden Filistin coğrafyasına giden iki kola ayrılır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeyinde yer alan bu dağların eteklerinde hem jeolojik anlamda hem de jeomorfolojik özelliklere sahip bir alan bulunmaktadır. Bölgede bulunan bu alanda alanın geri kısmındaki yer alan yüksek dağların paralel olarak bulunan uzun kıvrımlara sahip ve dağlardan uzaklaştıkça eğimleri giderek azalan ve son kısımlarda ise alanda yatay durumda bulunan tabakalar yer almaktadır. Alanda bulunan bu kıvrımlar Torosların kenar kıvrımları olarak da bilinmekte ve jeomorfolojik olarak da tipik şekilleriyle de bilinmektedir. Bu bölgede kafesli akaçlama düzeni, içi boşaltılmış domlar, kornişler, hogbackler, kuestalar ve bunların arasında akarsuların takip ettikleri ve bazıları gerçek anlamda çok büyük genişliklere sahip olan subsekant depresyon çok sık bir şekilde izlenebilmektedir (Erinç 1980: 67).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan bu subsekant depresyon alanları hem yerleşme hem de tarım alanı olarak dağların etek kısımlarında bulunan çok değerli bir alanı kapsamaktadır. Ayrıca sözü edilmekte olan bu alanların dışında ise alanın güney kısımlarında yer alan ve yükseklikleri 500 – 1000 metre civarı olan platolar yer almaktadır. Lakin bu platolarla kaplı alan güney kısımları gidildikçe yükseklikleri azalmaktadır (Erinç 1980: 67).

Bölgede yer alan bu platolar derinlerdeki eski temeli örten ve kendisine kıyasla daha genç olan tabakaları ve neojen ile yaşıt dolguları kesen bir aşınım yüzeyini oluşturur.

Platoların yüzey kısmını yaran akarsular zaman zaman 5 ve 50 metre arasını bulan vadileri oluşturmuşlardır. Sayılan bu ortak özelliklere rağmen bölgenin güney kesiminin doğu ve batı yarısının arasında, hem yapı olarak hem de yer şekilleri bakımından belirgin değişimlerde göze çarpmaktadır. Bölgedeki doğu ve batı yarısı, ortada yer alan kuzey ve güney yönünde uzanan ve yüksekliği 1938 metreyi bulan volkanik özelliklere sahip olan Karacadağ bulunmaktadır. Pleistosen ile yaşıt olan bu genç ve tipik kalkan şekilli yanardağın çıkarmış oldukları lavlar yaklaşık olarak 7000 kilometre kare civarı bir alana üst üste ve yan yana akıntılar şeklinde yayılma göstermiştir (Erinç 1980: 68).

Karacadağ kütlelerinin batı kesiminde kalan Şanlıurfa ve Gaziantep arasındaki bölgenin söz sahibi yer şekillerini, Fırat ile kolları tarafından yarılmış olan az eğimli ve genellikle kalker özelliklerine sahip olan tabakalardan oluşan platolar bulunmaktadır. Bölgede yer alan bu platolar kuzey kesimlerden güney kesimlere doğru eğimlerde yer almaktadır. Platoların üzerinde yer yer karstik depresyonlar ve sulama yapıldığı zamanlarda da çok verimli alüvyal toprakların yer aldığı Harran ve Suruç ovaları gibi ovalar mevcuttur (Erinç 1980: 68).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Karacadağ'ın doğu tarafı ise çok engebeli bir alana sahiptir. Bu alanın ortasında kalınlığı yüzlerce metreyi bulan klastik depolarla kaplı olan sübsidans havza özelliklere sahip Diyarbakır Havzası bulunmaktadır. Diyarbakır Havzası kuzey ve doğu kesimlerinde Torosların kenar kıvrımları, güneyde ise eski temelin örtü tabakaları ile birlikte yükselerek kubbeleşmesi ile oluşan Mardin Eşiği yer almaktadır. Alanın batı kesiminde ise Karacadağ volkanik kütlesi bulunmaktadır (Erinç 1980: 68).

Diyarbakır Havzası'na kuzey kesiminden bölgenin önemli nehri olan Dicle Nehri girmektedir. Dicle Nehri Diyarbakır'ın güney taraflarında keskin bir dirsek yaptıktan sonra doğuya dönerek havza eksenini uzunca izlemektedir. Kuzey taraftan Toroslardan Ambar, Batman ve Garzan ırmakları gibi ve güney kesiminden Mardin Eşiği'nden inen ve bol miktarda su getiren ırmaklarda Dicle Nehri'ne karışmak için bu havzaya doğru yol almaktadır. Böylece Dicle Nehri zengin bir beslenme ağına sahip olmaktadır. Bu durumda hem vadiler boyunca uzanan geniş alüvyal düzlükler ve taraçalar hem de yaz mevsiminde su taşıyan ırmakları ile Diyarbakır Havzası bölgenin tarım ve yerleşmeye en elverişli bir alan olmakta ve bu sayede yaşam koşullarının kalitesini yükselten bir yer olmuştur. Tüm bunların yanı sıra önemli tarihi yolların doğal kavşağı olmayı başarmıştır (Erinç 1980: 68).

4.3. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Neolitik Dönem Yerleşim Mimarisi

Anadolu arkeolojisine genel olarak baktığımız zaman bu bereketli topraklarda çok büyük uygarlıklar kurulmuş ve tarih sahnesinde hiçbir zaman silinemeyecek derecede gelişmiş kültürler yaşamıştır. Fakat Anadolu'nun bu zenginliğinin araştırma tarihçesi ne yazık ki çok eskilere dayanmamaktadır. Öyle ki 1960'lı yıllarda bile Neolitik Dönem'in Anadolu'da var olup olmadığı bile tartışma konusu idi. Bu durumda tabii araştırmalarda etkilenmiş ve neolitik kazılar ve araştırmalar yok denilecek kadar az yapılmaktaydı (Özdoğan 2007b: 7).

Ülkemizde yapılmaya başlanan barajların etkisiyle kurtarma kazıları yapılmaya başlanmış ve bu olumsuz tablo değişmeye başlayacaktır. Kurtarma kazılarının vesilesiyle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin yıllarca ortaya çıkarılamayan çok zengin birikimide gün yüzüne kavuşmuştur (Özdoğan 2007b: 8).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Hallan Çemi, Çayönü, Hasankeyf Höyük, Gusir Göyük, Göbekli Tepe, Körtik Tepe, Sumaki Höyük, Nevali Çori, Akarçay Tepe, Mezraa Teleilat, Hakemi Use ve Salat Cami Yanı gibi birçok önemli merkezin kazılarına başlanmış ve Neolitik Dönem'in bölgede nasıl etkili olduğunu gözler önüne sermektedir.

Yukarıda sayılan ve Güneydoğu Anadolu'da bulunan Neolitik yerleşim yerleri kendi içinde de bölgesel olarak bu çalışmada ikiye ayrılmıştır; **Yukarı Dicle Havzası ve Orta Fırat ve çevresi yerleşimleri.**

4.3.1. Yukarı Dicle Havzası Yerleşimleri

4.3.1.1. Hallan Çemi

Hallan Çemi, 1990 yılında başlanması planlanan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) kapsamında yer alan barajların yapımına başlanmasıyla bölgede varlıkları tehlikeye giren arkeolojik merkezlerini saptamak amacıyla yapılan yüzey araştırmalarının sonucunda bulunan önemli bir merkezdir. Yapımı neredeyse bitmiş üzere olan Batman Barajı'nın sularının altında kalma riskiyle yüz yüze kalan Hallan Çemi için 1991 yılında M. Rosenberg başkanlığında

Diyarbakır Müzesi ve Delaware Üniversitesi'nin ortaklaşa yürüttüğü araştırmalar neticesinde yaklaşık 4 yıl sürecek olan kazı çalışmalarına başlanmıştır (Levha 6) (Rosenberg 2007b: 1).

Konum olarak Hallan Çemi Tepesine baktığımızda Batman ili sınırları içerisinde, kentin yaklaşık olarak 50 km kuzeyinde, Dicle'nin kolu olan Batman Nehri - Sason Çayı kolunun batı kesiminde bulunan küçük bir höyüktür. Hallan Çemi yaklaşık olarak 4.3 metre yüksekliğe sahiptir ve 0.5 hektardan daha az bir alanı kapsamaktadır (Rosenberg 2007b: 1).

Hallan Çemi'nin tarihlenmesi için karbon 14 örnekleri toplanmıştır. Toplanan bu örneklerin analiz sonuçları neticesinde Hallan Çemi yaklaşık olarak MÖ 11.binyılın sonlarında iskan edilmeye başlanmış ve birkaç yüzyıl da yerleşimin iskan gördüğü de yapılan analiz sonuçlarıyla tespit edilmiştir. Hallan Çemi sakinleri avcı – toplayıcı göçebe yaşam tarzından yerleşik köy yaşantısına geçişin erken evrelerini temsil etmektedir. Ayrıca Hallan Çemi'de yaşanan bu değişim son buzul çağının sonunda başlamaktadır (Rosenberg 2007a: 420).

Yerleşme alanına baktığımızda gerek mimari kalıntıların niteliği gerekse de bitki ve hayvan kalıntılarının mevsimsel çeşitliliğini göz önüne aldığımızda Hallan Çemi'de yıl boyunca yerleşim gördüğünü söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu durum Hallan Çemi'yi önemli kılmakta ve kendisinden sonra gelen yerleşik Neolitik kültürlerin kökeni olan bir kültürü temsil etmektedir (Rosenberg 2007b: 1).

Hallan Çemi'nin yaklaşık olarak 700 metrekaresi kazılmıştır. Tespit edilen 4 katmandan sadece 3 katman kazılmış ve alan hakkındaki bilgileri kazısı yapılan bu çalışma alanlarından elde etmekteyiz. Hallan Çemi mimari olarak yuvarlak bir yapı sergileyen mimari kalıntılarla ve daire şeklinde küçük ve alçak platformlar merkezi bir köy etrafında dizili olduğu görülmektedir. Bu mimarinin yanı sıra muhtemelen barınak olarak kullandıkları düşünülen 2 ve 3 m çaplarında değişik küçük yapılar da mevcuttur (Rosenberg 2007a: 420). Hallan Çemi'de yapılan çalışmalar neticesinde mimari kalıntıları inceleyecek olursak eğer üç yapı katında da birbirini takip etmekte olan ve birbirine benzer plan şemasındaki yapılar görülmektedir (Rosenberg 1995: 87).

Küçük yapıların dışında üstteki 2 yapı katmanında bu küçük yapılardan çok daha büyük bir şekilde inşa edilmiş taş yapılarda mevcuttur. En üstteki 1. yapı katmanında bulunan ve yaklaşık olarak 5 – 6 m çapında olan iki büyük yapı yer almaktadır. Bu iki büyük yapı toprağa yarı gömülü bir şekilde inşa edilmiş ve muhtemelen bu yapılar kamu yapısı olarak

kullanılmaktaydı. Bu yapı katmanının altında bulunan ve 5 m çapında olan hemzemin yapı taş döşeli bir şekilde inşa edilmişti. Bu yapının hangi amaçla kullanıldığı kesin olarak bilinmezse de kamu yapısı olarak kullanıldığı görüşü ağır basmaktadır (Levha 9) (Rosenberg 2007a: 420). Ayrıca yerleşmede yapılan kazı çalışmalarında alanda 2 m çapında 10 – 40 cm arası yüksekliğe sahip platformlarda saptanmıştır. Bunların depolama silolarının temelleri oldukları düşünülmektedir (Hughes 2007: 39).

Hallan Çemi'nin en üst kısmında yer alan 1.yapı katında yapılan çalışmalar sonucunda bu katta sadece konut niteliğinde olmayan ve kamusal özellik taşıyan yapılarında var olduğu anlaşılmıştır. Bu yapı katında toplam olarak 4 yapı gün ışığına çıkarılmıştır. Tüm yapıların araları harç dolgu kum taşı malzemeler kullanılmıştır. Bu özelliğinden dolayı bu yapı katı diğer yapı katlarından ayrılmaktadır. 1. yapı katında yer alan 4 yapıdan ikisi 2.5 metre çapında olup küçük yapılardır ve höyüğün 2. ve 3. yapı katlarında yer alan yapılarda olduğu gibi 'C' formundadır. Bu yapılar muhtemelen konut amaçlı olarak inşa edilmişlerdir. Diğer iki yapı ise çapları 5 – 6 metre civarında olup ve bunlarında kamusal yapı özelliği taşıdıkları düşünülmektedir (Rosenberg 2007b: 2). Diğer iki yapıdan büyük olan bu yapılar tam daire biçimindedirler. Ayrıca toprağa yarı gömülü bir şekilde inşa edilmişlerdir. Yapı duvarları yaklaşık olarak 1 metre yüksekliğe sahiptir ve taş örgü tekniğiyle inşa edilmişlerdir. Bunların yanı sıra her yapının duvarına yaslanan ve yarım daire taş platform biçimli ayırt edici unsurlarda bulunmaktadır. Her iki yapının da tabanları oldukça steril ince toprak dolgu üzerine ve daha çok sarı kum ve alçı şeklinde kaplanmıştır (Rosenberg 2007b: 3).

Ortaya çıkarılan bu 2 büyük yapıya 'A' (Levha 10) ve 'B' (Levha 13) olarak kodlandırılmaları yapılmıştır. Yapıların arasında yaklaşık olarak 5 metre uzaklık bulunmaktadır. Ayrıca giriş yönleri de birbirinden farklı bir şekilde inşa edilmiştir. Giriş kısımları 'A' yapısında güneye doğrudur, 'B' yapısında ise güneydoğuya doğru bir şekilde yapılmıştır. Ortaya çıkarılan bu 2 büyük yapının yuvarlak planlı olup zemine yarı gömülü bir şekilde inşa edilmiştir. Duvar özelliklerine baktığımız zamanda titiz bir işçilik olduğu görülmektedir. Duvar aralarına boşluk bıraktıkları da görülür ve muhtemelen de bu boşluklara da çatıyı desteklemek adına kullanılan ahşap direkleri yerleştirmişlerdir. Ayrıca duvarların iç yüzlerine yerleştirilen yarım ay şeklinde olan taş sekilerde mevcuttur. Bu taş sekiler muhtemelen yapılarda bir toplanma yeri olduğunu göstermektedir (Türkcan 2006: 149-150).

Hallan Çemi'de bulunan toprağa yarı gömülü olan yapılardan olan A yapısında giriş kapısında yer alan ve kuzey duvara bakan cephede yabani sığır kafatası bulunmuştur. Bulunan

bu kafatasının sadece bu yapıyla ilişkili grubu mu simgelediği yoksa daha farklı karışık simgesel anlamlar taşıdığı hakkında net bilgiler bulunmamaktadır (Levha 12) (Rosenberg 2007b: 3).

Bu özelliklerin dışında bu kamu yapıların giriş kısımları yapının dairesel planını izlemekte ve dışa doğru yarım ay şeklinde açılmaktadır. Bu tip giriş kısımda Hallan Çemi yerleşmesinde konut mimarisinde görülmemektedir. Bu özellikten dolayı da bu yapıların anıtsal bir görev gördüğü düşünülmektedir. Yapılan kazılarda bu yapıların çevresinde herhangi bir yiyecek işlenmesine ait bir delil bulunmamaktadır. Bu yapıların çevresinde bakır parçaları ve obsidyen çekirdeklerinin ele geçmesi yapıların karakterinin değişik olduğunu göstermektedir. Bulunan bu kamu yapılarının birinde yabancı bir sığır kafatasının bulunması da yapının simgesel anlamlar içerdiğini söyleyebiliriz (Türkcan 2006: 149-150).

Kazı yapılan alanda dal izli yanmış siva parçalarına rastlanılmıştır. Bu da gösteriyor ki çatı kısmı dal – örgü tekniğiyle yaptıkları anlaşılmaktadır. Bunların yanı sıra her iki yapı da konutlarda yapılan işlerle alakalı olarak, örneğin tabanlarında öğütme taşları gibi malzemeler ve ögelerden yoksundur. Fakat buna karşın obsidyen ve özellikle bakır cevheri gibi ithal malzemelerle doğrudan ilişkilidir. Bu durumda ithal malzemelerin varlığı uzak mesafe ticaretinin çok eskilere indiğinin göstergesidir. İthal malzemelerin bu yarı gömük yapılarda da bulunması bu yapıları kullanan toplulukların bu ticaretle doğrudan ilgisi olduğunu söylemek mümkündür (Rosenberg 2007b: 3).

Yapılan obsidyen analizinde Hallan Çemi sakinlerinin obsidyen ihtiyaçlarını Van ve Bingöl bölgelerindeki kaynaklardan temin ettiği anlaşılmıştır (Rosenberg-İnal 1994: 126).

Hallan Çemi’de 2. yapı katında ise mimari farklılıklar kendini belli etmektedir. Bu yapı katında 5 yapı tespit edilmiştir fakat sadece 4 yapının kazısı tam olarak gerçekleşmiştir. Bu dört yapının duvarları beyaz alçıyla örülmüş çakıl taşlarından oluşmaktadır. Kazısı yapılan bu 4 yapıdan birinin tabanı döşemesizdir, diğer 3 yapının tabanları ise birbirine yapışık kum taşı levhalarla döşenerek inşa edilmiştir. Döşemeli tabanlara sahip yapılardan birinin çapı yaklaşık olarak 4 metredir diğerlerine oranla büyüktür. Bu büyük olan yapının ortasında ise küçük sıvanmış bir halde bulunan tekne yer almaktadır. Ancak, ne bu büyük ve tabanı döşeli olan yapının diğer tabanı döşeli olan yapılardan, ne de tabanı döşeli olan yapıların tabanı döşemesizlerden farklı bir amaca hizmet ettiğini gösteren kesin bir delil bulunmamaktadır. Yapıların çatı kısmı dal – örgü tekniğiyle kapatılmıştır. 2. yapı katı özellikler bakımından 1. yapı katıyla benzerlikler taşımaktadır ve yuvarlak bir plana sahiptirler (Rosenberg 2007b: 2).

Hallan Çemi’de kazılan en alt kısmındaki 3. yapı katında ise ortaya çıkarılan taş yapıların üçü de oldukça basit bir plana sahip oldukları gözlenmiştir. Bu yapıların konut işlevi olarak kullanıldıkları düşünülmektedir. Ayrıca bu üç yapının da ‘C’ biçimli yapılar olduğu ve döşemesiz oldukları görülmektedir. Yaklaşık olarak 2 metre çaplarındadırlar ve yapıların hepsi de beyaz alçı benzeri harçla kaplanmış ve duvar malzemesi olarak ise nehir çakıllarının kullanıldığı görülmektedir. Alanın nehir yataklarına yakın olmasından dolayı malzeme sıkıntısı çekmedikleri düşünülmektedir (Rosenberg 2007b: 2).

Hallan Çemi’de merkezi açık alanı çevreleyen ve tanımlı taş yapıların arasında, birkaç alçak dairesel platform ile belli bir biçime sahip olmayan, kalın, beyaz alçı alanlar dağınık halde bulunmuşlardır. Taş, sıkılaştırılmış çamur ve sözü edilen beyaz alçı olmak üzere çeşitli malzemeler kullanılarak yapılan platformlardan en az birinin çamurla sıvandığı tespit edilmiştir. Bunların çapları yaklaşık olarak 2 metre civarındadır ve korunmuş yükseklikleri ise 10 ile 40 cm arasındadır. Bunların herhangi bir şeyi kaplamak amacıyla yaptıkları görünmemektedir. Fakat işlevlerine yönelik akla en uygun açıklama üst yapıları dayanıksız olan depolama silolarının temelleri oldukları düşünülmektedir. Bu bağlamda yıl boyunca yaşanan bir yerleşmede besin depolama yapılarının olması gerekmekte ve bu yerleşmenin hiçbir yapı katında depolama çukurlarına rastlanılmamıştır (Rosenberg 2007b: 2).

Sözü edilen platformlardan ayrı olarak ise tümü yuvarlak ve çapları 50 ile 70 cm arasında değişen boyutlarda yapılmış alçak alçı ögelere rastlanılmıştır. Bu ögeler her 3 yapı katındaki taş yapıların hem içinde hem de dışında görülmektedir. Bunlar çok büyük bir olasılıkla ocak görevini görmüşlerdir ve bunların birçoğunda sıva, sıvanırken çatladıkları anlaşılabilir ve sabit olarak yerleştirilmiş taşları kaplamaktadır. Ocakların ve platformların yanı sıra birçok dikme deliklerine ek olarak kalın, alçı benzeri malzemeyle kaplı, belli bir biçime sahip olmayan geniş yüzeylerde, taş yapıların arasında dağınık bir şekilde bulunmaktadır. Bu sıvalı alanların bazıları doğrudan taş yapılara bitişiktir ve olasılıkla o yapılarla ilişkilidir. Ayrıca taş yapılarla ilişkili olmayanlar da taştan dayanıksız olan malzemeler yapılmış geriye kalan müstakil yapıları temsil ettikleri düşünülmektedir. Bunların yanı sıra ahşap izleri taşıyan yanık çamur parçalarına yerleşmenin birçok yerinde rastlanılmıştır. Bu durumda bize sıvalı alanlar ile ilgili olarak üst yapı inşasını kapsayacak yapım işlerinde çamur dolgululu dal – örgü tekniğinin kullanıldığını gösterir (Rosenberg 2007b: 2).

Hallan Çemi yerleşmesindeki göze çarpan bir başka mimari özellik ise yerleşmenin en tepesinde yer alan ve derinliği 1 m ve çapı 15 m olan bir çukurun bulunmasıdır. Tespit edilen

bu çukur doğal yollarla oluşmuş bir çöküntüdür. Höyüğün ilk sakinleri bu çukurun çevresinde yapıları inşa etmişlerdir. Ayrıca bu çukurda açık alan niyetine kullandıkları düşünülmektedir. Daha sonraki evrelerde ise yapılan araştırmalarda bu çukurda ele geçen çok sayıda hayvan kemikleri ve çakmaktaşı gibi atık malzemeler bulunmuştur. Bu malzemelerin bulunmasından ötürü alan sakinlerinin burayı bir çöplük niyetine kullandıkları görüşü ortaya çıkmaktadır. Alandaki bu çukur yapı yerleşmenin 3 yapı katında da kullanıldığı bilinmektedir (Rosenberg-Redding 2000: 44).

Hallan Çemi yerleşmesinde çok fazla sayıda taş kaplar da bulunmuştur. Bu taşlar kapların hammaddesi genelde siyah, gri veya yeşil klorit veya beyaz kireçtaşından yapıldıkları görülmektedir. Genel olarak taş kaplarda kazıma tekniği kullanılarak geometrik veya doğal motiflerle süslenmişlerdir. Bunların dışında kabartma bezeklerinde kullanıldıkları görülen örneklerde mevcuttur. Taş kapların dışında birçoğu biçimlendirilmiş saplara sahip olan ve iyi cilalanmış havanelleri de ele geçen bir başka buluntulardır. Bu havanellerinin birçoğu kloritten yapılmıştır fakat sayıca az da olsa kum taşından yapılmış havan elleride ele geçmiştir (Rosenberg 2007b: 3).

Yerleşmede yontmataş alet teknolojisinin ham maddesinin çok büyük bir kısmını obsidyenler oluşturur. Hallan Çemi'ye en yakın obsidyen yatakları yerleşmenin 100 km kuzeydoğusunda bulunan Van Gölü çevresi ve yine yaklaşık olarak 100 km kuzeybatısında bulunan Bingöl çevresidir. Hallan Çemi'de kemikten yapılmış bızlar ve iğnelerde ele geçmiştir (Rosenberg-Redding 2000: 52).

Yerleşmede ele geçen önemli bir buluntu da kemikten yapılmış olan yılandır (Levha 14). Çünkü o dönemler için boğa ve sığır dışında yılan da sembolik bir anlam ifade etmekteydi. Hallan Çemi'de taş çubuklar da bulunmuştur. Bulunan bu çubukların üzerinde değişik sayılarda çentiklerde bulunmaktadır. Bulunan bu çentikli taş çubukları hangi amaçlarla kullandıklarına dair kesin bir fikir söyleyemeyiz. Lakin bulunan bu çentikli çubuklar belli bazı sosyal eylemlerin onanmasının şekle dönüşmüş hali olduğunu diyebiliriz (Rosenberg 2007a: 420).

4.3.1.2. Çayönü

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin önemli yerleşim merkezlerinden biri olan Çayönü, Diyarbakır il sınırları içerisinde Ergani ilçesinin yaklaşık 7 km güneybatısında Dicle Nehrinin yan kolu olan Boğazçay'ın kuzey kıyısında yer almaktadır. Çayönü tepesinin deniz seviyesinden yüksekliği yaklaşık olarak 832 metredir (Levha 15) (A.Özdoğan 2007a: 424).

Çayönü yerleşmesinde çalışmalar 1963 yılında İstanbul Üniversiteden Prof. Dr. Halet Çambel ile Chicago Oriental İnstitute adına Prof. Robert J. Braiwood'un öncülüğünde Güneydoğu Anadolu Karma Tarih projesi altında çalışmalara başlanmıştır. Bu çalışmalara zaman zaman Prof. Dr. Wulf Schirmer ve Roma Üniversitesinden Dr. Isabella Caneva gibi diğer uluslardan uzman kişilerde çalışma ekibine dahil olmuşlardır. 1986 yılından itibaren ise kazı başkanlığını Dr. Mehmet Özdoğan almıştır (Özdoğan vd. 1994: 104). Genel olarak Çayönü kazısındaki çalışmalara baktığımızda yerleşme sadece Anadolu için değil Yakınoğu Neolitiği üzerinde de ciddi bir önemdedir. Kazı Çalışmaları 1964'te başlanmış ve 1991 yılında sona ermiştir ve 17 yıl boyunca Çayönü yerleşmesinde çalışmalar yapılmıştır (Özdoğan 2010: 142).

Çayönü yerleşmesinde dolgu kalınlığı 4.50 metre ile 6.50 metre arasındadır. MÖ 10.binyıl avcı ve toplayıcı toplulukların yuvarlak planlı yapılardan başlamış ve MÖ 7. binyıla kadar da yerleşme düzeni ve mimari açıdan bu gelişim kendini göstermektedir (A.Özdoğan 2007a: 424).

Yapılan karbon 14 analizlerini ele alırsak yerleşmenin esas evresi MÖ 10200 ve MÖ 8100 yıllarını kapsamaktadır (A.Özdoğan 2007b: 63). Çayönü yerleşmesinde yapılan kazı çalışmaları sonuçlarında yaklaşık 8000 metrekarelik bir alan kazılmıştır (Özdoğan vd. 1994: 105). Çayönü yerleşimini önemli kılan özellik mimarisine baktığımız zaman mimari gelişimi somut verilerle izleyebileceğimiz tek kazı alanıdır. Yerleşmenin en eski kültür evresi yuvarlak yapılardan itibaren kendini gösterir (Levha 20) (Özdoğan 2010: 143).

Çayönü yerleşmesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem boyunca konut mimarisi yuvarlak planlı son derece sade yapılardan itibaren başlar ve taş temelli kerpiç yapıları gibi özelliklerle sürekli bir gelişim aşamasındadır. Çayönü'nü farklı kılan bir özellik ise çanak çömleksiz döneme ait her evre belli bir ev tipiyle temsil edilmektedir ve adlandırmada bu sıralamaya göre yapılmaktadır. Bulunan bu evrelerin kronolojik sıralaması aşağıdaki şekilde verilmektedir (Özdoğan vd. 1994: 106-107).

Evre Adı	Kısaltma	Kültürel Dönem	Milattan Önce
Yuvarlak Planlı Yapılar Evresi	r1-4	ÇÇNA	10200 - 9400
Izgara Planlı Yapılar Evresi			
*İlk	g(1-4)	ÇÇNA	9400-9200
*Son	g(5-6)	ÇÇNB	9200-9100(?)
Kanallı Yapılar Evresi	ch1-4	ÇÇNB	9100 - 9000
Taş Döşemeli Yapılar Evresi	cp1-3	ÇÇNB	9000 – 8600(?)
Hücre Planlı Yapılar Evresi	c1-3a-b	ÇÇNB	8600 - 8300
Geniş Odalı Yapılar Evresi	Ir1-6	ÇÇNB – ÇN Geçiş Evre	8200 – 8000 (?)

Çayönü yerleşmesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A (ÇÇNA) süreci ilk yerleşimin görüldüğü süreçtir ve en uzun yaşanan dönemdir. Yuvarlak Planlı Yapılar Evresi'nden itibaren başlar ve Izgara Planlı Yapılar Evresi'nin son dönemlerine kadar devam eder. Çanak Çömleksiz Dönem B (ÇÇNB) dönemi ise Taş Döşemeli Yapılar ile başlar ve Hücre Planlı Yapılar Evresi'nin 3. tabakasının ilk yarısına kadar bu dönem kendini göstermektedir. Son olarak ise Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem ile Çanak Çömleklili Neolitik Dönem arası bir geçiş süreci görülür. Bu süreçte ise Hücre Planlı Yapılar Evresi 2. tabakasında görülür ve Geniş Odalı Yapılar Alt Evresi'nin sonlarına kadar sürmektedir (Aytekin 2008: 125).

Çayönü yerleşmesindeki ilk evre olan Yuvarlak Planlı Yapılar Evresi çukur tabanlı ve dal – saz örgülerden oluşmaktadır. Yuvarlak yapılar zaman içinde büyüyerek iç hacimleri genişlemiştir ve kil ile üzerleri sıva ile kaplanmıştır (A.Özdoğan 2007b: 65). Yuvarlak Planlı Yapılar Evresi yapılan karbon 14 analizlerine göre 1000 yıl gibi bir süre boyunca varlıklarını korumuşlardır. Fakat bu yapı evresinin günümüzde izlenebildiği alan çok kısıtlıdır. Çünkü bu evre kazılan doğu kesiminin açılmamış olan doğusuna doğru yayılıyor olması, Izgara Planlı Yapılar Evresi'nde kuzeyden gelen sel sularının bu yapıları tahrip etmesi ve çukur barınakların özellikle taş temelli olmayanların çabucak dağılıp bozulması gibi etmenlerden dolayı bu yapı evresinin günümüze sağlıklı bir şekilde gelmesini engellemiştir. Bu dönemdeki yuvarlak planlı konut yapıları ağaç gövdeleri bir araya getirilir, gövdeler bir araya

getirildikten sonra araları sade bir şekilde örülür ve bu işlem bittikten sonra da çamur ile sıvanarak yapılırdı. Çukur barınaklar genel olarak tabandan yaklaşık 35 cm daha aşağı bir seviyede yer alırdı (A.Özdoğan 1994: 31).

Yerleşmede yapılan kazı çalışmaları esnasında bu evreye ait örnek bir örnek olan RA yapısının tabanı kırmızı boyalıdır ve içinde pek fazla bir buluntuya rastlanılmamıştır (Levha 21). Yine yerleşmede gün yüzüne çıkarılan RD, BM, ve BN yapıları da bu evreye ait olan bir başka örneklerdir. RD yapısı taş temele sahip olmayan bir özellik göstermektedir (A.Özdoğan 1994: 31).

Çayönü yerleşmesindeki bir başka mimari evre ise Izgara Planlı Yapılar Evresi'dir (Levha 22). Bu evre hemen kendinden önceki bir evre olan Yuvarlak Planlı Yapılar Evresi'nin üzerinde yer almaktadır. Bu evre ÇÇNA sonu ile ÇÇNB başlarına tarihlenmektedir. Izgara Planlı Yapılar Evresi'nde genel olarak yapılar kamış ve ince dallardan, bazen ise üzeri toprak sıvalı ve içinde yaşanabilir bir yüzeyi taşıyan ızgara şeklinde taban altı düzlem şeklindeki yapılardır. Bu yapıların üst kısmı yine eski bir gelenek olan dal – örgü tekniği kullanılarak inşa edilmişlerdir. Izgara planlı yapılar 3 bölümden oluşmaktaydılar. Yapının güney kısmı küçük hücrelerden oluşur, orta kısım içinde bir ocağın bulunduğu sıvalı bir tabana sahip mekandan oluşur ve kuzey kısmın özelliği ise çalı çırpıların veya dalların serilip üzeri sıvanarak oluşturulan tabanı taşıyan birbirine paralel bir şekilde bulunan duvarlardan oluşur (A.Özdoğan 2007a: 424). Izgara Planlı Yapılar Evresi'nde ocaklar ilk kez kapalı bir mekana taşınmıştır. Bu yapılar 10 x 3.5 m boyutlarındadır ve dörtgen bir görünüme sahiptir (A.Özdoğan 2007b: 66).

Izgara planlı yapılar taş temelli olup, 11 m uzunluğunda ve 6 m genişliğe sahiptirler. Bu plan tipi birkaç yüzyıl gelişerek varlığını sürdürmüştür ve bu süreç içinde yapının dış duvarları giderek dörtgen halini almakta ve taban altındaki ızgara döşemelerin giderek taş döşeme halini almaya başlamışlardır. Bundan dolayı Izgara Planlı Yapı Evresi mimarlık tarihi içinde yer alan bir konu olan yuvarlak plandan nasıl dörtgen plana geçildiğini aşamalar halinde gösteren bir süreçtir (Özdoğan 2010: 143).

Çayönü yerleşmesinde yapılan kazı çalışmaları sonucunda alanda açılmış olan ızgara plana sahip 17 yapıdan sadece 3 tanesinde insitu toprak taban görülmektedir. Sayının az olmasının nedeni diğer yapıların tabanlarının bozulmasından dolayı veya her zaman toprak tabanda ızgaraların üstüne atılan ağaç dallarının üzerine hasır atılmak suretiyle yapı üzerinde yaşama düşüncesi olduğunu da söyleyebiliriz. Bunların yanı sıra sıvalı toprak tabanların daha

imtiyazlı yapılar olduğunu düşünebiliriz. Örneğin; GT yapısının tabanlarından biri kırmızı renkte olup diğer tabanları ise beyazdır. Yerleşmede yer alan ızgara plana sahip olan yapılar birbirlerinin üzerine hafif bir şekilde yön kaymasıyla inşa edilmişlerdir (A.Özdoğan 1994: 32-33).

Çayönü kazı çalışmalarından ızgara planlı evreye ait olan ilk örnek yapı GH yapısıdır (Levha 23). GH yapısı ızgara planlı evrenin tüm özelliklerini yansıtan bir yapı örneğidir. Yapılan çalışmalarda bu yapının 5 kez yenileme evresi geçirdiğini ve bu yenileme sürecinden dolayı da planında değişiklikler olduğu saptanmıştır. GM, GN, GS yapıları da ızgara plana örnek olan diğer yapılardır. GM ve GN yapıları büyük bir tahribata uğramışlardır (Levha 24) (Çambel vd. 1987: 44).

Yerleşmedeki bir başka mimari evre ise ÇÇNB dönemine ait olan Kanallı Yapılar Evresi'dir (Levha 26). Kanallı Yapılar Evresi'nde yapıların içinden geçen dar kanallar taş platform üzerinden yükselmektedir. Bu evrede duvarlar taş veya kerpiç malzemeyle inşa edilmiştir. Çatı kısımlarında değişen bir şey yoktur ve yine saz, çalı çırpı gibi malzemeler kullanılarak kapatılmıştır. Bu dönemde ayrıca yapının yanında görülen taş kaldırımlar ise bir başka özelliktir (A.Özdoğan 2007a: 424).

Kanallı Yapılar Evresi'nde bir takım değişikliklerde göze çarpmaktadır. Bu değişikliklerde mimaride gerçek taşıyıcı duvar ve kerpiç malzemenin kullanılması, özel yapılar geleneğinin gösteriş kazanması, alanın doğu kesiminde bulunan meydan geleneğinin ilk adımları ve son olarak ise ölü gömme geleneğinde farklılaşmaların olması. Bu evrede yerleşmede yer alan DI ve DN yapıları mimari özellik bakımından bu evrenin özelliğini en iyi yansıtan ve günümüze kadar gelebilen korunmuş nadir yapılardandır. DI yapısı 3 büyük odadan oluşmaktadır ve her iki yanında ise küçük çıkıntılar bulunmaktadır (Levha 27). Yapının duvarları yangından dolayı tahribata uğramıştır ve yapı taş temel üzerine kerpiç malzemeyle inşa edilmiştir. DI yapısının çevresinde ise işlik ve depo yerlerinden oluşan bir açık alanda tespit edilmiştir. Tespit edilen bu açık alan bir avlu olarak kullanıldığını söyleyebiliriz (Çambel vd. 1987: 48).

Çayönü yerleşmesinin ÇÇNB dönemine ait bir diğer evresi olan Taş Döşemeli Yapılar Evresi'nde ise tabanın dış yaşam düzleminden yükseltilmediği görülür (Levha 28). Bu durumda yerleşmede nem sorununun ortadan kalktığına ispatıdır. Bu yapılarda taş dış duvarlar doğrudan toprağın üzerine örülmüş ve mekanın iç duvarları bölünerek birbirine geçişli 3 oda oluşturularak inşa edilmişlerdir. Ayrıca yapı tabanları da taş ile kaplanmış.

Yapılarda damı desteklemek için iç ve dış duvarların yüzlerine bitişik bir şekilde kısa payeler yapılmıştır. Yapıların boyutları ve oda sayıları standart değildir ve değişiklik göstermektedir. Kapılar genellikle yapının güneydoğusunda bulunur. Bu evrenin sonlarına doğru bazı mekanların odaları küçülerek kendisinden sonraki evre olan Hücre Planlı Yapılara zemin oluşturmaktaydı (A.Özdoğan 2007b: 72-73). Bu evreye ait günümüze kadar sağlam gelen yapılardan yola çıkarak bu yapıların 8 – 9 m uzunluğuna sahip ve 4 – 5 m ise genişliğe sahip oldukları gözlenir. Ayrıca yapılar dikdörtgen bir plana sahiptirler. Yerleşmede yer alan DA, DD, CZ ve EB gibi yapılar bu evreye örnek oluşturacak yapı türleridir (Levha 29) (A.Özdoğan 1994: 36).

Çayönü yerleşmesindeki bir başka evre ise ÇÇNB dönemine ait Hücre Planlı Yapılar Evresi'dir (Levha 30). Yapılar doğu – batı yönündeki teraslar arkasından küçük avlular bırakarak kuzey, kuzeydoğu – güney ve güneydoğu olacak şekilde sıralanarak inşa edilmişlerdir. Hücre Planlı Yapılar Evresi'nde yapılar önceki evrelerde olduğu gibi tek katlı değildir. Bu evreden itibaren yapılar artık iki katlıdır. Bu evrede yer alan yapıların duvarları taşandır ve dışa kapalı, çok bölmeli bodrum üzerinde yükselen kerpiç tuğla duvarlı üst kat yükselmektedir. Yapıların damları düz toprakla kapatıldığı görülmektedir. Yapılar içinde bol miktarda ele geçen hammadde çokluğu ve çeşitliliği üretimin yeniden evlere kaydığının göstergesidir. Alanın doğu kısmında 2 m civarında yüksekliğe sahip dikilitaşların sıralandığı bir açık alan bulunmaktadır. Açık alanın tabanı bazı yerlerinde yanmış kerpiç ile kaplıken bazı yerlerinde ise kırmızı toprakla kaplıdır (A.Özdoğan 2007a: 425).

Yerleşmede yapılan çalışmalar sonucu Hücre Planlı evreye ait olduğu saptanan DF yapısı ortaya çıkarılmıştır. Bu yapı hücre plana sahip ve 6 bölmeden oluşmaktadır. Yapı iki onarım süreci geçirmiş ve bir yangın sonucu ile tahribata uğramıştır. Ayrıca yapının çevresinde çok geniş bir avlu olduğu da tespit edilmiştir. Yerleşmede bir başka bu evreye örnek olacak yapı ise BS yapısıdır. Yapı ufak hücrelerden oluşmaktadır. Fakat yapının kuzey kesimi son derece geniş mekanlar yer almakta ve kuzey duvarları boyunca da taş kaldırım yer almaktadır (Çambel vd. 1986: 55-56). Evre mimarisine ait bir başka örnek ise DS yapısıdır (Levha 31). Yapı birbirine bağlı 6 hücreden oluşmaktadır. CT yapısı ise 6 veya 9 hücreden oluştuğu düşünülmektedir. Yapının kenarında bulunan duvar yükseklikleri yer yer 1 metre yükseklikte ele geçmiştir ve duvar üzerindeki bazı kısımlarında kerpiçte görülmektedir. CT yapısının farklı kılan bir özellik ise yapıya girişi sağlayan 7 basamağın çok iyi bir şekilde ortaya çıkarılmasıdır (Levha 32). Basamaklar doğu dış duvarına bitişik olarak inşa edilmiştir.

Ayrıca basamaklar yassı taşlardan ve taşların birbiri üzerine bindirilmesiyle yapılmışlardır (Çambel vd. 1990: 67-68).

Çayönü yerleşmesinde bir diğer mimari evre ÇÇNB – ÇN geçiş evresine ait olan Geniş Odalı Yapılar Evresi'dir (Levha 33). Bu evrenin karakteristik mimari özellikleri yapılar yarı çukur tabana sahip, basit taş duvarlı bir şekilde inşa edilmişlerdir. Bu evrede dış kullanım alanları artık eskisi kadar bir öneme sahip değildirler. Bu dönemde eski evrelerden çok büyük bir öneme sahip olan plaza bile artık bir çöplük halini almıştır (A.Özdoğan 2007a: 425). Bu evrede yapılar yaklaşık olarak 45 – 50 cm yüksekliğe sahip orta boy taşlardan oluşmuş duvarlardan örülmüştür. Bu dönem yapılarında kapı açıklıklarına rastlanılmaz. Geniş Odalı Yapılar Evresi'nin ilk yapılarında kalın taş temeller üzerinde kerpiçten yapılmış duvarların yükseldiği görülmektedir (A.Özdoğan 2007b: 80). Bu dönemde evler önceki dönemlere nazaran daha da özensiz bir şekilde inşa edilmişlerdir. Bu evre esas olarak Çayönü yerleşmesinin doğu kesiminde bulunmaktadır. Bu dönemde yapıları belli bir düzene sahip olmadan gelişigüzel bir şekilde boş alanlara yapıları inşa ettikleri görülür (A.Özdoğan 1994: 44-45).

Çayönü yerleşmesinde özel yapılarda bulunmaktadır. Bu özel yapılardan biri olan Saltaş Döşemeli yapıdır (Levha 34). Bu yapı Çayönü yerleşmesinde kazı çalışması yapılan ilk özel yapıdır. İlk olarak çalışmalarına 1964 yılında başlanmış ve yapıya FA kodu verilmiştir. FA yapısı Izgara Planlı Yapılar Evresi'nin sonlarına Kanallı Yapılar Evresi'nin başlarına tarihlendirilir. Yapının çatı kısmı düz bir çatı örgüsüyle kapatılmıştır. Yapı içinde çok fazla bir buluntu ele geçmemiştir (Türkcan 2006: 44-45).

Yapı 11 x 7.5 m boyutlarında ve dikdörtgen bir plana sahiptir. FA yapısının kuzey duvarı hem set duvarı görevi de gördüğünden dolayı oldukça kalın inşa edilmiştir. Kuzey duvarının zaman zaman 100 cm ulaşan genişlikte inşa edilmiştir. Yapının güney kısımlarında ise iki tane paye bulunmaktadır. Bu payelerin destek görevi gördükleri düşünülmektedir. FA yapısının tabanı işlenmemiştir ve çevresinde bol miktarda bulunan kalker taşlarından yapılmış ve taşların aralarını killi toprak ile doldurdukları görülmektedir. Yapıda duvar ile tabanın birleştiği noktada yassı taşların yan yana dik yerleştirilmesi ile yapılmış bir süpürgelik olduğu da görülür. Ayrıca mekanın orta kısmında payelerin sırasına gelecek şekilde arka duvara koşut iki tane dikilitaşta yer almaktadır. Dikilitaşların Çayönü yerleşmesinin en eski dikilitaşları olduğu düşünülmektedir (A.Özdoğan 1994: 45-46).

Yerleşmenin bir başka özel yapısı da kuzeydoğu kesiminde bulunan ve 12 x 9.25 boyutlarında olan Terazzo Yapısı yer almaktadır. (Levha 35). Bu yapının döşemesi yaklaşık 12 cm civarı kalınlığa sahiptir. Terazzo Yapısı 1970 yılında yapılan çalışmalarda gün yüzüne çıkarıldı. Yapının döşemesi söndürülmüş kireç ile birbirine bağlanmış beyaz kireçtaşı bir dolgunun üzerine aynı cins kırmızı taşın dökülüp bastırılması ile döşenmiştir (A.Özdoğan 2007a: 425).

Terazzo Yapısı sadece dekoratif anlamda kullanıldığı düşünülen küçük payelerde bulunmaktadır. Yapıda yer alan bu payelerde yapının özel bir yapı olduğunu düşündürmektedir. Yapıda yapılan çalışmalarda bulunan tek parça insan yüzü kabartmalı bir teknenin çeyrek parçası ele geçmiştir. İnsan yüzünü anımsatan bu parçanın benzer örnekleri Nevali Çori yerleşmesinde de ele geçmiştir. Terazzo Yapısı'nın ortasına derin bir çukur açılarak tahrip edilmiştir daha sonra ise yapının üstü kapatılarak terk edilmiştir. Çayönü yerleşmesinde yapıların gömülmesi sadece özel yapılara uygulanmaktadır ve bu da bize bu yapının özel bir yapı olduğunu başka bir göstergesidir. Yapı içerisinde bulunan ocak ise yarım ay şeklindedir yapının kuzeydoğusunda yer alır. Yerleşmede yapılan çalışmalarda başka terazzo parçalarına da rastlanılmıştır. Böylelikle Çayönü yerleşmesinde bu tipte başka yapılar olduğunu da bizlere göstermektedir (Türkcan 2006: 55-56).

Çayönü yerleşmesinin bir başka özel ve önemli yapısı Kafataslı Yapı'dır (Levha 37). BM kodu verilen bu yapı ilk kez 1981 yılındaki kazı çalışmalarında gün yüzüne çıkmıştır. Yapı yerleşmenin doğu tarafında ve Saltaşlı Döşemeli yapının ise kuzeydoğu tarafında bulunmuştur. Yapı ismini içinde bol miktarda bulunan kafataslarından almıştır ve işlevsel bakımından ise türünün Ön Asya'daki tek örneğidir (Türkcan 2006: 46).

İlk ortaya çıktığı zamanda yapı içinde yaklaşık 70 adet kafatası ortaya çıkarılmıştır. Daha sonraki çalışmalarda yapı içinde iskeletlerde bulunmasına rağmen yapı ismi değiştirilmemiş ve bu isimle anılmaya devam etmiştir. Bu keşif bilim dünyasında da heyecanla karşılanmıştır. Kafataslı Yapı'da 1987 yılı çalışmalarına kadar yaklaşık 450 iskelet ve 90 kafatası ortaya çıkarılmıştır (Atakuman 2014a: 203). Bu kemiklerin kadın ve erkek karışık ve her yaş düzeyindeki bireylere ait olduğu saptanmıştır. Kafataslı Yapı'nın Yakındoğu coğrafyasının hiç şüphesiz en önemli ve en ilginç yapısı olduğunu söyleyebiliriz (Çambel vd. 1990: 61-64).

Çayönü yerleşmesinin özel yapısı olan BM yapısının Izgara Planlı Yapılar Evresi'nin 2.yarisından başlayarak Kanallı Yapılar Evresi ve Taş Döşemeli Yapılar Evresi'ne kadar kullanılmış olduğu tahmin edilmektedir (A.Özdoğan 1994: 46).

Kafataslı Yapı Çayönü yerleşmesinde uzunca bir süre kullanılmış ve kendi içinde de yenileme evresi geçirmiştir. BM1 a-d eski evre ve BM2 a-c yeni evre olmak üzere ayrılmaktadır. Yani BM yapısı kendi içinde ya gelişim göstermiştir ya da değişim göstererek varlığını sürdürmüştür. Eski evre kendi içinde 4 alt gruba ayrılmıştır ve söbe bir plana sahiptir. Yeni evre ise kendi içinde 3 alt gruba ayrılmakta ve dikdörtgen bir plana sahiptir. Ayrıca yeni evrede yapım teknikleri özelliklerinde ve yapı öğeleri bakımından farklılıklarda bu evrede göze çarpmaktadır. Ayrıca bir bir başka göze çarpan özellik ise BM2c evresinde taban altı hücrelerinden güney yarısı sıvalı olan ve içinde ayrıca bir sunak taşı bulunan bir avluda yer almaktadır (Çambel vd. 1985: 43-45).

BM yapısı yerleşmede 12 x 10 metrelik bir alan içerisinde yer almaktadır. BM yapısının güney tarafında büyük bir avlu bulunmaktadır ve bunun kuzey tarafında ise birbirine geçit veren 3 küçük oda yer almaktadır. Ayrıca BM yapısı yerleşmenin yamaç kısmında bulunması ve aradan geçen yaklaşık 9000 yıllık bir zaman dilimine rağmen son derece iyi korunduğunu görmekteyiz. Yapının taban üzerinden taş duvar yüksekliği 1.5 metreyi aşmaktadır. Yapının taş duvarlarının daha da yükseldiği fakat sonradan geçirmiş olduğu bir yangınla tahrip olmuştur (Çambel vd. 1985: 43-45).

BM yapısı tahrip olduktan sonra üst taş sıralarının sökülerek bir örtü gibi yapının üstüne serildiği görülmektedir. Serilen bu taş örtü bazı yerlerde 3 taş sırası kalınlığa kadar varmaktadır. Bu sebepten ötürü de yapının alt kısımlarının günümüze kadar korunaklı bir şekilde sağlam gelmesine olanak sağlamıştır. Arka duvar kalınlıklarının 1.30 metre ve ara duvarlar ise yaklaşık 80 cm kalınlığa sahiptir. BM yapısının duvarlarında taş bloklar ve yer yer de yassı taşların kullanıldığı görülmektedir. Hem duvar örgüsü olarak hem de duvar kalınlığı olarak yapının anıtsal özellikler taşıdığını göstermektedir. Yapının oda içlerinde bulunan yanık kerpiç molozundan dolayı üst yapının kerpiç malzemedan yapıldığı ve duvarların taş kısımları ise çökmeden önce iç tarafa göçtüğü görülmektedir. Yapı yangın geçirmeden önce kapı geçitleri taş ile doldurulduğu yapılan çalışmalarda tespit edilmiştir. Çayönü yerleşmesindeki tüm özel yapılarda görülen bir durumdur bu yapının terk edilmeden önce toprak dolguyla kapatılması. Bu nedenle Kafataslı Yapı'nın da doldurularak kapatıldığı

saptanmıştır ve yerleşim sakinleri tarafından bilinçli bir şekilde yakıldığı da düşünülmektedir (Çambel vd. 1985: 43-45).

Kafataslı Yapı'nın eski evresi BM1, kendi arasında BM1a, BM1b, BM1c ve BM1d olmak üzere alt gruplara ayrılmaktadır. Yapının en eski evresini BM1d oluşturmaktadır. BM1d evresi söbe planlı bir anlayışta inşa edilmiştir. Bu evrenin yalnızca kuzey duvarının bir kısmı ortaya çıkarılmıştır. BM1c ve BM1b evrelerinin dolguları altında kalmıştır (A.Özdoğan 1994: 46).

BM1c evresinde söbe planlıdır. Bu yapının duvarı yapılırken iki tarafı açık Izgara Planlı Yapı 'GL' yapısının avlusunu ortadan kestiği anlaşılmaktadır. Yapılan çalışmalarda yapının içinde iki tane iskelet çukuru bulunduğu tespit edilmiştir. Bu çukurlardan biri büyük diğeri ise küçük boyutludur. BM1c evresinde çeşitli çukurlar içinde ilk kez toplu gömmeye ait izlere rastlanılmıştır. BM1 eski evresinin bir diğeri alt grubu da BM1b evresidir. Bu alt grupta ise BM1c yenileme evresinin içine, yaklaşık olarak 25-30 cm önüne, ona koşut bir ikinci duvar örülmüş şekilde, iki duvar arasındaki boşluğa ise taş, toprak, moloz dolgusu yapılmış ayrıca üst kısmı da yassı taşlarla kapatılarak 2 duvarın birbirine kaynaştırıldığı görülmektedir. Bu işlemlerin dışında duvarın önüne destek amacıyla da 2 tane paye bırakılmıştır. Böylelikle BM1c yapısı yenileme evresine ait kalın duvarlı daha küçük bir mekan halini almıştır. BM1c yapısının toprak tabanının alt kısmında sayıca fazla olan ve dağınık bir şekilde bulunan iskelet parçalarının bulunduğu bir mezar tespit edilmiştir (A.Özdoğan 1994: 47).

Yapılan araştırmalarda BM1c ve BM1b yapılarının çok büyük bir yangın geçirdikleri tespit edilmiştir. Eski evrenin son alt grubu olan BM1a yapısından ise sadece elimize yapının BM2a-c duvarının kuzeybatı kesiminde kalmış ve BM1b-c yapılarının duvarını batı kesiminden kesen bir duvar parçası tek bulunmuştur. BM1a yapısının mekan dolgusu BM2 yapısı tarafından tamamen yok edildiği görülmektedir (A.Özdoğan 1994: 47).

Kafataslı Yapı'nın yeni evresi ise BM2 olarak adlandırılmaktadır. BM2 yapısı da kendi içinde bir takım yenileme evreleri geçirerek BM2a, BM2b ve BM2c olmak üzere 3 tane alt gruba ayrılmaktadır. BM2c alt evresinden başlar ve BM2a alt evreyle son bulmaktadır. BM2c alt evresinde söbe planlı yapının yarısı kesilerek çok derine inen bir duvar inşa edilmiştir. Daha sonraları ise bu duvar üst kısımlarda bulunan yapı yenileme evrelerinde BM1b-c yapılarının yenileme evrelerine ait olduğu düşünülen dolgularının üzerine oturtularak genişletilmiştir. Böylelikle en üst yapı evresinde genişlik 1 metreye varmıştır. Yapının bu duvarında doğu ve batı kesimlerinde dik birleşen duvar bulunmaktadır. Ayrıca

yapının güney kısmının kapalı olup olmadığı halen tartışma konusudur (A.Özdoğan 1994: 47).

Yapının kuzey çeyreğinde 4 adet hücre bulunmaktadır ve bu hücrelerin boyutları aynıdır. Hücrelerin kenarlarına hücreleri örten yassı taş döşemeyi desteklemek amacıyla büyük boyutlarda taş bloklar bırakılmıştır. Bu hücrelerin içinde değişik ölü gömme adetlerini izlemekte olası olduğunu söylemek mümkündür. Yapıda bulunan bu hücrelerin üstünü örtmekte olan saltaşlı döşemeden bir kerpiç bir eşik ile sıva tabanlı güney avlu kısmına gidilmektedir. Eşiğin hemen önünde tabanın içinde taban ile birlikte sıvandığı anlaşılan bir çukurluk tespit edilmiştir. Ayrıca avlunun yanında bulunmuş olan biri kerpiçten diğeri ise taştan yapılmış iki adet seki bulunmuştur (A.Özdoğan 1994: 47).

BM2c yapı evresine ait olduğu düşünülen ve yapının avlu tabanının kısmında güneybatı köşesinde ve batı duvarına koşut bir şekilde uzanan bir taş blok parçası ele geçmiştir. Bu taş blok 220 x 160 x 20 cm gibi büyük boyutludur. Taş blok pembe renklidir ve bölgeye yabancısıdır. Taşın yüzey kısımları ve kenarları büyük bir titizlikle düzleştirilmiş ve parlatılmış gibi işlemler görmüştür. Bu taş bloğun sunak olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Çambel vd. 1985: 43-44).

BM2b yapısı ise dörtgen bir plana sahip olduğu görülür. BM2b evresinde geniş kerpiç sekinin üzerine taş duvar örülmüştür. Alan, taş örgü duvarlarla, dikilitaşlar duvarların içinde kalacak şekilde bölünerek 3 mekanlı bir bölüm elde edildiğini görmekteyiz. Bu evrede de tabanı sıvalı avlunun kullanıldığına devam edildiği görülür. Yapı evresinin dolgusunda ve bazen de taban üzerinde ikincil gömülere rastlanılmıştır (Levha 40). Yapının orta odasındaki B duvarına önünde tabanın içinde ve üzeri yassı bir taş kapak ile kapatılmış olan düzgün bir dörtgen şekline sahip çukurda bulunmuştur. Çukurun kuzeybatısında batı odaya açılan kapının önünde taban üzerinde geniş halka dipli yayvan içi ve dışı kırmızı bir boya akıtacak yeri olan alçak kenarlı bir alçı kap ele geçmiştir. Bulunan bu alçı kap Çayönü yerleşmesinde bulunan en eski alçı kaptır ve bu kap muhtemelen törensel işlevlerde kullanılmıştır (A.Özdoğan 1994: 48).

BM2 yapısının en yeni hali olan ise BM2a evresidir. Bu evre Kafataslı Yapı'nın en geç evresidir. BM2a yapısı da dörtgen planlı olarak devam etmiştir. Bu evrede yapının güney duvarları daha geniş bir hale getirilmiştir. Yapının doğu ve batı odalarından avluya açılan birer kapı açıklığı yapıldığı görülür. Yapının oda tabanları küçük taşlarla döşenmiştir. Yapının avlusunun güneybatı kesiminde pembe renkte ve özenli işçilikten geçmiş olan kireçtaşından

yapılmış bir blok bulunmuştur. Kafataslı Yapı bu dönemde daha fazla anıtsal bir özellik kazanmıştır. Yapı çok şiddetli bir yangın geçirmiştir. Yanan yapının içi yanık moloz dolmuş ve daha sonra ise yapının olduğu gibi bırakılarak, ızgara planlı yapılar gibi üzeri taşlarla örtüldüğü anlaşılmıştır (A.Özdoğan 1994: 48).

Çayönü yerleşmesinde yer alan bir diğer özel yapı ise Sekili Yapı olarak adlandırılan yapıdır. Sekili Yapı Çayönü yerleşmesinin boyut olarak en küçük yapısıdır ve bu yapıya BK kodu verilmiştir. Sekili Yapı tek odalı, duvarlar boyunca giden geniş taş sekili olan bir yapıdır. Yapının tabanı çakıl taşları ve karışık kumdan özenle serilerek itina ile yapılmıştır. Yapının arka kısmı erken evreli bir ızgara plana sahip olan GG yapısının keserek tahrip ettiği görülür. Sekili Yapı bu sebepten dolayı hücre planlı yapılardan erken ve ızgara planlı yapılar ile çağdaş olduğunu söylemek mümkündür (A.Özdoğan 1994: 48).

Çayönü yerleşmesinin mimarisini genel anlamda Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de her evreye ait mimari özellikler ile adlandırıldığı görülmektedir. Yerleşme de zaman içerisinde son derece başarılı olan bir mimari gelişim süreci izlenmiştir. Bu süreç içinde örneğin; dörtgen bir plana sahip ve geniş bir odadan oluşan geniş odalı yapılarda inşa edilmiştir veya tamamen teknik olarak bu yapılardan farklı olan tabanı çukurlaştırılmış ve dal – örgü kulübelere sahip yuvarlak planlı çukur yapılarda görülmüştür. Çayönü mimari evresinde yer alan Kanallı Yapılar ve Izgara Planlı Yapılar ise taban düzlemlerinin altındaki temel plana göre adlarını almışlardır. Çayönü yerleşmesindeki Hücre Planlı Yapılar ise bodrum katı planına göre adını alırken, Taş Döşemeli Yapılar ise taştan yapılmış önemli bir yapı evresidir (A.Özdoğan 1994: 30).

Çayönü kazı çalışmalarında ele geçen buluntular arasında Kafataslı Yapı içerisinde bulunan ve türünün en eski örneğini oluşturan içi ve dış kısımları kırmızı boya ile kaplanan alçı kap önemli bir buluntudur. Ayrıca yerleşmede çok sayıda boncukta ele geçmektedir. Yerleşmede yapılan kazılarda işlenmemiş bakırda ele geçmiştir. Kilden yapılmış insan heykelcikleri de Çayönü buluntuları arasında yerini almaktadır. Fakat kilden yapılan insan heykelcikleri çok az bulunmuştur. Çayönü yerleşmesinde bulunan bazı boncukların ve özellikle delikli olan boncuk türleri yerleşmeye özgü boncuklardır. Çayönü yerleşmesinde görülen düz bilezikler ile birlikte görülen sırtlı taş bilezikleri de yerleşmeye özgü buluntular olduğunu söylemek mümkündür. Yine yerleşmeye özgü bir başka buluntu olan ve Çayönü aleti olarak bilinen doğal cam ile yapılmış ve kenarları sarp düzeltili dilgiler de ele geçmiştir.

Kazı çalışmalarında ele geçen bir başka önemli buluntu ise Nemrik ucu olarak tanımlanan küçük ok uçlarıdır (Özdoğan vd. 1994: 109-112).

4.3.1.3. Körtik Tepe

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin önemli Neolitik yerleşmelerinden bir başka merkez de Körtik Tepe yerleşimidir. Yerleşim bölge halkı tarafından yöresel isimlendirmesiyle Kotik ya da Kotuk Tepe olarak da adlandırılır. Körtik Tepe konum olarak Diyarbakır ili Bismil ilçe sınırları içinde yer alan Ağıl Köyü civarında bulunan Pınarbaşı mezra yakınında bulunmaktadır. Bölgenin önemli yerleşmelerinden olan Körtik Tepe ilk olarak 1989 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmaları esnasında keşfedilmiştir. İlk zamanlarda yapılan yüzey araştırma çalışmaları esnasında yerleşim yüzeyinde bulunan çok sayıda yontmataş eserlerden ve dağınık seramik parçalarından ötürü Körtik Tepe'nin geç dönem yerleşimlerden olduğu düşünülmekteydi (Levha 44) (Özkaya-San 2007a: 436).

Körtik Tepe'de kazı çalışmalarına Ihsu Barajı Projesi kapsamında 2000 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığının izniyle, Diyarbakır Müzesi başkanlığında, Dicle Üniversitesinden Prof. Dr. Vecihi Özkaya'nın bilimsel danışmanlığı ile kurtarma kazılarına başlandı (Özkaya-Coşkun 2013a: 34). Bulunduğu konum açısından Körtik Tepe, Batman Çayı'nın batı kanadını ve Dicle Nehri'nin kuzey kanadını oluşturan bir konumda, Batman Çayı ve Dicle Nehri'nin kesiştiği bir noktada yer almaktadır. Bu açıdan yerleşim su kaynaklarına oldukça yakın bir mesafede bulunmaktadır. Yerleşimin su kaynaklarına yakın olması da kendisine bir avantaj sağlamaktadır. Körtik Tepe çevresine nazaran pek yüksek bir höyük değildir. Sadece bulunduğu çevreden sadece 5 metre civarı yüksekliğinde olup ve 100 x 150 metrelik bir alanı kapsar (Özkaya-San 2007a: 436).

Körtik Tepe yerleşimine, Hallan Çemi 60 km, Demirköy ise sadece 20 km kuzey tarafında uzaklıkta bulunurlar. Bu iki önemli yerleşme arasında bulunan Körtik Tepe bu açıdan da önemlidir. Höyük yaklaşık olarak MÖ 10.binlere tarihlenmektedir (Özkaya-San 2007b: 21-22). Yapılan karbon analiz sonuçlarına göre höyükte MÖ 10400 – MÖ 9250 yılları arasında kesintisiz yerleşim olduğu tespit edilmiştir. Bunların dışında ayrıca alanda ele geçen mikrolit adını verdiğimiz yontmataş aletlerde yerleşimin Neolitik öncesi döneme yani Epi - Paleolitik döneme uzandığını göstermektedir. Körtik Tepe bu tarihleme ile Anadolu'nun en

eski bilinen yerleşmelerinden birisi olduğunu kanıtlamaktadır. Körtik Tepe yerleşimi sadece bulunduğu bölge içi değil Yakındoğu coğrafyasının neolitik hakkında da bize bilgiler sunmaktadır (Özkaya-Coşkun 2013a: 35).

Yapılan çalışmalarda Körtik Tepe yerleşmesinde iki ana kültür evresi tespit edilmiştir. Bunlardan birincisi Orta Çağ kültürü, ikincisi ise Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A kültürüdür. Körtik Tepe yerleşimi kültürel önem bakımından ÇÇNA dönemi değerleri açısından önemli bir yere sahiptir. Yapılan çalışmalar neticesinde yerleşimde belirli bir derinlik sonrası neolitik doku bütün özgün haliyle korunduğunu görmekteyiz (Özkaya-Coşkun 2007: 87-88). Fakat geç dönem farklı derinliklerde algılanmaktadır. Bu durum da höyüğün erken dönem tabakalarının tahrip olup bozulmasına sebep olmuştur. Örneğin yerleşimde ilk yıllarda yapılan kazı çalışmalarında A4, A5, A6, A7, A8 açmalarında geç dönem yerleşimin Neolitik katmanları tahrip ettiği ve özgün dokusunu bozduğu anlaşılmaktadır (Özkaya-San 2003: 424). Körtik Tepe yerleşmesinde 2 kültür evresinde oldukça uzun olan bir zaman kopukluğu görülmektedir. Bu kopukluğun nedeni henüz tam anlamıyla bilinmemektedir (Özkaya-Coşkun 2008a: 7).

Körtik Tepe yerleşmesinde yapılan çalışmalar neticesinde höyükte 6 farklı mimari dönemin var olduğu tespit edilmiştir. Tespit edilen bu dönemde bize Körtik Tepe yerleşiminin Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A boyunca iskan edildiğini göstermektedir. Yerleşimde her mimari katmanın konut plan tipleri açısından ortak özellikler gösterdiğini söylemek mümkündür. Plan olarak tek sıra halinde ya da bazı birimlerde belirgin yüksekliğe kadar korunmuş taşlarla sıkıştırılmış toprak – kil zeminli tabana sahiptirler. Ayrıca yerleşimde bulunan konutlar yuvarlak planlıdır. Konutlar 2.50 ve 3.80 metre arası değişen çaplarıyla büyük boyutlu değillerdir. Bunun göstergesi olarak da konutlarda sayıca az kişilerin barındığı düşünülmektedir (Özkaya-Coşkun 2010: 103).

Körtik Tepe kazı çalışmasında ilk yıllarda yerleşmeyle ilgili mimari veriler çok az ele geçmektedir. Bunun nedenleri ise neolitik katmanlarının yüzeye yakın olması, erozyon ve geç dönem tahribatıdır. Fakat daha sonraki çalışma dönemlerinden itibaren yerleşimin mimarisine ilgili veriler ele geçmeye başlamıştır. Çalışma yapılan alanlarda nitekim kerpiç kalıntılarının yanı sıra mezarlarla bağlantılı yuvarlak planlı taş dokular ortaya çıkarılmıştır (Özkaya vd. 2008: 353).

Körtik Tepe yerleşmesinin mimarisine genel olarak baktığımız zaman Çayönü yerleşmesinde tanık olduğumuz dörtgen planlı yapılara Körtik Tepe’de rastlanılmamaktadır.

Bu durumda ise yerleşme mimarisi zaman içerisinde plan olarak herhangi bir değişim ve gelişimin yaşanmadığının göstergesidir (Özkaya-Coşkun 2008a: 12).

Körtik Tepe mimarisindeki yapılara baktığımız zaman yapıları 3 grup halinde toplayabiliriz. Bunlardan birinci grup küçük taş duvarlarla çevrili, yuvarlak planlı ve sıkıştırılmış toprak zeminli olmakta olup ve bu yapıların konut olduğu düşünülmektedir. Bu yapılar çukur tabanlılardır (Özkaya-Coşkun 2013b: 93). Ayrıca basit ve işlenmemiş taş sıralarından temellerinin oluşması da bu yapıların ortak özelliklerindedir. Körtik Tepe yerleşiminde yer alan bu yapıların bağımsız durumda olanların dışında, çoğunlukla birbiriyle bitişik olan söz konusu konutlar, yuvarlak planlı yapılar olarak tanımlanmış ve Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yerleşmelerinden Göbekli Tepe, Hallan Çemi, Tell Abr (Suriye), Şeyh Hasan (Suriye), Jerf El Ahmar (Suriye), Mureybet (Suriye) Nemrik (Irak) ve Qermez Dere (Irak) gibi Yakındoğu coğrafyasında yer alan diğer merkezleri de karakterlendirirler (Özkaya vd. 2010: 517-518).

Körtik Tepe yerleşiminde yer alan ikinci grup ise konut olabilecek kadar büyük olmayan yapılardır. Bu yapılar çok küçük boyutlardadır. Bunlarda yuvarlak planlı ve çapları yaklaşık olarak 1.10 m ile 2.10 m arasında değişmektedir. Bunlar hemen hemen kazılan alanların her yerinde görülmektedir. Zeminleri çakıl taşlarıyla döşenmiştir. Boyutlarıyla oturuma elverişli olmayan bu yapıların depolama amaçlı olarak kullanıldıkları düşünülmektedir (Özkaya 2009: 4-5). Yapılan çalışmalarda da bu yapıların içinde yoğun bir miktarda bitkisel kalıntılarında tespit edilmesi bu görüşü desteklemektedir. Bundan dolayı da yerleşimde depolama olması Körtik Tepe’de yıl boyunca yerleşim olduğuna dair bize kanıt sunmaktadır (Özkaya vd. 2010: 517-518).

Körtik Tepe yerleşimindeki son grup ise üçüncü grup ise boyut, zemini ve az sayıda bulunan yapı gruplarıdır. Üçüncü grup yapılar büyük boyutlarıyla dikkat çekmektedir. Bu yapıların çapları yaklaşık olarak 3.40 – 3.80 m çaplarına sahiptirler. Bunlarında özel yapılar oldukları düşünülmektedir (Özkaya-Coşkun 2013b: 93).

Yerleşimde yapılan çalışmalar esnasında ortaya çıkarılan ilk erken mimari kalıntı 2002 yılındaki kazı çalışmalarında A6 (K21-3) açmasında ortaya çıkarıldı (Levha 48). Bu yapı açmanın kuzeybatı köşesinde bulunmaktadır. Yapının tabanı çakıl taşlarıyla döşendiği görülmektedir. Ayrıca taban üzerinde ele geçirilen taş balta ise dokunun tarihlendirmesi konusunda bizlere yardımcı olmaktadır. Neolitik mimarisini yansıtan bir başka örnek ise A4 (K22-3) açmasında ele geçmiştir. Yaklaşık 1.25 metre derinliğinde bulunmuştur ve 2.00 x

2.40 ölçülerindedir. Yapı taban üzerinde korunmuş olup ve yapının devamı A3 açmasında ortaya çıkarılmıştır (Özkaya 2004: 105). Körtik Tepe yerleşmesinde doğu kısımlarında çok küçük boyutlu yapılarda bulunmuştur. Bu yapılar yuvarlak planlıdır fakat konut olamayacak kadar küçük boyutludurlar. Bu yapıların muhtemelen höyük sakinleri tarafından depolama amaçlı kullanıldığı düşünülmektedir. Yapılan kazı çalışmalarında bu yapılarda ele geçen bol miktarda bitki kalıntıları da bu görüşü desteklemektedir (Özkaya-Coşkun 2011a: 91-92).

Kazı alanında yapılan çalışmalar neticesinde ÇÇNA dönemini kapsayan en iyi örneklerden biride 1.31 metre derinlikte ulaşılan Y62 yapısıdır. Bu yapı 2.85 metre çapında ve yuvarlak bir plan göstermektedir (Özkaya-Coşkun 2011b: 87).

Yerleşmenin son grubu olan üçüncü grup ise az sayıda örnekle temsil edilmektedir. Bu gruba ait yapılar büyük boyutları ile dikkat çekmektedir. Bu yapılarında yuvarlak planlı olduğu görülmektedir. Alanda Y3, Y11 ve Y44 yapıları bu gruba örnek yapılardır. Y3 yapısı höyüğün batı kesiminde bulunmaktadır. Yapı 0.98 m derinlikte bulunmuştur. Yapının çapı yaklaşık 3.45 metredir. Y3 yapısı dört sıra halinde korunmuş temeli, balçık harçla kaynaştırılmış ve orta büyüklükte olan düzgün taşlarla inşa edildiği görülmektedir. Yapıda sıkıştırılmış toprak altında bir intramural iskelet içerdiği tespit edilmiştir. Y3 yapısına benzer bir şekilde inşa edilen bir diğer yapıda Y44 yapısıdır. Y44 yapısı da höyüğün batı kesiminde bulunmaktadır. Yapı 1.35 m derinliğinde bulunmuş ve 3.80 metre çapındadır. Bu yapıda da sıkıştırılmış toprak altında iskelet olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca belirli bir düzen içerisinde yerleştirilmiş yaban keçisi boynuzu da bulunması bu mezarı diğerlerinden hem farklı kılmaktadır hem de Körtik Tepe'de bulunan tek örnek olması açısından da önemlidir (Levha 49) (Özkaya vd. 2010: 518).

Höyükte diğer temelli yapılarda hayvan kemikleri bulunsa da hiçbir mezarda böyle bir düzenlemenin olmaması Y44 yapısına özel bir statü kazandırdığını belirtebiliriz. Ayrıca yaban keçilerinin gövde veya kafataslarının olmaması, bu hayvanların boynuzlarının özel anlamlar ifade ettiğini de söylemek mümkündür. Direk benzerlik ilişkisi yansıtmasa da hayvan kafataslarının Hallan Çemi yerleşimindeki kamu yapılarında saptanması ve bu buluntulara anlam yüklenerek kamu etkinliği olarak düşünülmesi Körtik Tepe uygulamasına da açıklık getirdiğini söyleyebiliriz (Özkaya vd. 2010: 518).

Körtik Tepe yerleşiminin üçüncü grubun diğer örneği ise höyüğün doğu yakasında bulunan Y11 yapısıdır. Y11 yapısı 1.80 m derinlikte bulunmuş ve 3.42 m çapındadır. Bu yapıda tıpkı Y44 yapısı gibi temeli balçık harçla kaynaştırılmış orta büyüklükte olan

işlenmemiş taşlarla yapılmıştır. Üçüncü grubu temsil edilen yapıların yerleşmenin özel işlevli kamu yapıları olduğu düşünülmektedir. Körtik Tepe'nin mimari yapısı değerlendirildiğinde dönemine nazaran büyük bir yerleşme olduğunu söyleyebiliriz (Özkaya vd. 2010: 518).

Körtik Tepe yerleşiminde taş kaplarda önemli bir yer tutmaktadır (Levha 57). Höyükte bulunan buluntular arasında tüm Yakındoğu coğrafyasıyla karşılaştırıldığında hem sayıca olsun hemde ustaca ve bezemeleri olsun taş kaplar öne çıkmaktadır. Taş kaplar genellikle kırılarak mezarlara ölü hediyesi olarak bırakılmışlardır. Tabii ölü hediyesini sadece taş kaplar oluşturuyordu. Taş kapların yanı sıra yırtıcı kuş veya dağ keçisi şeklinde havan ellerinde ölü hediyesi olarak bırakıldığı görülür. Körtik Tepe yerleşimde yontmataş aletlerin çoğunluğunu çakmaktaşı oluşturmaktadır. Ayrıca Bingöl yöresinden getirildiği anlaşılan obsidyenlerde önemli bir yer tutar. Obsidyenlerin ayrı bir önemi ise uzak mesafe iletişimin olduğunun ispatıdır ve komşu bölgelerle ticaret içinde olduğunu göstermektedir (Özkaya-Coşkun 2013b: 92-93).

Körtik Tepe yerleşmesinin önemli buluntusu olan taş kaplar genellikle klorit denilen bir çeşit siyah taştan yapılmıştır. Sayıları çok az da olsa mermerimsi taşlarında işlendiği görülmektedir. Klorit bölgeye yabancı bir taş türüdür. Fakat kaynağını neresine olduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat höyük sakinleri tıpkı obsidyen gibi klorit taşıda başka bir kaynaktan sağlıyor oldukları düşünülmektedir. Bu taş kapların çoğunlu bezemeli olsa da, az sayıda da olsa üzerinde bezeme bulunmayan sade olan örneklerde ele geçmiştir (Özkaya 2007: 36).

Yapılan çalışmalarda höyükte sınırlı sayıda da olsa kabartma ve kazıma yöntemlerinin kullanıldığı taş kaplarda ele geçmiştir. Bu kaplar üzerinde hayvan figürleri işlenmiştir. Bu figürler arasında yılan, dağ keçisi, akrep, kuş ve tanımlanamayan karışık yaratıklar tasvir edilmiştir. Yapılan bu betimlemeler dönemin doğasıyla özdeş, dini anlayışına ve düşünsel yapısına yüzeysel de olsa bazı yaklaşımların getirdiği görülür. Kaplar üzerinde işlenen bu figürlerin değişmezliği ve sıklık içinde işlenmeleri dönem insanları tarafından bunların kutsal sayıldığını düşünebiliriz (Özkaya-Coşkun 2008b: 98).

Höyükte ele geçen başka buluntu grubu ise kemik aletler oluşturmaktadır. Kemik aletlerden bız, dilgi ve bezemeli ile perdahlı bir şekilde işlenen örneklerde ele geçmiştir. Gelişkin ve bezemeli kemik aletler genellikle ölü hediyesi olarak mezarda ele geçmiştir. Kazı alanında boncuklarda bol miktarda bulunmuştur. Bulunan boncuklar genellikle kuş, balık veya bazı kabuklu hayvanların omurgalarından yapılmıştır. Ayrıca klorit, çakmaktaşı ve az da

olsa serpantin taşlarından yapılmış boncuklarda mevcuttur. Boncukların çoğu mezarlarda ölü hediyesi olarak ele geçmiştir. Bazen de taş kaplar içinde bulunmuştur. Boncuklar dışında bezemeli taş objeler ve mortarlar da Körtik Tepe buluntuları arasında yer almaktadır. Ayrıca obsidyen bulunması da Körtik Tepe açısından önemlidir. Çünkü Körtik Tepe bulunduğu konum itibarıyla obsidyen kaynaklarına sahip değildir. Obsidyen ihtiyacını dışarıdan temin etmektedir. Bu durum da bize Körtik Tepe'nin etrafına kapalı bir kültür olmadığı ve yakın çevresiyle ilgili ilişkileri olduğunu göstermektedir (Özkaya 2007: 37-39). Körtik Tepe'de bazı iskeletlerin aşı boyası ile boyandığı da saptanmıştır. Benzer uygulama Hasankeyf Höyük'te de görülmektedir (Özkaya-Coşkun 2013b: 94).

Neticede değişen doğa şartları karşısında barınma ve beslenme gibi ortak kaygılar karşısında insan topluluklarının yarattıkları Neolitik uygarlığın öyküsünde her seviyede tanıklık eden Bereketli Hilal olarak isimlendirilen bölgenin eşik noktasında bulunan Körtik Tepe bu dönemin daha başlangıç evresini temsil ettiği görülmektedir. Körtik Tepe yerleşik yaşamın kültürel birikimini yansıtan önemli veriler Körtik Tepe yerleşmesini Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem kültürleri arasında ayrı bir yere koyar. Tüm bunların yanı sıra ele geçen bazı buluntularda yerleşime özgü buluntu olması da buradaki kültürün gelişkin bir seviyede olduğunu göstermektedir. Körtik Tepe yerleşimi, Anadolu'da yerleşik düzene geçişin en erken evresinde yer almakla birlikte, yerleşme ve barınma sorunlarını çözmüş, hiyerarşik bir sosyal düzene sahip, dini inanış biçimlerinin yönlendiriciliğinde ölü gömme gibi bazı geleneksel uygulama biçimleri geliştirmiştir. Körtik Tepe özel üretim alanlarında estetik değerler yaratmış bir topluluğun ve dolayısıyla ünik bir kültürün temsilcisi konumundadır (Özkaya ve Coşkun 2013a: 39).

4.3.1.4. Gusir Höyük

Gusir Höyük Siirt iline 40 km uzaklıkta Erüh ilçesine bağlı Ormanardı Köyü'nün batı kesiminde bulunmaktadır. Yerleşim ilk olarak Ilisu Baraj Gölü suları altında kalacak olan arkeolojik alanların araştırılması çerçevesinde 1989 yılında Dicle – Fırat Arkeolojik Araştırma Projesi kapsamında 1989 yılında G. Algaze ve ekibi tarafından tespit edilmiştir. Gusir Höyük yerleşiminde bulunmasından 20 yıl sonra İstanbul Üniversitesi Prehistorya

Bölümünden Necmi Karul ve ekibi tarafından 2009 ve 2012 yılları arasında kazı çalışmalarına başlanmıştır (Levha 59) (Karul 2011: 1).

Gusir Höyük Dicle Nehri ile Botan Çayı'nın birbirine yakın olduğu bir noktada yer almaktadır. Yaklaşık 150 metre çapında bir alana yayılmıştır. Yerleşimde arkeolojik dolgu kalınlığı yaklaşık 8 metre kadardır (Karul 2013: 91). Yerleşimde yapılan radyokarbon analizleri sonucunda yerleşim MÖ 9750 – 9300 civarına tarihlenmektedir. Bu durumda Gusir Höyük yerleşimi Çanak Çömleksiz Neolitik A (ÇÇNA) dönemine ait olan bir merkezdir (Altınbilek 2013: 290).

Gusir Höyük yerleşmesinin mimarisinde dörtgen planlı yapılar görülmemektedir. Bu sebeple yapımı daha basit olan yuvarlak planlı yapılar inşa etmekteydiler. İnşa edilen bu yapıların çapları 3 – 5 metre arasında değişmektedir ve çukur tabanlı yapılardır. Küçük yassı dere taşlarından döşenmiş olan dış düzlemden 1 metre kadar aşağıda yer almaktadır (Karul 2013: 89). Dolayısıyla damı taşıyacak bir duvar örgüsünden önce toprağa dayalı duvarlar inşa edilmektedir. Yapılarda zeminin hazırlanmasında farklı malzemelerin bilinçli bir şekilde kullanılmış olması dikkat çekicidir. Böylelikle bu yapıların geçici bir barınak değil de yıl boyu kullanılan bir konut olduğu anlaşılmaktadır. Yapılarda duvarların özenle sıvanması, tamirat izleri, tabanlara taş döşenmesi, büyük öğütme taşları ve farklı mevsimlerden avlanan hayvanlara ait kemik gibi buluntularda bu görüşü destekler niteliktedir. Ayrıca taban altında görülen gömüler kanıt niteliği taşımaktadır. Başlangıçta yapıların birbirine yakın ve bazen de bitişik bir şekilde inşa edildikleri saptanmıştır. Sonraki zamanlarda ise planlanmış yerleşmelerin olduğu görülmektedir (Karul 2013: 90-91).

Gusir Höyük yerleşiminde yapılan kazı çalışmalarında 4 farklı mimari tabaka tespit edilmiştir (Karul 2011: 4). Hasankeyf Höyük ve Gusir Höyük gibi yerleşimlerde son evrelerde yerleşim bir yapı etrafında yerleşmektedir. Merkezde bulunan yapı boyutları ve iç donanım özellikleriyle de diğer yapılardan farklı özellikler taşımaktadır. Yerleşimin üst kesiminde ve 1. tabaka mimarisinde yer alan mimari katmanda merkezi bir yapı ve ona eklenmiş mekanlar görülmektedir. Yerleşimin 1. tabaka mimarisine ait olan bu yapının çapı yaklaşık 10 metredir. Yapının tabanı dış düzlemden 1 metre kadar derin ve dörtgene yakın yuvarlak bir plan göstermektedir. Yapıya duvar dönüşüne uygun bir koridor ile inilmektedir. Yerleşmedeki bu yapının içinde duvar boyunca uzanan seki, taş tekne ve öğütme taşlarının bulunduğu alanlar ile 3 dikilitaş ve dördüncüsünün de bulunduğunu gösteren bir yuva tespit edilmiştir. Bu

yapıya eklenen mekanların da köşeleri yuvarlatılmıştır. Yapılardan ana yapıya geçişin olduğu kanıtlayan alanların olduğu da saptanmıştır (Levha 61) (Karul 2013: 91).

Bu büyük yapı içerisinde ele geçen dikilitaşlar, yapının merkezinde kare bir alanın köşelerini belirleyecek şekilde konumlandıkları görülmektedir. Yerleşimdeki kimi örneklerin oldukça özenle biçimlendirildiği, bazen büyük bir taş teknenin ya da içi oyularak hazırlanan bir taş altlığın kaide olarak kullanıldığı da görülmektedir. Gusir Höyük'te bulunan bu dikilitaşlar, Neolitik Dönem'in ilerleyen zamanların Nevali Çori ve Göbekli Tepe yerleşmelerinde bilinen dikilitaşların ilk örneklerini de oluşturmuş oldukları da düşünülmektedir (Karul 2013: 92).

Gusir Höyük yerleşiminin 2. tabaka mimarisine ait 3 adet yuvarlak planlı yapı ortaya çıkarılmıştır. Ortaya çıkarılan bu yapıların boyutları 1. tabaka mimarisine ait olan yapılardan daha küçük olduğu görülmektedir. Yapıların duvarlarının tek bir taş dizisi ile inşa edildikleri saptanmıştır. Gusir Höyük 2. tabaka mimarisinde yapıların çapları 2.5 m – 5 m arasındadır (Karul 2011: 3). Bu tabakada içlerinde dikilitaşların olduğu yapılarda saptanmıştır. Dikilitaşların etrafında ve duvar önlerinde muhtemelen yabani koyunlara ait olduğu düşünülen kafatasları da bulunmuştur. Bulunan bu buluntular ritüel işlemlerin yapıldığını göstermektedir. Bunun yanı sıra yapıların işlevi tamamlandıktan sonra bilinçli olarak bu yapıların gömüldüğüne dair izler bulunmaktadır (Karul 2013: 91).

Gusir Höyük yerleşmesinde 3. tabaka mimarisi de çukur tabanlı yapılarla temsil edilir. Fakat tespit edilen bu yapılarda görülen duvar teknikleri yerleşimdeki diğer yapıların duvar teknikleriyle farklılık göstermektedir. 3. tabaka mimarisine ait olan 4 m çapında ve zemine 70 – 80 cm kadar gömülen bir örnekte yapı çukurluğunun çeperi yassı büyük taşlarla çevrelendiği görülmektedir. Üst yapı ise diğer katmanlarda olduğu gibi dal – örgü sisteminin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Zemin küçük yassı taşlar ile döşenmiştir. Özenle biçimlendirilmiş bir altlık üzerinde yükselen 1.2 metre civarı yüksekliğe sahip olan bir dikilitaşta mekan içerisinde yer almıştır (Levha 62) (Karul 2013: 91).

Yerleşimde açığa çıkarılan diğer mimari kalıntılarda 4. tabaka mimarisine ait olan yapılardır. Bu tabakada ortaya çıkarılan yapıların büyük boyutlu olduğu görülmektedir. Yaklaşık olarak yapı çapları 10 m ulaşmaktadır. Yer yer 2 m yükseklikte korunagelen duvarlara sahip yapıların diğer tabaka yapılarından farklı olarak birbirlerine yakın bir şekilde inşa edildikleri görülmektedir. Yerleşimde bu tabakaya ait yapıların diğer tabakalardaki yapılara oranla daha iyi durumda oldukları görülmektedir (Karul 2013: 91).

Gusir Höyük'te yapılan kazı çalışmalarında ele geçen buluntuların çoğunu öğütme taşları oluşturmaktadır. Bunların yanı sıra yerleşim alanında çok miktarda havaneli, vurgu ve ezgi taşları da ortaya çıkarılmıştır. Ele geçen bazı havanelerinin başları muhtemelen dağ keçisi olduğu düşünülen hayvan şeklindedir. Gusir Höyük yerleşiminde Hasankeyf Höyük ve Körtik Tepe yerleşimlerinde görülen klorit kaplar görülmemektedir. Sadece üzeri bezemeli kireç taşıdan yapılmış birkaç kap örnekleri mevcuttur. Ayrıca yerleşmedeki yontmataş buluntu topluluğunda çakmaktaşı sayıca fazladır ve obsidyen aletlerde ele geçmiştir. Ele geçen obsidyenlerin Bingöl kaynaklı olduğu saptanmıştır. Gusir Höyük'te yoğun olarak ok uçlarına da rastlanması avcılığın beslenmede önemli bir yer tuttuğuna işaret etmektedir (Karul 2013: 91).

4.3.1.5. Hasankeyf Höyük

Hasankeyf Höyük, Batman ili sınırları içinde olan, Orta Çağ'ın önemli merkezlerinden olan Hasankeyf yerleşim yerinin 2 km doğusunda ve Dicle Nehri'nin kenarında bulunan bir merkezdir (Miyake vd. 2012: 3). Hasankeyf Höyük 200 x 160 metrelik bir alanda bulunmaktadır. Ayrıca bu yerleşim merkezi bulunduğu ovadan yaklaşık olarak 8 metre kadar yükseklikte bulunmaktadır (Levha 65) (Miyake 2013b: 96).

Hasankeyf Höyük Prof. Dr. Abdusselam Uluçam başkanlığında olan Hasankeyf kurtarma kazı ekibinin yüzey araştırmaları sırasında bulunmuştur. Ilısu Baraj Projesi nedeniyle sular altında kalacak olmasından dolayı burada kurtarma kazılarına başlanmıştır. Sadece Orta Çağ kimliğiyle bilinen tarihi Hasankeyf yerleşimi bu keşiften itibaren tarihinin Neolitik'e kadar uzandığının göstergesidir. Bu tarihin sular altına gömülmemesi ve gün yüzüne çıkarılması için ilk olarak 2009 yılında Batman Üniversitesinden Prof. Dr. Abdusselam Uluçam başkanlığında yerleşmede kurtarma kazılarına başlandı. Daha sonra ise 2010 yılından itibaren Japonya Tsukuba Üniversitesinden oluşturulan bir ekip tarafından Hasankeyf kazı başkanlığı ismi altında kazılara devam edildi (Miyake 2013a: 42).

Hasankeyf Höyük'te yapılan çalışmalar neticesinde yerleşim yeri Çanak Çömleksiz Neolitik A (ÇÇNA) dönemine kadar uzanmaktadır. Yapılan analizler sonucu höyük MÖ 10.binin 2. yarısına tarihlenmektedir. Bu durumda bize yerleşmenin Dicle Havzası'nda

bulunan Hallan Çemi, Körtik Tepe ve Gusir Höyük gibi yerleşmelerle çağdaş olduğunu göstermektedir (Miyake vd. 2012: 3).

Yerleşmede şimdiye kadar yapılan kazı çalışmaları sonucuna göre Hasankeyf Höyük'te Çanak Çömleksiz Neolitik, Demir Çağ ve Helenistik Çağ'a ait buluntular ele geçmiştir. Yerleşimin ana kültür dolgusunu en az 6.5 metre kalın katmanıyla Neolitik Dönem katmanlarının oluşturduğu görülmektedir. Hasankeyf Höyük sadece tarih olarak değil mimari yapıdan taş aletlerine kadar, ölü gömme adetlerinden küçük buluntulara kadar birçok kültürel unsurda Körtik Tepe, Hallan Çemi, Gusir Höyük gibi yerleşmelerle ortak değerler taşımaktadır (Miyake 2013b: 96).

Genel olarak yapılan araştırma sonuçlarına göre Yukarı Dicle Havza coğrafyasının Neolitik Dönem başlarında daha çok yerleşim gördüğü fakat bunu takip eden zaman sürecinde ise yerleşme sayılarının önemli bir ölçüde azaldığı görülmektedir. Holosen başlarında yaklaşık olarak 12000 yıl önce iklimin yumuşaması ve Yukarı Dicle Havzası'nda yaşam şartlarının daha elverişli olmasından dolayı burada olan yerleşmeler ilk köyler olarak sayılmaktadır. Hasankeyf Höyük'te tepe kesimlerinde geç dönem tabakalarının olmamasından dolayı Neolitik Dönem tabakalarına kolay ulaşılmıştır. Alanda yapılan çalışmalar neticesinde tam anlamıyla konut olarak adlandırabileceğimiz yapıların tespit edilmesi, çok sayıda gömünün bulunması, kalın kültür dolgusuyla karşılaşılması ve öğütme taşı gibi büyük ve ağır olan materyallerin bulunması burada bulunan toplumların göçebe hayatı terk ederek yerleşik düzene geçtiklerini göstermektedir. Höyükte yapılan çalışmalar neticesinde alanda çok sayıda yuvarlak plan gösteren yapılar gün yüzüne çıkarılmıştır (Miyake 2013a: 43).

Hasankeyf Höyük'te yapılan çalışmalarda alanda çok sayıda taban çukurlu ve yuvarlak planlı yapılar bulunmuştur (Levha 66). Bu yapılar bize yerleşmenin nasıl bir mimariye sahip olduğunu da göstermektedir. Günümüze kadar iyi korunabilmiş örneklerine bakarak bu yuvarlak yapıların çapları 4 – 5 m arasında değiştiği görülmektedir. Yapıların zeminleri dış düzlemden 1.2 m kadar aşağıda bulunmaktadır (Miyake 2013b: 96). Yapıların temel taşları büyük boyutlu taşlardan oluşur ve temelin üst kesimi ise yassı çay taşlarından olduğu görülmektedir. Yapıda duvarların iç yüzeyleri sarımsı kahverengi renkte kille sıvanmıştır. Fakat bu yapıya nereden ve nasıl girildiğine dair henüz bir kanıt bulunamamıştır. Hasankeyf Höyük'te bazı alanlarda bitişik düzende inşa edilen yapıların kendi içlerinde birkaç yenileme evresi geçirdiği anlaşılmıştır. Yerleşmede bulunan bir yapıda ise taban üzerine yan yana koyulmuş iki adet yabani koyuna ait olduğu düşünülen boynuz dikkat çekmektedir. Bu

boynuzların duvara asıldığı veya buraya bilinçli bir şekilde koyulduğu düşünülebilir (Miyake 2013a: 43).

Hasankeyf Höyük'te bir başka mimari unsura ise yerleşmenin üst kesimlerinde görülmektedir. Yerleşmenin zirve kesiminde, köşeleri hafif bir biçimde yuvarlatılmış, dörtgen plan özelliklerini gösteren ve 3 numaralı olarak adlandırılan bir yapı ortaya çıkarıldı (Levha 68). Farklı seviyelerde aynı mekana ait 3 tabanın bulunması bu yapının zaman içinde birkaç yenileme evresini geçirdiği anlaşılmaktadır. Yapılan çalışmalarda bazı yuvarlak planlı yapıları keserek inşa edilen bu yapıya ait dolgularda gelişmişlik düzeyi yüksek olan yontmataş aletleri ortaya çıkarılmıştır. Buluntular arasında Irak'ta Nemrik yerleşmesinden ismini almakta olan ok uçları ve obsidyenden yapılmış olan uzun dilgiler görülmektedir. Bunların yanı sıra bulunan 25 gömünün de bu yapıya ait olduğu sanılmaktadır. Yapının içinde ve etrafında hocker tarzda veya uzun bir biçimde yatırılmış olan iskeletlerin birinde uzun kemikler üzerinde siyah renkli boya izleri tespit edilmiştir (Miyake 2013a: 44). Benzer örneklere Körtik Tepe yerleşmesinde de rastlanılmaktadır (Miyake vd. 2012: 5).

Yerleşimin üst kesiminde ÇÇNA döneminin geç bir aşamasını yansıtan bu yapının kenar uzunlukları 9 metre olmasından ötürü böylesine büyük bir yapının konut olamayacağı düşünülmektedir. Büyük bir ihtimalle bu yapının özel bir yapı olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim bu yapıya ait mimari elemanlar arasında uzunluğu 1.5 metreyi aşan dikilitaşlarda bu yapının özel bir yapı olduğunu destekler niteliktedir. Kazı çalışmalarında bulunan bitki kalıntıları ve hayvan kemikleri incelendiğinde bunların evcil olmayıp yabani türlere ait olduğu tespit edilmiştir (Miyake 2013a: 47). Bitki kalıntıları arasında en çok rastlanan türleri mercimek, fındık, fıstık ve çitlembik oluşturmaktadır (Miyake vd. 2012: 6).

Hayvan kemikleri arasında ise yaban domuzu, tavşan, yabani koyun, keçi, kızıl geyik, ceylan, tilki gibi memeli hayvanlar grubu oluşturmaktadır. Bu kemikler arasında tanımlanabilen en çok tür yabani koyuna aittir, daha sonra yabani koyunu yaban domuzu izlemektedir. Ayrıca değişik boyutlarda bulunan balık kemikleri de bölge sakinlerinin Dicle Nehrinden oldukça fazla yararlandığını göstermektedir. Hasankeyf Höyük yerleşmesinde tarıma alınan bir bitki veya evcilleştirilmiş bir hayvanların olmadığı bir köyün kurulduğunu ve bu insanların geçimini ise avcılık – toplayıcılıkla sağladıkları görülmektedir. Hasankeyf Höyük yerleşmesinin insanlık tarihinin bu önemli dönüşüm sürecinin anlaşılmasına katkılar yaptığı net biçimde söylenebilmektedir (Miyake 2013a: 47).

4.3.1.6. Boncuklu Tarla

Boncuklu Tarla, Ilısu Baraj Gölü etkileşim alanı ve Mardin il sınırları içerisinde yer almaktadır. Boncuklu Tarla yerleşiminde çalışmalar Mardin Müzesi Müdürlüğü'nün başkanlığında ve Kocaeli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyelerinden Prof.Dr. Tuba Ökse'nin bilimsel başkanlığında başlanmıştır. Alanda yürütülen kazı çalışmaları 2012 yılından itibaren yapılmaya başlanmıştır. Boncuklu Tarla yerleşimi hakkındaki ilk bilgileri 2008 yılında yapılmış olan yüzey araştırmaları vasıtasıyla öğrenmiş bulunmaktayız (Levha 70) (Kartal vd. 2014: 490-491).

Boncuklu Tarla bilinen bir diğer ismi de Zeviya Maherk olarak da bilinmektedir. Bu yerleşim alanı ilk kez 2008 yılında yüzey araştırmaları esnasında tespit edilmiştir. Nevala Zeviya Maherk ve Bike Mahmut derelerinin birleştiği noktanın kuzeyinde yer alan düz yerleşim alanı 3.5 hektarlık alan kaplamaktadır (Ökse vd. 2014: 104). Boncuklu Tarla yerleşimi ÇÇNA – ÇÇNB evrelerine tarihlendirilmektedir. Yerleşim alanında 2012 ve 2017 yılında gerçekleştirilen kurtarma kazılarında Epi-Paleolitik ile Geç ÇÇNB arasında geçen sürede 6 tabaka tespit edilmiştir. Boncuklu Tarla'da yer alan tabakaları sırasıyla; Son ÇÇNB dönemi 1. tabaka, Orta ÇÇNB dönemi 2. tabaka, İlk ÇÇNB dönemi 3. tabaka, ÇÇNA – ÇÇNB geçiş dönemi 4. tabaka, ÇÇNA dönemi 5. tabaka ve Epi-Paleolitik dönem 6. tabaka katmanları oluşturmaktadır (Kodaş 2018: 8).

Boncuklu Tarla yerleşiminde yapılan kazı çalışmalarında ÇÇNA – ÇÇNB geçiş dönemine, ÇÇNB dönemi ve bazı kesimlerinde de ÇÇNA dönemine ait mimari kalıntılar yer almaktadır. Yerleşimdeki mimari kalıntıların yüzeyden 10 – 15 cm derinlikte ve yüzeye oldukça yakın bir seviyede oldukları görülmektedir. Dolayısıyla mimari kalıntıların tahrip olduğunu söylemek mümkündür. Yerleşimde geniş bir alanda ortaya çıkarılan mimarinin düzgün olduğu ve yapılara farklı dönemlerde hem eklemeler yapılarak hem de yenilemelerle tekrar kullanıldıkları saptanmıştır. Boncuklu Tarla mimarisi ağırlıklı olarak Orta ÇÇNB – 2. tabakaya tarihlendirilmektedir. Yerleşim de Son ÇÇNB dönemi, ÇÇNA – ÇÇNB geçiş dönemi ve ÇÇNA dönemine ait kalıntılar da yer almaktadır (Kodaş 2018: 9).

Boncuklu Tarla 1. tabaka mimarisi Son ÇÇNB ile temsil edilmektedir. Yapılan çalışmalarda K10 ve L10 açmalarında 1. tabakaya ait olan iki hücre planlı yapı ortaya çıkarılmıştır (Levha 73). Ortaya çıkarılan bu yapılardan L10 açmasındaki yapının daha iyi korunduğu görülmektedir. Yapının uzunluğu 10 m olduğu genişliğinin ise 5.5 m civarındadır. Yapı farklı boyutlarda doğu – batı yönünde uzanan hücrelere bölünmektedir. Yapılan çalışmalarda yapının 2 evreli olduğu saptanmıştır. Birinci evresinin Orta ÇÇNB dönemine ait

olan bir yapıya ait olduğu saptanmıştır. Yapının birinci evresinde yapının doğusunda 3 hücre, batısında geniş bir mekan yer almaktadır. Son ÇÇNB döneminde batı kesimindeki ana mekan 9 ayrı hücreye bölünerek hücre planlı bir şekilde inşa edilmiştir (Kodaş 2018: 10).

Yerleşimdeki K10 açmasındaki yapının da L10 açmasındaki yapı gibi aynı yöne uzanmakta ve birbirinden farklı hücrelere bölüldüğü görülmektedir. K10 açmasındaki yapı tamamen ortaya çıkarılmamıştır. Yapılan tarımsal etkinliklerden dolayı yer yer tahribata uğramıştır. Bu yapının da L10 açmasındaki yapı gibi Orta ÇÇNB dönemine ait olan bir yapı üzerine inşa edildiği saptanmıştır (Kodaş 2018: 10). Boncuklu Tarla yerleşimindeki Son ÇÇNB dönemine ait bu iki yapının da iki evreli olmaları ve yapılardaki yenileme çalışmalarının kronolojik olarak ortaya çıkan bir değişimin sonucu olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla Orta ÇÇNB döneminden Son ÇÇNB dönemine geçiş süreci hakkında önemli bilgiler sunmaktadır (Kodaş 2018: 10).

Yerleşimdeki K10 açmasının batı bölümünde 80 cm genişliğinde bir duvarın kuzey yarısında bulunan taşlar güney yarısındaki taşlara göre daha büyüktür ve kuzey yarısı batıya doğru eğimli olduğu görülmektedir. Duvarın güney ucu doğu – batı doğrultusunda uzanan 90 cm genişlikte başka bir duvarla birleştiği anlaşılmaktadır. Bu iki duvarın çevrelediği mekan içinde açığa çıkan moloz taşların altında belirlenen dairesel taban bir ışık alanı olduğu düşünülmektedir. Açılan taban kısmı bölümü 1.3 x 1.3 m ölçülerinde olup orta kısmı kenarlarına göre daha yüksek ve düz biçimlendirildiği saptanmıştır (Ökse vd. 2014: 106).

K10 açmasında genel olarak obsidyen ve çakmaktaşıdan kırık yonga ve dilgi parçaları, dilgi çekirdekleri çeşitli boyut ve biçimlerde taş boncuklar, ezgi taşları, taş balta, idol, boncuklar ve ok ucu ele geçmiştir. Duvarın kuzeyindeki mekanın içerisinde moloz taşlar bulunmuş, mekan girişi kuzey duvarında saptanmıştır. Kapı boşluğunun mekana açıldığı yerde insan iskeletine ait kol ve bacak gibi uzun kemikler de bulunmuştur. Mezarın iskelet kalıntılarının bulunduğu kısmı 25 x 30 cm boyutlarında olup yatış yönü veya mezar türü saptanamamıştır (Ökse vd. 2014: 106).

Boncuklu Tarla yerleşimi 2. tabaka mimarisine baktığımız zaman Orta ÇÇNB dönemine ait olan yapı kalıntılarıyla karşılaşmaktayız. Orta ÇÇNB dönemine ait mimari kalıntılar Terazzo Yapısı'nın hem batı kesiminde hem de doğu kesiminde yer almaktadır. Dönem mimarisi iki farklı konut mimarisiyle temsil edilmektedir. Bunlardan ilki büyük boyutlu bir mekan ile doğu ve kuzeyinde hücreleri olan çok odalı yapılardır. Diğeri ise tek odalı geniş yapının olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmalarda yapılarda ocak, terazzo taban ve çay taşlarıyla döşeli siloların olduğu saptanmıştır (Kodaş 2018: 10).

Boncuklu Tarla yerleşiminde yer alan Terazzo Yapısı'nın ilk kez Orta ÇÇNB döneminde inşa edilmiştir (Levha 74). Terazzo Yapısı 15 x 13 m boyutlara sahip ve batısında ile kuzeyinde farklı boyutlarda hücrelere sahip olduğu görülmektedir. Terazzo Yapısı'nın güney kesiminde yapıya bağlı olarak inşa edilen doğu – batı yönünde uzanan bir mekan bulunmaktadır. Muhtemelen yapıya girişin doğu kesiminde yer alan basamaklarla sağlanmaktadır. Terazzo Yapısı'nın çatısını taşıdığı düşünülen 4 adet dikmenin de tarımsal tahribattan dolayı sadece dikmelerin yuvaları saptanmıştır. Yerleşimde Terazzo Yapısı'nın güneybatı kesiminde yer alan depolama alanları da saptanmıştır. Siloların büyük çoğunluğunun tabanı çaytaşlarıyla döşenmiş olduğu görülmektedir (Kodaş 2018: 10).

Boncuklu Tarla 3. tabaka mimarisi İlk ÇÇNB dönemine ait tabanlar ve taş duvar sıraları T5 ve K9 açmalarında yapılan sondajlarda tespit edilse de dönem mimari özelliklerini bütün olarak yansıtan kalıntılara ulaşılamamıştır (Kodaş 2018: 12). Yerleşimde K9 açmasının güney köşesinde yer alan büyük boyutlu taş dizisinden oluşan 45 cm genişliğe sahip olan iki sıra taşla örülen bir duvarın günümüze kadar korunarak geldiği görülmektedir. Bu duvarın kuzeyinde yer alan 80 cm çapında dairesel tabanın kenarları ortasından daha yüksekte kaldığından, bir çukur tabanı olarak değerlendirmek mümkündür. Yeterince sağlam korunmuş taban çok sert ve sıkıştırılmış çamurdan yapılmıştır. Ayrıca çamur sıvasının altına da küçük çakıllar döşendiği görülmektedir (Ökse vd. 2014: 105).

Yerleşimde ÇÇNA – ÇÇNB geçiş dönemine ait 4. tabaka mimarisi J20, J21, K20 ve K21 açmalarında tespit edilmiştir. Geçiş dönemi mimarisi köşeleri kavisli dönen yapılarla temsil edilmektedir (Levha 75). Yapıların tümü tek odalı olduğu saptanmıştır ve yuvarlak planlı bir kamu yapısının batısında yer almaktadır. Kamu yapısı yaklaşık olarak 8.5 m yarıçapa sahiptir. Tabanı ise kil, toprak ve kül karışımı bir malzemeden yapılmıştır. Yerleşimde 4. tabaka mimarisi Yukarı Diele Havzası'nda yuvarlak planlı yapılardan köşeli yapılara geçiş hakkında bilgi sunmaktadır (Kodaş 2018: 12).

Boncuklu Tarla 5. tabaka mimarisi ÇÇNA dönemine ait yapılar yerleşimin doğu kesiminde J20, J21, K20 ve K21 açmalarında ve kuzeybatı kesiminde N11 açmasında tespit edilmiştir. Yerleşimin doğu kesiminde yer alan yuvarlak planlı iki yapı yaklaşık olarak 1.5 – 2 m yarı çapına sahiptir. Bu iki yapının silo oldukları düşünülmektedir. Yerleşimde buna karşın N11 açmasında yer alan 5 m yarıçapa sahip yuvarlak planlı yapıya ait duvar, ÇÇNA döneminde yerleşiminin K9 sondajında da tespit edildiği gibi sadece doğu kesiminde değil batı kesiminde de yerleşim alanında iskan olduğu saptanmıştır (Kodaş 2018: 13).

Sonuç olarak Boncuklu Tarla yerleşimi bulunduğu konuma göre Dicle'nin yukarı kısımlarında karşımıza çıkan Körtik Tepe, Hallan Çemi ve Hasankeyf Höyük yerleşimleri ÇÇNA'ya yönelik buluntular içerirken, Boncuklu Tarla bu görünümüyle daha geç ÇÇN özellikleri taşıdığı görülmektedir. Bu bağlamda, Zagros coğrafyasına daha yakın bir konumda olan bu yerleşim yeri, tekno-tipolojik açıdan bulunduğu coğrafyanın ÇÇNA sonrası Neolitik oluşumları hakkında daha detaylı bilgiler verebilecek önemli bir potansiyele de sahip bir yerleşim alanıdır (Taşkiran-Kartal 2010: 240-241).

4.3.1.7. Sumaki Höyük

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan bir başka Neolitik merkez de Sumaki Höyük'tür. Sumaki Höyük Batman ili, Beşiri ilçesi, Garzan Vadisi çıkışında, Garzan Çayı'nın geniş menderesler yaptığı yüksek bir kireçtaşı kayalığın üzerinde yer almaktadır (Levha 76). Sumaki Höyük dağ – ova geçiş bölgesinde bulunur ve yerleşimin boyutları yaklaşık 160 x 130 metre, dolgu kalınlığı ise 3 – 3.50 metre arasında değiştiği gözlenmektedir. Yerleşim alanı 2002 yılında Dr. Jale Velibeyoğlu ile Aslı Erim Özdoğan birlikte bir ekip tarafından yapılan 2002 yılı Ilısu Barajı etkilenme alanı Garzan ve Botan bölgelerini kapsayan Batman, Mardin ve Şırnak illerini kapsayan bir yüzey araştırması gerçekleştirilen çalışmada tespit edilmiştir (A.Özdoğan 2009: 25).

Yapılan yüzey araştırmasında tespit edilen Sumaki Höyük'te çalışmalara 2007 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi ile Mardin Müzesi ortaklaşa projesiyle yerleşmede kazı çalışmalarına başlanmıştır. Yerleşim alanında kazı çalışmalarlarıyla birlikte jeoarkeoloji, jeomorfoloji, jeofizik, etnografya, arkeozooloji ve arkeobotani çalışmaları da yapılmaya başlanmıştır. Sumaki Höyük kuzey kesimi günümüzde Kani Huşur (Cadalı Deresi) sınırlasa da MÖ 6500'lerden bu yana topoğrafyadaki önemli değişimler nedeniyle Neolitik yerleşimin sınırı tam kesinlik kazanmamıştır (A.Özdoğan 2013a: 71). Sumaki Höyük yerleşmesi MÖ 6500 – 6200 yılları arasındaki bir döneme tarihlenmektedir. Fakat yerleşim yerinin bu tarihten de eskilere M.Ö. 7000 – 6800'lere eskilere gidebildiğini söylemek mümkündür (A.Özdoğan 2013a: 81).

Sumaki Höyük'ün üst yerleşmesi Orta Çağ tabakasına aittir. Höyükte en geniş açılan dönem ise Neolitik Dönem'dir. Yapılan çalışmalar neticesinde eldeki verilere göre mimari,

çanak çömlek ve buluntu toplulukları birbirinden çok farklı özellikler taşımaktadır. Bundan dolayı da Sumaki Höyük'ün Üst Ana Evre ve Alt Ana Evre olmak üzere iki evreye ayrıldığı görülmektedir (A.Özdoğan 2013a: 73).

Neolitik dönem yerleşmesi, bugünkü verilere göre, doğu kesimde, geniş bir açık alanın çevresini kuşatan ayrışık düzenli, köşeleri yuvarlak dönüşlü, dikdörtgen planlı çift veya çok odalı yapılardan oluşuyor. Batı kesiminde ise, doğuya doğru alçak teraslar üzerinde birbirine koşut konumlanmış, çok odalı yapılar yer alıyor. Sumaki Höyük alt ana evresinin içinde yerleşmeyi tahrip eden ve muhtemelen terk edilmesine yol açan bir taşkın olduğu saptanmıştır. Yerleşimde ara evre olarak düşünülen evreden sonra ise kalın bir çökelti bırakan ikinci bir taşkın yaşandığı görülmektedir. Yerleşimin üst ana evresinde ise sel, taşkın dolguları ile kilitlenmiş alt evre ve ara evre dolguları üzerinde uzandığı anlaşılmaktadır (A.Özdoğan 2013a: 73).

Sumaki Höyük üst ana evresine baktığımız zaman alt ana evre ve ara evreyi kaplayan sel dolgusunun üzerinde oturmuş olduğunu görmekteyiz. Yerleşimin üst evre mimarisi genellikle yoğun bir şekilde kullanılmış iri bazalt el değirmenlerinden yapılmış diziler ve ocaklardan oluşuyor. Yerleşimdeki ocakların bazen tek evreli bazen de çok evreli oldukları saptanmıştır. Çok evreli olan ocakların tabanlarının sert olduğu ve her zaman üst üste yapıldıkları görülmektedir (A.Özdoğan 2013a: 74). Sumaki Höyük yerleşiminin ara evre mimarisine ait ise ocak, kül çukurları, ışık yerleri ve geçici mimariye ait dal örgü kalıntıları yer almaktadır (A.Özdoğan 2013b: 60).

Sumaki Höyük yerleşiminde esas yerleşme alt evrede yer almaktadır. Alt ana evre yerleşiminde yer alan yapılar ayrışık bir düzene sahiptirler. Yapılar köşeleri yuvarlak dönüşlü olan dikdörtgen bir plana sahiptir. Yerleşimde ortaya çıkarılan yapıların tek, çift ve bazılarının da çok mekanlı oldukları görülmektedir. Ayrıca yerleşimde 2 katlı yapıların olduğu da bilinmektedir (A.Özdoğan 2013b: 59).

Sumaki Höyük'te her ne kadar yerleşim alanının sınırları saptanmamışsa da alanın büyüklüğünün 10.000 metrekareden küçük olduğu düşünülmemektedir. Yerleşimdeki tek katlı yapılar 1 veya 2 odadan oluşmaktadır. Yerleşimdeki bazı iki katlı yapıların uzunluğunun 1.20 m'den fazla olduğu tespit edilmiştir. Yerleşimde yer alan 2 katlı yapıların alt katları uzun eksen boyunca orta uzun oda ve her kanadında küçük odalar, üst katta ise kareye yakın dörtgen planlı 3 – 4 odalardan oluştuğu görülmektedir. Yapıların taş temelli veya sıvalı toprak tabanlı olup veya olmadıkları bilinmemektedir. Çünkü yerleşimde yapıların taban seviyesine inilmediği için taban hakkında bir bilgi yoktur. Aynı zamanda yapıların damları hakkında da yeterli veri olmadığından dolayı bir bilgi bulunmamaktadır. Yerleşimde tek mekanlı yapıların

duvarları ince ve tek sıra örgü ile inşa edildiği görülmektedir; iki veya daha fazla odalı yapıların duvarları ise kalın, killi toprakla örüldüğü saptanmıştır (A.Özdoğan 2013a: 75).

Yerleşmede ocakların yapılar arasındaki boş alanlarda yer aldıkları saptanmıştır. Genellikle söbe biçimli ve kuzeye eğimli oldukları görülmektedir. Çoğu ocak killi bir dolgunun üzerine döşenmiş çakıl taşı döşemenin üzerine düzgün sert toprak tabanlara sahip oldukları saptanmıştır. Bu mimari ögenin taban boyutları 1.30 / 1.55 x 1.22 / 1.50 metre arasında değişmektedir (Levha 78) (A.Özdoğan 2013a: 75).

Dönemin teknolojisini yansıtan yontmataş alet endüstrisinin ana hammaddesi obsidyendir. Siyah ve zeytuni renkleriyle obsidyenlerin Bingöl civarındaki kaynaklardan geldiği anlaşılıyor. Obsidyen yerleşmeye kısmen doğal, kısmen yarı işlenmiş olarak getirilmiş ve burada yongalanarak aletler üretilmiştir. Nitekim prizmatik dilgi çekirdekleri yerleşmede yongalamanın yapıldığını gösteriyor. Parçaların çoğu, olasılıkla deri işçiliğinde ya da yumuşak bitkileri kesme ve doğramakta kullanılan düzeltisiz düzgün ince küçük dilgi veya yongalardır. Bazıları olasılıkla yapılarda bulunan saz, kamış ve ince dalları kesmek için kullanılmış. Ok uçlarının azlığı avcılığın çok revaçta olmadığına ya da farklı yöntemler kullanıldığına işaret ediyor. Çakmaktaşı aletler ise genellikle Garzan Ovası'nın yerel malzemesinden üretilmekle birlikte aralarında ithal parçalara da rastlanıyor. Granit, mermer ve çakmaktaşı gibi farklı hammaddelerden yapılan açık taşları, bazalt aşındırıcı ve rendeler ile çakmaktaşı, çekiç taşları kullanılmış. Değişik büyüklükte balta, keser ve rende gibi aletlerin sayısı alt tabakalarda artıyor (A.Özdoğan 2013b: 60).

Farklı taşlardan değişik tiplerde taş boncuklar kaliteli bir işçilik sergilerken teknolojik olarak daha önceki, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem geleneğinin devam ettirildiğini gösteriyor. Ayrıca obsidyen ve çakmaktaşı 'matkap uçları' da yerleşmede boncuk üretildiğinin kanıtlarını oluşturuyor. Kemik aletlerde de genellikle özenli ve kaliteli bir işçilik görülüyor. Bız, delgi ve zımba gibi farklı yöntemlerle delik açmaya yarayan ve sıyırma işleminde kullanılan kaburga kemiğinden aletlerin yoğunluğu Sumaki'de deri işçiliği ile uğraşıldığına işaret ediyor. Çeşitli boyutlarda ve farklı ağızlı kemik ve taş keskiler ile farklı boyutlardaki yassı baltalar ise yoğun ahşap işçiliğinin göstergesi. Değişik tip ve boyutta boynuz ve kemik saplar bulunmakla birlikte oraklara rastlanmamıştır. Yapım artıkları kemik aletlerin yerleşmede üretildiğinin göstergesidir. Neolitik kemik alet topluluğunun tipik aletlerinden iğnelerin ise az sayıda olması dikkat çekiyor (A.Özdoğan 2013b: 60).

Sumaki Höyük'te dikkat çekici bir diğer nokta ise zift katkılı kille yapılmış nesnelere'dir. Bu nesnelere insan ve hayvan heykelcikleri şeklinde yer almaktadır (Levha 79) (A.Özdoğan 2013b: 61). Çevredeki petrol sızıntılarının kil yataklarına karışması kili daha esnek hale getiriyor. Kile karışan ziftin zamanla bu kilin sertleşmesini sağlamaktadır. Böylelikle kilden yapılan nesnelere daha uzun süre bozulmadan kalmalarını sağlıyor. Bu nesnelere bulunan ziftin hamura özellikle mi ekleniyor yoksa çevredeki petrol sızıntılarından dolayı hamura karışıyor olması hakkındaki bilgiler henüz belli değildir. Fakat ziftin kile daha çok esneklik ve yapışkanlık verdiğinden dolayı ve zamanla sertleşerek yapılandırıldığı yerle kaynaştığı görülmektedir. Bu özellik göz önüne alındığından höyük halkının eşyaları garanti altına alma kaygısı ve daha sağlam olması için bu tarz ziftli killere tercih ettikleri düşünülmektedir. Günümüze bu kadar çok sayıda ziftli kilden yapılmış nesnelere ulaşmasını da bu sebepten dolayı olduğunu söylemek mümkündür (A.Özdoğan 2013a: 79).

4.3.1.8. Salat Cami Yanı

Salat Cami Yanı yerleşmesi Diyarbakır ilinde, Bismil ilçesinin yaklaşık 20 km doğusunda, Dicle Nehri'nin kolu olan Salat Çayı'nın sol kenarında yer almaktadır (Levha 80) (Miyake 2006: 117).

Salat Cami Yanı, Dicle Havzası'nda yer almakta ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ait olduğu saptanan bir yerleşmedir. Salat Cami Yanı yerleşmesine ilk kez 1989 yılında Dicle – Fırat Arkeolojik Yüzey Araştırması Projesi kapsamında G. Algaze tarafından tespit edilmiştir. Daha sonra 2002 ve 2003 yıllarında da yapılan yüzey araştırması sonrasında ise 2004 yılında Diyarbakır Müzesi ve Japonya Tokyo Kaseigakuin Üniversitesi ortaklığında Yutake Miyake tarafından yerleşmede kazı çalışmalarına başlanmıştır (Miyake 2007a: 37).

Salat Cami Yanı yerleşmesinde Çanak Çömlekli Neolitik'e ait 12 tabaka saptanmış ve saptanan bu tabakalarda malzeme dayandırılarak 3 evre altında toplanmıştır. Yerleşmede eskiden yeniye doğru olarak 1. evre (12-8.tabakalar), 2. evre (7-3.tabakalar) ve 3. evre (2-1.tabakalar) olarak adlandırılmaktadır. Yerleşimde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e ait herhangi bir bulguya rastlanılmamıştır. Ayrıca yerleşimdeki tabakalarda Demir Çağı'na ve İslami Dönem'e ait çok sayıda çukurda tespit edilmiştir. Muhtemelen buranın Çanak

Çömlekli Neolitik Dönem'den itibaren yerleşim gördüğü düşünülmektedir (Miyake 2007a: 38).

Yerleşimde toplamda 12 radyokarbon tarihi elde edilmiştir. Fakat bu tarihler 1. ve 2. evrelere aittir ve 3. evreye ait uygun örnekler rastlanılmamıştır. Yerleşimdeki bu iki evreye ait örnekler ağırlıklı olarak MÖ 6400 – 6200 tarihlerini verdiğinden bu iki evrenin MÖ 7.binin ikinci yarısına tarihlenmektedir (Miyake 2007a: 42).

Salat Cami Yanı yerleşmesinde yerleşim tarihi olarak en eski evre 1. evredir (Levha 81). Bu evre Salat Çayı'na bakan yamaçta yer alan 1D ve 1E açmalarında tespit edilmiştir. Yerleşimde anatoprağın hemen üzerinde bulunan 5 tabaka bu evreye ait olduğu saptanmıştır. Yerleşimde turuncumsu renkli ve kireç taşı içeren anatoprakta yer yer biçimsiz şekilde çukur – çöküntü yer almaktadır. Bu çukurların içinde dolgudan bol miktarda Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ait yontmataş aletler ve çanak çömlek gibi malzemeler görülmüştür. Yerleşimde kısmen anatoprağın hemen üzerinde, kısmen de bu dolguların hemen üzerinde geniş bir alana yayılan taş döşeme saptanmıştır (Levha 82). Saptanan bu taş döşemenin çoğunlukla iri çay taşlarından olduğu görülmektedir. Ayrıca döşemenin üstlerinde veya yanlarında hayvan kemiklerinin de bulunması dikkat çekicidir. En alttaki taş döşemenin üst seviyelerinde de onun kadar iyi korunamamış olmakla birlikte 3 taş döşeme daha saptanmıştır. Yapılan kazı çalışmaları sonucunda 1. evreye herhangi bir yapı tespit edilmemesi de bu alan iskan dışı açık bir alan ya da meydan olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Miyake 2007b: 285).

Salat Cami Yanı yerleşmesinde en geniş çalışma yapılan alan 2. evre olmuştur (Levha 83). Yapılan çalışmalarda bu evreye ait olan kültür dolgusuna her açmada rastlanıldığı görülmektedir. Ayrıca bu evrede yapılan çalışmalar sonucunda bu evrede nispeten iyi korunmuş yapı kalıntıları da bulunmaktadır. Dikdörtgen planlı pise (dökme çamur) duvarlı yapı, oval biçimli ocak ve toprak içine kazılarak yapılan ve ateş çukuru olarak adlandırdığımız tandırlardır (Levha 84-85) (Miyake 2007b: 285-286).

Yerleşimde özellikle üstteki 3 tabaka içinde bazı yapılar ve ocakların hemen hemen aynı yerde ve üst üste yapılmış olduğu görülmektedir. Bu durumda da tabakalar arasında mekan kullanımı açısından sürekliliğin ve bağlayıcı kuralların var olduğunu söyleyebiliriz. Birkaç yerde yan yana bulunan dikdörtgen planlı pise duvarlı yapı ile söbe biçimli ocağın mekan kullanımının esasını oluşturduğu düşünülmektedir. Pise tekniğindeki yapıların taş temelsiz olarak inşa edildikleri görülmektedir. Bu yapılar genel olarak bölme duvarlarıyla

küçük odalara bölünmüştür. Yapıların dışındaki tespit edilen ocaklarda birbirine yakın özelliklere sahiptir. Bu ocaklar yaklaşık olarak 2 metre uzunluğa ve 1.5 metre genişliğe sahiptirler. Ayrıca ocak tabanı incelendiğinde tabanın bol taşçıklı kille sıvanmış ve yakılarak sertleştirildiği saptanmıştır. Bunun yanı sıra tabanın altına konulan iri çay taşlarının da muhtemelen ısıyı iyi tutmak amacıyla bırakıldığı da düşünülmektedir. Ayrıca ocakların yanı sıra yerleşmede çok sayıda ateş çukuru olarak tanımladığımız tandırlarda tespit edilmiştir. Saptanan bu tandırlar 35 – 140 cm arası bir uzunluğa sahiptir ve pişirme çukuru işlevine sahip olduğu düşünülmektedir (Miyake 2007a: 39).

Dikdörtgen planlı, pise tekniğindeki yapılar içerisinde tam planı ortaya çıkarılan 166 numaralı yapıdır (Levha 86). Yapının uzunluğu yaklaşık 5 metre, genişliği ise 3.5 metre civarındadır. Yapının ara duvarlarla 7 mekana bölündüğü saptanmıştır. Ortada bulunan ince uzun koridor şeklindeki bir mekan ile onun her iki tarafında bulunan üçer küçük mekandan oluştuğu görülmektedir. Bu yapının batı duvarında ise ne tür bir işleve sahip olduğu anlaşılmayan buna bitişik olarak yapılmış iki tane ek duvar saptanmıştır. Yapıyla ilgili olarak dikkat çekici bir sonuç ise mekanlar içerisinde toplam 7 adet gömünün yer aldığı görülmesidir. Yapının ortasındaki ince uzun mekandan 3, 4 numaralı mekandan 2 ve diğer iki mekanda ise birer adet gömü bulunmaktadır. Tespit edilen bu gömüler hemen hemen aynı seviyede saptanmıştır. Bu gömülerin hocker tarzında sağa veya sola yatırılmış şekilde gömüldükleri görülmektedir ve bu gömülerde hiçbir mezar hediyesi bulunmamıştır. Oldukça küçük olan 2 numaralı mekanın içinde bir çömleğe ait parçalar ele geçirilmiştir. Bu parçaların tümünün gerek dış yüzeyinin üste bakar bir şekilde bulunması, gerekse de dipten omuza kadar eksiksiz olarak tümlenebilmiş olmasından dolayı bunların bilinçli bir şekilde kırılarak konulduğunu göstermektedir (Miyake 2010: 438).

Bunun yanı sıra gerek bu mekanları dolduran dolgu toprağın duvarlarda aynı cinsteki topraktan olması, gerekse mekanlar içinden hemen hemen yok denilebilecek kadar az sayıda buluntuların ele geçirilmesi bu pise duvarlı yapının bilinçli bir şekilde toprakla doldurulduğu izlenimi vermektedir. Yerleşmede bulunan ocakları iki grupta inceleyebiliriz. Bu ocaklardan birinci grup olanlar sert tabana sahip ve taban altına iri taşlar döşenmiş olan gruptur. İnce çakıl taşı karışımı taban iyi yanma sonucu siyah renk alıp oldukça sertleştiği görülmektedir. İkinci grup ocaklar ise kilden pek kalın olmayan bir tabana sahiptirler ve sarı renkli bir görünümüleri vardır. Bu ocakların taban altına konulmuş taşlarda birinci gruba nazaran daha küçük boyutludurlar (Miyake 2010: 439).

Salat Cami Yanı yerleşmesinde ele geçen diğer mimari bir öge ise ateş çukuru olarak da tanımlanabilen tandırlardır (Levha 88). Tespit edilen bu ateş çukurlarının kenarlarında belirgin bir biçimde yanma izleri görülmektedir. Bazılarının içinde yanmış taşlar insitu olarak tespit edilmiştir. Bulunan ateş çukurlarının içinde yakıt olarak kullanıldıkları düşünülen bol miktarda kömürleşmiş bitki kalıntıları da saptanmıştır. Muhtemelen bu çukurların ve içindeki taşların ateş yakılıp yemek pişirmek için kullandıkları düşünülmektedir. Ateş çukurları genellikle Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem’de yaygın oldukları bilinir. Yerleşim yerinde yapılan çalışmalar sonucunda çok sayıda ateş çukurlarının tespit edilmesi bu geleneğin en azından Dicle Havzası’nda Çanak Çömlekli Neolitik’e kadar devam ettiğini gösterir. Fakat ateş çukurlarının Çanak Çömlekli Neolitik Dönem’in belirli bir döneminden sonra ortadan kalktığı ya da önemli bir ölçüde azaldığı bilinmektedir. Dolayısıyla Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem’den beri devam eden yemek pişirme tarzının Çanak Çömlekli Neolitik Dönem’den itibaren değiştiğini söylemek mümkündür (Miyake 2010: 439).

Yerleşmede 3. evreye ait yapılan kazı çalışmalar sonucunda herhangi bir yapı kalıntısı tespit edilmemiştir. Bunun nedeni ise 3. evrenin yoğun tahribat sonucu bu evreye ait kültür dolgularının büyük bir bölümünün ortadan kalkması ve kazılan alanın sınırlı olmasındandır (Miyake 2007a: 41-42).

Yerleşmede yapılan çalışmalarda obsidyen kullanımının yüksek olduğu görülmektedir. Kullanılan obsidyenlerin çoğu düzeltili ve kullanım izli olanlarda dahil olmak üzere dilgi ve dilgiciklerden oluşmaktadır. Bunun dışında belirgin bir biçimli aletlerin sayısı azdır. Sadece bir tane yan vurgulu yonga, bir ön kazıyıcı ve iki trapezle kısıtlıdır. Yerleşmede obsidyenin yanı sıra çakmaktaşı kullanımı da vardır. Muhtemelen Salat Çayı yatağında çay taşı olarak bulunan yerel çakmaktaşılarını kullandıkları düşünülmektedir. Ayrıca yerleşmede küçük buluntu grubu arasında pişmiş topraktan figürinlerde bu grubu oluşturmaktadır. Bulunan bu figürinlerin çoğunluğu keçi ya da koyun olduğu düşünülen hayvan betimlerinin yapıldığı figürinlerdir. Figürinler dışında yassı taş ağırşaklarda bol bulunan buluntular arasındadır. Yerleşmede bulunan hayvan kemiklerinin çok büyük bir bölümünü koyun, keçi, domuz ve sığır olmak üzere dört evcil hayvan grubu oluşturmaktadır. Yerleşmede yabani hayvan türü olarak da yaban domuzu, karaca, kızıl geyik, tavşan, tilki ve ceylan oluşturmaktadır (Miyake 2007a: 41-42).

4.3.1.9. Hakemi Use

Hakemi Use, Diyarbakır ilinin, Bismil ilçesi, Tepe beldesi sınırları içerisinde yer alan bir yerleşimdir. Hakemi Use yerleşimi Diyarbakır şehir merkezinin 70 km doğusunda, Bismil ilçesinin 12 km güneydoğusunda ve Tepe beldesinin ise 3 km batısında, Dicle Nehri'nin sağ kıyısında yer alan bir yerleşimdir (Levha 89). Höyük yaklaşık olarak 120 metre çapında ve tarla düzlüğünden 4 metre yüksekliğe sahiptir. Hakemi Use höyüğü şahıs arazisi içinde yer aldığından dolayı kazıların başladığı 2001 yılına kadar yüzeyi üzerinde yoğun bir tarımsal faaliyet gerçekleşmiştir. Bu sebepten dolayı höyük üzerinde ciddi tahribatlar söz konusudur. Hakemi Use yerleşiminde yapılan kazı araştırmaları sonucuna göre höyük 3 evreyi temsil etmektedir. Höyükte 1. evre; Erken Demir Çağı – Yeni Asur Dönemi (MÖ 1.binyıl), 2. evre; Geç Tunç Çağı – Orta Asur Dönemi (MÖ 2.binyıl) ve son olarak 3. evre ise; Geç Neolitik Dönemi (MÖ 6.binyıl) yansıttığı görülmektedir (Tekin 2006a: 152).

Hakemi Use'de yapılan radyokarbon analiz sonuçlarına göre Hakemi Use Geç Neolitik Dönem MÖ 6100 – 5950 tarihlenmektedir. Hakemi Use yerleşmesi Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de henüz sebebi anlaşılamayan bir nedenden ötürü terk edilmiş ve yerleşim uzun bir aradan sonra Erken Demir Çağ'da yeniden iskan edildiği anlaşılmaktadır (Tekin 2013: 114).

Yerleşimin tabaka düzeni arasında en kalın tabaka Geç Neolitik Dönem tabakasıdır. Höyük yüzeyinden yaklaşık olarak 30 – 40 cm derinlikte başlayan bu katman 3.5 metre civarı bir kalınlıktadır. Bunun yanı sıra diğer iki döneme ait kalıntılar höyük yüzeyinde gerçekleşen tarla faaliyetlerinden ötürü dağınık şekilde duran taş sıraları ve Geç Neolitik katmanı içerisine giren basit toprak mezarlar, çukurlar ve silolardan oluştuğu görülmektedir (Tekin 2006a: 153).

Hakemi Use yerleşiminde yapılan çalışmalar neticesinde Geç Neolitik'e ait toplam 5 tabaka tespit edilmiştir. Bu tabakalarda ele geçen arkeolojik buluntular benzerlikler göstermektedir ve olasılıkla bu tabakalar arasında kültürel bir devamlılığın olması da yüksek bir ihtimaldir. Yerleşimde Geç Neolitik tabakalarında ortaya çıkarılan yapı kalıntılarında henüz taş temele rastlanılmamıştır. Duvarların önemli bölümü pise (dökme çamur) tekniğiyle yapıldığı anlaşılmaktadır. 1. tabakada görülen kerpiçler kare görünümünde olup 35 – 40 cm uzunluğunda ve 10 cm geçmeyen bir kalınlığa sahip oldukları görülmektedir. Bu kerpiçler güneşte yeterince kurutulmadıklarından ötürü sağlam bir yapıya sahip değildir. Bazı duvarlarda kerpiç ve pise tekniğinin birlikte kullanıldıkları saptanmıştır (Tekin 2007b: 48).

Yerleşimde Geç Neolitik 2. yapı katına ait olan ve pise tekniğiyle inşa edilen bir duvar kalıntısı ele geçmiştir. Devam eden çalışmalar süresince Geç Neolitik 3. yapı katına yaklaşık olarak 40 cm kalınlığa sahip ve pise tekniğinin kullanıldığı gözlenen başka bir duvar kalıntısı saptanmıştır. Bir kısmı E10 açması içinde bulunan bu yapının taş temelsiz olduğu ve günümüze kadar sadece 15 cm yükseklikle ulaşmıştır. Hakemi Use yerleşiminde çıkarılan diğer yapılarda da benzer özellikler söz konusudur çünkü taş temelsiz pise tekniğinde inşa edilen yapıların yükseklikleri çok azdır (Tekin 2013: 105).

Yerleşimde Geç Neolitik 1. tabakada E8 ve E9 plan karelerinde yer alan bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Yapı 1 olarak adlandırılan bu yapı 10.5 x 2.5 boyutlarındadır. Yapı 1 dikdörtgen planlı ve birkaç odadan oluşmaktadır. Yapının kuzey bölümü açma profili içinde kalmış, güney duvarı ise İlk Demir Çağ'a ait geniş bir silo tarafından kesildiği görülmektedir. Ortaya çıkarılan bu yapının taş temelleri bulunmamaktadır. Duvarları kerpiç ve pise tekniğinde yapılmıştır. Yapının ortaya çıkarılan dört odası da hemen hemen aynı ölçülere sahiptir ve birkaç metrekareyi geçmediği görülmektedir. Yapıda yer alan bu odalardan kuzey profiline devam edenin içinde bir ocakta bulunmaktadır. Bu tabakaya ait diğer ocaklar ise mekan dışında ancak birbiriyle ilintili olarak yer almaktadır. Bu yapının hemen altında ve aynı plan karelerden ortaya çıkarılan bir başka yapı daha saptanmıştır. Bu yapı Geç Neolitik 2. tabakada yer almaktadır. Ortaya çıkarılan bu yapıda Yapı 2 olarak adlandırılmıştır (Tekin 2007b: 48).

Geç Neolitik 2. tabakaya ait olduğu saptanan bu yapının da sadece bir kısmı ortaya çıkarılmıştır. Yapının tabanına ulaşılammıştır. Bu yapı pise tekniğinde duvarlara sahiptir ve Yapı 1 ile benzer özellikler taşımaktadır. Yapının güney kısmı İlk Demir Çağ çukurundan dolayı tahrip olan evin geniş odasında simetrik yapılmış ve yaklaşık 50 cm genişliğinde kilden yapılmış iki bölmenin yer aldığı görülmektedir. Bu bölmelerin hangi amaçla yapıldığı tam olarak anlaşılmamıştır. Fakat büyük bir ihtimalle bu bölmelerin tahıl depolama görevinde kullanıldıkları düşünülmektedir (Tekin 2007b: 49).

Yerleşimde Geç Neolitik 2. tabakaya ait olduğu saptanan ve birbirleriyle ilintili olduğu anlaşılan yuvarlak veya at nalı şeklindeki ocakların civarında yoğun bir kül kalıntısı tespit edilmiştir. Tespit edilen bu küllerden analiz yapmak amacıyla örnekler alınmıştır. Yapılan analizler sonucu buğday ve mercimek gibi tahılların varlığı tespit edilmiştir. Yapılan kazı araştırmaları neticesinde yerleşimde Geç Neolitik 3. tabakaya ait olduğu saptanan bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Ortaya çıkarılan bu yapıda Yapı 3 olarak adlandırılmıştır. Bu yapının

duvarlarının kalınlığı yaklaşık 40 cm civarındır. Ayrıca duvarlarında pise tekniği kullanılmıştır. Yapının açığa çıkartılan bölümü yaklaşık 7 metre civarındadır ve yuvarlak bir plan göstermektedir (Levha 94) (Tekin 2007b: 49).

Hakemi Use yerleşmesinde D8 plan karesinde çalışmalar neticesinde Geç Neolitik 3. tabakaya ait olan 2 adet ocak ortaya çıkarılmıştır. Bu ocakların tabanları küçük yassı taşlarla döşenmiştir. Bu taşların Dicle Nehri'nden getirildiği düşünülmektedir. Ocakların tabanları bu küçük yassı taşlarla döşendikten sonra sıkıştırılmış toprak ile kaplandıkları görülmektedir. Genel itibariyle oval görünümlü ocakların yaklaşık 10 – 15 cm kalınlığında kilden çeperleri bulunmaktadır. Bulunan bu ocakların yanında yoğun kül kalıntıları göze çarpmaktadır. Bu detayların yanı sıra ocakların yanında bulunan öğütme taşları ve taş aletlerin bulunması da burada pişirme işlemlerinin var olduğuna kanıttır (Tekin 2006b: 290).

Yerleşmede I8b açmasında sürdürülen kazılarda Geç Neolitik 1. tabakasına ait olduğu saptanan bir yapı tespit edilmiştir. Bulunan bu yapının büyük bir kısmı Erken Demir Çağ / Geç Asur siloları tarafından kesilmiştir. Bu yüzden bu yapının planı hakkında detaylı bir bilgi mevcut değildir. Bu yapının da diğer 1. tabaka yapıları gibi inşasında yer yer kerpiç kullanılmış ve büyük bir kısmında ise pise tekniği kullanıldığı görülmektedir. Bu yapının altında Geç Neolitik 2. tabakaya ait ve 1. tabakadaki yapıya nazaran daha iyi korunabilmiş olan bir yapı tespit edilmiştir. Bu yapı dörtgen planlı, taş temelsiz ve pise tekniğinde inşa edildiği görülmektedir. Yapı kuzey – güney doğrultusunda uzanmaktadır. Yapının kuzey bölümü H8b açmasına doğru devam ettiği görülmektedir. Kalın duvarlara sahip olmasıyla dikkat çeken bu yapının duvar kalınlığı 80 cm'dir. Bulunan bu yapının güney kesimi Erken Demir Çağ / Geç Asur silosu, kuzeybatı bölümü ise Geç Asur mezarı tarafından tahrip edildiği saptanmıştır. Söz konusu yapının dışında ve duvardan yaklaşık olarak 1 metre uzaklıkta bir ocak yer almaktadır. Tespit edilen bu ocağın yakınında saptanan bitki kalıntıları içeren yoğun kül katmanlarının olması da bu ocağın pişirme amaçlı olduğunu kanıtlar niteliktedir (Tekin 2013: 106).

Yapılan çalışmalarda E6 açmasında Geç Neolitik 1. tabakaya ait bir ocak gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu ocakta diğer 1. tabakaya ait olan ocaklarla benzer özellikler taşımaktadır. Bu ocak içinde ayrıca Geç Neolitik özelliği taşıyan kap parçalarından oluşan seramiklerde bulunmuştur. Hakemi Use yerleşmesinde E7 açmasında Geç Neolitik 3. tabakaya ait olan bir yapı tespit edilmiş ve Yapı 4 olarak adlandırılmıştır (Levha 95). Yapı 4 olarak adlandırılan bu yapının taş temelleri yoktur ve duvarlarının pise tekniğiyle inşa edildiği anlaşılmıştır. Yapı

dörtgen plan göstermektedir. Yapının yaklaşık 40 cm kalınlıkta olan duvarları vardır ve birbirine dik açı ile bağlanan 3 adet odası ortaya çıkarılmıştır. Yapı 4'ün batı kesimindeki duvarları Geç Tunç Çağı ve Geç Neolitik 1. tabakaya ait olan mezarların çukurları tarafından tahrip edildiği görülmektedir. Bu nedenle yapının genel planını anlamak mümkün olmamaktadır (Tekin 2008: 3-4).

E7 açmasında ortaya çıkarılan Yapı 4 'ün üçüncü odasına E8 açmasında saptanmıştır. Bu odanın kuzey duvarına yaslanmış bir şekilde bulunan bir ocakta tespit edilmiştir. Ocak tabanı küçük yassı taşlarla döşenmiş ve bu döşemeden sonra sıkıştırılmış toprak ile kaplanmıştır. E8 açmanın ortasında tespit edilen ve Yapı 5 olarak adlandırılan bir yapı daha tespit edilmiştir. Yapı 5 olarak adlandırılan bu yapının bir kısmı tabakaya ait mezarların çukurlarının açılması esnasında tahrip olmuştur. Yapının yalnızca 6 metre uzunluğundaki kısmı korunabilmiştir. Duvar kalınlığı yaklaşık 40 cm ve duvarları ise pise tekniğinde yapıldığı anlaşılmıştır. Yapı 5 olarak adlandırılan yapının yaklaşık 1 metre kadar güneyinde başka bir yapı daha tespit edilmiş ve Yapı 6 olarak adlandırılmıştır. Aynı tabakaya ait olan bu yapının genişliği yaklaşık 2.5 metre olan dikdörtgen planlı bu yapı güney – kuzey yönündedir. Yapının uzunluğu ve toplam kaç odadan ibaret olduğu anlaşılmamıştır. Sadece yapıya ait olan iki oda gün yüzüne çıkarılmıştır. Ortaya çıkarılan bu iki odalardan birinde küçük bir ocak yer almaktadır. Bulunan bu yapının tabanının altında iki adet basit toprak mezar ortaya çıkarılmıştır. Tespit edilen bu mezarlardan birinde hiçbir arkeolojik buluntu görülmezken, diğerinde ise sadece pişmiş toprak kap bulunmuştur (Tekin 2013: 108).

Hakemi Use yerleşmesinde E9 açmasında duvarları pise tekniğinde yapılan bir yapı daha ortaya çıkarılmıştır. Çıkarılan bu yapıda Yapı 7 olarak adlandırılmıştır (Levha 96). Bulunan bu yapının birkaç metre doğusunda ise iki adet büyük ocak tespit edilmiştir (Tekin 2008: 5).

Yapılan kazı çalışmaları neticesinde Hakemi Use yerleşmesinde E6 açmasında Geç Neolitik 2. tabakaya ait olan 3 yapı ortaya çıkarılmıştır. Bu yapıların duvarları pise tekniğiyle inşa edilmiş olup ve içlerinde benzer özellikler taşıyan ocaklar tespit edilmiştir. Bu yapılardan iki tanesi güney profilde, geriye kalan bir tanesi ise kuzey profilde yer almaktadır (Tekin 2009: 412).

Bu yapılardan kuzey profiline yakın yerde çıkarılan yapı, Yapı 8 olarak adlandırılmıştır. Yapının iki odası ortaya çıkarılmıştır. Tam olarak ortaya çıkarılan öndeki odanın kuzey duvarının iç kısmında ve duvarın tam ortasında 30 cm'lik çıkıntı yapan bir paye

yer almaktadır. Arkada yer alan odanın açmanın kuzey profiline doğru devam ettiğinden ötürü boyutu tam olarak anlaşılamamıştır. Bulunan her iki odanın tabanı üzerindeki yoğun kül katmanı göze çarpmaktadır. Yapı 8'in 1.5 metre güneyinde yan yana iki mekan tespit edilmiştir. Tespit edilen bu yapıda Yapı 9 olarak adlandırılmıştır. Bu yapının orta kısmında iki adet ocakta bulunmaktadır (Tekin 2009: 109). Yapı 9 olarak adlandırılan yapının devamı F6 açmasında devam etmektedir. Kuzey kesiminde yer alan odanın kuzeydoğu köşesinde içinde bitki kalıntısı olan ve besin pişirme amaçlı olarak kullanıldığı saptanan ocak ortaya çıkarılmıştır (Tekin 2013: 111).

Yapı 9' un 50 cm doğusunda ise Yapı 10 olarak adlandırılan üçüncü yapı da ortaya çıkarılmıştır. Ortaya çıkarılan bu yapının odasının büyük kısmı güney profili içine devam etmesinden dolayı yapının boyutları ve bu yapının kaç odadan oluştuğu anlaşılmamıştır. E6 açmasında yapılan çalışmalarda Geç Neolitik 3. tabakaya ait olan ve Yapı 11 olarak adlandırılan bir yapı daha ortaya çıkarılmıştır. Bu yapının doğu – batı yönünde uzanan iki odasının var olduğu anlaşılmıştır. Yapı 11 ince uzun görünümlüdür ve güney kısmı da Yapı 9 ve Yapı 10'nun altına doğru devam ettiği saptanmıştır. Yapı 11'de yapılan çalışmalarda hiçbir arkeolojik buluntuya rastlanılmamıştır (Tekin 2013: 109).

E7 açmasının kuzey tarafında Geç Neolitik 4. tabakasına ait olan ve Yapı 12 olarak adlandırılan bir yapı ortaya çıkarılmıştır (Levha 97). Yapı 12 olarak adlandırılan bu yapının 3 adet odadan oluştuğu saptandı. Yapının giriş kısmı güneybatı köşesinde yer alır ve yapı güneybatı – kuzeydoğu yönünde uzandığı görülmektedir. Bulunan bu yapının giriş kısmında sağ tarafta bir ocak yer almaktadır. Gün yüzüne çıkarılan odalardan en büyüğü olan oda bir ön oda konumunda olup ve diğer iki odadan da büyüktür. Büyük olan oda ve diğer iki oda arasında geçişi sağlayan bir kapı aralığı da tespit edilmiştir. Yapı 12'nin 2 metre civarı güneyinde ve açmanın güney profili içinde kalan başka bir yapının varlığı daha saptanmıştır. Tespit edilen bu yapı da Yapı 13 olarak adlandırılmıştır. Bu yapının iç kısmında yaklaşık olarak 40 cm'lik bir çıkıntı şeklinde paye yer almaktadır. E7 açmasının doğu kesiminde bir odası tespit edilen yapının büyük kısmı E8 açmasında tespit edilmiştir (Tekin 2013: 109).

Geç Neolitik 5. tabakaya ait olan ve Yapı 14 olarak adlandırılan 3 odalı ve büyük bir yapı ortaya çıkarılmıştır. E8 açmasında çıkarılan bu yapının batı odasının bir kısmı E7 açmasının içinde yer almaktadır. Yapı doğu – batı doğrultusunda uzanmaktadır ve giriş kısmı ise kuzeydoğu köşede yer almaktadır. Yapının girişinin sağ kısmında dönemin benzer

özelliklerini taşıyan ve yapı dışında olan 3 tane ocakta tespit edilmiştir. Bulunan ocakların yaklaşık olarak 50 cm civarında ince çeperleri bulunur (Tekin 2013: 109-110).

Yapı 14 olarak adlandırılan yapının 1 metre kuzeyinde ve Yapı 15 olarak adlandırılan Geç Neolitik 4. tabakaya ait olan bir yapı daha bulunmuştur. Bulunan bu yapının tamamı kazılmıştır. Yapı doğu – batı yönünde uzanmaktadır. Yapı 15 olarak adlandırılan yapının büyük odasının kuzeydoğu köşesinde bir adet, küçük odasının orta kısmında ise iki adet küçük ocak tespit edilmiştir. Yapılan çalışmalarda E9 açmasında 3 yapı daha ortaya çıkarılmıştır. Ortaya çıkarılan bu yapılara Yapı 16, Yapı 17 ve Yapı 18 olarak adlandırılmıştır. Yapı 16 kuzey – güney doğrultusunda uzanmakta ve iki odadan oluşmaktadır. Yapı 17 ise L şeklinde olup iki odadan oluşmaktadır. Yapı 18 olarak adlandırılan yapıda kuzey – güney doğrultusunda uzanmakta ve iki odadan oluşacak şekilde inşa edilmiştir (Levha 98-99) (Tekin 2013: 110).

Yapı 18’de yapılan çalışmalarda iki adet ocak tespit edilmiştir. Tespit edilen ocakların biri Hakemi Use yerleşmesinde bulunan diğer ocaklarla benzerlik gösterirken diğer ocakta ise farklı bir durum söz konusudur. Hakemi Use yerleşmesinde bulunan ocaklar genellikle taban kısmı küçük yassı çakıl taşlarıyla döşenmiştir. Bu ocakta ise 20 – 30 cm uzunluğunda, 15 cm civarı genişliğinde ve 10 cm kalınlığa varan iri taş levhaların kullanıldığı görülmektedir. Hakemi Use yerleşmesinde şimdiye kadar saptanan ocaklar genellikle benzer özelliklere sahiptirler. Bulunan ocaklar odaların köşesinde duvara bitişik veya yapı dışında yer almaktaydılar. Bu ocakların yapımında genel olarak 3 farklı yapım tekniği dikkat çekmektedir. Genel olarak yuvarlağa yakın formdaki ocakların tabanı ya yaklaşık olarak 20 – 30 cm uzunluğunda yassı taşlarla, ya da nehir kenarından toplanan yassı taşlarla ve kullanılan bir başka teknik ise düzensiz çakıl taşlarıyla döşenmeleridir (Tekin 2009: 415).

Alanda yapılan çalışmalarda D8 açmasında tespit edilmiş ve Yapı 19 olarak adlandırılan Geç Neolitik 3. tabakaya ait bir yapı daha ortaya çıkarılmıştır (Tekin 2013: 110). Söz konusu bu yapı açmanın batı kesiminde tespit edilmiştir. Bulunan bu yapıda da pise tekniği görülmektedir ve sadece bir odası çıkarıldığından yapının toplam kaç odalı olduğu ve boyutu bilinmemektedir. Yapının güney kesiminde bir ocak yer almaktadır (Tekin 2009: 416).

Hakemi Use yerleşmesinde G6 açmasında orta kısımda taş temelsiz, pise yani dökme çamur tekniğiyle yapılmış olan bir yapı bulunmuştur ve Yapı 20 olarak adlandırılmıştır. Söz konusu yapı yüzeye çok yakın olduğundan ötürü sadece küçük bir bölümü korunabilmiştir. Bulunan bu yapının Geç Neolitik 1. tabakaya ait olduğu anlaşılmaktadır. Yapı dörtgen

planlıdır ve birkaç odadan oluşmaktadır. Hem duvar yapım tekniği olsun hem de ölçüleri açısından olsun Hakemi Use yerleşmesinde ele geçen yapılarla benzer özellikler taşımaktadır. Tespit edilen bu yapının tabanında yer yer sıkıştırılmış toprak kullanılmıştır (Tekin 2010: 41).

Yerleşim alanında F7 aşmasında pise tekniğiyle inşa edilmiş ve Yapı 21 olarak adlandırılan bir yapının kalıntılarına rastlanılmıştır. Bu yapı dikdörtgen planlı ve aynı büyüklükte olan 3 odadan oluşmaktadır. G7 aşmasında kerpiçten inşa edilen ve Yapı 23 olarak adlandırılan yapıda ortaya çıkarılmıştır. Bu yapıda iki odadan oluşmaktadır. E6 aşmasında ise Geç Neolitik 3. tabakaya ait olan ve Yapı 24 olarak adlandırılan yapıda gün yüzüne çıkarılan yapılar arasında yerini almaktadır (Tekin 2013: 112).

Hakemi Use yerleşmesinde yapılmış olan kazı çalışmalarında önemli buluntularda ele geçmiştir. Hakemi Use yerleşimini önemli kılan bir özelliği ise yerleşimde çok sayıda Neolitik Dönem'e ait çanak çömlek parçalarının bulunmasıydı. Çünkü Ilısu Barajı Projesi öncesine kadar Yukarı Dicle Vadisi'nde Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ilişkin bilgiler çok az bilinmekteydi. Fakat bu projeden itibaren başlayan Hakemi Use kazıları bu yokluğu doldurdu. Yerleşim yerinde Yukarı Mezopotamya bölgesinin ilk boyalı çanak çömlek geleneğini oluşturan ve literatüre Hassuna / Samarra şeklinde geçen seramik grubu Hakemi Use yerleşmesinde çok sayıda ele geçmiştir. Yapılan bu kazılarda ele geçen tüm Geç Neolitik tabakalarına ait olan el yapımı çanak çömlek oldukları gözlenmiştir. Geç Neolitiğin 5 tabakasında da genellikle çanak çömleklerin tek renkli oldukları görülmektedir. Samarra çanak çömleği olarak bilinen kaplara ait parçalar sadece 1. ve 2. tabakalarda saptanmıştır. Kuzey Mezopotamya'nın Çanak Çömlekli Neolitik Dönem için karakteristik grubunu oluşturan ve literatüre Hassuna boyalıları olarak geçen kaplarda Hakemi Use yerleşmesinin Geç Neolitik Dönemi'ni kapsayan 5 tabakasında da görülmektedir (Tekin 2013: 113).

Hakemi Use yerleşmesinde bulunan obsidyenlerin çok büyük bir kısmı siyah renkli obsidyenlerdir. Gri ve yeşilimsi tonlardaki obsidyenlere çok nadir rastlanılmaktadır. Yerleşmeye yakın obsidyen kaynakları kuzeydoğusunda yer alan Van Gölü yakınlarındaki Nemrut, Süphan, Meydan / Ziyaret dağları ile kuzey kesiminde bulunan Bingöl ve Muş obsidyen yataklarıdır. Obsidyen kaynaklarına bu kadar uzakta olmasına rağmen obsidyen kullanımı çevresiyle etkileşim halinde olduğunu göstermektedir (Tekin 2007a: 366).

Yerleşmede bulunan yontmataş topluluğu içerisinde ise dilgi ve dilgiciklerin yoğunluğu dikkat çekmektedir. Bulunan bu dilgicikler muhtemelen orak olarak kullanıldıkları düşünülmektedirler. Ele geçen bu buluntuların kenarlarında çentikler saptanmıştır ve bu

çentiklerinde tarımsal faaliyetler sonucu oluştuğu düşünülmektedir. Dilgiciklerin yanı sıra ezgi taşları ve öğütme taşlarının da yoğun varlığı dikkat çekmektedir. Alanda ele geçen sadece 3 adet çakmaktaşı ok uçlarının bulunması da avcılığın olmadığına göstergesidir. Ön kazıyıcılar Neolitik taş endüstrisi içinde yoğun olarak görülmesine karşın Hakemi Use yerleşmesinde sadece 1 adet saptanmıştır. Tüm bunların yanı sıra Hakemi Use yerleşmesinde küçük buluntular olarak nitelendirebileceğimiz eserlerde yer almaktadır. Bunlar kilden yapılmış insan ve hayvan figürinleri, kulak tıkaçları, taş damga mühürler ve mühür baskılı ele geçen kil bir adet nesne olarak sıralayabiliriz. Ayrıca bunların yanı sıra ağırşaklar ve kemikten yapılmış eserlerde mevcuttur (Tekin 2007b: 52-53).

Sonuç olarak Hakemi Use yerleşmesi Yukarı Dicle Havzası'nda kazı çalışmalarıyla varlığı saptanmış ilk Hassuna / Samarra yerleşimi olduğundan bölge için önemli bir yere sahiptir. Günümüzde Ön Asya coğrafyasında Hassuna / Samarra çanak çömleğinin kazılarda saptanmış kuzey sınırını oluşturmaktadır. Dörtgen ve yuvarlak planlı yapılarda yaşayan son Neolitik sakinleri tarımla uğraşan ve hayvanları evcilleştiren bir köy topluluğu görünümündedir. Avcılık fazla yer tutmamaktadır. Sadece Dicle Nehri'nden su ürünlerini zaman zaman tükettikleri anlaşılmaktadır. Yerleşimin çok uzun süre iskan edilmediği de anlaşılmaktadır ve yerleşim sakinlerinin dışı kapalı bir toplum olmadıkları, çevre toplumlarla ilişkili oldukları görülmektedir. Kazılarda ortaya çıkarılan mimari kalıntılar ve yerleşimin büyüklüğü göz önüne alınırsa burada sadece küçük bir topluluğun yaşadığı düşünülmektedir (Tekin 2007b: 54).

4.3.2. Orta Fırat ve Çevresi Yerleşimleri

4.3.2.1. Göbekli Tepe

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki bir önemli Neolitik merkez ise Göbekli Tepe'dir. Göbekli Tepe konum olarak Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Şanlıurfa'nın 15 km kuzeydoğusunda ve Örencik Köyü'nün 2.5 km doğusunda bulunmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin önemli yerleşmelerinden biri olan Göbekli Tepe, ilk kez 1963 yılında Chicago Üniversitesi ile İstanbul Üniversitesi ortaklığında yapılan arkeoloji araştırma projesi

kapsamında yüzey araştırmaları esnasında arkeolojik buluntu yeri olarak tespit edilmiştir. Peter Benedict bu araştırmalar kapsamında 1980 yılında yayınladığı raporunda tespit edilen yerin yamaçlarında çok sayıda çakmaktaşı parçalarının görüldüğü ve tespit edilen yerin ise kıvıll toprak tümseklerinden oluşan çukur kompleksini andırdığını söylemiştir. Ayrıca tespit edilen yere yakın 2 tane mezarlıkta tespit edildiği belirtilmiştir. Bu araştırmalar kapsamında çekilen hava fotoğrafları sayesinde de Göbekli Tepe'nin 15 metre civarı yüksekliği ve 300 metre çapında kıvıll – kahve bir tepe olarak Germuş Dağları üzerinde bir nokta halinde belirgin bir şekilde görülmektedir. Göbekli Tepe günümüzde bile çevresinde olan kireç taşı platoda herhangi bir tortul örtüsü olmaksızın gözle ayırt etmek mümkündür (Levha 100) (Schmidt, Dietrich ve Notroff 2015: 91).

Göbekli Tepe Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in içinde yer alan bir merkezdir. Göbekli Tepe yaklaşık olarak 800 metre yüksekliğe sahip bir tepenin yamacında yer almaktadır. Alanda çalışmalar 1995 yılından itibaren şanlıurfa Müzesi ve Alman Arkeoloji Enstitüsünden Harald Hauptmann başkanlığında ortak bir projeyle çalışmalara başlandı (Schmidt 2007b: 115). Göbekli Tepe yapılan analizler sonucu MÖ 10. ve 9. binyıla tarihlenmektedir (Schmidt 2007a: 432).

Göbekli Tepe alanında yapılan çalışmalar sonucunda kazı alanında 3 tane katmanın bulunduğu saptanmıştır. Bu katmanlardan I. katman dolgu toprak ve doğal taşlardan oluşmaktadır. II. ve III. katmanlar ise tapınak buluntularının bulunduğu katmanlar olarak göze çarpmaktadır. Göbekli Tepe kazı alanı 90 dönüm gibi çok büyük bir alanı kapsamaktadır. Göbekli Tepe'nin tepe oluşmasında tapınak katmanlarının yanı sıra doldurma toprak yığınları da etkili olduğu görülmüştür. Göbekli Tepe çevresinde bulunan anıtsal niteliğindeki yapılar MÖ 8000 civarında bilinmeyen bir sebepten dolayı terk edilmiştir. Burada yaşayan halk ise alanı terk ederken kemik, taş gibi malzemeye alanı toprak dolgu ile üzerini kapatmışlardır (Özcan 2014: 33-34).

Dönem insanların burayı niçin terk ettiği ve terk ederken de neden alanın üstünü dolgu ile kapattıkları henüz bilinmemektedir. 2003 yılında teknolojinin de yardımıyla alanda yapılan toprak altını gözlemleyebilen jeomanyetik çalışmalar sayesinde toprak altında 20'ye yakın çemberimsi yapının olduğu tespit edilmiştir. Yapılan radyokarbon sonuçlarına göre üçüncü katmandaki yapılar MÖ 10000'e, ikinci katmandaki yapılar ise MÖ 9000 yıllarına tarihlendirilir. Göbekli Tepe'de yapılan çalışmalar neticesinde ortaya çıkarılan yapılar sırasıyla A, B, C, D, E, F, G, H harfleriyle adlandırılmıştır. Göbekli Tepe sivil bir

yerleşmeden çok bir tapınım yerleşmesidir ve dünyanın bilinen en eski ve en büyük tapınak alanıdır. Alandaki bulunan bu çemberimsi yapıların çapları 10 ile 20 metre arasında değişmektedir. Ayrıca bunların ortasında birbirine paralel iki tane T şeklinde dikilitaş bulunmaktadır (Özcan 2014: 33-34).

Göbekli Tepe kazı alanında yapılan çalışmalar sonucunda 3 yapı katı tespit edilmişti. Bu yapı katlarının çalışmalar sonucu tarihlendirilmesi de yapıldı. Bu çalışmalar neticesinde I. yapı katı Orta Çağ'a tarihlenmekte ve bu yapı katı günümüzde de gerek tarımsal faaliyetlerden ötürü gerekse de doğal erozyon ve çökme gibi sonuçlardan dolayı oluşmuş birikintilerden oluşmaktadır. Göbekli Tepe'de II. yapı katı ise Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B (ÇÇNB)'ye tarihlenmektedir. Bu yapı katında dikdörtgen yapılar görülür. III. yapı katı ise Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A (ÇÇNA)'ya tarihlendirilir. Bu tabaka Göbekli Tepe'nin en eski tabakasıdır. Bu yapı katında büyük anıtsal niteliğinde tek parçadan oluşan 'T' biçimli dikmeler yer almaktadır. Yapı katında bulunan bu 'T' biçimli dikmeler stilize edilmiş insan bedenini anımsatmaktadır (Schmidt 2007b: 116).

Alanın en karakteristik özellikleri 'T' şeklindeki dikilitaşlar oluşturmaktadır (Levha 105). Alandaki bu dikilitaşlar, ortalarında kendi başlarında ayakta duran bir çift dikilitaş bulunan, yuvarlak ve oval şeklindeki çevreleri kapalı bir mekan olacak biçimde düzenlendiği görülmektedir. Bu dikilitaşlara bakıldığında bunların insan stili biçimde yapıldıkları ve insan anlamı taşıdıkları düşünülmektedir. Bu taşların üzerinde ise genellikle hayvanlar betimlenmiştir. İnsan betimlemesi görülmemektedir. Alanda bulunan bu dikilitaşlar belli bir cinsiyet belirtilmemiştir ve biçimsel olarak bir birlik içinde oldukları görülür. Alandaki 'T' şeklindeki taşların ne tür bir varlığı kişileştirdiği henüz bilinmemektedir (Schmidt 2007b: 125).

Göbekli Tepe'de bulunan 'T' biçimli dikilitaşlar kireçtaşından tek parça halinde yontulmuş veya kesilerek yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu taşların yapıldığı kireçtaşı ocakları bütün platoya yayılmış ve bu alanlar sit alanı olarak kabul edilmiştir. Göbekli Tepe taş ocaklarına 1-2 km uzaklıktadır ve bu uzaklığa rağmen taşların alanlara nasıl getirildiği ve hangi teknikler kullanılarak inşa edildiği gizemini hala korumaktadır. Yapılan çalışmalar neticesinde yanlış kesim yapılan veya istedikleri şekle bürünmeyen 'T' biçimli dikilitaşlarında var olduğu görülür. T biçimli dikilitaşlar alanın hem II. hem de III. katmanlarında görülmektedir. III. katmandaki yuvarlak yapılar daha büyük ve gösterişlidir, buna karşın ise II. katmandaki yapılar dikdörtgen ve kare planlı küçük yapılardan oluşmaktadır. Alanda

yapılan çalışmalar çok sayıda ‘T’ biçimli taşlar ortaya çıkarılmıştır. Üçüncü katmandaki taşların yüksekliği 3.5 metre ve 5 metre arasında değişmektedir (Özcan 2014: 35).

Göbekli Tepe’de gün yüzüne çıkarılan ilk yapı 1996 yılında III. tabakada ortaya çıkarılan A Yapısı’dır (Levha 106) (Schmidt, Dietrich ve Notroff 2015: 95). A Yapısı’nda yapılan radyokarbon analizler sonucu yapının MÖ 8900 yıllarında inşa edildiğini göstermektedir (Schmidt 2007c: 123).

Ortaya çıkarılan A Yapısı ovalimsi bir plan gösterir. Yaklaşık olarak 15 x 10 metre boyutlarındadır (Schmidt 2012: 319). A Yapısı, ‘*Yılanlı Dikilitaş Yapısı*’ olarak da bilinmektedir. A Yapısı’nda bulunan dikmelerde yılan betimlemeleri yapıya bu ismin verilmesinde etkili olmuştur. Yapıda 1 ve 2 numaralı dikmeler merkezi dikmeleri oluşturmaktadır. Her iki dikmede kabartmalarla süslenmiştir (Schmidt, Dietrich ve Notroff 2015: 95).

Göbekli Tepe’de ilk olarak ortaya çıkarılan A Yapısı’nda ki 1 numaralı dikilitaş üzerinde 5 adet yılan betimlemesi görülmektedir (Levha 107). Görülen 5 adet yılanlardan dördü aşağı doğru sürüklenme gösterirken, kalan bir yılan ise aksi yöne doğru yukarı taraf sürüklendiği görülmektedir. Bu yılanlar sanki kendi özgü bir demet oluşturmuş gibi bir betimlemeyle işlenmişlerdir. Ayrıca alt tarafta ise 4 ayaklı muhtemelen koç olduğu düşünülen bir betimleme yer almaktadır. A Yapısı’nda yer alan 2 numaralı dikilitaş ise harmani bezeği ön yüzünde değil arka yüzünde yer almaktadır. Diğer dikilitaşlarda bezekler ön yüzde bulunurken 2 numaralı dikilitaşta arka yüzde bulunması bezeğin yanlış yerde bulunduğu düşüncesini oluşturmaktadır. 2 numaralı dikilitaşında zaman içerisinde yer değişikliğine uğradığını söyleyebiliriz. Çünkü dikilitaşların yeniden kullanılması veya yerlerinin değiştirilmesi sık uygulanan bir yöntemdir (Schmidt 2007b: 119). A Yapısı’nda 1 numaralı dikilitaşta yılan ve koç betimlemesi belki de yapılan dini bir ayini temsilen betimlenmiş olduğunu söyleyebiliriz (Schmidt 2000: 4).

Göbekli Tepe A Yapısı’nda 2 numaralı dikilitaşta boğa, tilki ve turna tasvirlerine de rastlanılmıştır (Levha 108). 2 numaralı dikilitaşta yılan betimlemeleri yoktur. Boğa motifleri Neolitik dönemde sıkça karşılaşılan bir motiftir. İç Anadolu Bölgesi’nde yer alan Neolitik yerleşim olan Çatalhöyük’te de boğa motifleri görülebilmektedir. Ayrıca Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Neolitik yerleşme olan Hallan Çemi’de de kazı çalışmaları esnasında yuvarlak planlı yapıya monte edilerek sığır kafatasına rastlanılmıştır. Betimlenen boğanın başı yukarıdan bakılır gibi betimlenmiştir (Schmidt 2007c: 120-122).

Turna kuşunun bacaklarını anatomik olarak incelediğimizde ters bir biçimde bükülmüş olarak betimlendiğini görmekteyiz. Dolayısıyla bu betimlemenin gerçek doğasına uygun bir şekilde verilmediği ve gerçek gözleme bağlı kalınmayarak işlendiği görülmektedir. Fakat dönem insanların yaşadıkları çevreyi çok iyi tanıdıkları kesindir. Çünkü yaşamları bir anlamda çevreyi iyi tanımalarına bağlıdır. Alanda insan dizlerine benzer bir şekilde tasvir edilmiş turna kuşlarının da bulunması belki de bize neden gerçeğe uygun betimleme yapmadıklarını göstermektedir. Belki de betimlenen bir turna kuşu değil de kılık değiştirmiş bir insan betimlemesidir (Schmidt 2007c: 120-122).

A Yapısı'nda yer alan 3 ve 4 numaralı dikilitaşlarda herhangi bir kabartmaya rastlanılmadı. Fakat 5 numaralı dikilitaşta aşağıya doğru sürüklenmekte olan bir yılan betimlemesi görülmektedir (Levha 109). Yapılan kazı çalışmaları sonucunda kuzeybatı köşede tespit edilen ve üzerinde herhangi bir kabartma olmayan ve çok fazla tahrip olduğu gözlenen 17 numaralı dikilitaşta A Yapısı'nda bulunmaktadır (Schmidt 2007c: 120-122).

Göbekli Tepe'de III. tabakada yer alan bir başka yapı ise B Yapısı'dır (Levha 110). B Yapısı '*Tilkili Dikilitaş Yapısı*' olarak da adlandırılmaktadır. B Yapısı'nda 9 ve 10 numaralı dikilitaşlar yapının ikiz dikilitaşları olduğu taşlardır. Bu ikiz dikilitaşların yüzlerinde erkek tilki kabartmaları görülmektedir (Schmidt 2000: 4). B Yapısı, A Yapısı'ndan farklı olarak gerçek anlamda dairesel formdadır. Dairenin iç çapı 10 metredir. B Yapısı'nda bulunan dikmelerin üzerindeki kabartmalar A Yapısı'nda ki dikmelerin kabartmalarına oranla azdır (Schmidt, Dietrich ve Notroff 2015: 95).

B Yapısı'nda bulunan 9 ve 10 numaralı dikilitaşlar yapının merkezi dikilitaş çiftini oluşturmaktadır. Bu dikilitaşlar daire planlı bir biçimde dikilmiş ve duvar yüzeylerine bağlı olduğu anlaşılan dikilitaşlar ile çevrelenmiştir. Yapıda yer alan bu merkezi dikilitaşların alın yüzeyleri kuzey – güney doğrultusundadır. Gövdelerinin iç yüzeylerinde ise gerçeğe uygun bir şekilde doğal büyüklükte verilmiş olan zıplayan erkek tilkiler betimlenmiştir (Levha 111-112). Her iki dikilitaşta kabartması verilen tilkiler tarz olarak da birbirine benzer bir şekilde tasvir edilmiştir. Dikilitaşların tabana kadar kazısı yapılmış olup ve tilki dışında herhangi bir kabartma görülmemiştir (Schmidt 2007c: 128).

B Yapısı'nda bulunan 9 numaralı dikilitaşın önünde tabana gömülü bir kap ortaya çıkarılmıştır. Hangi amaçla bu kabın tabana gömüldüğü henüz bilinmezse de muhtemelen bunun bir adak kabı olarak işlev gördüğü tahmin edilmektedir. 10 numaralı dikilitaşın batı yüzünde tilki kabartmasının altında yer alan ve çizi bezeme tekniğiyle verilmiş olan resimler

göze çarpmaktadır. Bu resimler incelendiğinde 1 tane yaban domuzu ve 3 tane köpek betimi olduğu anlaşılmıştır. Betimlemesi yapılan köpeklerin birinde kuyruğunu başa doğru kıvrılması bu betimlerin köpek olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Betimlenen bu sahnenin bir av sahnesi olduğu düşünülmektedir (Schmidt, Dietrich ve Notroff 2015: 95).

Göbekli Tepe B Yapısı'nda 9 ve 10 numaralı dikilitaşlarda görülen kabartmalar dışında sadece 6 ve 14 numaralı dikilitaşlarda kabartmalar görülmektedir. B Yapısı 14 numaralı dikilitaş kabartması henüz tam olarak anlaşılmazsa da bunun da bir tilki kabartması olduğu düşünülür (Levha 113). 6 numaralı dikilitaşın üst kısmında 4 ayaklı bir sürüngen veya bir leopar olduğu düşünülen bir kabartma bulunmaktadır (Levha 114). 6 numaralı dikilitaşın alt kısmında ise aşağı doğru sürünmekte olan bir yılan kabartması yer almaktadır (Schmidt, Dietrich ve Notroff 2015: 95).

Göbekli Tepe III. tabakada çalışma yapılan bir başka yapı C Yapısı'dır (Levha 115). Göbekli Tepe C Yapısı'nda yapılan çalışmalarda çapı 30 metreden fazla olan iç içe birkaç dairesel yapıdan oluşan duvara sahip bir yapıdır. C Yapısı'nın merkezi dikmeleri aşırı derecede tahribata uğramıştır. C Yapısı'nda ki dikmelerin üst kısımları büyük parçalar halinde bölünerek çukurun içine doldurulduğu tespit edilmiştir (Schmidt, Dietrich ve Notroff 2015: 95).

Alanda yapılan çalışmalarda öncelikle C Yapısı'na ait olan 30 ve 37 numaralı dikilitaşların tahrip olduğu gözlemlenmiştir ve dikilitaşları tahrip etmek amacıyla açıldığı düşünülen bir çukurda ortaya çıkarılmıştır. Kırılan dikilitaş parçalarını çukurun içine attıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca C Yapısı'nda ki dikilitaşlarda çok fazla kabartma olmaması da göze çarpmaktadır (Schmidt 2007b: 119). C Yapısı'nın tabanı ana kaya üzerine şekillendirilerek inşa edildiği görülmektedir (Schmidt 2010: 249). Yapıdaki betimlemelerden erkek yaban domuzlarının sık olmasından dolayı C Yapısı da '*Erkek Yaban Domuzu Evi*' olarak adlandırılmıştır. C Yapısı'nda ortaya çıkarılan kabartmalardan 6 tanesinde erkek yaban domuzu betimlenmiştir. 26 ve 28 numaralı dikilitaşlarda küçük boyutlu erkek yaban domuzu kabartması yer almaktadır (Levha 116) (Schmidt 2007c: 138).

C Yapısı'nda yer alan 37 numaralı dikilitaşın alt gövde kısmı tahribattan dolayı kaidesinden sıyrılarak doğu yönüne doğru hafif eğilmiştir. Bu dikilitaşın güneydoğu yönüne bakan gövdesinde bantlar halinde atkı motifi kullanıldığı görülür. Ayrıca gövde üzerinde yer alan bir tilki kabartması da bulunmaktadır. C Yapısı'nda bulunan bir başka dikilitaş ise 35 numaralı dikilitaştır. 35 numaralı dikilitaş tahribat etkilerine rağmen ana kayadan

şekillendirilmiş sağlam kaidesi üzerinde durmaktadır. Bu dikilitaşın üzerinde bir kabartma motifi bulunmaktadır. Gövde üzerinde bulunan bu kabartmanın boğa betimlemesi olduğu düşünülmektedir (Schmidt 2010: 249-251).

C Yapısı'nda yer alan 27 numaralı dikilitaşın üst gövdesinde tavşan motifi ve alt gövdesinde yaban domuzu motifi yer almaktadır. 27 numaralı dikilitaş ana kayadan şekillendirilen taban içine yerleştirildiği görülmektedir ve sağlam bir şekilde ortaya çıkarılmıştır. Yapıda 39 numaralı dikilitaş üzerinde herhangi bir hayvan betimlemesinin olmadığı görülür. Fakat ön yüzey kısmında soyut semboller işlenmiştir. Bu soyut sembollerin ilki H biçimindeki sembolün iki yarım daire ile birlikte gösterilmesi, ikinci sembol ise ters çevrilmiş H biçimidir (Schmidt 2010: 249-251).

Göbekli Tepe C Yapısı'nda 12 numaralı dikilitaş üzerinde ördek olduğu düşünülen 5 tane kuş kabartma süsü yer almaktadır. Ayrıca yine bu taşın üst kesiminde ise bir yaban domuzu olduğu da görülmektedir (Levha 117) (Schmidt 2007c: 139-140).

Göbekli Tepe'nin günümüze kadar en iyi korunarak geldiği yapı ise III. tabakaya ait olan D Yapısı'dır (Levha 118). D Yapısı pek fazla bir tahribata uğramadığından dolayı orijinal hali ile varlığını sürdürmüştür. D Yapısı oval bir yapıya sahiptir. Yapının iki tane merkezi dikilitaşın yüksekliği 5.5 metre civarındadır. Ayrıca D Yapısı en büyük yapı olma özelliğine sahiptir. İç çapı en geniş olduğu kısımda doğu – batı yönünde 20 metreden fazladır (Schmidt, Dietrich ve Notroff 2015: 96-97).

D Yapısı'nda 2 merkezi dikilitaşın yanı sıra ayrıca mekanı çevreleyen 12 adet dikilitaş bulunmaktadır (Levha 119). Bu yapıda en çok tilki ve yılan kabartmaları kullanılmıştır. Bu hayvanlardan sonra ise turnalar, gazeller, günümüzde soyu tükenmiş olan bir sığır çeşidi, yaban eşekleri ve bir kedi türüne benzeyen fakat daha büyük boyutlu bir etobur hayvan figürleride görülmektedir. D Yapısı'nda zengin bir bezeme çeşitliliği vardır. Yapının merkezi dikilitaşları 18 ve 31 numaralı dikilitaşlardır. 18 numaralı dikilitaş doğuda, 31 numaralı dikilitaş ise batı kesiminde yer almaktadır. 18 numaralı dikilitaş üzerinde bir 'H' simgesi, bir daire, bir hilal ve bir tane de tilki betimlemesi görülmektedir (Levha 120). Batı kısmında bulunan 31 numaralı dikilitaşın göğüs kısmında ise bir boğa başı bulunmaktadır (Schmidt 2007b: 119-120). Daire ve Hilal sembolü muhtemelen Güneş ve Ay'ı temsil ettiği düşünülmektedir. Merkezi bu iki dikilitaşın göğüs kısmında semboller olduğu görülür ve benzer örneklere Nevali Çori'de de rastlanılmaktadır. (Schmidt 2007c: 149-150).

D Yapısı'nda 33 numaralı dikilitaş zengin bezemeleriyle dikkat çekmektedir (Levha 121). Bu dikilitaşın gövdesinin sağ yüzeyinde turna kuşu olarak düşünülen 2 adet kuş motifi bulunmaktadır. Ayrıca dikilitaşın iç yüzünde yılan betimlemeleri de yer almaktadır. 33 numaralı dikilitaşın her iki kenarında da görülen yılanların arasında dikey simgeler dizisinin olduğu da görülmektedir. Örümcekler, böcekler, üçlü veya dördü yılan grupları, H biçimli piktograflar ve koç olduğu düşünülen 4 ayaklı bir hayvan betimlemesi görülür. Dikilitaşın sağ yüzünde turna kuşu olduğu düşünülen uzun bacaklı ve uzun boyunlu 2 kuş betimi yer almaktadır. Betimlenen bu kuşların baş kısımları dikilitaşın iç yüzünde betimlenmiş yılanların gövdeleri olan, yatay dalgalı çizgilerin önüne betimlenerek verilmiştir (Schmidt 2007b: 119-120).

D Yapısı 33 numaralı dikilitaşın ayrıca her iki kenarında görülen yılanların arasında dikey simgeler dizisi de yer almaktadır. Üçlü veya dördü yılan grupları, 'H' biçimli piktograflar, örümcekler veya böcekler, büyük ihtimalle koç olduğu düşünülen 4 ayaklı bir hayvan betimi de betimlemeler arasındadır. Dikilitaşın sol yüzünde ise büyük bir tilki motifi bulunmaktadır. Yer alan bu tilki motifinin cinsiyetinin ne olduğu belli değildir (Schmidt 2007b: 120). Ayrıca 33 numaralı dikilitaşta yer alan örümcek betimlemeleri dikkat çekicidir. Çünkü karşılaştırma yapabilecek örümcek betimlemeleri Göbekli Tepe yerleşmesi dışında hemen hemen bulunmamaktadır. Sadece Körtik Tepe yerleşmesinde ele geçen bir taş kap parçasının üzerinde örümceğe benzeyen bir betimleme görülmektedir (Schmidt 2007c: 162).

Göbekli Tepe turna kuşu betimlemeleri Paleolitik Dönem resim sanatında kuş betimlemeleri olmadığı için bu türde bilinen en eski hayvan betimlemesi olarak kabul edilmektedir. A Yapısı'nda bulunan 2 numaralı dikilitaş ve D Yapısı'nda bulunan 38 numaralı dikilitaş kabartmalarında ise ilginç bir sahne yer almaktadır. Bu kabartmalarda turna gibi hareket eden insan betimlemeleri görülmektedir (Schmidt 2007c: 157).

D Yapısı 20 numaralı dikilitaşta ise ilginç bir kabartma sahnesi bulunmaktadır (Levha 122). Dikilitaşın gövdesinden aşağıya doğru kıvrılan bir yılan ile bir boğa verilmiştir. Dikilitaşın orta kısmı boş bırakılmıştır ve boğa ile yılan kenarda sıkıştırılmış gibi bir vaziyette betimlenmiştir. Boğanın ayakları net bir şekilde bükülmüş bir halde verilmiştir. Sanki bu arada bir yılan ile boğa mücadelesi anlatılmak istenerek betimleme yapılmıştır. Boğa tasvirinin hemen altında ise bir tilki motifi bulunmaktadır. Dikilitaşın gövdesi tahrip olduğundan tilkinin sadece baş kısmı seçilebilmektedir. 21 numaralı dikilitaşta yer alan hayvan ise ceylandır ama ceylanda sadece baş kısmı tek görülebilmektedir (Levha 123).

Dikilitaşın aşağı tarafında ise boynuzsuz bir hayvan motifi bulunmaktadır. Bu hayvanında muhtemelen yaban eşiği olduğu düşünülmektedir. Ceylan ve yaban eşiğinin alt kısmında net olarak anlaşılmazsa da leopar ya da aslan olduğu düşünülen başka bir hayvan motifi de yer almaktadır (Schmidt 2007c: 151-152).

Ceylanlar Göbekli Tepe'de buluntu durumuna göre en önemli av hayvanı betimlemesidir. Ceylan betimlemesi neolitiğin diğer yerleşmeleri içinde geçerlidir. Erken Neolitik zamanlarda diğer yerleşmelerde de görülen ceylan betimlemeleri olduğundan dolayı bu sahneler oldukça eskilere dayanmaktadır. Mesela Ürdün - Dhuweila yapı duvarlarında bu betimlemeler görülebilmektedir. Yine Irak'taki Umm Dabagiyah yerleşmesinde eşek betimlemeleri görülebilmektedir. Bu açıdan bölgede yapılan kemik analizleri neticesinde bölge halkının yabani eşek avladıkları da tespit edilmiştir. Örneğin D Yapısı'nda bulunan 30 numaralı dikilitaş üzerinde de bir eşek betimlemesi görülebilmektedir (Levha 124) (Schmidt 2007c: 153).

Göbekli Tepe D Yapısı'nda yer alan 38 numaralı dikilitaşın sağ yüz tarafında 6 tane hayvan kabartması görülmektedir (Levha 125). Baş kısmında ise tahribattan ötürü iyi korunamamış bir boğa motifi bulunmaktadır. Boğa motifinin hemen altında ise bir tilki görülmektedir. Tilki kabartmasının da hemen altında ise iyi korunmuş bir yaban domuzu kabartması yer almaktadır. Yaban domuzu kabartmasının alt kısmında ve soldan sağa doğru yatay biçimde dizilmiş 3 tane kuş motifi yer almaktadır. Sol tarafta yer alan kuş kısa bacaklıdır ve ördek olduğu tahmin edilmektedir. Bu kuşun önünde yer alan iki kuş ise daha farklı bir biçimde tasvir edilmiştir. Uzun bacakları ve uzun gagaları olarak tasvir edilen bu iki kuş belki de leylek veya kötü betimlenmiş olan bir turna kuşunun olabileceği düşünülmektedir. 32 numaralı dikilitaş üzerinde hiçbir kabartma bulunmamaktadır (Schmidt 2007c: 155).

Göbekli Tepe yerleşiminde batı platosunda da yapılan başka bir çalışma alanı da E Yapısı'dır. E Yapısı doğrudan anakaya üzerinden inşa edildiğinden dolayı önceleri '*Kaya Tapınağı*' olarak isimlendirilmiştir (Levha 126). Anakayaya gömülü olan E Yapısı oval bir plana sahiptir. E Yapısı'nın ortasında iki adet dikilitaş kaidesi saptanmıştır. E Yapısı'nın kuzey kesiminde yaklaşık olarak 2 m derinliğe sahip sarnıç benzeri iki oval çukur tespit edilmiştir. Bu çukurların işlevi belirgin olmazsa da yapıyla bağlantılı olabileceği düşünülmektedir (Levha 127) (Bingöl 2018: 136).

Yerleşimin kuzeybatı çukurunda yapılan kazı çalışmalarda bulunan ve oldukça büyük ve derin olan kayaya oyularak yapılan bir çukur yapı tespit edilmiştir (Levha 128). Tespit edilen bu çukur yapının yerleşimde yağmur suyunun depolanması ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. 8 m çapında ve 2.8 m derinliğe sahip olan bu çukurun sadece bir kısmı kazılabılmıştır. Çukur yapının batısında yer alan dar duvarla çevrili kanal yapının içerisine su tahliyesi görevini gördüğü düşünülmektedir. Bu durumdan dolayı E Yapısı'nda bulunan 2 oval çukurdan daha fazla bir öneme sahip olduğunu göstermektedir (Clare vd. 2019: 16).

Yerleşimin kuzeybatı çukurundaki sondaj çalışmalarında ortaya çıkarılan bir diğer mimari kalıntılarda domestik nitelikte olduğu düşünülen yapılardır (Levha 129). Doğal kireçtaşı üzerine inşa edilmiş, oval planlı, birbirine eklenerek çoğalan bu yapı grubunun Kuzey Suriye'de yer alan ÇÇN dönemi yerleşmesi Jerf el Ahmar'da ki domestik yapıları andırmaktadır. Bu yapı grubunu anıtsal olmadığı düşünülen mimari kalıntılardan ayıran ışık alanının keşfi, bulunan birkaç ocak, taş – kemik boncuk üretimine dair bulgular ve yoğun bir kemik alet varlığı nedeniyle alanın domestik işlevini düşüncesini desteklemektedir (Clare vd. 2019: 16).

Göbekli Tepe'nin güneybatı köşesinde de çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışmalarda yerleşmenin başka bir dairesel yapı F Yapısı ortaya çıkarılmıştır (Levha 130). F Yapısı güneybatı tepesinin batı yamacında olduğu görülmektedir. Yapının iç çapı yaklaşık 10 metredir. Ayrıca terazzo tabanlı yapı sekilerle çevrelenmektedir. F Yapısı çap ve plan bakımından B Yapısıyla benzerlik göstermektedir. Fakat yapı içinde ortaya çıkarılan dikilitaş boyutları da II. tabaka dikilitaşları gibi küçük boyutlara sahiptir. Dolayısıyla F Yapısı yüzeyin hemen altında bulunduğu için tarihlenmesi henüz yapılmamıştır. Yapının dikmeleri yüzeye yakın olduğundan dolayı tahrip oldukları görülmektedir (Schmidt, Dietrich ve Notroff 2015: 99).

F Yapısı'nda ilk izler 2007 yılından itibaren kendini göstermeye başlamıştır. Yapının dikkat çekici noktası ise merkezi dikilitaşlarının yönü olduğu görülür. Bu merkezi dikilitaşlar diğer yapılarda olduğu gibi güneydoğu yönünde değil de güneybatı yönündedirler. Bu dikilitaşlar 23 numaradan başlayıp 37 numaraya kadar numaralandırılmışlardır. 35 numaralı dikilitaş bulunan parçalardan sonra bütün haline getirilmiş ve taşın yüksekliği tabandan itibaren uzunluğu 2.15 m. civarı olduğu tespit edilmiştir. Bu yapıda yer alan birçok dikilitaş üzerinde el ve kol betimlemeleri görülmektedir. Bunların yanı sıra 34 numaralı dikilitaş üzerinde kazıma tekniğiyle yapılmış bir yaban domuzu tasviri yer almaktadır. Yaban

domuzunun hemen altında ise bir akbaba motifi yer almaktadır. Göbekli Tepe yerleşmesinde F Yapısı'nın keşfi önem arz etmektedir; Çünkü Göbekli Tepe'nin genel anlamda işlevini kavramak açısından önemlidir. Güneybatı yönünde yerleştirilen ve böylece A – E yapılarından bilinen güneydoğu doğrultulu nizama zıtlık oluşturan merkez dikilitaşların konumlandırılma yönü yeni bir veri olarak belgelenmiştir (Schmidt 2010: 243-244).

Göbekli Tepe yerleşiminde çalışma yapılan bir diğer yapıda G Yapısı'dır. G Yapısı'na ilişkin ilk izler 2007 yılında tespit edilmiştir. G Yapısı anakaya seviyesine kadar kazılmıştır. Yapının hangi tabakaya ait olduğu yapılacak radyokarbon analizlerle netlik kazanacaktır. Yapılan çalışmalarda G Yapısı'nın içerisinde iki adet dikilitaş ortaya çıkarılmıştır. Bu dikilitaşlar kuzey ve doğu yönlerinde bulunmaktadır (Bingöl 2018: 140).

Yerleşme alanında tespit edilen diğer bir yapı ise H Yapısı'dır. H Yapısı'nda ilk kalıntılar 2010 yılında yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkarılmıştır. İlk olarak III. tabaka yapılarına benzer yuvarlak planlı bir yapı içerisinde büyük boyutlu bir dikilitaşın baş kısmı bulunmuştur. H Yapısı yüzeyden 3 m derinliğe sahip yuvarlak bir plan göstermekte ve yapının dış duvarı geniş bir alana yayılmaktadır. Yapı genel olarak III. tabakanın dairesel planlı anıtsal yapılarının özelliklerini taşımaktadır (Bingöl 2018: 140-141).

H Yapısı'nın duvarlarının kil sıvası bazı yerlerinde çok iyi korunduğu görülmektedir. H Yapısı'nda ortaya çıkarılan diğer bir bulgu da yapının iki duvarının kesiştiği nokta da merdiven yapısı ortaya çıkarılmıştır. Yapı içerisinde yer alan 56 numaralı dikilitaşın üzerinde sık bir biçimde işlenen ve 55 hayvan kabartması olmasından dolayı dikkat çekicidir (Levha 131). Motiflerin çok sık işlenmesinden ötürü 4'ü belirginliğini kaybetmiştir. Ayrıca çok yakın ve sık işlendiğinden dolayı da bazı hayvanlar tanımlanamamıştır (Bingöl 2018: 142-144).

Yerleşimin kuzeybatı kesiminde 2010 yılında yapılan çalışmalarda yeni bir yuvarlak planlı yapı tespit edilmiştir. Tespit edilen bu yapı I Yapısı olarak isimlendirilmiştir. Konum olarak I Yapısı H Yapısı'na yakındır. Yapının mevcut planı III. tabaka yapılarıyla benzerlik taşıdığından dolayı III. tabakaya dahil edilmiştir. Yapı içerisinde dikilitaş buluntusu sadece baş kısmı görünen bir adet dikilitaşın olduğu görülmektedir. Baş kısmından anlaşıldığı kadarıyla dikilitaşın büyük boyutlu olduğu tahmin edilmektedir. Dolayısıyla III. tabaka dikilitaşlara benzer olduğu düşünülmektedir (Bingöl 2018: 148).

Göbekli Tepe'de yer alan bir diğer yapı ise Aslanlı Yapı'dır (Levha 132). Bu yapı ikinci tabakada yer almaktadır. Mekanın doğusunda iki tane üzerinde kabartma olan dikilitaş

bulunmaktadır. Bu dikilitaşların üzerinde ağzı açık bir biçimde kedigiller ailesinden olduğu düşünülen iki hayvan kabartması yer almaktadır. Bu kabartmaların aslan olduğu düşünülmektedir ve yapıya da bu yüzden '*Aslanlı Yapı*' adı verilmiştir (Levha 133). Aslanlı Yapı'nın dikkat çeken bir özelliği terazzo tabandan hafır bir biçimde yükseltilmiş bir sekiye çıkan merdivende kazı bezekli olan bir kadın tasvirinin bulunmasıdır. Kadın çömelmiş, çıplak ve elleri ile ayaklarını salları bir biçimde verilmiştir (Schmidt 2007c: 159-163). Bulunan bu kadın figürü Göbekli Tepe'de bugüne kadar bulunan tek kadın figürüdür (Levha 134) (Schmidt 2007b: 118). Göbekli Tepe kazı alanında kuzeybatı kesiminde de çalışmalar yapıldı. Bu alanda II. tabakaya ait mimari öğelere rastlanıldı. Alanda dikdörtgen planlı küçük mekanlar ve küçük boyutlu T şeklindeki dikilitaşlar ortaya çıkarıldı (Schmidt 2011: 216).

Göbekli Tepe yerleşmesini önemli kılan ve yerleşmenin karakteristik özelliği 'T' biçimindeki dikilitaşlardır. Ayrıca taşlar üzerinde yer alan kabartmalar ve sembolik anlamlarda Göbekli Tepe'nin önemini artırmaktadır. T biçimindeki dikilitaşlar insanı temsil ettiği düşünülmektedir. Göbekli Tepe alanında yapılan jeomanyetik araştırmanın sonuçlarına göre bilinen yapıların dışında en az 15 yapının daha var olduğu ve 200'den fazla dikilitaşın bulunduğu tespit edilmiştir (Schmidt 2007c: 279).

Dikilitaşların antropomorfik anlamlar içerdiğini söylemek mümkündür. Buna bağlı olarak da betimlemesi yapılan hayvanlar bu dik duran dikilitaşları korumak için, imgesel birer bekçi olma görevini getirmiş oldukları düşünülebilir. Çağdaş bir bakış açısıyla bu durum, etoburlar veya yılan gibi türler ve zamanla da yaban domuzu ve boğa içinde geçerli olma ihtimali vardır. Fakat gazeller ve yabani koyunlar için bu ihtimal söz konusu olamaz. Asya'nın yaban eşeğini ya da turnasını bu kavram içine oturtmak zor bir ihtimaldir (Schmidt 2007b: 120-121).

Göbekli Tepe yerleşmesinde yer alan dikilitaşların üzerinde imgelerin düzenli bir sıralama olasılığı vardır. Fakat bu doğrultuda araştırma yapılmamasının iki sebebi bulunmaktadır. Bu sebeplerden birincisi dikilitaşların birçoğunun kazılmamış olması ve ikinci sebep ise bazı taşların yeniden kullanılmış olması. Dikilitaşın konumunun kendine özgün olduğundan ve dikilitaşın bir başkasıyla değiştirilip değiştirilmediğinden, kabartmaların hala eski kabartmalar mı olduğundan yoksa gözlerimizin önünde yeni bir yer ve yeni bir imgeler katmanı olmasından emin olamayız (Schmidt 2007b: 120-121).

Göbekli Tepe kabartmalarında en çok kabartması olan hayvanlardan biri yılanıdır. Bu yılanlar ya tek başına verilmiştir ya da küçük gruplar halinde verilerek betimlenmiştir

(Schmidt 2007b: 121). İnsanoğlu için yılan etkileyici bir hayvandır. Çünkü hem zehirleyici özelliği bulunmakta hem de kaba kuvvetten ötürü düşmanına sessiz ve sinsice yaklaşmasından dolayı yılanı popüler bir betimleme konusu yapmıştır. Ayrıca yılanın deri değiştirme özelliği de bulunmaktadır. Buradan da ölü bir dokudan yeniden doğmak ve yaşamın sonsuzluğunun bir simgesi olduğuna inanılmaktadır (Schmidt 2007a: 445).

Göbekli Tepe kabartmalarından en az yılan kadar sıklıkla kullanılan başka bir hayvan ise tilki motifidir. Tilki motifleri de bölge insanı tarafından kabartma olarak sık kullanılmıştır. Kullanılan kabartmalar arasında yaban domuzu kabartmasına da sıkça başvurulmuştur. Verilen yaban domuzlarının tümünün cinsiyeti erkek olarak betimlenmiştir. Bu hayvanlar dışında turna, ördek ve akbaba gibi kuş türleri, boğa, aslan, yabani sığır ve yabani eşek gibi Göbekli Tepe kabartmalarında yer alan diğer hayvanlardır (Schmidt 2007a: 445).

Göbekli Tepe yerleşmesinde yapılan kazı çalışmalarında sadece muazzam yapıların ve dikilitaşların yanında başka buluntularda ortaya çıkarılmıştır. Çıkarılan bu önemli buluntular arasında alanın kuzeybatısında çıkarılan yekpare delik olan kapı taşıdır (Levha 135). Bu kapı taşı 25 cm genişliğinde bir pervazla birbirinden ayrılan ve yan yana yerleştirilmiş olan iki açıklığa sahip olduğu görülmektedir. Ortaya çıkarılan delikli kapı taşı bu durumundan dolayı iki kanatlı bir pencere görünümü vermektedir. Ayrıca kapı taşının güneye bakan kenarında batıdan doğuya doğru 1.5 metre uzunluğunda bir yılan kabartması yer almaktadır. Yılanın başı büyük bir şekilde işlenmiştir ve yine aynı büyüklükte işlenen ve 50 cm uzunluğa sahip 3 hayvan grubuna baktığı görülmektedir. Bu 3 hayvanın koç, boğa ve leopar benzeri bir hayvan olduğu düşünülmektedir (Schmidt, Dietrich ve Notroff 2015: 100-101).

Yerleşmede taş endüstriyi oluşturan aletlerin hemen hemen hepsinin hammaddesi çakmaktaşıdır. Obsidyen çok az ele geçmiştir. Çakmaktaşı dışında kireçtaşından ve bazalttan yapılmış küçük buluntularda ele geçmiştir (Schmidt 2009: 171).

Göbekli Tepe yerleşmesinde az rastlanan bir başka buluntu grup ise boncuklar ve düğmeler oluşturmaktadır. Bunun nedeni sadece küçük bir elit grup tarafından kullanıldığından dolayı bu buluntulara az rastlanılmıştır. Bu durum dini merkez ve tören alanlarıyla da ilişkili olduğu düşünülebilir. Göbekli Tepe yerleşmesinin ele geçen bir başka buluntu grubunu ise tekneye benzer kaplar oluşturur. Tek parça kireçtaşından yapılan bu kapların kapasitesi yaklaşık olarak 240 litreye kadar çıktığı görülür. Araştırmalar sonucunda yiyecek üretiminde ortaya koyulan kaplar bölgenin bir tapınak yerleşkesi olmanın yanı sıra

insanları bir araya toplayan festival veya şölen benzeri bir alan olduğu da düşünülmektedir (Özcan 2014: 38).

Göbekli Tepe yerleşmesi gerek bulunduğu konumdan dolayı gerekse de çıkan anıtsal nitelikli yapılardan dolayı diğer yerleşim yerlerinden bu özelliklerinden dolayı ayrılmaktadır. Günümüzden 12000 yıl öncesine tarihlenen Göbekli Tepe sivil bir yerleşmeden çok daha çok bir toplanma alanı, törensel amaçlı olarak kullanılan bir alan olmuştur (Schmidt 2012: 329).

4.3.2.2. Balıklı Göl Höyüğü / Yeni Mahalle

Şanlıurfa'nın eski yerleşim yerlerinden biri olan Yeni Mahalle kutsal olarak bilinen Balıklı Göl'ün yanında yer almaktadır (Levha 136). Yeni Mahalle semtini ayıran Yeni Yol Caddesi üzerinde bulunan bir kesitte 1997 yılında Şanlıurfa Müzesi ve Harran Üniversitesi Arkeoloji Bölümü tarafından ortaklaşa bir çalışma yapılmıştır. Kısa süreli olan çalışmada 15 m'lik bir alanda çalışmalar yapılmıştır. Alanda yapılan kazı çalışması sonucu kesitin Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e ait olduğu, buluntu ve analizler sonucu tespit edilmiştir. Konum olarak Urfa eski kent merkezi, doğusunda Harran Ovası, batısında ve güneyinde Fatik Dağları ve kuzeyinde ise Kaşmer Dağı ile çevrili bir konumda yer almaktadır. Harran Ovası ve etrafındaki platolara kuşbakışı ile bakıldığında, açıklığı güneye doğru uzanan at nalı şeklinde bir görünüme sahip olduğu görülmektedir (Çelik 2007: 165).

Yeni Mahalle'de 1997 yılında yapılan kazı çalışmaları sonucunda ele geçen buluntuların analizi sonucunda, çalışılan kesitin Geç Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A (ÇÇNA) evresinden Erken Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B (ÇÇNB) evresine kadar iskan gördüğü anlaşılmıştır (Çelik 2007: 175).

Alanda çalışılan toprak kesit 15 metre uzunluğunda, 1 – 2 metre yüksekliğinde ve 30 – 70 cm arası genişliğe sahiptir (Çelik 2007: 165). Kesitin yol kenarında bulunması ve çalışma alanının dar olmasından dolayı yapılan çalışmanın süresi kısa tutulmuş, bu nedenle öncelikle kesitin çizimi yapılmış ve alan temizliğine önem verilmiştir. Yapılan çalışmalarda kesitte çanak çömleksiz döneme ait 13 tabaka tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmalar sonucunda yerleşimin kuzeye doğru alçalan bir anakayanın üzerinde oturduğu saptanmıştır. Yerleşmenin üzeri günümüzde modern yapıların altında kalmıştır. Çalışılmış olan kesitin üst bölümü Çanak

Çömleksiz Neolitik Dönem içinde sona erdiği görülmektedir. Yeni Mahalle yerleşiminin mimarisine baktığımız zaman terazzo taban görülmektedir (Çelik 2007: 167).

Kesitte yer alan terazzo taban parçalarından 1. ve 2. tabanların üst yüzeyleri tamamen görülebilecek bir şekilde ortaya çıkarılmıştır. Diğer terazzo tabanlar ise sadece kesitte incelemesi yapılmıştır. 1. terazzo taban kesitin en güneyinde yer almakta olup ve çok özensiz bir biçimde yapıldığı görülmektedir (Levha 138). Taban yaklaşık olarak 3 – 3.5 m uzunluğundadır ve kenar kısımları belirgin bir biçimde ortaya çıkarılmıştır (Çelik 2007: 168).

Tabanın güney kenarında düzensiz bir taş yığını saptanmıştır. Tespit edilen bu yığının büyük bir ihtimalle bir duvar olduğu düşünülmektedir. Fakat tabanın kuzey kenarında bu duvara koşut olabilecek başka bir duvar tespit edilmemiştir. 1. terazzo tabanı daha da sağlamlaştırmak için altında bulunan çakıl döşeme ile beraber 25 cm civarı bir kalınlığa sahip olduğu görülmektedir. Bağlı bulunduğu yapının planı anlaşılamamıştır. Bu tabanda yan yana 3 adet söve taşı bulunmuştur ve aynı zamanda tabanın yüzeyinde yer yer tümsekler de görülmektedir. Bu tabanın 50 cm civarı altında tamamen çakıldan oluşan bir kesit daha yer almaktadır. Tespit edilen bu çakıl kesitin terazzo tabanı olduğunu söylemek güç bir ihtimaldir. Yapılan kazı çalışmaları esnasında üst kesimi biraz açılan bu kesitin üst tabanı olmadığı saptanmıştır. Fakat bu çakıl kesitinin 1. terazzo tabanın hemen altında bulunması buranın da daha önce bir terazzo taban olduğunu ve aşınma sebebiyle ortadan kalktığı düşünülmektedir (Çelik 2007: 168).

Yerleşimde yer alan 2. terazzo taban ise çok özenli bir işçilikle yapıldığı görülmektedir (Levha 139). Tabanın üzeri pürüzsüzdür ve yuvarlak bir şekilde olup yaklaşık 2 metre boyutlara sahiptir. Tabanın yarısı korunmuş olup ve bağlı olduğu yapının yuvarlak planlı olması düşünülmektedir. Bu tabana dik bir şekilde ve muhtemelen yapının sınırlarını oluşturan terazzo sıvasının da olduğu görülmektedir. Tabanın kalınlığı yaklaşık 2 cm'dir ve diğer tabanlara nazaran çok incedir. Kesitin en üst tabakasında bulunan 3. terazzo tabanın yaklaşık 1 metrelik gibi bir kısmı korunabilmiştir. Bu taban altında yer alan çakıl tabakası ile birlikte 20 cm civarı kalınlığa sahiptir (Çelik 2007: 168).

Yeni Mahalle kesitinde ise son olarak kesitin kuzey tarafında içine gömülü söve taşı ile ortaya çıkarılan 4. terazzo tabanında yaklaşık 1 metrelik kısmı korunmuş ve 20 cm kalınlığa sahip olduğu görülmektedir. Ele geçen bu 4 adet söve taşı bazalttan yapılmıştır ve terazzo tabanın içinden gömülü bir şekilde saptanmıştır. Tespit edilen bu taşların ortasında 10 – 12 cm yarıçapında ve 3 – 5 cm derinlikte oyuklar bulunmaktadır. Genel olarak söve taşları

tüm Neolitik yerleşmelerde görülmektedir. Bu tarz taşlar mimari ile ilgili olup, kapı milinin altında yer almakta olup ve bu taşlar genellikle özensiz bir biçimde yapılmaktadır (Çelik 2007: 168).

Fakat 3 adet söve taşının yan yana yerleştirilmiş olması bunların söve taşı olarak değil de direk altılığı olarak kullandıkları yüksek ihtimaldir. Öyle ki Göbekli Tepe yerleşmesinde yer alan Aslanlı Yapı'da bu tip taşların duvarların üzerinde belirli aralıklarla dizildiği bilinmektedir. Fakat kazılan alanın çok dar olması ve alanda mimariyle ilgili fazla bir kanıt bulunamadığından dolayı söve taşı olarak düşünülen bu taşlar hakkında kesin yorumlar yapılamamaktadır. Yeni Mahalle'de 2. terazzo taban, gerek duvar kalıntılarının olmaması gerek de kerpiç kalıntısına rastlanmaması nedeniyle yuvarlak planlı bir dal – örgü yapıya ait olma ihtimali bulunmaktadır. Yerleşimde bulunan bir diğer söve taşı ise 4. terazzo tabanda bulunmaktadır. Alanın küçük olması ve bu alandaki terazzo tabanların varlığı bu alanın kült olma ihtimalini akıllara getirmektedir (Çelik 2007: 168).

Yeni Mahalle yerleşiminin batısında bulunan Kızılkoyun Mahallesi'nde bir kaya mezarlığının içinde yer alan nişin örülmüş duvarında üzerinde geniş yiv bulunan bir stelin gövdesi saptanmıştır. Yeni Mahalle yerleşiminde yapılan hafriyatlar esnasında çekilmiş bazı fotoğraflarda stel olabilecek taşlar saptanmıştır. Stel olduğu düşünülen bu taşların her ne kadar Yeni Mahalle kesitinde ele geçmemiş olsa bile bu semtte bir T biçimli stelin bulunmuş olması Göbekli Tepe ve Nevalı Çori başta olmak üzere, Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe gibi yerleşimlerden bildiğimiz yapı geleneğinin Urfa kent merkezinde bulunduğunu kanıtlar niteliktedir (Çelik 2007: 169).

Yeni Mahalle, Balıklı Göl ve Dergah çevre düzenlemesi projesi sayesinde ortaya çıkmıştır. Alanda 1993 yılında yapılan hafriyatlar sonucu günümüzde İbrahim Peygamber Makamı'nın kuzeyinde bulunan ve Yeni Mahalle'ye ait eski evlerinin bulunduğu alanın altından ortaya çıkarılan 1.93 metre boyutunda bir heykelin bulunması da aslında buranın bir Neolitik merkez olduğunun işaretiydi (Levha 140) (Çelik 2007: 174).

4.3.2.3. Başaran Höyük

Başaran Höyük Şanlıurfa ilinin Viranşehir ilçesinin 30 km güneybatısında bulunan Başaran Köyü'nün içinde yer almaktadır. Başaran Höyük kendisinden önce tespit edilen ve

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e tarihlenen Sefer Tepe yerleşiminin 5 km güneyinde yer almaktadır. Höyük deniz seviyesinden 652 metre yükseklikte bulunmaktadır. Kalkerden bir tepenin üzerine kurulmuş, yüksek ve konik bir höyük olup üzerinde halen kullanılmakta olan köy mezarlığı bulunmaktadır. Başaran Höyük yaklaşık 20 dönümlük bir alanı kaplamaktadır. Höyüğün güneyinde köy yerleşimleri bulunmaktadır ve etrafında doğal mağaralar ile Bizans döneminden kalma mağaralar yer almaktadır. Höyük alanına en yakın su kaynağı 5.5 km kuzeyde, bazalt taş kaynağı ise 6 km kuzeyde bulunmaktadır (Levha 141) (Çelik, Güler ve M. Güler 2012: 158).

Başaran Höyük'te yapılan incelemeler sonucunda Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem buluntuları dışında, Tunç Çağı, Demir Çağı ve Bizans Dönemi'ne ait seramik parçaları da saptanmıştır. Çanak Çömleksiz Neolitik'e ait buluntular daha çok çakmaktaşıdan yapılmış olan dilgi, yonga ve üretim artıklarından oluştuğu görülmektedir. Başaran Höyük etrafında yer alan ana kaya üzerinde, çapları yaklaşık 10 – 15 cm, derinlikleri ise 10 cm olan gruplar halinde oyuklar saptanmıştır (Levha 142). Höyükte ana kayaya oyulan bu oyukların benzerleri Göbekli Tepe, Karahan Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimlerinden bilinen ve havuz yapım tekniğinde kullanılan oyuklar ile aynı özelliklere sahiptir (Çelik, Güler ve M. Güler 2012: 158).

Başaran Höyük'te bulunan ok uçları Karahan Tepe ve Sefer Tepe yerleşimlerinde ele geçen uçlarla gerek boyut olarak olsun gerekse de form açısından olsun benzerlik göstermektedir. Bu tip küçük boyutlu uçlar Nemrik ve Byblos uçları olarak da bilinmektedir ve bu ok uçları Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in başlarına tarihlenmektedir. Höyük kenarlarında yer alan ana kayalara oyulmuş ve havuz yapım tekniğinde kullanılan oyuk grupları ile Nemrik ve Byblos uçlarının varlığı, muhtemelen Başaran Höyük yerleşiminin Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A evresinin sonu ile Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B evresinin başlarında iskan edildiğini göstermektedir (Çelik, Güler ve M. Güler 2012: 158).

4.3.2.4. Başaran – Herzo Tepesi

Başaran – Herzo Tepesi Şanlıurfa ilinin Viranşehir ilçesinin 28 km güneybatısında, Başaran Köyü'nün 2 km kuzeyinde, Sefer Tepenin 3.5 km güneyinde yer almaktadır. Kalkerden bir tepenin üzerine kurulmuş bir alanı kapsamaktadır. Yerleşim alçak ve yayvan bir

yapıdadır. Yerleşime en yakın su kaynağı 4 km kuzeyde ve en yakın bazalt taşı kaynağı ise 4.5 km kuzeyde bulunmaktadır (Levha 143). Yerleşimin üzerinde yapılan tarımsal faaliyetler ve Erken Bizans Dönemi'ne ait kaya mezarı yapımı nedeniyle yerleşimin büyük bir kısmı tahribata uğramıştır. Yerleşimin yüzey üzerinde yapılan incelemelerde Erken Bizans Dönemi çanak çömlekler dışında el yapımı saman katkılı seramik parçalarına ve Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e ait yontmataş buluntuları ele geçmiştir. Ele geçen buluntular arasında genellikle çakmaktaşıdan yapılmış dilgi, yonga, üretim artıkları oluşmaktadır (Çelik, Güler ve M. Güler 2012: 159).

Yerleşim yerinin doğusunda bulunan bir alanda yuvarlak planlı bir yapı kalıntısı tespit edilmiştir (Levha 144). Bu yapının çapı yaklaşık olarak 5 metre civarındır. Tespit edilen bu yuvarlak planlı yapının en yakın benzeri Hamzan Tepe yerleşiminden bilinmektedir. Aynı döneme ait bölgede yer alan sivil mimari özellikteki diğer yuvarlak planlı yapılar Çayönü, Hallan Çemi, Körtik Tepe ve Gusir Höyük yerleşimlerinden bilinmektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda Başaran – Herzo Tepesi'nde tespit edilen yuvarlak planlı yapı ve yüzeyinde tespit edilen çakmaktaşıdan yapılmış Nemrik uçları, yerleşimin muhtemelen Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A evresi sonu ve Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B evresinin başlarına tarihlendirilmektedir (Çelik, Güler ve M. Güler 2012: 160).

4.3.2.5. Kocanizam Tepesi

Kocanizam Tepesi, Kocanizam Köyü'nün içinde olup, Şanlıurfa ilinin Viranşehir ilçesinin 27 km batısında, Sefer Tepenin 3 km kuzeyinde yer almaktadır (Levha 145). Yerleşim yeri Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem ile Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilmekte ve Kocanizam Köyü'nün altında yer almaktadır. Yerleşim kalker bir kayalık tepe üzerine kurulmuş olup yaklaşık olarak 653 metre yüksekliğe sahip ve 10 dönümlük bir alanı kaplamaktadır. Yerleşim alanına en yakın su kaynağı 1.5 km doğusunda bulunmaktadır. En yakın bazalt taş kaynağı ise yerleşimin 1 km doğusunda yer almaktadır (Çelik, Güler ve M. Güler 2012: 160).

Kocanizam Tepesi'nde yapılan incelemeler sonucunda Erken Bizans Dönemi'ne ait seramikler ve mimari kalıntılar dışında, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e tarihlendirilebilecek çakmaktaşıdan yapılmış dilgi, yonga ve üretim artıklarına rastlanmıştır.

Yerleşimin ortasında yapılan kaçak bir kazı alanında ‘T’ şeklinde dikilitaşın gövdesine ait olduğu tahmin edilen kalkerden yapılmış bir taş ortaya çıkarılmıştır (Levha 146). Ortaya çıkarılan bu taş yassı ve dikdörtgen şeklinde yontulmuş olup her iki kısa kenarı da kırıktır. Yerleşim alanında yapılan çalışmalar sonucunda gerek yüzeyinde bulunan çakmaktaşıdan yapılmış Nemrik uçları gerekse de kalker taşından yapılmış ‘T’ şeklindeki dikilitaş parçası olduğu tahmin edilen taştan dolayı, bu yerleşim yerinin Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A evresinin sonu ve Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B evresinin başlarına tarihlendirilmektedir (Çelik, Güler ve M. Güler 2012: 160).

4.3.2.6. Karahan Tepe

Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin başka bir Neolitik yerleşim merkezi olan Karahan Tepe, Şanlıurfa ilinin 63 km doğusunda ve Tektek Dağları üzerinde yer almakta olan bir merkezdir. Bu alan ilk olarak 1997 yılında keşfedilmiştir (Levha 147). Yerleşim yerinin 2000 ve 2011 yıllarında tekrardan yüzey araştırması yapılmıştır. Karahan Tepe yerleşiminin en dikkat çekici özelliği yaklaşık olarak 266 adet insitu dikilitaşların tespit edilmesidir. Karahan Tepe yerleşim alanı Harran Ovası civarında olan Göbekli Tepe, Hamzan Tepe gibi Harran Ovası’nın doğu kısmında yer almaktadır. Karahan Tepe yerleşim alanındaki yapılan araştırmalarda çanak çömlek parçalarına rastlanılmamıştır. Yerleşimde ÇÇN dönemine özgü olan yontmataş buluntular, Byblos ve Nemrik tipi ok uçları olmakla birlikte obisdyen kullanımı ve yoğun bir çakmaktaşı kullanımı olduğu görülür. O yüzden bu bilgiler ışığında ötürü alanın Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yerleşimi olduğu düşünülmektedir (Çelik 2011: 241).

Yerleşimin bulunduğu tepenin yüksekliği 705 metre civarı olup yerleşimin yer aldığı teras ise yaklaşık olarak 680 metre yüksekliğe sahiptir. Tepenin güney ve batı kısımları çok sarp yerlerdir. Yerleşim alanının olduğu kısım yoğun kayalık bir bölgedir. Bu yüzden yerleşim genel olarak doğu ve kuzey yamaçlarda yoğunlaşmıştır (Çelik 2000: 6-7).

Karahan Tepe yerleşimi yaklaşık 32 hektarlık bir alanı kapsamaktadır. Karahan Tepe yerleşiminde Nevali Çori ve Göbekli Tepe alanlarından bildiğimiz dikilitaşlar tespit edilmiştir. Tespit edilen bu taşlardan dolayı buranın Göbekli Tepe yerleşimi gibi bir kült alanı

olma ihtimali oldukça yüksektir. Bu açıdan Karahan Tepe'yi törensel merkezli bir dağ yerleşimi olarak tanımlamak daha doğru bir ifade olacaktır (Hauptmann 2007b: 150).

Karahan Tepe yerleşiminde yer alan T şeklindeki dikilitaşların sadece yukarıdan 50 – 60 cm kısmı görülebilmektedir (Levha 148). Alanda henüz kazı çalışmaları olmamıştır. Sadece yüzey araştırmaları yapılmıştır. Alanda yasa dışı kazılarla ortaya çıkarılan birkaç dikilitaş vardır. Bu dikilitaşların yüksekliği 2 metre civarındadır, kalınlığı 20 – 25 cm arası ve genişliği ise 50 – 90 cm arasındadır. Yerleşim yerinde dikilitaşların 1.5 ve 2 m aralıklarla dikildikleri görülmektedir. Yerleşimde yapılacak kazı çalışmaları esnasında yüksekliği 3 metreyi bulan dikilitaşlar da bulmak mümkündür. Karahan Tepe yüzey çalışmalarında Göbekli Tepe ve Hamzan Tepe yerleşmelerinde de gördüğümüz kaya yüzeylerinde bulunan dairesel oyuklarda saptanmıştır (Levha 149). Bu dairesel oyuklar 30 cm çapında ve 10 – 15 cm derinliğe sahiptirler. Yerleşimin batı dibinde yaklaşık 4.5 m yüksekliğe sahip ve 80 cm kalınlığı olan bir sütun saptanmıştır (Çelik 2011: 242).

Yerleşimin doğu kısmında 1.5 m aralıklarla dikilmiş 2 adet dikilitaş tespit edilmiştir. Bulunan bu dikilitaşların birinde yuvarlak başlı, kıvrık gövdeli ve muhtemelen dikilitaşın kırık tarafından devam eden 70 cm uzunluğunda bir yılan kabartması görülmektedir (Levha 150). Tespit edilen bu yılan kabartması Göbekli Tepe örneklerinden farklılık göstermektedir. Bu kabartma daha çok Jerf El Ahmar'da bulunan taşlar üzerindeki kazıma tekniğiyle yapılmış yılan kabartmalarına benzerlik göstermektedir. Yerleşim alanında dikilitaşlara bakıldığında tespit edildiği kadarıyla kuş, yılan ve insan kabartmalarının işlendiği görülmektedir. Karahan Tepe yerleşim alanında mimari öğeler dışında boncuklar, obsidyen ve çakmaktaşı buluntular, az sayıda da olsa taş kaseler ve kireç taşından yapılmış bir kavanoz parçası ele geçirilmiştir (Çelik 2011: 243).

4.3.2.7. Hamzan Tepe

Şanlıurfa ilinin yaklaşık olarak 10 km güneyinde yer almaktadır. Hamzan Tepe yerleşimi batı – doğu yönlü erozyon sonucunda oluşmuş kalkerli bir anakaya üzerinde yer almaktadır. Hamzan Tepe yerleşiminin bulunduğu alan yaklaşık 700 metre yüksekliktedir ve bozkır özellikleri görülmektedir. Bu alan haritalarda Fatik Dağları olarak da gösterilmektedir. Hamzan Tepe yerleşiminin 5000 metrekare civarı bir kısmı korunabilmiştir. Yerleşimin en

dikkat çekici özelliği ise Fatik Dağlarını kesen bir fay hattının bulunması ve bu fay hattından dolayı yerleşim alanında çakmaktaşı kitlelerinin ortaya çıkmasıdır. Bu açıdan çakmaktaşı kaynaklarına yakın oluşundan ötürü buraya yerleşilmesi yönünde önemli bir rol olduğu düşünülmektedir. Yerleşimde 2 farklı evre görülmektedir. Bu evrelerden birincisi Alt Paleolitik Dönem, ikincisi ise Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B evresidir (Çelik 2005: 3).

Hamzan Tepe yerleşmesinin çakmaktaşı üretimi yapan bir merkez olması ve dikilitaşların olmasından dolayı da ritüel bir merkez olduğu düşünülmektedir (Hauptmann 2007b: 149). Yerleşim mimari kalıntılar yönünden pek zengin olduğu söylenemez. Yerleşimde anakaya üzerinde seviye kalınlığı 20 – 60 cm arasındadır ve bu yüzden kısmen bazı mimari unsurlar açıkta kalmıştır. Yapılan araştırmalarda yerleşim alanında 8 – 10 cm ve 40 – 50 cm derinliğe sahip çukurlarda tespit edilmiştir (Levha 151). Tüm bunlar mimari kalıntıların varlığı için bir kanıt niteliğindedir. Hamzan Tepe sakinleri tarafından meydana getirilmiş olan çöküntülerde yerleşim yerinde tespit edilmiştir. Bulunan bu çöküntülerin çapı 10 cm civarı ve derinliği ise 5 – 8 cm arasında değişmektedir. Bu çöküntülerin yanında ise çapları 1.5 – 3 m arası olan anakayaya oyulmuş bir şekilde yapılan 40 – 60 cm arası derinliğe sahip 3 adet yuvarlak havuza benzeyen çukur tespit edilmiştir. Bu tip çukurlara Karahan Tepe ve Göbekli Tepe yerleşimlerinde de görülmektedir (Çelik 2005: 3).

Günümüze kadar Hamzan Tepe yerleşiminde bulunan mimari kalıntılar yok denilecek kadar azdır. Bu mimari kalıntılar sadece birkaç taş tabaka ve T biçimli bir dikilitaştan oluşan duvar kesitidir. Bu dikilitaşa benzer örneklerin Göbekli Tepe, Nevali Çori ve Karahan Tepe yerleşimlerinde var olduğu bilinmektedir. Bulunan bu dikilitaş Nevali Çori yan duvarlarındaki dikilitaşlar ve Göbekli Tepe yerleşiminin ikinci evresindeki dikilitaşlar ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca Karahan Tepe, ve Göbekli Tepe yerleşimlerinde görülen ibadet geleneğinin Hamzan Tepe yerleşiminde de olduğu düşünülmektedir (Çelik 2005: 3-4).

Hamzan Tepe yerleşim alanı Göbekli Tepe'nin güneybatı kesimindeki kazılmış olan iki alanla benzerlik göstermektedir. Anakaya üzerindeki toprak kalınlığı 10 – 40 cm arasındadır. Birinci alanda çömelmiş hayvan betimli bir dikilitaş ele geçmiştir. İkinci alanda ise anakaya üzerine oyulmuş havuz benzeri çukurlar ve bir daire oluşturan tapınak olduğu düşünülen yuvarlak çöküntüler saptanmıştır. Her iki alanda da çok sayıda çakmaktaşı eser üretildiği görülmektedir. Yerleşim alanında ele geçen buluntulara baktığımızda çok sayıda çakmaktaşı alet, az sayıda obsidyen dilgiler, taş kap parçaları ve el baltaları ele geçen buluntular arasındadır. Bu bölgedeki dönemin diğer özellikleri ise Çayönü aletlerine benzer

aletlerin olmaması, T biçimli dikilitaşın 10 km kuzeyinde bulunan Şanlıurfa – Yeni Mahalle ve 25 km doğusunda bulunan Göbekli Tepe ile çağdaş Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yerleşmeler olmasıdır. Oluşan bu coğrafi yakınlık küçük buluntular tipolojisinde kendini belirgin etmektedir (Çelik 2005: 3-4).

4.3.2.8. Hayaz Höyük

Adıyaman ili, Samsat ilçesinde günümüzde Atatürk Barajı sular altında kalan Hayaz Köyü'nde yer almaktadır. Hayaz Höyük günümüzde sular altında kalmıştır. Höyük, Karakaya Barajı ve Atatürk Barajı suları altında kalacak olan yerlerin araştırılması esnasında Aşağı Fırat Havzası Yüzey Araştırma kapsamında Ümit Serdaroğlu ve ekibi tarafından tespit edilen bir yerleşim yeridir (Levha 152) (Özdoğan 1977: 33).

Yerleşim alanında kazı çalışmalarına Hollanda Arkeoloji Enstitüsü başkanı Jacop Roodenberg tarafından Aşağı Fırat Projesi kapsamında 1979 yılında başlanmıştır (Roodenberg 1984: 4). Hayaz Höyük'te 1979 yılında başlanan kazı çalışmaları 1983 yılına kadar sürmüştür (Roodenberg 1989: 91). Yerleşimde yapılan ilk çalışmalar sonucunda alanda İlk Tunç Çağ'ı ve Kalkolitik Çağ'a ait tabakaların varlığı tespit edilmiştir. Hayaz Höyük'te bu iki evrenin dışında Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem tabakalarına da rastlanılmıştır. Tespit edilen bu tabakalarda Neolitik Dönem yontmataş aletlerinin Kalkolitik Çağ ve İlk Tunç Çağ insanları tarafından tekrardan kullanılmış olmasından dolayı tabakaların büyük ölçüde karışmasına ve tahrip olmasına sebep olmuştur (Roodenberg 1984: 1).

Hayaz Höyük yerleşiminde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e ait tabakalar nehrin kıyısına doğru eğimli olan bir ana toprağın üzerinde tespit edilmiştir. İki evre ile tanımlanabilmektedir. En alt evre 7 metre ve 12 metrelik bir alanda sınırlanan kireçtaşı yığınlarıyla nitelenmektedir. Bu taş yığınlarının bir kısmının dikey bir şekilde durmaları bunların yıkılan duvarlardan kalan kümeler olduğu düşünülmektedir. İç alanı 2 metre genişliğinde olan yarım daire biçimli bir duvarın da bu evreye ait olduğu düşünülmektedir (Roodenberg 1984: 2).

Çanak Çömleksiz Neolitik'in ikinci evresi kazı alanının sadece doğu tarafını kaplamaktadır. Bu alan 8 metre'ye 15 metrelik bir alana yayıldığı görülmektedir. Alanın kuzey kısmı kalın bir yontmataş tabakası ile kaplandığı saptanmıştır. Güney kısım ise

Kalkolitik Çağ'a ait olan yapıların faaliyetlerinden ötürü tahrip olduğu görülmektedir. Bu evrede daha önceleri bir yontma taş işlerinin varlığı belirtilmişti. Lakin şimdiye kadar Hayaz Höyük yerleşmesinde Neolitik'e ait en önemli bulgu büyük ölçüde uygulanmış olan yontmataş işlemiyle tanımlanabildiğini söyleyebiliriz. Bu durum çok büyük miktarlarda ele geçirilen yontmataş artıklarıyla da ispatlanmaktadır. 1.30 metre ve 0.80 metre derinliğindeki iki çukur yontmataş işliği evresine ait olmakta ve artıkları atmak için kullandıkları görülmektedir (Roodenberg 1984: 2).

Yerleşimde buna rağmen üzerinde silika parlaklığı olan dilgi parçacıkları gibi kullanım izi gösteren diğer araçlarında varlığı bize alet yapımının tek faaliyet olmadığı göstermektedir. Bu durum hayvan ve bitki örtüsü artıklarıyla da saptandığı görülmektedir. Bundan dolayı alet yapıcılarının işliklerine yakın yaşadıkları düşünülmektedir. Yerleşim alanında en sık görülen alet türü trapez biçimli, sivri dip bitimleri ile düzeltili, geniş uç bitimleri yalın olan dilgiler görülmektedir. Hayaz Höyük'te diğer alet türlerine de az da olsa rastlanılmıştır. Bu aletler deliciler, silika parlaklı dilgiler, kalemler ve kazıyıcılar, çentikli dilgiler ve düzeltili yongalar olmak üzere bu grubu oluşturan alt buluntularıdır. Ayrıca yerleşimde bulunan ok uçları genellikle sap bitimlidir ve buna rağmen yaprak şekilli olanları mevcuttur. Sap bitim ve çoğunlukla uç bitim karın yüzüne uygulanan balık pulu biçimli düzeltiyle yaptıkları görülmektedir (Roodenberg 1984: 3).

Hayaz Höyük yerleşimi çakmaktaşı yontmataş geleneği Levant Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem özellikleriyle benzerlikler göstermektedir, MÖ 7.bine tarihlendirilir (Roodenberg 1984: 4).

4.3.2.9. Levzin Höyük

Levzin Höyük, Adıyaman il sınırları içerisinde, Besni ilçesinde, İznik Köyü içerisinde yer alan bir yerleşimdir (Levha 153). Alanda tarla tesviye çalışmaları yapılırken bazı mimari parçalar bulunmuştur. Bu durum üzerine yapılan araştırmalar sonucunda Adıyaman Müzesi tarafından bir ekip oluşturulmuş ve 1991 yılında kurtarma kazısına başlandı ve alanda sadece 1991 ve 1992 yıllarını kapsayan bir kazı süreci gerçekleşmiştir. Levzin Höyük yerleşmesinin bulunduğu Keysun (Çakırhöyük) Ovası çok verimli bir ova olup ayrıca da arkeolojik açıdan zengin bir bölgede bulunmaktadır. Levzin Höyük yaklaşık olarak 5 – 6 metre yüksekliğe

sahiptir ve güneydoğuya doğru alçalarak bir dil şeklinde görünümüne sahiptir. Höyük yaklaşık olarak 15 dönümlük bir alanı kapsamaktadır. Höyükte arazi sahibinin tarla tesviyesi yaptığından dolayı yaklaşık olarak 1 metre gibi seviye kaybı olduğu düşünülmektedir (Yener 1993: 351).

Alanda yapılan ilk çalışmalar sonucu Orta Çağ'a ait kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. Orta Çağ tabakalarının altında ise Geç Roma Dönemi'ne tarihlendirilen tabakalar tespit edilmiştir. Fakat bu tabaka Demir Çağı tabakalarının tahribatına uğradığından dolayı düzgün bir mimari bulgu saptanamamıştır. Yapılan çalışmalarda çok fazla tahribata uğramış tabakaların altında ise ocak ve işlik olarak kullanılan alanlarda çakmaktaşı, ok uçları, obsidyen parçaları ve cilalı el baltaları ele geçirilmiştir. Bu buluntulardan ötürü Levzin Höyük yerleşmesinde çok gelişmiş bir Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yaşandığını söyleyebiliriz (Yener 1993: 353).

Levzin Höyük yerleşmesinde yapılan kazı çalışmaları sonucunda alanın sadece bir kısmında Orta Çağ ve Geç Roma dönemlerinde iskan edildiği anlaşılmıştır. Alanda Neolitik Dönem ve Roma Dönemi arasında yerleşim görmediği saptanmıştır (Yener 1994: 287).

Yerleşmede sürdürülen kazı çalışmaları sonucu alanda Neolitik Dönem'i kapsayan en büyük delilleri buluntular oluşturmaktadır. Bulunan bu buluntular arasında kazıcılar, deliciler ve orak dilgilerin oluşturduğunu görmekteyiz. Ayrıca bunların yanı sıra cilalı taş baltaları, öğütme taşları, havan ve havanelleri ile taş kap parçaları da çok sayıda ele geçmiştir. Yerleşmede kemik aletlere çok az rastlanılmıştır. Yapılan çalışmalarda sadece 2 adet bız bulunmuştur. Hayvan kemikleri ve boynuzları da ele geçen buluntular arasındadır. Fakat kazı çalışmaları boyunca yerleşmede hiçbir insan iskeletine rastlanılmamıştır (Yener 1993: 353).

Levzin Höyük'te bulunan çok sayıdaki hayvan kemikleri ve boynuzları bize gösteriyor ki yerleşim halkı tarafından hayvansal besinlerin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Fakat bulunan bu kemiklerin analizi yapılmamıştır. Levzin Höyük yerleşmesinde ele geçen çakmaktaşı, ok uçları gibi aletler Atatürk Barajı Bölgesi'nde yer alan Gritille Höyük ve Hayaz Höyük aletleriyle benzerlik göstermektedir (Yener 1994: 287).

Levzin Höyük'te kültür tabakaları tespit etmek amacıyla sondaj çalışması yapılmıştır. Yapılan bu sondaj 5 x 5 ebatlarındadır. Çalışmada 4 metre derinliğe inilmesine rağmen ana toprak seviyesine ulaşamamıştır. Geç Roma kültür tabakasının hemen altında Neolitik tabaka görülmektedir fakat Geç Roma kültür tabakasından dolayı Neolitik tabaka oldukça büyük bir tahribata uğramıştır. Çanak Çömleksiz Neolitik tabakada sarı renkli sıkıştırılmış

toprak taban üzerinde bir ocak olduğu saptanmıştır. Bulunan bu ocak çevresinde ise çok sayıda çakmak taşı ve el baltaları ele geçmiştir. Açılan sondajın 5 x 5 metre olması nedeniyle Neolitik Dönem mimarisi hakkında geniş bir araştırılma yapılamamıştır (Yener 1994: 286).

Sonuç olarak prehistorik bir yer olan Levzin Höyük yerleşiminin sadece Orta Çağ ve Geç Roma Dönemi'nde alanın sadece bir kısmı yerleşim görmüş ve Neolitik Dönem ve Roma Dönemi arasında yerleşim görmediği saptanmıştır. Fakat yine de Levzin Höyük Neolitik Dönem içinde önemli bir merkez olduğu düşünülmektedir. Ele geçen Neolitik Dönem'e ait olan seramik parçalarının Adıyaman – Sürük ve Urfa – Kumarteppe gibi yerleşmelerle karşılaştırabiliriz (Yener 1994: 287).

4.3.2.10. Nevali Çori

Nevali Çori yerleşmesi, Şanlıurfa ilinin Hilvan ilçesinde, Kantara Köyü yakınlarında olan ve yerleşimi doğu ve batı olmak üzere ikiye bölen Kantara Çayı'nın iki yakasında yer almaktadır (Levha 154) (Hauptmann 2007b: 136). Nevali Çori yerleşmesi ilk olarak 1980 yılında yüzey araştırmalar esnasında H.G. Gebel ve ekibi tarafından tespit edilmiştir. Yerleşmede 1983 yılından itibaren H. Hauptmann başkanlığında Heidelberg Üniversitesi ile Şanlıurfa Müzesi ortaklığında kazı çalışmalarına başlanmıştır. Kazı çalışmaları 1991 yılına kadar sürdürülmüştür (Türkcan 2006: 63). Nevali Çori yerleşmesi 1992 yılından itibaren Atatürk Barajının suları altında kalmıştır. Kelime anlamı olarak 'Veba Vadisi' anlamına gelen Nevali Çori Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ B (ÇÇNB) evresinin ortalarına denk gelen MÖ 8600 – 8000 yıllarına tarihlenmektedir (Hauptmann 2007a: 442).

Yapılan kazı çalışmalarında Nevali Çori yerleşmesinde 3 yerleşme evresi görülmektedir. Bu evrelerden I – V arası evreler İlk Neolitik Dönem içerisindedir. Nevali Çori yerleşmesindeki evre VI çanak çömleğiyle son Neolitik'in Orta Halaf kültürünü kapsamaktadır. Son olarak evre VII ise Hassek kazılarından tanıdığımız İlk Tunç Çağı Ib I evresiyle örtüşen, İlk Tunç Çağı Ib'ye ait iki yerleşme tabakası tanımlanmaktadır ve bu evreye ait yalnız 1 ev kompleksi korunabilmiştir. Yerleşmede ana yerleşme 1 olarak tanımlanan son tarih öncesi yerleşiminin altında 2 metre dolgu kalınlığı ile ilk Neolitik Dönem'e ait olan 5 yapı katı tespit edilmiştir. Ancak yerleşimin sol kıyısında bu dönem

yalnızca iki yapı katıyla temsil edilmektedir. İki büyük yapının yanı sıra 29 küçük yapı gün yüzüne çıkarılmıştır (Hauptmann 2007b: 137).

Mimari anlayış olarak dikdörtgen planlı ve dikdörtgen iç bölmeleri olan yapılar ayırık düzende inşa edildikleri görülmektedir. Duvarları kalın bir çamur tabakasıyla örülmüş kireçtaşından yapıldıkları saptanmıştır. Dış duvarları 30 – 60 cm arasında değiştiği görülür. I ve IV evresinin yapı katları boyunca yapılar Çayönü Çanak Çömleksiz Neolitik mimarisinde görüldüğü gibi aynı yerde, üst üste gelecek şekilde yenilendikleri tespit edilmiştir. Yerleşmede bir yapı terk edildiğinde duvar yükselteleri azaltılarak düzletilmiş ve yeni yapı bu düzlemin üzerine oturtulduğu anlaşılmaktadır. Yerleşme alanında ayırık düzende inşa edilen yapılar aralarında geçit gibi açıklıklar bırakılarak ve birbirlerine koşturularak yan yana dizilerek inşa edilmişlerdir. Dar girişli ön cepheler güneybatı ya da güneydoğu'daki Kantara Vadisi'ne bakmaktadır (Hauptmann 2007b: 137).

Nevali Çori yerleşmesinde tabaka I'de ikisi tam açılmış olan toplamda 5 yapı tespit edilmiştir (Levha 156). Bu yapılardan 21A olarak adlandırılan konut tipindeki yapı 11.30 metre uzunluğunda ve 4.50 metre genişliğindedir. Bu tür yapılar için tipik olan bölme duvarı ile iki bölümlü olan tipini yansıttığı anlaşılmaktadır. 3 x 4.40 metre boyutlarıyla daha küçük olan öndeki birim yine iki bölümden oluşurken, arkadaki 8.20 x 4.50 metre boyutlarındaki ana birim önce uzunlamasına bir bölmeyle iki birime ve sonra da iki yatay duvar ile eşit boyda altı dikdörtgen bölüme ayrıldığı saptanmıştır. Kanallı yapıların ileri aşamasında yapıların temel düzleminde yeni bir düzenleme yapıldığı görülmektedir. Yapılar tabanı yükselten taş platformda, 30 cm civarı genişlikte, yapıyı enlemesine kesen iki kanal açıklığı yapılmıştır. Kanalların kenarları iki dizi büyük taş ile sınırlandırıldığı görülmektedir. Yapıların kil ile kaplı taban kaplamasından, alttaki taş dolgudan oluşan platformu kesen ikisi büzülmüş durumda altı gömüt tespit edilmiştir. Çukurdan 5 kafatası ve birkaç uzun kemik ortaya çıkarılmıştır. Bulunan kafataslarının birinin hemen altında, damak kısmında çakmaktaşıdan uzun bir dilgi ve belki de saldırı ya da kurban etmek için kullanılmış olan bir bıçak tespit edilmiştir (Hauptmann 2007b: 137).

Yerleşmede yapılan çalışmalar neticesinde tabaka I'e ait olan konut 25 olarak adlandırılan yapı ortaya çıkarılmıştır. Yapı kuzey – güney doğrultusunda uzanmaktadır. Her ne kadar üstündeki yapı kalıntıları tarafından tahribata uğrasa da yapının kalıntıları 13.25 x 5.40 metrelik bir alanı kapsamaktadır. Yapının güneyindeki ön odası enlemesine yerleştirilmiş ve bunun gerisindeki ana mekan uzunlamasına iki kısma, bunlar da enine ikiye bölünmüş

ayrıldığı görülmektedir. Muhtemelen yapının arka kısmında bölmelerin sayısını altıya çıkaracak bir duvar daha yer almış olabilir. Yapının batı kesiminde dış duvardan 1.10 metre uzaklıkta bulunan ve olasılıkla çatıyı desteklemek için kullanılacak direklerin yerleştirildiği 3 taştan oluşan bir dizi direk yuvası tespit edilmiştir (Hauptmann 2007b: 138).

Nevali Çori'de yapılan çalışmalarda tabaka II'ye ait yapılarda gün yüzüne çıkarılmıştır (Levha 157). Nevali Çori yerleşiminin güneydoğu kesimindeki düzlükte iki taş dizili kanallı yapılara ait 3 adet konut saptanmıştır. Bu konutlardan alt taş dolgusu ve duvarları korunmuş olan 22 numaralı konut 12 x 5.3 boyutlarında olduğu tespit edilmiştir. Konutun ana bölümü arkada olmak üzere olmak üzere bir ön odası bulunmaktadır. Arka bölümün kaç bölünmüş olduğu anlaşılamamıştır. Konutun çatısını desteklemek amacıyla yapıldığı düşünülen 11 adet taş yuva saptanmıştır. Bu yuvalar konutun duvarından yaklaşık olarak 1 metre uzaklıkta yapılmışlardır (Hauptmann 2007b: 138).

Yerleşimde ortaya çıkarılan bir başka yapı ise konut 21B yapısıdır. Bu yapı 21A yapısının hemen üzerine inşa edildiği anlaşılmıştır. İki bölmeli konutun boyutları 12.70 x 4.64 metredir. Yapı katı 1'deki yapıya oranla daha büyük dört bölümlü bir birime sahip olduğu görülmektedir. Yapıda çıkıntılı bölüm ile altı hücreye bölünmüş asıl birim arasındaki bağlantının merkezine bir direk dikildiği saptanmıştır. Arka odaların iki bölmesi birbirine bağlantısı bir kapı aralığı ile gerçekleştiği görülmektedir. Arka birimin altındaki 2 kanal diğer örnek yapılarda olduğu gibi enine bir şekilde yerleştirildiği görülmektedir. II. tabakaya ait ve Konut 26 olarak adlandırılan bir başka yapı daha ortaya çıkarılmıştır. Bu yapı diğer yapılara nazaran daha özenli yapıldığı görülmektedir. Bu yapı 18.20 x 6.20 m boyutlarındadır. Yapının 16.10 metre uzunluğundaki ana birim sekiz bölmeden oluşmaktadır ve bir ekle ön birimden tümüyle ayrıldığı görülmektedir. Dış duvarlar 50 cm, iç duvarlar ise 40 cm kalınlığa sahiptir. Bu konutun 5 evrede de yenilenme süreci geçirdiği saptanmıştır. Yapının temel platformu büyük bloklardan yapılmış altı duvar dizisinden oluştuğu saptanmıştır. Yükseltilmiş platformda 30 cm genişliğinde açıklıklar bırakılmış ve üzerleri tabanın altında kanallar oluşturacak şekilde taş levhalar şeklinde kaplandığı görülmektedir (Hauptmann 2007b: 138).

Konut 26 yapısının dış duvarlarında kalın bir sıva görülmektedir. Yapıda yer yer 10 cm kalınlığında olan dış duvarların sıvası yapının havalandırılmasına ve serinletilmesine izin verecek gibi tabanın altındaki 5 kanalın uçlarını açık bırakacak bir biçimde uygulandığı görülmektedir. Çatıyı destekleyen ahşap direkleri tutan taş yuvalara da rastlanılmıştır. Yerleşmenin kuzeybatı duvarına bitişik ve işlevleri açık olmayan kıvrım yapan duvarlar tespit

edilmiştir. Tespit edilen bu duvarların muhtemelen yamaçtan gelen sel sularını yerleşmeyi çevreleyen derin yarığa yönlendirmek amacıyla yapıldığı düşünülmektedir. Tabaka II’de iki tane ateş çukuru da tespit edilmiştir (Hauptmann 2007b: 139).

Nevali Çori yerleşme içerisindeki yapıların dağılımını ve gelişimini en iyi veren tabaka III A’dır (Levha 158). Bu tabakada yer alan Konut 2 olarak adlandırılan yapı, üç taş dizisi yüksekliğindeki kanallı konutların en iyi örneğini oluşturan yapıdır. Günümüze kadar korunabilmiş uzunluğu 15.60 metre, genişliği ise 6.15 metredir. Yapının uzunlamasına üç bölmeye ve enlemesine de ikiye bölündüğünden, eşit olamayan boyutlarda hücrelere bölünmüş bir ön ve birde arka mekan mevcuttur. Yapının temel platformu boyunca yedi kanal tespit edilmiştir. Bu kanallar konutun korunmuş yanlarından çevreleyen su yollarına bağlama görevini görmüşlerdir. Yapının çatısının destekleyen dikmelerin izleri evin yanında saptanmıştır. Temel platformun tabanı altında 12 gömüt bulunmuştur. Bulunan bu gömütlerden birinde sağına yatırılmış büzülmüş durumda bir iskelet ve eksik olan kafatasını temsil etmek üzere bulunduğu anlaşılan büyük bir yuvarlak bir taş tespit edilmiştir (Hauptmann 2007b: 139).

Yerleşimde tabaka III A’ya ait olan ve Konut 6 olarak adlandırılan bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Ortaya çıkarılan bu yapının plan özellikleri diğer yapılardan ayrılmaktadır. Yapı 12 x 5.90 metre boyutlarındadır. Yapının planı iki sıra halinde düzenlenen 6 odadan oluştuğu saptanmıştır. Böylelikle mekan içerisinde serbest hareket özgürlüğü sunan geniş bir ev olduğu anlaşılmaktadır. Tüm bunların yanı sıra yapı içerisinde iki adet ocak ve taşlardan özenli bir biçimde yapılmış olan bir adet pişirme çukuru tespit edilmiştir. Yapıda yer alan odalardan birinde ise çakmaktaşı aletlerinin üretiminin yapıldığına dair bulgularda ele geçirilmiştir. Yapı etrafında ve bir çukurda çok sayıda kireçtaşı figürin parçası, işlenmiş taşlar ve dik duran bir kireç taşı stel tespit edilmiştir (Türkcan 2006: 69). Bu yapının muhtemelen hem konut olarak hem de işlik olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Hauptmann 2007b: 139).

Nevali Çori tabaka III’de bulunan ve Konut 7 olarak adlandırılan bir başka yapı daha ortaya çıkarılmıştır. Konut 7, üç sıra halinde ve dokuz dar odadan oluşan magazin tipinde bir plan sergilemektedir. Bu sebepten ötürü Konut 7’de plan özellikleri bakımından yerleşme içindeki diğer yapılardan farklı özellik göstermektedir. Ortaya çıkarılan bu yapı 7.14 metre uzunluğunda ve 6.10 metre genişliğe sahiptir. Yapının 5 kullanım evresi olduğu saptanmıştır. Konut 7 yapısı kanallı yapıları temsil eden en belirgin yapı tipini oluşturmaktadır. Yapıda öncelikle büyük kireç taşı bloklarla 11 dilim şeklinde kanallara ayrıldığı görülmektedir.

Ayrıca büyük ve kırık taşların arasında yer alan boşluklar küçük taşlarla doldurulmuştur ve ara odaların taş plaka ile kaplandığı saptanmıştır. Böylelikle evin uzun ekseninde uzanan yer altı kanalları oluşmuştur. Konut 7'nin yapı malzemesi olarak öncelikle yassı kırılmış taşlar seçilmiş ve bunlar kalın bir kerpiç duvar içerisine yerleştirilerek kullanıldıkları görülmüştür. Yapıdaki oda zeminleri küçük parçalı kireç taşlarla kaplandığı görülmektedir. Ayrıca yapının tabanları kalın, gri bir kerpiç ile sıvandığı görülür. Küçük odalarda herhangi bir düzenleme yapılmaması da dikkat çekici ayrıntılardandır (Türkcan 2006: 69).

Nevali Çori yerleşmesinde yapılan kazılar sonucunda Konut 15 olarak adlandırılan bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Konut 15 plan ve yönlendirme açısından tipik plandan farklı olduğu görülür. Konut 22'nin eski kalıntıları üzerine yapılmış olan sıra halindeki uzun ve dar odası yerleşme terasının en kuzeybatı ucundaki kült kompleksiyle (H 13) doğrudan bağlantılıymış gibi görünmektedir. Bulunan pişirme çukurlarının sayısı bu yapı katında da azalmış olduğu görülmektedir. Dört ateş çukuruyla birlikte dokuz adet pişirme çukuru saptanmıştır (Hauptmann 2007b: 140).

Yerleşmede tabaka III B'de yeni bir yapı planı anlayışı görülmektedir. Müstakil konutlar korunmuş ve yerleşmenin sadece ortasına yeni yapılar inşa edildiği tespit edilmiştir. Bu yapılar plan ve yönlendirme bakımından güneydoğu kesimindeki yapılardan farklılık göstermektedir. Konut 1 olarak adlandırılan yapı Konut 10 yapısının üzerine inşa edildiği anlaşılmaktadır. Fakat onunla bağlantısını gösteren hiçbir belirti yoktur. Böyle bir durum daha önce Konut 15 ve Konut 16'nın üzerindeki Konut 8 yapısıyla da temsil edilmektedir. Yapının dış duvarları 85 cm gibi bir kalınlığa sahipti. Muhtemelen iki kanallı bölmeli konut Nevali Çori yerleşmesindeki en büyük yapılardan biri olabilir. Kalan çok küçük bir bölümünde bile 4 kanal açık bir şekilde görülebilmektedir. Yerleşmede tabaka IV'te ise yürütülen çalışmalarda tipik kanallı örnek veren tek konut olan yapı Konut 4 yapısıdır. Konut 4 tabaka III'deki 2 ve 7 numaralı konutlarla benzer özellikler taşımaktadır. Ayrıca birkaç yapıya ait olduğu düşünülen dağınık duvar parçaları ile 4 adet pişirme çukuru tespit edilmiştir (Hauptmann 2007b: 140).

Yerleşmede tabaka V, yerleşme sürecindeki bir kesintiyi yansıtmaktadır. Bu tabakayı temsil eden tek yapı kalıntısı Konut 1 olarak adlandırılan yapıdır. Yerleşmedeki III B tabakasında yer alan Konut 8 gibi doğu yönüne bakan bu yapı konumundan ötürü yerleşmenin diğer yapılarından ayrılmaktadır. Yapının temel platformu diğer yapılara benzer bir şekilde inşa edilse de kanallar ile bölünmediği saptanmıştır. Yapının dış cephesindeki seki de bu yapı ile görülen bir yeniliktir. Yapı ayrıca enlemesine bir ön birime ve iki bölümlü bir ana birime

bölünmesi ile eski plan geleneğini yansıtmaktadır. Küçük bir ön birimi ile girişle daha büyük ve düzgün bölünmüş ana birimi olan temel tipteki kanallı konut iki işlevi birleştirdiği anlaşılmaktadır. Ön birimin yaşama alanı olduğu anlaşılmaktadır. Ana birim olarak tanımlanan esas büyük mekan yalıtımı sağlamak için taban altına yerleştirilmiş duvarlarla küçük bölmelere ayrıldığı görülmektedir. Bunların depolama amaçlı kullanıldıkları düşünülmektedir (Hauptmann 2007b: 141).

Nevali Çori yerleşmesinde kült yapılar da ortaya çıkarılmıştır. Ortaya çıkarılan kült yapılardan olan ve Kült Yapı 2 olarak adlandırılan yapının diğer yapılardan daha uzak bir yere inşa edildiği görülmektedir (Levha 161). Kült Yapı 2, tabaka II'de yaklaşık tüm planı korunmuş bir şekilde ortaya çıkarılmıştır. Yumuşak ve kolay işlenen beyaz kireçtaşı yapı malzemesi olarak kullanıldığı görülmektedir. Yapı kareye yakın bir plan sergilemektedir. Yaklaşık olarak 138 metrekarelik bir alanı kapsamaktadır. Kült Yapı 2 yapısını çevreleyen çevre duvarı kuzeydoğu yamaç tarafında yaklaşık 2.80 m yüksekliğe kadar korunabilmiştir. Ortaya çıkarılan bu yapının özel anlamı oluşturan unsurlardan biri yapının terazzo tabana sahip olmasıdır. Bu tabanın 15 cm kalınlığa varan alçı harcı, kireç taşından serilmiş bir dolgu içine yerleştirildiği görülmektedir. Yapının terazzo tabanı sıkı, sert ve gri ile beyazdan oluşan parlak bir zemine sahiptir. Yapıda beyaz kireç sıvanın bazı yerlerde kırmızı veya siyah boya taşınması iç duvarlarının bazı yerlerinin boyandığı olabileceğini akıllara getirmektedir (Türkcan 2006: 71-73).

Nevali Çori yerleşmesinde ortaya çıkarılan bir başka kült yapı ise Kült Yapı 3'dür (Levha 163). Bu yapının en azından iki yapı evresi gösteren en geç evreye ait olan Kült Yapı 3, doğrudan altta bulunan altta bulunan erken evredeki 2. Kült Yapı planının izlenimini vermektedir. Kült Yapı 3'ün kapladığı alan yaklaşık 178 metrekaredir ve yapı alanının daraltıldığı görülmektedir. Daraltılan mekanın ölçüleri 12.10 x 12.80 metrekareye varmış ve alanın kapladığı alan 58 metrekareye düştüğü görülmektedir. Eski yapıya ait olan terazzo taban onararak kullanıma devam edildiği anlaşılmaktadır. Kare plan gösteren iç mekanın çatısını sütunlar tarafınca taşıdığı saptanmıştır. Kült yapının çatı yapısının saz ve kille sıvanmış düz bir çatıyla kapatıldığı düşünülmektedir. Yapının güneydoğu kesiminde yer alan yeni dış duvar önceki yapı olan Kült Yapı 2'nin korunmuş olan duvarı karşısında paralel olarak yapıldığı saptanmıştır. Burada eski evrede yer alan niş kapatılmış ve değişik bir plan şeması göstermektedir. Böylelikle mekanın iç yüzünü oluşturan yaklaşık 1 metre genişliğindeki yeni duvarın arka kısmı ve eski yapıdan kalan duvarın arasında 2.50 metre

genişliğinde koridor şeklinde bir ara mekan oluşturulduğu görülmektedir. Mekanın kırık taş parçaları ile molozla doldurulduğu saptanmıştır (Türkcan 2006: 74).

Nevali Çori yerleşmesinde kült yapılarında ele geçen ve sadece bu yapılara özgün olan kireçtaşından yapılmış 11 heykel yontusu da ele geçmiştir. Ele geçen bu yontular başka hiçbir yapıda bulunmamıştır ve bu yontular buldukları yapılara özel anlamlar katmıştır. Sadece istisna olarak tabaka III'de Konut 3'ün podyumunda bir heykel ele geçmiştir onun haricinde bütün heykeller kült yapılarda tespit edilmiştir (Türkcan 2006: 76).

Ele geçen bu heykelle T biçimli ve antropomorfik dikilitaşlar şeklinde çatıyı destekleyen unsurlar olarak görülse de bu heykeller yapılar için özel bir anlam ifade etmektedir. Yapılan çalışmalarda insan boyutlarında, kulakları belirgin ve yüzü ufalanmış olan bir insan başı ele geçmiştir. Bu insan başının arka tarafında bir yılan betimlemesi bulunmaktadır. Bulunan bu heykel Kült Yapı 2'nin nişine konulmuş büyük bir kült figürüne veya dikilitaşa ait olma ihtimali vardır. Bu tarz heykellere Göbekli Tepe yerleşmesinde rastlanıldığı bilinmektedir (Levha 166) (Hauptmann 2007b: 144).

Yapılardan ele geçen bir başka heykel örneği ise erkek başlı kuş biçimli olan örnektir. Kült Yapı 3'ün içinde ele geçirilmiştir. Bu heykelin olasılıkla uçmaya hazırlanan pelikan tarzı bir türe benzediği düşünülmektedir. Aynı yapı içerisinde ortaya çıkarılan ve küçük boyutlu kireç taşı yontu da ele geçirilmiştir (Levha 167). Geniş bir baş kısmına sahip olan bu heykel tam olarak çıkarılmıştır. Bulunan bu heykelin gövde kısmı hafif öne çıkıntılı ve kırılan kısımlardan dolayı el ve kol gibi ayrıntılar tam olarak tanımlanamamıştır. Heykelin vücudun yan taraflarında kol benzeri kanatlar bulunmaktadır (Türkcan 2006: 78).

Bilinen bir diğer heykel grubu ise dört parçanın birleştirilmesi sonucunda oluşturulmuş, arka arkaya yaslanmış, kolları birbirine geçmiş ve tepelerinde baş kısmı eksik olan bir akbaba şekli bulunmaktadır (Levha 168). Muhtemelen kadın olarak tanımlanabilen insan figürlerinin baş ve vücut formları, diğer bulunmuş insan kabartmaların ve heykellerin aynı işleme tarzını göstermektedirler. Paye üzerine işlenen heykel grubu bir totem direğini anımsatmaktadır. Kült yapıların dışında bulunan tek örnek olan Konut 3'de ele geçen heykel ise muhtemelen bir kadın başına ait olduğu düşünülmektedir (Levha 169). Heykel kuşun pençesi altında betimlenerek yapılmıştır. Bulunan bu parçanın bir kült yapısına ait olduğu ve daha sonra buralar terk edildikten sonra yapı malzemesi olarak bu evin için kullanıldığı düşünülmektedir (Türkcan 2006: 78).

Yerleşmede ele geçen bir antropomorfik betimleme ise bir T biçimli dikilitaşın parçası olduğu düşünülen bir kireçtaşı levha üzerine kazınarak verilen sahnedir. Bu sahne ağızları açık bir şekilde verilmiş üç stilize figür kaçarak betimlenmiştir. Olasılıkla bir avlanma sahnesi verilmek istenmiştir (Levha 170) (Hauptmann 2007b: 146).

Nevali Çori yerleşmesinde çok sayıda ok uçları da ele geçmiştir. Ele geçen bu ok uçlarının arasında Kuzey Levant ve Suriye'nin Çanak Çömleksiz Neolitik B Dönemi'nin belirgin buluntu türünü oluşturan Byblos ok uçları da görülmektedir. Yerleşmede bulunan ok uçları oldukça çeşitlilik göstermektedir. Ok uçları arasında Suriye yerleşimleri olan Tell Aswad, Jerf El Ahmar, Mureybet, Qaramel ve Irak'ta yer alan Nemrik uçları gibi belirgin türlerin örnekleri de yer almaktadır. Yerleşmede ele geçen bir diğer buluntu grubu ise kenarlarındaki parlaklığıyla belirlenen orak bıçağı olarak tanımlanan aletler ele geçirilmiştir. Dilgiler, deliciler, kazıyıcılar ve yongalar da az da olsa ele geçen buluntular arasındadır (Hauptmann 2007b: 146).

Yerleşim zengin çakmaktaşı kaynaklarına sahiptir. Bu nedenle Nevali Çori yerleşmesinde geniş bir üretim ve geniş bir alana ürün sağlayan bir endüstri halini almıştır. Belki de zengin çakmaktaşı kaynaklarına bağlı olarak obsidyen kullanımının azlığı bu yüzdendir. Çünkü yerleşimde obsidyen kullanımının oldukça az olduğu saptanmıştır (Hauptmann 2007b: 146).

Nevali Çori yerleşmesinde yassı el baltaları, bezemeli ok sapı düzelticileri, çakmaktaşıdan üretilen kaplar ve öğütme tablaları, boncuklar, insan ve hayvan biçimli heykelciklerde yerleşimde bulunan diğer buluntular olarak göze çarpmaktadır (Hauptmann 2007b: 147). Nevali Çori yerleşmesi Yukarı Mezopotamya'daki diğer yerleşimlerden de bildiğimiz hiyerarşik farklılıkların bulunduğu ve büyük aileler içinde organize olmuş topluluklar için geçerli yerleşim biçimi sunduğu görülmektedir. Hammadde ve mal ticareti hem topluluk içerisinde daha yüksek bir pozisyona sahip bir grup tarafından gerçekleştirilen merkezi bir organizasyonu hem de kült yapısında gerçekleştirilen dini eylemleri beraberinde getirmektedir (Hauptmann 2007a: 442).

4.3.2.11. Gürcütepe

Gürcütepe, Şanlıurfa ilinin güneydoğu ucunda yer alan ve Gürcütepe olarak isimlendirilen 4 adet çok basık ve yayvan şeklindeki tepelerden oluşmaktadır. Şanlıurfa'da bulunan su kaynaklarından başlayıp güneydoğu yönünde Harran Ovası'na doğru ilerleyen dere yatağı boyunca sıralanan tepeler, doğudan batıya doğru olmak üzere Roma rakamları verilerek adlandırılmıştır. Gürcütepe I ve IV alçak olmalarından dolayı arazide güçlüklerle ayırt edilebilmektedir. Gürcütepe II ve III gerçek bir höyük görünümünde olup fark edilecek kadar yüksekliğe sahiptirler. Gürcütepe yerleşimindeki her dört höyükte Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B (ÇÇNB) evresinin geç dönemlerine tarihlendirilmektedir (Levha 171) (Schmidt 2007a: 447).

Gürcütepe ilk olarak Amerikalı arkeolog Henry Wright tarafından 1994 yılında tespit edildi. Daha sonra ise 1995 yılında H. Hauptmann tarafından Urfa Projesi kapsamında ve Şanlıurfa Müzesi işbirliğinde kazı çalışmalarına başlandı. Başlangıçta kazı çalışmalarının 10 yıl sürmesi planlanıyordu fakat kazı çalışmaları 1997 yılında sona erdi (Schmidt 2007c: 85).

Yapılan çalışmalarda Gürcütepe I yerleşmesinin yüzeyinde Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ait buluntulara saptanmıştır. Gürcütepe II yerleşmesinde bulunan dökme kerpiç yapıların varlığına Gürcütepe I yerleşmesinde rastlanılmamıştır. Alanda çok sayıda çukurlarda saptanmıştır. Saptanan bu çukurların bazılarının altı yiyecek kavurmak için çakıl taşlarıyla döşendiği görülmektedir. Ayrıca kazı alanının bir yerleşim tabakasına ait olduğuna dair bir şüphede bulunmamaktadır. Sadece merkezi ocak yeri ile birlikte bulunan kerpiç platformun olması bile bir mimari yapılanmanın olduğunu göstermektedir. Fakat ne sınırları belirgin bir duvar, ne diken örgü duvar ne de hatıl deliği tespit edilememiştir. Tarım toprağının altında daha derin tabakalarda çanak çömlek buluntuları da bulunmamıştır (Schmidt 2007c: 88-89).

Gürcütepe I'in yüzey kısmında Neolitik Dönem'e ait buluntu toplandığından ötürü burada Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B (ÇÇNB) evresinden Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e (ÇN) geçişin olduğu düşünülse de söz konusu döneme ait hiçbir buluntu ele geçirilememiştir (Schmidt 2007c: 88-89).

Gürcütepe II yerleşmesinde ise Urfa'nın eski su şebekesi bulunmaktaydı. Bu açıdan dolayı aslında böyle bir durumun olması şanslı bir durum olarak nitelenebilir. Çünkü höyüğün kuzey yamacında oluşan su yarıklarında Paleolitik Dönem tabakalarını görmek mümkün bir haldedir. Bu mini vadi profilinde kerpiç duvarları, tabanları, çukurları görülebilmektedir.

Ayrıca bunların yanı sıra güzelce yıkanmış çakmaktaşı ve obsidyen aletlerde büyüklüklerine göre ayrılmış bir şekilde ele geçmiş ve Gürcütepe II’de kalın bir neolitik tabakanın var olduğu saptanmıştır. Böylelikle ilk kazı çalışmalarına da buradan başlanmıştır. Alanda yapılan ilk çalışmalarda Geç Antik döneme ait içinde mezar hediyesi olmayan ve üstünü kapatmak için çatı kiremitlerinin kullanıldığı mezarlar ortaya çıkarılmıştır. Gürcütepe II’de yapılan çalışmalar sonucunda buranın şimdiye kadar ki çalışmalara göre suya ve tarım alanlarına yakınlığı, genel yaşam birimlerine ve çok az sayıdaki özel yapıya sahip ilk Neolitik yerleşme tipine uyduğunu söylemek mümkündür (Schmidt 2007c: 86-88).

Gürcütepe yerleşmesinde yapılan çalışmalar sonucu Gürcütepe’nin 4 ayrı höyüğe dağılan yerleşme düzeninin kullanım süresince zamansal kademelerde olduğu tahmin edilmektedir. Yapılan çalışmalar boyunca yerleşim alanında ele çıkan buluntular arasında zengin çakmaktaşı ve obsidyen aletler göze çarpmaktadır. Ayrıca ele geçen buluntular arasında Byblos tipi ok uçları da görülmektedir. Ele geçen buluntular arasında taştan yapılmış bir baskı mühür ve üzerindeki motiflerle mühür sanatının en erken örneklerinden birini oluşturmaktadır. Zengin kaynak suları etrafında bulunan arazilerin yakınında yer alan Gürcütepe höyükler topluluğu çiftçi bir yaşam ve yerleşim düzenini ortaya koyduğu görülmektedir. Bu dönemde artık Göbekli Tepe’nin avcılığa dayalı dünyası unutulmuş ve anlamını kaybetmiştir (Schmidt 2007a: 447).

4.3.2.12. Akarçay Tepe

Akarçay Tepe, ilk olarak G. Algaze tarafından bölgede yapılmakta olan yüzey araştırmaları esnasında bulunan bir yerleşmedir. Yerleşme 1998 yılında Ilısu ve Kargamış Baraj Gölleri altında kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi çerçevesinde İstanbul Üniversitesi Prehistorya anabilim dalından bir ekip tarafından yüzey araştırması yapılmıştır. Daha sonra yerleşme alanında 1999 yılında Şanlıurfa Müze Müdürü Eyyüp Bucak başkanlığında İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı, Barselona Otonom Üniversitesi Arkeoloji Bölümü ve Tsukuba Üniversitesi ortaklığında kazı çalışmalarına başlanmıştır. Kazı çalışmaları ODTÜ – TAÇDAM tarafından da mali olarak desteklenmiştir. Çalışmalar 2002 yılına kadar kurtarma kazısı olarak devam etmiştir. Daha sonra ise Kargamış Barajı’nda yapılan plan değişikliğinden ötürü baraj alanının sınırlanmasıyla baraj bölgesinin

dışında kalan yerleşmede kazılara iki yıllık bir aradan sonra tekrardan 2005 yılında çalışmalara başlanmıştır (Levha 173) (Özbaşaran ve Molist 2007: 179).

Akarçay Tepe konum olarak Şanlıurfa ilinin Birecik ilçesinde Akarçay Köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. Yerleşim Orta Fırat Bölgesi'nde Fırat boyu ilk Neolitik yerleşmelerinden biri olmaktadır. Akarçay Tepe'de yapılan kazı çalışmaları sonucunda höyükte üç yerleşme evresi olduğu tespit edilmiştir. Akarçay Tepe'de en eski yerleşme Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B (ÇÇNB) evresidir. Bu evrenin hemen ardından Çanak Çömlekli Neolitik Dönem Geçiş Evresi ve son evre ise Halaf Öncesi Çanak Çömlekli Neolitik Dönem evresidir (Özbaşaran vd. 2004: 303). İlk tarım köylerinden biri olan Akarçay Tepe MÖ 7900 – 6200/6000 yıllarına tarihlendirilmektedir (Özbaşaran 2007: 453).

Akarçay Tepe yerleşmesinde ortaya çıkarılan en eski yerleşme tabakası olan tabaka 11 ızgara planlı yapılar ile temsil edildiği görülmektedir. Bu tabakada ortaya çıkarılan N yapısı, birbirine paralel dört taş sırasından oluştuğu görülmektedir (Levha 174). Yapının duvarları orta ve küçük boy kireçtaşlarıyla, kuru taş tekniğinde inşa edilmiştir. Yerleşmede 10. tabakada ise taş temel üzerine kerpiç duvarlı ve dörtgen plan gösteren AB yapısı ortaya çıkarılmıştır (Özbaşaran ve Molist 2007: 180).

AB yapısının üstünde yer alan bir başka ızgara planlı M yapısı görülmektedir (Levha 175). M yapısı iki çift, birbirine paralel uzanmakta oluşan kerpiç duvarlardan oluşmaktadır. M yapısı güney kesiminde yer alan dörtgen plana sahip ve taş temelli olan L yapısıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Izgaralar bu sefer hem malzeme hem de boyut açısından önceki ızgara planlı N yapısından ayrılır. Yerleşme içerisindeki N, L, M ve AB yapılarının ait olduğu 11'den 9 'a kadar ki olan tabakalarda bulunan yontmataş endüstrinin tipolojik ve teknolojik özelliklerine bakılarak Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B (ÇÇNB) evresinin ortalarına tarihlendirilmektedir. Akarçay Tepe yerleşmesinde en yoğun ve geniş alanda çalışılan tabakalar tabaka 8 ve tabaka 7'dir (Levha 176) (Özbaşaran ve Molist 2007: 180).

Bu tabakalarda yapılarda plan ve malzeme bakımında çeşitlilik görülmektedir. Plan olarak yapılarda tek mekanlı, çok mekanlı ve hücre planlı yapılar saptanmıştır. Ayrıca ortaya çıkarılan yapılar tümüyle taş, taş temelli kerpiç duvarlı olmak üzere bir çeşitlilik söz konusudur. Alanda yapılan çalışmalar sonucunda ortaya tek mekanlı bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Çıkarılan yapı C yapısı olarak adlandırılmıştır. Bu yapının duvarlarında kullanılan malzeme kireçtaşı olup ve kuru taş tekniğiyle inşa edilmiştir. C yapısı kazıldığı kadarıyla 1.60 metre yüksekliğe kadar korunabilmiştir. C yapısının eski yapı evresine ait batı

duvarında açılan bir dış kapısı yer almaktadır. Bu kapı girişi muhtemelen iç avlu olarak kullanıldığı düşünülen bir açık alana açılmaktadır. Ayrıca yerleşmede R, T ve G yapıları da aynı tabakalara ait çok mekanlı yapılar olarak bulunmaktadır (Özbaşaran ve Molist 2007: 180).

Yerleşmede bulunan T yapısı yassı kireç taşlarından bir temel üzerine kerpiç bloklardan inşa edilmiştir. Yapının tüm iç duvarları ince beyaz bir kil ile sıvandığı görülür. Yapı saptandığı kadar üç kez yenilendiği düşünülmektedir. Yapının taban sıvaları ise duvar sıvaları kadar özenli yapılmadığı anlaşılmaktadır. T yapısının planı ortadan büyükçe bir ana mekan çevresine sıralanan küçük odalardan oluşmaktadır. Toplamda 11 mekanı ortaya çıkarılan yapının batısı üst tabaka faaliyetlerinden ötürü bozulmuştur. T yapısı simetrik bir plan göstermektedir ve iki kanattaki mekanların büyüklükleri ve sıralamalarının aynı olmadığı görülmektedir (Özbaşaran, Bucak ve Molist 2007: 189).

Yerleşme alanında bulunan G yapısının da iki evrelili olduğu düşünülmektedir. Bu yapının C yapısıyla çok dar bir boşlukla ayrıldığı görülmektedir. Yapının batı duvarındaki payanda görümlü kerpiç bölmeler iç mekanı üç kısma ayırmaktadır. Ortaya çıkarılan geç evresinde taban üzerinde hasır kullanıldığı olarak düşünülen organik izler tespit edilmiştir. Orta ve küçük boy kireçtaşlarından inşa edilen çok mekanlı ve taştan bir yapı olan R yapısı da ortaya çıkarılan yapılar arasındadır (Levha 177). R yapısı plan olarak ortada büyükçe bir mekan ve bu mekanı çevreleyen hücre tipi küçük odalardan oluşmaktadır. Yapının kuzeyinde dış duvarı boyunca bu yapı planları için tipik bir özellik olarak görülen bir ek duvar yer almaktadır. Bu tarz duvarlar yapının ana duvarlarına oranla daima alçaktadırlar. Yerleşmede kireçtaşı kullanımı Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem mimarisi için tipiktir ve adeta dönem belirleyicisi olarak görülür (Özbaşaran ve Molist 2007: 181).

Yerleşme alanında bir başka çok odalı yapı olan Y yapısı da tespit edilmiştir (Levha 178). Y yapısının hücre planlı küçük mekanlardan oluştuğu görülmektedir. Yapı plan olarak ortada uzun bir mekan iki yanına sıralanan küçük mekanlar bulunur. Y yapısı üst tabaka faaliyetlerinden ötürü kısmen tahribata uğrayarak bozulmuştur (Özbaşaran vd. 2004: 305).

Akarçay Tepe yerleşmesinde 8. ve 7. tabakaların mimarisine genel olarak bakıldığında belli bir düzenin olduğunu söyleyebiliriz. Yerleşmede yapılar ortak alan olarak kullanıldıkları düşünülen açık alanların çevresinde yer aldığı görülür. Bunun yanı sıra yapılar birbirinden bağımsız olacak şekilde konumlandırılmıştır. Ortak alan olarak kullanıldıkları düşünülen açık alanların dolgu özelliklerine baktığımız zaman günlük işlerin yapıldığı iç avlular olarak da

tanımlayabiliriz. Pişirme, ateş, kül ve çöp çukurları bu alanda bulunmaktadır. Açık alanlardan biri olan AM kuzeyde bir taş duvar ile sınırlandırıldığı görülmektedir. Mekan ortasında bir ateş yeri de bulunmaktadır. Bu alanın batısındaki mekan olan AK, T, C ve R yapılarıyla çevrili olan başka bir ortak alandır (Özbaşaran ve Molist 2007: 181).

Yerleşmede 6. tabaka, önceki tabakalarda ortaya çıkarılan hücre planlı yapılar ile karşılaştırıldığında benzer özellikler taşıyan K yapısı ile temsil edilmektedir (Levha 179). Her iki plan arasındaki fark iç mekan bölümlenmesinde görülmektedir. Akarçay Tepe yerleşmesindeki K yapısı doğu – batı yönünde üç sıra, kuzey – güney yönünde üç sıra halinde dizilen ince uzun ve küçük boyutlu mekanlarla simetrik bir plan göstermektedir. Yerleşmedeki bu yapıların özelliği olan dıştaki ek duvar bu yapıda da bulunmaktadır. Bu ek duvarın yapının batı uzun duvarı boyunca yer aldığı görülmektedir. İnşa teknikleri ve yapı malzemesi olarak önceki tabakalarla benzerlikler taşımaktadır. Yapıda aynı anlayışla inşa edilen bir başka dış duvarda yapının güney duvarında görülmektedir. Fakat bu kez orta boy bazalt blokların kullanıldığı görülmektedir (Özbaşaran ve Molist 2007: 181).

K yapısının içinde çeşitlilik gösteren zengin bir buluntu söz konusudur. Yapı içinde ele geçirilen üç hayvan heykelciği, bir taş kap parçası, üç ağırlık taşı, kazı bezemeli kireç taşı, boncuk, öğütme ve sapan taşı gibi çeşitli buluntular bulunmuştur. Yerleşmede 5., 4., ve 3. tabakalarda da kazı çalışmaları yapılmıştır. Bu tabakaları kapsayan yerleşme evresine ait olan BA yapısıdır (Levha 180). Yapı temel seviyesinde bulunmuştur. Yapının batı yarısı neredeyse tamamına yakını tahrip olmuş ve dolayısıyla günümüze kadar sağlam bir şekilde gelememiştir. BA yapısı hem Akarçay Tepe için olsun hem de Yakınoğu Neolitik Dönemi için oldukça önemli bir yere sahiptir (Özbaşaran ve Molist 2007: 182).

Akarçay Tepe BA yapısı 30 metrekareden fazla bir alanı kapsamaktadır ve çok mekanlı bir plana sahiptir. Yerleşmenin batıdan doğuya doğru hafif eğimli eski topoğrafyasına uyularak yapılmış yapının kuzeyi kare planlı iki küçük mekan ile son bulmaktadır. Uzun ve dar merkezi bir mekan ortadan ikiye bölünmüştür. BA yapısının batı kesimi tahrip olmasına rağmen tümlenme çalışmaları ile kuzeyde iki odanın daha bulunduğu ve güneyde ise her biri üç odalı iki sıra ile toplamda sekiz mekanın olduğu düşünülmektedir. Bu tip hücre planlı yapıların geniş bir çeşitlemesini sergileyen Çayönü gibi başka yerleşmelerden de benzer planlar olduğu biliniyor (Özbaşaran ve Molist 2007: 182).

Yapılan çalışmalar neticesinde hem alanda olsun hemde BA yapısının dolgusunda bulunan az sayıda çanak çömlek parçalarının siyah özlü çanak çömlek özellikleri gösterdiği

saptanmıştır. Bundan dolayı da BA yapısı ve yapının açık etrafındaki diğer yapı unsurlarının Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'den Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in geçiş aşamasına tarihlendirilir. Akarçay Tepe yerleşmesindeki kesintisiz süreklilik mimari ve kültürel açıdan da doğrulanmış olmaktadır (Özbaşaran, Bucak ve Molist 2007: 190-191).

Akarçay Tepe yerleşmesinin 3. tabakada ortaya çıkarılan BB yapısı da önemli yapılardandır (Levha 181). BB yapısı dörtgen olanlı ve iki hücreli bir yapıdır. BB yapısı doğu – batı yönünde 6 – 7 metre, kuzey – güney yönünde 3 – 4 metre boyutlarında olduğu görülmektedir. Yapının doğu ve güney kısmı, batıdan doğuya belirgin bir şekilde görülen eğim ve erozyondan ötürü tahrip olmuştur. Yapının en batıdaki mekanının küçük boyutlu olduğu tespit edilmiştir. Yapı içerisinde, bız, taş kaplar, yassı baltalar, kireçtaşı buluntular ve hayvan kemikleri gibi buluntular ele geçmiştir (Özbaşaran, Bucak ve Molist 2007: 191).

Akarçay Tepe yerleşmesinde yapılan kazı çalışmaları neticesinde yerleşmenin batı kesiminin Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ait olduğu saptanmıştır. Muhtemelen yerleşme merkezi bu dönemde batıya kaymıştır. Mimaride, yapı planlarında, yapım teknikleri ve kullanılan malzemede gözlemlenen farklılıklar bu değişimi net biçimde yansıtan unsurlardır. Yerleşmede yapı planlarında, yapım teknikleri ve yapı işçiliğinde görülen düzen ve kuralların artık uygulanmadığı görülmektedir. Yerleşmede ana hammadde olarak kullanılan kireçtaşı artık bu özelliğini kaybetmiştir. Yerleşmede yapılar taş temelli, kerpiç duvarlı olarak inşa edilmektedirler. Yapıların temellerinde işlenmemiş doğal çay taşlarının kullanıldığı görülmektedir. Kerpiç duvarlardan depo mekanı olarak kullanılanlar sıvanmadan bırakılırken, daha büyük yaşam mekanlarının duvarları sıvalı olarak görülmektedir. Yerleşmenin batı kesiminde yer alan F yapısı bir yapı kompleksidir (Özbaşaran ve Molist 2007: 183).

Yerleşmede bulunan F yapı kompleksi, ikisi yaşam mekanı, ikisi depo mekanı olmak üzere toplamda 4 mekan ve bir işlikten oluştuğu görülmektedir. Yapı içerisinde bulunan işlik mekanı batı kesiminde yer alır ve yarı açık bir mekan olduğu düşünülmektedir. Tabanın iki kez yenilendiği görülmektedir ve çok sayıda kil, kemik, kireçtaşı ve obsidyen işçiliğine dayalı buluntular ele geçirilmiştir. Yapının yaşam odalarının temeli ise çay taşlarından oluşturulmuştur. Bu odalar kerpiç duvarlıdır. Mekan içerisinde, ocak, fırın gibi öğelere rastlanılmamıştır. Mekan odaları depo odalarına oranla daha büyüktür. Yapı genel olarak Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B (ÇÇNB) evresindeki yapılara oranla özensiz inşa edilmiştir (Özbaşaran vd. 2004: 305).

Akarçay Tepe yerleşmesinde Çanak Çömleksiz Neolitik'te görülen ortak ve toplu yaşam yerini Çanak Çömlekli Neolitik'te ev – aile temelli bir yaşama bıraktığını göstermektedir. Yerleşmede her iki dönemde de yontmataş endüstrisindeki hakim hammaddenin çakmaktaşı olduğu görülmektedir. Höyük çevresinde çok miktarda çakmaktaşı kaynaklarının olması da bu duruma etken olmaktadır. Yerleşmede yontmataş buluntuların dışında tipolojik olarak Byblos tipi ok uçları da ele geçmiştir. Baskı düzeltili uçlar ve ön kazıyıcılarda sıklıkla görülen buluntulardır. Yerleşmede bulunan bazı aletlerin kuvarsitten yapıldığı tespit edilmiştir. Sapa paralel olarak yerleştirilen oraklar ve büyük bir ihtimalle orak işlevi gören aletlerde ele geçen buluntular arasında yer almaktadır (Özbaşaran ve Molist 2007: 183).

Yerleşmede ele geçen kemiklerin çoğu yapılan analizler sonucu koyun ve keçi gibi evcil hayvanlara ait olduğu saptanmıştır (Özbaşaran, Bucak ve Molist 2007: 196). Akarçay Tepe yerleşmesinde Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in ilk evrelerinde de yoğun olarak basit düzeltilsiz yongalar, tek vurma düzlemlili dilgiler de kullanılmıştır. Bu dönemin geç evrelerinde ise çoğunluğu yongaların oluşturduğu görülmektedir. Akarçay Tepe yerleşmesinde sınırlı sayıda da olsa obsidyende kullanılmıştır. Yerleşmede kaliteli kil, iyi pişirilmiş çanak çömlekte bulunmuştur. Bulunan ilk çanak çömlek grubunun koyu renk özlü adını almasına neden özü siyah veya griden oluşmaktadır. Akarçay Tepe yerleşmesi Neolitik Dönem'de sosyo – ekonomik stratejiler hakkında önemli veriler sağlayan bir merkezdir (Özbaşaran ve Molist 2007: 184-186).

4.3.2.13. Gritille Höyük

Gritille Höyük Adıyaman ili Samsat ilçesinin doğusunda ve Fırat Nehri'nin 8 km batı kesiminde bulunmaktadır. Günümüzde Gritille Höyük Atatürk Barajı suları altında kalmıştır. Höyük 13 m kalınlığında kültür dolgusuna sahiptir. Koni kısmında 80 x 40 metre, etekleri ile birlikte 150 x 100 m boyutlarında olan oval biçimli bir görünüme sahiptir. Gritille Höyük 1975 yılında Ü. Serdaroğlu ve ekibi tarafından tespit edilen bir yerleşmedir. 1977 yılında Atatürk ve Karababa Barajları göl suları altında kalacak olan kültür varlıklarını saptamak amacıyla başlatılan Aşağı Fırat Projesi çerçevesinde Mehmet Özdoğan başkanlığında İstanbul

Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı ve Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi ortaklığında yerleşmede yüzey araştırmaları yapılmıştır (Levha 184) (www.tayproject.org).

Gritille Höyük'te 1981 ve 1984 ABD Kuzey Carolina Üniversitesi'nden R.S. Ellis başkanlığında kazı çalışmalarına başlanmıştır. Yapılan çalışmalar neticesinde höyükte Erken Neolitik (MÖ 7000 – 6000), Eski Tunç (MÖ 3000 – 2000) ve Ortaçağ (MS 1000 – 1250) olmak üzere 3 dönem tespit edilmiştir. Ayrıca bu dönemlerin dışında kazıları yürüten R.S. Ellis'e göre Gritille Höyük Demir Çağı'nda da (MÖ 900 – 600) iskan edilmiş olabildiği düşünülmektedir. Yerleşim yerinin Helenistik ve Roma dönemlerinde de kısmen olsa yerleşim gördüğü saptanmıştır. Fakat İslam ve Haçlı yapıları altında Erken Bizans yerleşimi hemen hemen görülmemektedir (Ellis 1983: 118).

Yerleşmede yapılan araştırmalar neticesinde Neolitik dolgu A, B, C ve D olmak üzere 4 ana evreye ayrılmaktadır. Yerleşmede A evresine ait hiçbir mimari ögeye rastlanılmamıştır. Bunun nedeni A evresi İlk Tunç Çağ tabakaları tarafından tahrip olmasıdır. Gritille Höyük yerleşmesindeki B evresi ise mimari yapılar ve kalıntılar konusunda en iyi tanımlanabilen evredir. Bu evrede kırmızı renkli kerpiçten yapılmış birbirine bitişik bir şekilde üç yapı kalıntısının bir kısmı ortaya çıkarılmıştır. Tespit edilen bu yapılar 1, 2 ve 3 olarak numaralandırılmıştır. Kerpiç duvarların tümü taş temel üzerine kerpiç duvarların yerleştirilmesiyle inşa edilmişlerdir. Bu yapılar arasında 2 numaralı olarak adlandırılan yapı dörtgen planlı olduğu görülmektedir. 2 numaralı yapının kerpiç duvarlarla küçük mekanlara bölüldüğü saptanmıştır (www.tayproject.org).

B evresinde tespit edilen 1 numaralı yapı ise düzensiz bir plana ve büyük odalara sahip olan bir yapıdır. 3 numaralı yapı tahrip olduğundan nasıl bir plana sahip olduğu hakkında herhangi bir fikir vermemektedir. Fakat büyük bir ihtimalle 2 numaralı yapı ile plan bakımından benzer özellikler gösterdiği düşünülmektedir. 2 numaralı yapının dolgusundan uçlar gibi sürtme taş aletler, havan taşları ve yassı baltalar yoğun miktarda ele geçirilmiştir. Yapılan çalışmalarda 2 ve 3 numaralı yapılarda ocak kalıntısı bulunamamıştır. 1 numaralı yapının planı ise diğer yapıların planından farklı olduğu için bu yapının işlevsel bir kullanım alanı olabileceği düşünülmektedir. Yapılan çalışmalarda ortak kullanım alanlarında tespit edilen bazı çukurlarında ateş yeri olduğu düşünülmektedir. Yerleşmede C evresinde ise kil sıvalı çukurların depolama alanı olduğu saptanmıştır. Çayönü ve Cafer Höyük yerleşimlerinde görülen kalın obsidyen bıçaklar bu evrenin karakteristik özelliğini yansıtmaktadır (Aytekin 2008: 74).

Yerleşmenin D evresinde ise çalışmalar çok sınırlı bir alanda olmuştur. Yapılan kazı çalışmaları sonucunda bu evreye ait bir taş döşemeli alan tespit edilmiştir. Kenarı daha iri bir taş dizisi ile sınırlandırıldığı görülmektedir. Çalışma alanının çok dar olmasından dolayı buranın nasıl bir işleve sahip olduğu bilinmemektedir. Gritille Höyük'te yapılan çalışmalar höyüğün biçiminden ve mimari kalıntılarının durumundan dolayı dik bir alanda çalışmalar yürütülmüştür. Bundan dolayı da verimli bir mimari tabakayla karşılaşılmamıştır (www.tayproject.org).

Gritille Höyük yerleşmesinde yapılan çalışmalarda ele geçen yontmataş endüstrisine ait buluntularda yöredeki Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşmelerdeki benzer taş endüstrisine ait çeşitli örnekler ele geçirilmiştir. Genellikle hammadde olarak ise çakmaktaşı kullanılmıştır. Yerleşmede çakmaktaşı ve tebeşirden toplar, dipleri düz veya yassı; hafifçe içbükey kullanım yüzüğü öğütme taşları; küçük boyutlu el değirmen taşı gibi buluntular ele geçmiştir. Yerleşmede bulunan diğer buluntu grubunu ise pişmiş topraktan yapılan insan ve hayvan heykelcikleri oluşturur. Bu heykelcikler koyu kahveden siyaha kadar değişen renktedirler. Ayrıca yerleşmede kemikten bızlar ve beyaz kap olarak adlandırılan alçıdan kapta ele geçmiştir. Yerleşmede ele geçen tüm buluntular Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B (ÇÇNB) evresine tarihlendirilmektedir (www.tayproject.org).

4.3.2.14. Mezraa Teleilat

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin önemli Neolitik yerleşmelerinden olan Mezraa Teleilat, Şanlıurfa il sınırları içerisinde Birecik ilçesinin 7 km güneyinde Mezraa beldesinin sınırları içinde yer almaktadır. Mezraa Teleilat yerleşmesi ilk olarak Kargamış – Birecik baraj göl alanları projesinde yüzey araştırmaları esnasında G. Algaze tarafından 1989 yılında tespit edilmiştir. Alanda çalışmalara 1999 yılında ODTÜ – TAÇDAM kapsamında Şanlıurfa Müze Müdürlüğü adına İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Dr. Mehmet Özdoğan başkanlığındaki bir ekip tarafından çalışmalara başlanmıştır (Özdoğan 2007b: 189). Mezraa Teleilat 350 x 150 metre boyutlarında olan alçak bir höyük görünümündedir (Levha 186). Mezraa Teleilat yerleşmesinde MÖ yaklaşık olarak 8. bin yılında yerleşmeye başlandığını ve MÖ 5200 yıllarına kadar kesintisiz bir şekilde devam ettiği görülmektedir (Özdoğan 2007a: 450). Yerleşim alanı Halaf Dönemi sürecinde terk edilmiş ve Demir Çağı'nın erken dönemlerinden itibaren tekrardan yerleşim alanı olarak kullanıldığı görülmektedir (Aytek 2008: 141).

Mezraa Teleilat yerleşmesinde 1999 yılından başlayan kazı çalışmaları neticesinde 4 kültür evresi tespit edilmiştir. Yerleşmenin en üst kısmında Demir Çağı'na ait olan 1. kültür evresi bulunmaktadır. Demir Çağı kültür evresinin hemen altında ise 2. kültür evresi olan Çanak Çömlekli Neolitik Dönem bulunmaktadır. Mezraa Teleilat yerleşmesinin 3. kültür evresinin ise Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem ile Çanak Çömlekli Neolitik Dönem arası olan bir geçiş süreci oluşturur. Son olarak 4. kültür evresi ise yerleşmenin ilk sakinleri olan Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B (ÇÇNB) dönemini yansıtmaktadır (Karul 2003: 526-527).

Yerleşim yerinde ilk olarak 1999 ve 2002 yılları arasında yürütülen kazı çalışmaları alanın en yüksek kesiminde başlanmıştır. Amaç Mezraa Teleilat yerleşmesinin düzenini ortaya çıkarmaktır. Bu kapsamda ise yaklaşık olarak çalışılan alan 4900 metrekareye ulaşmıştır. Yerleşmenin ilk zamanlarda sular altında kalacağı öngörülmüştü. Fakat 2000 yılında baraj gölünün kapsama alanı daraltılınca yerleşim göl alanının dışına çıkmıştır. Yerleşimin 4. kültür evresinde Çanak Çömleksiz Neolitik B (ÇÇNB) dönemi Orta ÇÇNB ve Geç ÇÇNB olmak üzere iki kısımda incelenmektedir. Orta ÇÇNB dönemine ait henüz tam anlamıyla inilmemiştir ve sadece höyükte kuzey ve güney kısımlarda sondajlar açılarak çalışma yapılmıştır. Son ÇÇNB dönemi ise höyüğün kuzeyinde açılan derin bir sondaj ve batı yamacındaki basamaklı bir açmada sınırlı bir alanda tespit edilmiştir. Akarçay Tepe ve Suriye yerleşimleri olmak üzere Mezraa Teleilat yerleşmesinin yakın coğrafyasının çok iyi bilindiği için kazı çalışma stratejisinde bu dönem üzerine fazla bir çalışma yapılmadı (Özdoğan 2007b: 190).

Yerleşimde Çanak Çömleksiz Neolitik'e ait dolgu kalınlığının 4 metre olduğu saptanmıştır (Karul, Ayhan ve Özdoğan 2002: 67). Bu döneme ait olan çalışmalarda dönem mimarisinde küçük odalardan oluşan kerpiç duvarlı yapıların olduğu görülmektedir. Yapının duvarlarında kerpiç kullanılmakla birlikte bazı duvarların dış taşlarla desteklendiği de görülmektedir. Dönemin sonlarında taş temelli yapılarda görülmektedir. Bu dönemin farkı ise yapılar daha büyük boyutlu inşa edilmişlerdir (E.Özdoğan 2010: 476).

Yapılan kazı çalışmalarında ise bu döneme ait olduğu saptanan BD ve BE olarak adlandırılan iki yapı tespit edilmiştir. BD yapısı yamaç eğiminde yer aldığından dolayı yapının tahribata uğradığı görülür. Sadece yapının doğu ve güney duvarlarına ait taş temeller korunabilmiştir. BD yapısının kuzey – güney doğrultulu doğu duvarı yassı iri taşlardan örülmüştür ve ayrıca iki sıra yüksekliğinde korunmuştur. Duvar boyunca küçük çıkıntılarında olduğu görülmektedir. BE yapısının ise büyük bir yangın geçirdiği saptanmıştır. Yer yer 35

cm'ye kadar hücre planlı yapının duvarları ince yassı kerpiç bloklardan inşa edilmiştir (Özdoğan, E.Özdoğan ve Karul 2004: 238-239).

Mezraa Teleilat yerleşmesinde görülen bir diğer evre ise Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem ile Çanak Çömlekli Neolitik Dönem arası geçiş dönemidir. Yerleşimde tespit edilen bu evre yaklaşık 400 metrekarelik bir alanı kapsamaktadır. Küllü katmanlarıyla, dal – örgü gibi hafif yapılar mimarisiyle bir süreci yansıttığı görülür. Bu dönem farklı özellikler gösteren bir ara dönemdir ve yerleşimin terminolojisinde karmaşa olmasın diye bu dönem geçiş dönemi olarak adlandırılmıştır (Özdoğan 2007b: 191).

Genel anlamıyla Yakındoğu coğrafyasındaki kültürel sürece baktığımız zaman Çanak Çömleksiz Neolitik'in sonlarına doğru kültürel bir çöküş ve değişimin olduğunu görmekteyiz. Yaşanan bu dönemde ÇÇNB dönemine ait birçok yerleşimin ya terk edildiği ya da küçüldüğü görülmektedir. Çanak Çömlekli Neolitik'te yerleşim doğrudan anatoprak üzerinde başlanmıştır. Bu dönemde yaşama sürü halinde evcil koyun ve keçinin katılması ve inanç sistemindeki köklü değişimler dönem farkları arasında yer almaktadır. Bu açıdan Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de eski kült yapılar yenilenmeyerek terk edilmiş, ölü gömme tümüyle yerleşme dışına çıkmış ve önceden planlanmış mimari geleneğinde ortadan kalktığı görülmektedir (Özdoğan 2007b: 191).

Mezraa Teleilat yerleşmesinde yer alan 3. kültür evreyi oluşturan geçiş dönemi kendi arasında 3A ve 3B olmak üzere iki aşamalı olduğu saptanmıştır. 3B evresi yaklaşık olarak 80 cm kalınlığında ve ardıl olarak dizilmiş siyah ve açık renkli küllü damarlardan oluşan, bol yanık parçaların bulunduğu dolgularla tespit edilmiştir (Levha 189). Evreye ait açılan alanlarda görülen mimari özellikler ise boyları yaklaşık 4 x 2 metre civarı olan, tabanları küçük taşlardan döşeli, kenarları kil sıvalı kulübeler ve ocak tabanlarının olduğu görülmektedir (Levha 190). Ayrıca çok sayıda ahşap direk çukurlarının saptanması da üst yapının ahşap direklerle desteklendiğini ve üst yapının ince dal – kamışlardan olduğunu göstermektedir. Bunların dışında ayrıca hangi işlevde kullanıldığı belli olmayan kalın sıvalı derin çukurlar ile tanımsız yanık lekeleri saptanmıştır (Özdoğan 2007b: 192).

Mezraa Teleilat 3A evresi ise 3B evresinin devamı olduğu gözlenmektedir. 3. kültür evresini aslında A ve B olarak iki aşamalı olarak değerlendirilmesinin sebebi dolgunun üst kısmında sayıca az da olsa çanak çömlek parçalarının bulunmasından dolayıdır (Özdoğan 2007b: 193).

Geçiş evresinin iyi korunmuş yapı kalıntıları höyüğün batı kesiminde yer almaktadır. Bu döneme ait olan AD, AC ve AE yapıları plan veren yapılardır. Bu evre içerisinde yer alan yapıların tümü taş temelli, hücre planlı ve çok odalı yapı türlerindedir. Bu yapı türlerinden olan AE yapısı temel düzleminde yüzleri düzeltilmiş iri taşlardan ve bunun üzerinde ise küçük kırma taşlardan örülerek yapıldığı görülmektedir. Üst yapının ise büyük ihtimalle ahşap bir sistem ile desteklendiği düşünülmektedir. AE yapısı doğu – batı yönünde uzanmaktadır ve hücre planlı 3 mekanla, bunlara güneyden bağlı ayrı bir odadan oluştuğu görülmektedir. Genel anlamda yapılar birbirine bağımsız bir şekilde inşa edilmiş olsa da bunlar arasında bağlantı duvarı olarak düşünülen bazı parçalarda saptanmıştır (Levha 191) (Karul, Özdoğan ve Ayhan 2001: 142).

Mezraa Teleilat yerleşmesinde bir başka evre ise Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'dir. Bu evre Demir Çağı kültür evresinin hemen altında yer almaktadır. Yerleşimin 2. kültür evresini oluşturan tabakadır. Yerleşmede Neolitik dolgunun en üstü ile Demir Çağı dolgunun en altı arasında 4000 yıl gibi bir zaman farkının olduğu düşünülmektedir. Aradan böyle uzun bir zaman süreci olduğundan iki dolgu arasında steril bir toprak katmanının olması gerekirdi, fakat yapılan kazı çalışmaları sonucu böyle bir tabakaya rastlanmadı. Bunun nedeni bu evreye ait dolgunun Demir Çağı evresine ait yapılar tarafından kesildiği düşünülmektedir. Yerleşmenin tüm alanında bu evreye ait katmanlar yanık bir dolgu ile başladığı görülmektedir (Özdoğan, Karul ve Ayhan 2001: 169). Mezraa Teleilat yerleşmesinde bu dönemde iyi korunmuş yapı kalıntıları ile karşılaşmaktadır. Bu dönemde kendi içinde A, B, ve C evresi olmak üzere 3 alt evreye ayrılmaktadır (Özdoğan, E.Özdoğan ve Karul 2004: 240).

Mezraa Teleilat 2C evresinde yerleşmenin mimarisi belirli bir düzene göre oluşturulmuş ve hemen hemen aynı özellikleri gösteren 7.25 x 5 metre boyutlarında uzun dikdörtgen biçimli yapılardan oluşmaktadır. Bu evreye ait yapılar bağımsız birimler olarak aralarında geniş açıklıklar bırakacak biçimde aynı yönde dizili durumdadırlar. Yapılan çalışmalar sonucunda yapıların içinde herhangi bir günlük kullanıma ait buluntu saptanamamıştır. Bu durumda ise her türlü faaliyetlerin açık alanlarda yapıldığı düşünülmektedir (Özdoğan 2007b: 195).

Mezraa Teleilat Çanak Çömlekli Neolitik Dönem kültür evresinin mimari özelliğini yansıtan en iyi yapı AB yapısıdır (Levha 192). Yapının dikdörtgen plan şeklinde olduğu görülmektedir. AB yapısı açıldığı kadarıyla yaklaşık 36 metrekarelik bir alanı kapsamaktadır. Yapı güney / güneydoğu - kuzey / kuzeybatı yönündeki uzun duvarı 7.25 metre, batıdaki kısa

duvarı ise 5 metreyi bulmaktadır. AB yapısının bulunduğu zeminin düzeltilerek hazırlandığı ve böylelikle temelin eşit yükseltide bir zemin üzerine yerleştirildiği saptanmıştır. Yapının özellikle kuzey uzun duvarında görüldüğü kadarıyla en alt seviyede bulunan taşların ortalama 70 x 40 x 15 cm boyutların düzgün yüzeyli kesme taşlardan oluştuğu görülmektedir. Duvarın her iki yönü düzgün taşlarla inşa edilmiş ve duvar içleri ise küçük ve amorf taşlarla doldurulduğu görülmektedir. Göze çarpan bir başka özellik ise yapının farklı duvarlarında çeşitli taşların tercih edilmesidir. Kuzey ve bölme taraflarda altta düzgün yüzeyli taşlar kullanılmış, batı kısa duvarda amorf taşlar kullanılmış, güney duvarda ise daha büyük ve keskin kenarlı taşların birbirine alıştırılarak inşa edildiği gözlemlenmiştir (Karul 2003: 528-529).

Yapının dış duvarları dikdörtgen bir alanı çevrelerken, iç mekan ise paralel 3 koridor ve buna dik yerleştirilmiş bir odadan yapılmıştır. AB yapısında zaman zaman 1 metreye ulaşan taş duvarların yükseldikçe incelendiği görülür. Ayrıca diğer taraftan duvarları daha da yükseltecek herhangi bir kerpiç veya ahşap direk izleri görülmemektedir. Fakat yapının kuzey duvarının dışında saptanan 25 cm çapında iki direk yeri bize yapının üst kısmı hakkında fikir oluşturmaktadır. Tespit edilen bu direk yerleri yapıya yaklaşık 1 metre uzaklıkta ve 1 metre aralıkla açıldığı görülmektedir (Karul 2003: 528-529).

Mezraa Teleilat yerleşmesindeki AB yapısının yerleşmedeki çağdaşı olan diğer yapılarla ortak özelliği önce steril bir toprak ve ardından ise taş yığınlarıyla gömülmüş olmasıdır. Bu yapının esas sınırlarını aşmayacak şekilde üzerinde hafif bir küme oluşturacak şekilde yığılı taşlar muhtemelen yapının taş duvarlarından elde edilmiş olabileceği düşünülmektedir. Yapıdaki bu taş dolguyu zeminde bulunan düzensiz bir taş döşeme ile karıştırma ihtimali bulunmakla birlikte yapının hemen hemen her zemine kadar taş ile doldurulduğu saptanmıştır. Bu taş dolgunun 15 cm kalınlığında steril bir toprak dolgu olduğu görülmüştür. Dolgu içerisinde ise mermer kaplara ve mermer kap parçaları saptanmıştır. Bu kapların herhangi bir şekilde devrilmedikleri zemine bilinçli bir şekilde bırakıldıkları düşünülmektedir (Karul 2003: 531).

Yerleşmenin 2. kültür evresi olan Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ait ortaya çıkarılan bir başka yapı ise AV yapısıdır (Levha 193). AV yapısı güneydoğu – kuzeybatı doğrultusunda ve 15 x 8 boyutlarında olan dikdörtgen planlı bir yapıdır. Yapı taş temel seviyesinden korunmuş olarak ve içi taşlarla doldurulmuş bir şekilde bulunarak ortaya çıkarıldı. AV yapısı birbirine koşut güneydoğu – kuzeybatı yönünde 4 uzun duvarın

oluşturduğu 3 koridordan oluştuğu görülmektedir. Diğer koridorlara oranla daha geniş olan orta koridor hücre türü mekanlar oluşturacak bir şekilde bölündüğü görülmektedir. Bu hücrelerin zemini sıkı bir taş örgüyle kaplıdır. Bu yapıyı örten taş dolgu ile yapının zemini arasında killi ve steril bir dolgu tespit edilmiştir. Bu dolgunun Fırat kıyısından getirildiği saptanmıştır. Yapının fırını yapı dışında olduğu görülmektedir (Özdoğan, E.Özdoğan ve Karul 2004: 238). Yapıda yer yer duvar yüksekliği 60 cm bulmakta ve duvar kalınlığı 1 metre olduğu görülmektedir. AV yapısına ait duvarların batı kesiminde bir başka duvarla birleştiği ve bu duvarın AV yapısının kuzey kesiminde bulunan AM yapısını da sınırladığı tespit edilmiştir (Karul, Ayhan ve Özdoğan 2003: 164).

Mezraa Teleilat yerleşmesinde 2C evresine ait olan yapılardan AG yapısı oldukça karışık ve düzensiz bir mimari düzen göstermektedir (Levha 194). AG yapısı esas olarak iki uzun koridor biçimli mekan ve bunu çevreleyen farklı boyutlarda olan küçük hücrelerden oluştuğu görülmektedir. AG yapısındaki düzensizlik muhtemelen eğimli topoğrafyaya uydurulma kaygısından dolayı olabilir. AG yapısının kuzey kısmında kubbeli iki fırın da yol kenarında yer aldığı tespit edilmiştir. AG yapısı tespit edildiği kadarıyla yaklaşık 14 x 10 metrelik bir alanı kapsadığı düşünülmektedir (Özdoğan, E.Özdoğan ve Karul 2011: 40-41). Yapıyı oluşturan taş temellerde farklı büyüklükte taşların kullanıldığı görülmektedir. AG yapısının taş temelli yığma kerpiçle yükseltelen duvar kalınlığı 30 cm civarındadır. AG yapısının kuzeyinde ise kendisiyle çağdaş olan AP yapısı bulunmaktadır. AP yapısı da taş temel üzerine dökme kerpiç duvardan oluşan küçük kare oda planlı bir yapı özelliği göstermektedir. AP yapısı 1.5 x 1 m boyutlarında odalardan oluşmaktadır (Karul, Ayhan ve Özdoğan 2003: 162).

AP yapısının hücrelerinin taban döşemeleri sık olarak düzenmiş taş dolgu ile kaplandığı görülür. Fakat bir düzlem oluşturmalarına karşın taşların sivri uçlarının yukarı doğru dönük olarak yerleştirilmesinden ötürü bu dolgunun taban değil temele ait olduğu ve taşların sıvanmış olduğunu düşündürmektedir. AP yapısının batı kısmında yine bir başka yapı olan BG yapısı da ortaya çıkarılan yapılardandır. BG yapısı da plan olarak AP yapısıyla ortak özelliklere sahip bir yapıdır (Özdoğan, E.Özdoğan ve Karul 2011: 41). Bu dönemde C evresine ait olan AT ve AR yapıları da ortaya çıkarılmıştır. Bu iki yapının da dörtgen planlı olduğu düşünülmektedir fakat aşırı tahrip olduklarından dolayı yapıların planının net biçimde anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Bu evreye ait ortaya çıkarılan AL ve BH yapıları da mevcuttur. Bu yapılarda taş temelli hücre planlı oldukları görülmektedir. Yapılardan BH yapısı ise birbirine eşit dört hücreden oluştuğu tespit edilmiştir (Aytek 2008: 147).

Mezraa Teleilat yerleşmesinde 2B evresine ait mimari ise birbirine bağımsız bir şekilde oluşan yapılardan oluştuğu görülmektedir. Bu evreye ait ortaya çıkarılan yapılardan AH yapısı taş temelli ve dikdörtgen planlı olduğu görülmektedir (Levha 195). Bu yapının ortasında yaklaşık olarak 6 x 3 metre boyutlarında tek bir mekan saptanmıştır. Yapı güney ve batı kısımlarından 1.5 metre civarı bir koridor ile çevrelendiği görülmektedir. Bu koridoru oluşturan taş duvarın batı kesiminde bir veya iki yapı daha tespit edilse de bu alan yamaç eğiminden dolayı tamamen tahrip olmuştur (Karul, Ayhan ve Özdoğan 2002: 66).

2B evresine ait olan bir başka yapı ise AY yapısıdır (Levha 196). AY yapısında yapılan çalışmalarda bu yapının üzerindeki ilk önce taş dolgu temizlenmiştir. Çalışmalar ilerledikçe yapının üzeri bilinçli bir şekilde doldurulduğu saptanmıştır. Yapı kuzeydoğu ve güneybatı yönünde uzanan dikdörtgen biçimli tek bir mekandan oluştuğu görülmektedir. Bu mekanı sınırlayan taş duvarların iç kısımda düzgün bir biçimde iken dış yüzeyde düzensiz oldukları görülmüştür. Bundan dolayı da buranın bodrum gibi yaşam düzleminin içine açılmış bir yer olduğu düşünülmektedir. AY yapısının içinde şiddetli bir yangın geçirdiğini göstermekte olan yanmış kerpiç ve taban parçalarına rastlanılmıştır. Fakat bu parçaların tabana ait değil bir üst kata ait oldukları düşünülmektedir. Bunun sonucu olarak da AY yapısının iki katlı bir yapı olduğu anlaşılmaktadır (Özdoğan, E.Özdoğan ve Karul 2011: 41-42).

AY yapısındaki yanık molozun hemen altında tozlaşmış kerpiç tanecikli ve küllü bir dolgunun olduğu saptanmıştır. Mekan dolgusunun içinde ise 5 adet domuz iskeleti tespit edilmiştir (Levha 197). Bulunan bu domuz iskeletlerinin de yapının yangın geçirmesinden etkilendikleri görülmektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda kemiklerin yapı içindeki durumlarına bakılarak yapı yanmadan önce bu domuzların düzgün sıralar halinde yatırıldıkları anlaşılmıştır. Bundan dolayı da yapının törensel nedenlerden dolayı bilinçli bir şekilde yakıldığı ve bu domuzların yapı armağanı olarak bırakıldıkları düşünülmektedir (Özdoğan, E.Özdoğan ve Karul 2011: 41-42).

Yapılan çalışmalar sonucunda Mezraa Teleilat yerleşmesinin 2. kültür evresini oluşturan Çanak Çömlekli Neolitik'in kendi alt yenileme evresi 2A evresine tanımlayabileceğimiz hiçbir mimari kalıntıya rastlanılmamıştır. Muhtemelen bu evrenin yapı kalıntıları Demir Çağı tabakaları tarafından tahrip edilmiş olma ihtimali yüksektir (Özdoğan 2007b: 197).

Mezraa Teleilat yerleşmesinde yer alan ilginç yapı kalıntılarında biride çevre duvarı olarak adlandırılan yapı kalıntısıdır (Levha 198). Bu yapı kalıntısı 20 metre boyunca uzanan taş duvardan oluşmaktadır. Bulunan bu çevre duvarının en az 3 yenileme evresi olduğu düşünülmektedir (Özdoğan, E.Özdoğan ve Karul 2011: 46). Çevre duvarının ilk olarak Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem’de yapıldığı saptanmıştır (Özdoğan, E.Özdoğan ve Karul 2004: 239).

Duvarın batıya bakan dış yüzü Fırat Nehri’nden getirilmiş olan taşlarla özenle kaplandığı görülmektedir. Çevre duvarı aynı zamanda 3. ve 4. evre dolgularını batıdan sınırlandırdığı saptanmıştır. Duvarın dışında yapılan sondaj çalışmalarında dolgu tabaka ile karşılaşmıştır. Bu dolgu tabakanın yaklaşık 1.5 metre kalınlığındaki alt kısmı sulu bir ortamda birikmiş ince taneli katmanlardan oluştuğu görülmektedir. Dolgunun üst kısmı ise çakıl taşları, işlenmiş – işlenmemiş kemik ve taş alet parçalarıyla karışık halde oldukları gözlemlenmiştir. Başlangıçta bu dolgunun bir sel ile bu duvarın önüne yığıldığı düşünülmüştür. Çakıl taşlarının dizilişi ve aralarında çok sayıda bulunan kemik, ya yamaçtan aşağı duvarı örtmek amacıyla bilinçli olarak akıtılan bir dolgu olduğunu ya da duvarı gömmek amacıyla yaptıkları düşünülmektedir. Dolgu parçalarında çanak çömlek parçalarına rastlanmamıştır. Bundan dolayı da bu duvarın Çanak Çömlekli Neolitik Dönem’den önce örüldüğünü göstermektedir (Özdoğan 2007b: 194).

Mezraa Teleilat yerleşmesinde yapılan analizler sonucunda koyun ve keçi gibi hayvanların evcilleştirildiği ve bazı bitki türlerinin ise tarıma alındığı tespit edilmiştir. Yerleşmede ki tüm alanda çakmaktaşı parçalarına rastlanılmaktadır. Obsidyen kullanımının çakmaktaşı oranla çok az olduğunu söyleyebiliriz. Yerleşmede buluntular arasında boncuklar ve çanak çömlek önemli bir yer tutmaktadır (Özdoğan 2007b: 198-199). Sonuç olarak Mezraa Teleilat yerleşmesi tarım ve hayvancılığa dayalı Neolitik yaşam biçiminin yerleşmeye başladığı ve Neolitik Devrim’in sonuçlarının yansıdığı bir dönemi güzel bir şekilde temsil etmiştir (Özdoğan 2007a: 450).

5. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDE NEOLİTİK DÖNEM MİMARİSİNİN GELİŞİMİ

Bu tez çalışmasının daha önceki bölümlerinde sırayla Yukarı Dicle Havzası ve Orta Fırat ve çevresi bölgesinde yer alan Neolitik yerleşimlerin sivil ve kamu / kült mimari buluntu grupları tanıtıldı.

Bu bölümde ise Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Neolitik Dönem konut ve kamu/kült mimarisinin gelişiminin kendi içinde bölgesel karşılaştırılmaları yapılmaktadır.

5.1. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Neolitik Dönem Konut Mimarisinin Gelişimi

Neolitik Dönem dünyanın her yerinde, aynı zamanda ve aynı biçimde yaşanmamıştır. Yakındoğu coğrafyasında Neolitik Dönem, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem ve Çanak Çömlekli Dönem olarak iki farklı şekilde gerçekleşmiştir. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de kendi içinde A ve B olarak iki alt evreye ayrılmaktadır. Fazlaca değişimin yaşandığı Neolitik Dönem'de, özellikle Yakındoğu'da, bölgesel farklılıkların olmasına rağmen, bölgenin büyük bir iletişim içinde olduğunu arkeolojik verilerden anlamaktayız. Dolayısıyla, Anadolu'nun güneydoğu kesimlerinin de içinde bulunduğu ve buradan Filistin'e kadar uzanan Doğu Akdeniz bölgesini kapsayan alan, bu dönemde ortak bir gelişme süreci izlemektedir. Yaşanan bu ortak gelişme sürecini, en iyi yansıtan verinin de mimari veriler olduğu söylenebilir (Ülger 2007: 31).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ÇÇNA ve ÇÇNB döneminde insan topluluklarının nüfusunun yavaş yavaş artmaya başladığı, daha sistemli bir yaşam tarzının oluştuğu ve yerleşme sayılarının arttığı bir süreçtir. 1950 yılından önce arkeologlar, Neolitik evlerin tek biçimde (standart) planları olduğunu fark etmelerine rağmen, Neolitik ev biçimlerinin ilk sistematik ve anlaşılır şekilde sınıflandırılması 1981 yılında Olivier Aurenche tarafından yapılmıştır. Olivier Aurenche bu tipoloji için, ağırlıklı olarak yapıların plan tipine ve oda sayısı gibi niteliklerini dikkate almıştır. Bu sınıflandırmada; tek odalı yuvarlak planlı yapılar, yuvarlak yapılar ancak içerisinde bölme alanları olan, dörtgen tek odalı ve dörtgen çok odalı yapıları içermektedir. Bu sınıflandırmanın, bölgesel yapı gelenek oluşturan, yapı malzemesi,

çatı yapım tekniği, sosyal düzenlemelerin işlevsel farklılıkları, iklim şartları ve ideolojileri yansıtan birçok alt sınıfı da barındırdığı görülmektedir (Ülger 2007: 31).

Çanak Çömleksiz Neolitik A döneminde, yerleşmelerin büyüklükleri belirli bir biçimde artmaktadır. Bu dönem mimarisi Hallan Çemi, Çayönü'nün erken dönemi, Hasankeyf Höyük, Gusir Höyük ve Körtik Tepe gibi yerleşimlerde görülen, Paleolitik Dönem barınakları gibi, yuvarlak planlı ve hafif malzemedan inşa edilmişlerdir (Ülger 2007: 35). Bazıları taş temelli olan bu yapıların (Örn; Çayönü, Nevali Çori),yuvarlak bir çatki sisteminin üzerinin dal, saz, kamış gibi malzemenin örülmesi ve sonrasında çamurla sıvanması ile yapılmışlardır. ÇÇNA döneminin sonunda, işlevlere göre bölünmüş geniş mekanları içeren daha geniş dörtgen planlı yapılara geçiş olduğu gözlenmektedir (Levha 210) (Ülger 2007: 32-33).

Neolitik Dönem öncesinde görülmeyen besin hazırlama, saklama gibi eylemlerin ortaya çıkması, bu ufak barınakları kullanışsız bir duruma getirmiştir. Çünkü yuvarlak planlı bir yapıyı bölmek veya yapıya ek bir bölüm yapmak ile daha işlevli hale getirmek oldukça güç bir durumdur. Bundan dolayı da ÇÇNA, bir sonraki evresi olan ÇÇNB'de görülen dörtgen planlı yapıların ortaya çıkmasını hazırlayan bir dönemdir. Fakat bu dönüşüm çok da kolay olmamıştır; temel, köşe bağlantısı, taşıyıcı duvarlar, kapı, çatı, baca gibi mimarinin temelini oluşturan öğeleri de beraberinde getirdiği görülmektedir. MÖ 7. binlere gelindiğinde, dörtgen planlı, taş temelli, çok odalı ve işlevlerine göre de ayrılmış yapılar karşımıza çıkmaktadır. Eskiye göre yerleşmeler daha da büyümüş ve yerleşme düzeninin de daha sistemli hal aldığı söylemek mümkündür (Ülger 2007: 32-33).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ki ÇÇNA merkezleri olan Hallan Çemi, Körtik Tepe, Gusir Höyük, Hasankeyf Höyük yerleşimleri ve Çayönü yerleşiminin en alt tabakasında erken dönemin özelliği olan yuvarlak yapılarla karşılaşmaktadır. Batman ili sınırları içerisinde yer alan Hallan Çemi ile Kuzey Irak sınırları içerisinde bulunan Qermez Dere yerleşimlerinin başlangıcı MÖ 12.-11. binyıllara, Natufian dönemine kadar gittiği bilinmektedir. Böylelikle yerleşik düzene geçişlerin Yakındoğu coğrafyasının kıyı kesimlerinde gerçekleştiği görüşü de çürümüştür (Hauptmann-Özdoğan 2007: 406).

Açık bir alan ve bu açık alanın etrafına dizili, çukur tabanlı yuvarlak veya oval yapıların bulunduğu bu merkezlerde göçebe yaşam tarzı süren avcı – toplayıcıların sadece konargöçer olarak kaldıkları yerler olmadıkları düşünülmektedir. Bunlar sağlam bir aile ya da soy birliklerinin çerçevesini belirlemektedir (Hauptmann-Özdoğan 2007: 407).Yaşanan bu değişim sürecini aşamalarıyla birlikte bize en iyi anlatan merkez Çayönü yerleşimidir. Yaşanan bu değişim yalnızca bir plan değişikliği olarak algılanmamalı aynı zamanda yapılar

yeni işlev kazanmış ve buna bağlı olarak da mekan anlayışı ve yerleşme düzeninin de değiştiği görülmektedir (Özdoğan 2005: 148).

Yuvarlak planlı yapılarda duvar ile çatının birbirinden ayrılmadığını görmekteyiz. Bu tarz yapılarda hafif üst örtüyü taşıyan elemanlar düz veya eğimli olarak yükselmektedirler. Bu sebeple temel, köşe bağlantısı taşıyıcı sistem söz konusu olmamaktadır. Dörtgen planlı yapıların en eski örneklerindeki taşıyıcı sistem yuvarlak planlı yapılarla benzerdir. İşlevsel alanlara ayrılmış olan mekan – plan düzleminde taşıyıcı özelliği olmayan taşlarla belirlenmiş fakat üst örtü hafif malzemedен kulübe geleneğine uygun bir biçimde kapatıldığı bilinmektedir. Yapıların taşıyıcı özelliği olan dış duvarlara sahip olması, Çanak Çömleksiz Neolitik A – B geçiş döneminde karşımıza çıkmaktadır (Özdoğan 2005: 148-149).

Yukarı Dicle Havzası'nın ÇÇNA yerleşimi olan Hallan Çemi mimarisine baktığımızda toprağa yarı gömülü ve yuvarlak bir yapı sergileyen mimari kalıntılarla ve daire şeklinde küçük ve alçak platformlar merkezi bir köy etrafında dizili olduğu görülmektedir. Hallan Çemi'de yuvarlak planlı konutların dışında sivil mimari olarak depolama amaçlı olarak kullanılan yapılar da karşımıza çıkmaktadır. Ortaya çıkarılan bu siloların varlığı yerleşim halkının sürekli yerleşim modelini benimsediklerini göstermektedir (Rosenberg 2007a: 420).

Yukarı Dicle Havzası'nda yer alan Çayönü yerleşimi Neolitik mimari aşamalarını bize net bir şekilde gösteren bir merkezdir. Çayönü yerleşiminin taş temelli olması ve günümüze kadar korunarak gelmesi de yerleşiminin mimarisini anlamamızda yardımcı olmaktadır. Ayrıca bu durumların yanı sıra yerleşim de Neolitik tabakaların üzerinde daha sonraki dönemlere ait dolgularında olmayışı ve bu sayede geniş alanların kazı çalışmalarıyla gün yüzüne çıkarılmış olmasıdır (Özdoğan 1996: 24).

Çayönü yerleşiminde ÇÇNA'dan ÇÇNB'ye geçiş evresini veren Izgara Planlı Yapılar Evresi'nde yapıların dış duvarları giderek dörtgen ve taban altındaki ızgara döşemelerin de taş döşeme halini almaya başlamıştır. Dolayısıyla Çayönü yerleşiminin Izgara Planlı Yapılar Evresi mimari süreç içerisinde yapıların yuvarlak plandan nasıl dörtgen plana geçildiğini aşamalar halinde gösteren bir süreçtir (Özdoğan 2010: 143). Izgara Planlı Yapılar Evresi'nde ki yapıların çizimlerine bakınca da yuvarlak plandan oval plana bir geçiş izlenmektedir (Levha 22). Bu yapı tipinin duvar sınırlarının aslında daha çok köşeleri yumuşatılmış dikdörtgen plan verdiğini göstermektedir. Bu oluşum bize ÇÇNA'dan ÇÇNB'ye geçişin güzel bir örneğini oluşturmaktadır.

Çayönü yerleşiminde yuvarlak planlı basit bir kulübenin dörtgen planlı, taş temel üzerinde kerpiç duvarlı, düz damlı, bodrumlu, kapısı ve penceresi olan bir yapıya nasıl dönüştüğü görülmektedir (Özdoğan 1996: 25). Mekanı çevreleyen taş duvarların düz olarak yükselmeye başlamasıyla çatı ve duvar sistemleri ister istemez birbirinden ayrı birimler haline gelmektedir. Ayrıca duvarlar aynı zamanda çatıyı taşıma görevini de üstlenmişlerdir. Buna bağlı olarak duvarların yalnızca daha kalın ve sağlam olarak yapılması değil, bunların temel ile yere ve köşelerde de birbirine bağlanmasını gerekli kılmaktadır. Bir bakıma günümüz mimarisinin temelini oluşturan bu dönüşüm yaklaşık olarak 1000 yıl sürmüş ve deneme – yanılma yöntemiyle günümüzde de kullanılan çözümlerin ortaya çıktığını söyleyebiliriz (Özdoğan 2005: 149).

Dönem içerisinde giderek büyüyen toplulukların inşa ettikleri dörtgen planlı yapıların aynı zamanda süreklilik arz eden yerleşimin bir sonucu da olduğunu söylemek mümkündür. Baraka tarzı gibi basit yapıların yerini artık Çayönü yerleşiminde görülen uzunlamasına dikdörtgen planlı ve sağlam yapılı yapıların yer aldığını görmekteyiz. Bunların planı ÇÇNB dönemi boyunca ızgara planlı evlerden taş döşemeli ve kanallı yapılara ve nihayetinde hücre planlı konutlara doğru bir gelişim sergilemektedir. Bunların taş platform veya masif temel duvarları üzerinde yükselen üst yapısı ya balçık doku içerisine itina ile dizilmiş taşlardan veya kerpiçten oldukları düşünülmektedir (Hauptmann-Özdoğan 2007: 407).

Çayönü yerleşiminin dikkat çekici özelliği de her bir tabakasından tek bir tip evin bulunması ve sonraki tabakasından ise bütün ev planlarının tümüyle değişmesidir. Bundan dolayı yerleşimde her bir evre belirli bir ev ile temsil edilmekte ve temsil edildiği ev tipine göre adlandırma yapılmaktadır (Ülger 2007: 106).

Çayönü yerleşiminde yuvarlak plandan dörtgen yapıya geçişin 3 sebebi olabilir. Bunlardan birincisi; yuvarlak planlı yapılar artık yerleşim sakinlerinin ihtiyacına cevap vermemesi olabilir. Çünkü yuvarlak planlı yapılarda iç hacim 30 metrekare iken bu rakam ızgara planlı yapılarda 60 metrekareyi bulmuştur. İkinci neden; yuvarlak planlı yapılarda çeşitli işlevler için yapı içinde ayrı bölümler yapmanın zor olması. Üçüncü neden olarak ise Çayönü yerleşimine özgü bir sorundur. Çünkü yağışlı dönemlerde nemden, sıcak dönemlerde ise ısıdan koruyan bir yalıtım sistemi oluşturmak ve muhtemelen yapı içerisine haşere, kemirgen gibi zararlı canlıların yapı içerisine girmesini engellemek adına ev tabanının zeminden yüksek bir şekilde inşa etmektir (Özdoğan 1996: 27).

Yukarı Dicle Havzası'nda yuvarlak planlı konutlara rastlanan ve ÇÇNA dönemine ait olan bir diğer merkez ise Diyarbakır sınırları içerisinde yer alan Körtik Tepe'dir. Yerleşimde yapılan çalışmalarla ortaya çıkarılan mimari kalıntılara bakıldığında yapıları yuvarlak planlı bir tasarıma sahiptir. Genellikle bağımsız gibi duran konutların duvarları bazı seviyelerde bitişik bir yapı şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Yapılan çalışmalar neticesinde Körtik Tepe yerleşiminde ayrıca depolama amaçlı olarak kullanılan silolar da ortaya çıkarılmıştır (Özkaya ve Coşkun 2008b: 88).

Yukarı Dicle Havzası'nın ÇÇNA dönemine ait Gusir Höyük yerleşiminde de yuvarlak planlı sivil mimari örneklerine rastlanılmaktadır. Yerleşimde görülen bu yapıların çapları 3 – 5 metre arasında değişmektedir ve çukur tabanlı yapılardır. Yapıların dış düzlemini küçük yassı dere taşları oluşturmakta ve dış düzlemin Hasankeyf Höyük, Körtik Tepe yapılarında olduğu gibi yaklaşık 1 metre aşağıda yer almaktadır. Yapılarda zeminin hazırlanmasında farklı malzemelerin bilinçli bir şekilde kullanılmış olması dikkat çekicidir. Böylelikle bu yapıların geçici bir barınak değil de yıl boyu kullanılan bir konut olduğu anlaşılmaktadır. Yapılarda duvarların özenle sıvanması, tamirat izleri, tabanlara taş döşenmesi de inşa edilen bu konutların geçici olarak değil yıl boyu kaldıkları görüşüne delil niteliği taşımaktadırlar (Karul 2013: 89-91).

Yukarı Dicle Havzası'nın önemli Neolitik merkezlerinden olan Hasankeyf Höyük yerleşiminde yapılan kazı çalışmalarıyla yuvarlak planlı yapılar gün yüzüne çıkarılmıştır. Ortaya çıkarılan bu yapıların zemin kazılarak ve duvarları yarıya kadar gömülü bir şekilde inşa edildikleri görülmektedir. Yapılan çalışmalar neticesinde ortaya çıkarılan yapılardan iyi korunmuş örneklerden anlaşılacağı üzere yapı tabanları dış düzlemden 1.2 metre kadar aşağıda yer almaktadır. Yapıların çapları 4 ila 5 metre arasında değişiklik gösterdiği de görülmektedir. Yapı duvarlarının temel taşı büyük boyutlu taşlardan, taş temelin üst sırasının ise yassı çay taşlarından örüldüğü saptanmıştır. Bu işlemlerin ardından duvarların iç yüzeyleri sarımsı kahverengi kil ile kaplanmıştır. Hasankeyf Höyük yerleşiminin diğer bir özelliği de yerleşimin üst kesiminde ortaya çıkarılan ÇÇNA'dan ÇÇNB'ye geçiş veren ve köşeleri yuvarlatılmış dörtgen plana yakın bir yapının tespit edilmiş olmasıdır. Ayrıca ortaya çıkarılan bu yapının yerleşimde ortaya çıkarılan diğer yapılara göre daha büyük olduğu görülmektedir (Levha 68). Sonuç olarak ortaya çıkarılan bu yapının belki de aslında sivil mimariden daha çok kamu yapısını işaret ettiği ve içinde bulunmuş olan dikmelerden de yola çıkarak söylenebilir (Miyake 2013a: 43).

Yukarı Dicle Havzası'nda yer alan Boncuklu Tarla yerleşiminde ise ÇÇNA – ÇÇNB geçiş dönemine, ÇÇNB dönemi ve bazı kesimlerinde de ÇÇNA dönemine ait mimari kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. Boncuklu Tarla yerleşimindeki mimari kalıntıların yüzeyden 10 – 15 cm derinlikte ve yüzeye oldukça yakın bir seviyede yer almaktadırlar. Dolayısıyla yüzeye yakın olan mimari kalıntıların tahrip olduğunu söylemek gerekmektedir. Yerleşimde yapılara farklı dönemlerde hem eklemeler yapılarak hem de yenilemelerle tekrar kullanıldıkları saptanmıştır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde köşeleri yuvarlatılmış yapı Hasankeyf Höyük yerleşimi dışında Boncuklu Tarla yerleşiminde de yapılan çalışmalarda ortaya çıkarılmıştır. Yerleşimde ÇÇNA – ÇÇNB geçiş dönemine ait 4. tabaka mimarisi J20, J21, K20 ve K21 açmalarında tespit edilmiştir. Geçiş dönemi mimarisi köşeleri kavisli dönen yapılarla temsil edilmektedir. Bu yapıların tümü tek odalıdır ve yine yuvarlak planlı bir kamu yapısının batısında yer almaktadır. Yerleşimde ÇÇNA – ÇÇNB geçiş evresi olan 4. tabaka mimarisi Yukarı Dicle Havzası'nda yuvarlak planlı yapılardan köşeli yapılara geçiş hakkında bilgi sunmaktadır (Kodaş 2018: 12).

Yukarı Dicle Havzası'nın ÇN dönemine ait yerleşimi olan Sumaki Höyük mimarisine baktığımız zaman yerleşimin üst evre mimarisi genellikle yoğun bir şekilde kullanılmış iri bazalt el değirmenlerinden yapılmış diziler ve ocaklardan oluşuyor. Yerleşimdeki ocakların bazen tek evreli bazen de çok evreli oldukları saptanmıştır. Çok evreli olan ocakların tabanlarının sert olduğu ve üst üste yapıldıkları görülmektedir (A.Özdoğan 2013a: 74).

Sumaki Höyük yerleşiminde esas yerleşme alt evrede yer almaktadır. Alt ana evre yerleşiminde yer alan yapılar ayrışık bir düzene sahiptirler. Yapılar köşeleri yuvarlak dönüşlü olan dikdörtgen bir plana sahiptir. Yerleşimde ortaya çıkarılan yapıların tek, çift ve bazılarının da çok mekanlı oldukları görülmektedir. Ayrıca yerleşimde 2 katlı yapıların olduğu da bilinmektedir (A.Özdoğan 2013b: 59).

Sumaki Höyük yerleşimde yer alan 2 katlı yapıların alt katları uzun eksen boyunca orta uzun oda ve her kanadında küçük odalar, üst katta ise kareye yakın dörtgen planlı 3 – 4 odalardan oluştuğu görülmektedir. Yapıların taş temelli veya sıvalı toprak tabanlı olup veya olmadıkları bilinmemektedir. Çünkü yerleşimde yapıların taban seviyesine inilmediği için taban hakkında bir bilgi yoktur. Aynı zamanda yapıların damları hakkında da yeterli veri olmadığından dolayı bir bilgi bulunmamaktadır (A.Özdoğan 2013a: 75).

Yukarı Dicle Havzası'nda ÇN dönemi yerleşimlerin mimarisi erken dönem mimarisinde görülen yuvarlak ya da oval plan yerini dikdörtgen planlı yapılara bırakmıştır.

Dikdörtgen planlı yapıların görüldüğü yerleşmelerden biri olan Salat Cami Yanı yerleşmesidir. Yerleşimde yapılan kazı çalışmaları sonucunda en iyi korunmuş yapı kalıntıları en geniş çalışma yapılan alan olan 2. evrede görülmektedir. Yerleşmedeki yapılar dikdörtgen planlı, pise duvarlı yapı, oval bir plan göstermektedirler. Ayrıca Salat Cami Yanı yerleşmesinde yapı içlerinde ocak ve toprak içine kazılarak yapılan ateş çukuru olarak tanımlanan tandır gibi mimari öğelerinde yer aldığını görmekteyiz (Levha 88) (Miyake 2007b: 285-286).

Yukarı Dicle Havzası ÇN yerleşimi olan Hakemi Use mimarisine baktığımızda yerleşimde Geç Neolitik Dönem'e ait yapı kalıntıları görülmektedir. Yapılan çalışmalarda yerleşimde toplam 5 tabaka tespit edilmiştir. Bu tabakalarda ele geçen arkeolojik buluntular benzerlikler göstermektedir ve olasılıkla bu tabakalar arasında kültürel bir devamlılığın olması da yüksek bir ihtimaldir. Hakemi Use yerleşmesinde Geç Neolitik tabakalarında ortaya çıkarılan yapı kalıntılarında henüz taş temele rastlanılmamıştır. Duvarların önemli bölümü pise (Dökme Çamur) tekniği uygulanmıştır. Yerleşimde 1. tabakada görülen kerpiçler kare görünümünde olup 35 – 40 cm uzunluğunda ve 10 cm geçmeyen bir kalınlığa sahip oldukları görülmektedir. Bu kerpiçler güneşte yeterince kurutulmadıklarından ötürü sağlam bir yapıya sahip değillerdir. Bazı duvarlarda kerpiç ve pise birlikte kullanıldıkları saptanmıştır (Tekin 2007b: 48).

Yukarı Dicle Havzası'ndaki sivil mimarinin başlangıcının en erken örneklerini Hallan Çemi'de görmekteyiz ve zaman içinde onu Çayönü, Hasankeyf Höyük, Körtik Tepe ve Gusir Höyük gibi ÇÇNA yerleşimleri eşlik edecektir. Çadırı andıran çukur tabanlı yuvarlak sivil yapıları ortalama çapı 3 ile 5 metre arasındadır. Çukurların duvarları toprak kaymasını engellemek veya herhangi dış etkenin minimuma indirilmesi için taş duvarlar ile örülüp sıvanıyordu. ÇÇNA'nın ilerleyen ve ÇÇNB'ye geçiş sürecinde evlerin temelleri yuvarlaktan ovala doğru bir gelişim gösterir. Sivil mimaride en güzel bunu tespit edebiliğimiz yerleşim Çayönü Izgara Planlı Yapılar Evresi'dir. Artık yuvarlak planlı yapılar kenarları yumuşatılmış dikdörtgen şeklini almaktadır. Boncuklu Tarla'da da sivil mimarinin gelişim evreleri farklı yapı katlarında da karşımıza çıkmaktadır ve artık geçiş dönemi mimarisinde Boncuklu Tarla'da köşeleri kavisli tümü tek odalı yapılar ile temsil edilmektedir. ÇN döneminde yapılar artık dörtgen planlı bir şekilde inşa edilmiştir. Dörtgen planlı yapılar da mekan sayıları artmış ve yapılar daha kullanışlı bir hal almıştır. Yukarı Dicle Havzası'nda ÇN dönemi Salat Cami Yanı, Hakemi Use ve Sumaki Höyük yerleşimleri dörtgen planlı yapılarıyla temsil

edilmektedir. Orta Fırat ve çevresinde ise Mezraa Teleilat ve Akarçay Tepe gibi yerleşimler bu kategori içinde değerlendirilmektedir.

Orta Fırat ve çevresi bölgesinde bulunan Göbekli Tepe yerleşiminde de son yıllarda yapılan ve sivil amaçlı olarak kullanılan yapılar tespit edilmiştir. Yerleşimin kuzeybatı çukurundaki sondaj çalışmalarında ortaya çıkarılan ve domestik nitelikte olduğu düşünülen yapılar ortaya çıkarılmıştır. Doğal kireçtaşı üzerine inşa edilmiş, oval planlı, birbirine eklenerek çoğalan bu yapı grubunun Kuzey Suriye’de yer alan ÇÇN dönemi yerleşmesi Jerf el Ahmar’da bulunan domestik yapıları andırmaktadır. Bu yapı grubunu anıtsal olmadığı düşünülen mimari kalıntılardan ayıran işlik alanının keşfi, bulunan birkaç ocak, taş – kemik boncuk üretimine dair bulgular ve yoğun bir kemik alet varlığı nedeniyle alanın domestik işlevini düşüncesini desteklemektedir (Levha 129) (Clare vd. 2019: 16).

Yapılan yüzey araştırma çalışmalarında tespit edilen Viranşehir Bölgesi yerleşimlerinden olan ÇÇNA sonu ÇÇNB başına tarihlenen Başaran – Herzo Tepesi’nin doğu kesiminde yuvarlak bir yapı kalıntısına rastlanılmıştır. Viranşehir Bölgesi’nde tespit edilmiş diğer ÇÇN yerleşimlerinden; Kocanizam Tepesi, Sefer Tepe ve Başaran Höyük gibi yerleşimlerde yuvarlak planlı sivil mimariye ait hiçbir yapıya rastlanılmamıştır (Çelik, Güler ve M. Güler 2012: 162).

Orta Fırat ve çevresi bölgesinin ÇÇNB yerleşimi olan Nevali Çori yerleşmesinin mimarisine baktığımızda dikdörtgen planlı yapılar ön plana çıkmaktadır. Bu yapıların iç mekanlarının düzenli olarak bölündüğü ve birbirine paralel olarak konumlandıkları görülmektedir (Ülger 2007: 118). Nevali Çori yerleşmesinde yapıların duvarları kalın bir çamur tabakasıyla örülmüş kireçtaşından yapılmıştır. Dış duvarları 30 – 60 cm arasında değiştiği görülür. I ve IV evresinin yapı katları boyunca yapılar Çayönü Çanak Çömleksiz Neolitik mimarisinde görüldüğü gibi aynı yerde, üst üste gelecek şekilde yenilendikleri tespit edilmiştir. Yerleşmede bir yapı terk edildiğinde duvar yükselteleri azaltılarak düzletilmiş ve yeni yapının bu düzlem üzerine oturtulduğu anlaşılmaktadır. Nevali Çori yapılarının konut olarak kullanılmasının yanı sıra işlik ve depo görevi de gördükleri anlaşılmaktadır. Bu konutların yaklaşık olarak 12x6 m boyutlarında, birbirine yakın ve aynı yöne bakacak şekilde inşa edildikleri görülmektedir (Hauptmann 2007b: 137).

Orta Fırat ve çevresi bölgesinin bir başka yerleşimi olan Akarçay Tepe yerleşmesinin de MÖ 8. binyılın başına tarihlenen en eski yerleşim tabakası olan 11. tabakada ızgara planlı yapılar karşımıza çıkmaktadır. Yerleşimde ilerleyen dönemlerde taş temel üzerine kerpiç

duvarlı ve dörtgen plan özelliğine sahip yapılar da ortaya çıkmaktadır. Yerleşmede 8. ve 7. tabakalarda ise tek mekanlı, çok mekanlı ve hücre planlı yapılar görülmektedir (Özbaşaran ve Molist 2007: 180-181). Akarçay Tepe yerleşiminde yapılan kazı çalışmaları sonucunda gün yüzüne çıkarılan yapıların taş temelli kerpiç duvarlı olmak üzere bir çeşitliğe sahip olduklarını söylemek mümkündür. Tabakaların mimarisine baktığımız zaman belli bir düzenin olduğunu görmekteyiz. Yerleşimde yapılar, ortak alan olarak kullanıldıkları düşünülen açık alanların çevresinde yer aldıkları görülmektedir. Yerleşimde inşa edilen yapıların mimarisinde, yapı planlarında, yapım teknikleri ve kullanılan malzemede farklılıkların olduğu saptanmıştır. Yapılar taş temelli, kerpiç duvarlı olarak inşa edilmişlerdir. Ayrıca yapıların temellerinde işlenmemiş doğal çay taşlarının kullanıldığı da saptanmıştır (Özbaşaran ve Molist 2007: 180-183).

Gritille Höyük yerleşiminde ise Neolitik dolgu A, B, C ve D olmak üzere 4 ana evreye ayrılmaktadır. Gritille Höyük yerleşmesindeki B evresi mimari yapılar ve kalıntılar konusunda en iyi tanımlanabilen evredir. Bu evrede kırmızı renkli kerpiçten yapılmış birbirine bitişik bir şekilde üç yapı kalıntısının bir kısmı ortaya çıkarılmıştır. Kerpiç duvarların tümü taş temel üzerine kerpiç duvarların yerleştirilmesiyle inşa edilmişlerdir. B evresine ait 2 numaralı olarak adlandırılan dörtgen planlı yapının kerpiç duvarlarla küçük mekanlara bölüldüğü saptanmıştır. (www.tayproject.org).

Orta Fırat ve çevresi bölgesinin bir başka Neolitik merkezi olan Mezraa Teleilat yerleşmesinin ÇÇNB evresinin mimarisine baktığımız zaman küçük odalardan oluşan kerpiç duvarlı yapıların olduğu saptanmıştır. Yapı duvarlarında kerpiç kullanımının yanı sıra bazı duvarların dış taşlarla desteklendiği görülür. Dönem sonlarında ise hücre planlı yapıların yerine geçen taş temelli geniş odalı yapılar ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde yapıların daha büyük boyutlu bir şekilde inşa edildikleri görülmektedir. Yerleşmede ÇÇNB – ÇN geçiş evre mimarisinde ise dal – örgü gibi hafif yapılar mimari olarak karşımıza çıkmaktadır. Mezraa Teleilat yerleşiminde ÇN döneminde dikdörtgen planlı yapıların da inşa edildiği görülmektedir (E.Özdoğan 2010: 476). Mezraa Teleilat yerleşmesinde yer alan yapı kalıntılarında biri çevre duvarı olarak adlandırılan yapı kalıntısıdır. Yerleşmede yer alan çevre duvarı 20 metre boyunca uzanan taş duvardan oluşmaktadır. Bulunan bu çevre duvarının en az 3 yenileme evresi olduğu düşünülmektedir (Özdoğan, E.Özdoğan ve Karul 2011: 46). Çevre duvarının ilk olarak Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem’de yapıldığı saptanmıştır (Özdoğan, E.Özdoğan ve Karul 2004: 239).

Çalışmamın bu kısmında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde sivil mimari gelişiminin daha iyi araştırılması ve anlaşılması için Yukarı Dicle Havzası ile Orta Fırat ve çevresi olarak iki kısım olarak incelendi. Neolitik Dönem öncesi göçebe bir yaşam tarzına sahip olan insanoğlu yaşam biçimini iklim özelliklerine göre mevsimlik yaşama biçimine göre hayatlarını sürdürmekteydi. Fakat insanoğlu Neolitik Dönem ile birlikte iklimsel değişikliklere bakılmaksızın aynı bölgede varlıklarını sürdürerek yerleşimlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Konut yapıları dışında gerek mekan içinde olsun gerekse de mekan dışında olsun insanların besinlerini depoladıkları ve silo olarak adlandırılan küçük yapılar da inşa ettikleri gözlenmiştir.

Bu iki bölgenin karşılaştırılması aslında bize sivil mimarinin birbirine paralel gelişimin yaşandığını göstermektedir. Yuvarlak planlı yapılardan ovale ve son adım olarak dikdörtgen yapılara geçiş paralel olarak yaşanmıştır. Bu geçişin en güzel takip edilebildiği yerleşimler Yukarı Dicle Havzası'nda Çayönü'nde ve Orta Fırat ve çevresi bölümünde Göbekli Tepe'de görülmektedir.

Konut olarak tanımlanan yapıların ÇÇNA döneminde yuvarlak plana sahipken, ÇÇNB döneminde ise farklı fonksiyonlara sahip mekanları içinde barındıran bir plana geçilmesi ve bu yapılanmayı en iyi şekilde karşılayacak olan dikdörtgen plan zaman içerisinde mimaride benimsenecektir. Konut yapıları Yukarı Dicle Havzası'nda ÇÇNA döneminde yuvarlak planlı ve toprağa yarı gömülü bir şekilde inşa edilmiştir. Hallan Çemi, Çayönü erken dönemi, Körtik Tepe, Gusir Höyük, Hasankeyf Höyük ve Boncuklu Tarla gibi yerleşimlerde rastlanılmaktadır. Orta Fırat ve çevresi bölümünde bulunan Göbekli Tepe yerleşiminde de son yıllarda yapılan çalışmalar doğrultusunda oval planlı ve domestik nitelikli yapılarda ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca yüzey buluntulardan yola çıkarak Başaran – Herzo Tepesi yerleşiminde de var olduğu görülmektedir. Zaman içerisinde ihtiyaçlar doğrultusunda ÇÇNB döneminden itibaren yuvarlak plan yerini dörtgen planlı yapılara bırakacaktır. Yukarı Dicle Havzası ve Orta Fırat ve çevresinde yer alan yerleşimlerde bulunan yapılarda benzer mimari öğeler ve malzemeler kullanılmıştır (Levha 208-209).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Hallan Çemi, Körtik Tepe, Gusir Höyük ve Hasankeyf Höyük yerleşimleri ÇÇNA sonu ile terk edilmiştir. Çayönü, Göbekli Tepe, Nevali Çori, Boncuklu Tarla, Sumaki Höyük, Mezraa Teleilat, Akarçay Tepe, Hakemi Use ve Salat Cami Yanı gibi yerleşmelerin bir kısmında ÇÇNB'de dörtgen planlı yapılar ile yaşanırken, çok azında ÇN dönemi görülmüştür. Konut yapıları birtakım özellikleriyle kült yapılardan

ayrılmaktadır. Kült yapıları genellikle konut yapılarına oranla daha büyük ve tek mekan şeklinde inşa edilirken, konut yapılarında böyle bir durum görülmez. Kült yapıların içinde stel yer alırken konut yapılarında stel bulunmamaktadır. Konut yapılarının kült yapılardan başka bir farkı da silo ve ocak gibi farklı mimari öğeleri içinde barındırmasıdır.

5.2.Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Neolitik Dönem Kamu / Kült Mimarisinin Bölgesel Gelişimi

Tarihin her döneminde insanoğlu kendilerini güvende hissedebilecekleri birtakım kavramlara inanma ihtiyacı hissetmişlerdir. Dolayısıyla yerleşik alanlarda konut mimarisi dışında özel yapılar olarak da adlandırabileceğimiz dini yapılar da karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak Yukarı Dicle Havzası'nda kamu yapıları yer alırken, Orta Fırat ve çevresi bölümünde ise kült yapılar karşımıza çıkmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan yerleşmelerden Hallan Çemi, Çayönü, Hasankeyf Höyük, Göbekli Tepe, Gusir Höyük ve Nevali Çori yerleşimindeki arkeolojik kanıtlara göre Neolitik Dönem'in en başından beri açık bir biçimde sivil ve kült amaçlı kamusal yapılar ayrımının olduğu gözlenmektedir (Özdöl 2011: 173).

Genel olarak anıtsal kült binalarının ortaya çıkmasındaki nedenlerden bir tanesi, kabile toplumlarında kaynak bölüşümünün bozulması sonucunda ekonomik eşitsizliğin arttığı ve toplum içinde bunu kendi lehine çeviren birey ya da bireylerin nüfuzunun artmasından dolayı olarak düşünülmektedir. Birey ya da bireylerin otoritesinin devamlılığı için, özellikle belirli atalara dayanan bir inanç sistemi üzerinden tanrısal bir meşrutiyet kazandırma yoluna gittikleri söylenebilir. Başka bir neden ise, toplumun ve otoritenin gelişim sürecinde, kuralları olan, simgecilikle desteklenen, ayin gibi tapınım uygulamaları olan inancın, sistemli bir hal almasıdır. Böylelikle tapınım işlevi daha kapalı ve özelleşen alanlarda yapılmıştır. Başka bir deyişle söylemek gerekirse özelleşen kült etkinlikleri, aile merkezli tapınımın yerine, anıtsallaşan boyutlara ulaşabilen kamusal yapılarda uygulanmaya başlandığını söylemek mümkündür (Ülger 2007: 60).

Güneydoğu Anadolu coğrafyasında yaşayan halkların sosyal yapılarının oluşum ve gelişimleri üzerinde etkili olan unsurları sorgulamak gereklidir. Sorgulanacak unsurlar arasında ekoloji, ekonomi vb. gibi konuların arasında sivrilen dinsel ideolojinin yeri birincil

olarak sorgulanmalı ve bunun materyal kültür üzerindeki izdüşümü anlaşılmalı çalışılmalıdır (Özdöl 2011: 176).

Neolitik Dönem'in en erken evrelerinde (ÇÇNA) Hallan Çemi ve Göbekli Tepe gibi merkezlerde kült yapılar dairesel ya da oval plana sahiptir. İlerleyen zaman sürecinde Nevali Çori'deki kült yapısı ve Çayönü'ndeki Saltaşlı Yapı, Kafataslı Yapı ve Terazzo Yapı gibi tek bir geniş avlu şeklinde ve genellikle dikdörtgen ya da kareye yakın bir planda inşa edildikleri görülmektedir. Kült yapılarında taban nadiren üzeri düzeltilmiş ve sonrasında cilalanmış saltaşlarından (Örn; Saltaşlı Yapı), çoğunlukla ise üzeri cilalanmış ve boyanmış, söndürülmüş kireçten beton sertliğindeki 'Terazzo' tekniğinde yapıldıkları saptanmıştır. Yapıların mimarisindeki bu gösterişli ve büyük iş gücü gerektiren teknikler yalnızca kültürel mekanlara özgü niteliktedir (Özdöl 2011: 180). ÇÇNB döneminde Çayönü ve Nevali Çori'nin terazzo zeminleri, kireç yakma ve döşeme olarak kullanımının sadece kült yapılarına özgü bir uygulamadır (Özdoğan-A.Özdoğan 1998: 585).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ise 1960'lı yıllarda başlayan Çayönü kazı çalışmalarıyla ve ilerleyen zamanda 1980 ve 1990'lı yıllarda Göbekli Tepe ve Nevali Çori yerleşimlerinde ortaya çıkarılan kült yapıları, bölgedeki kült etkinliklerini yorumlamamıza vesile olmuştur. Yakınoğu coğrafyasıyla karşılıklı etkileşim içinde olduğundan, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ki Neolitik Dönem köy modelleri ve kült yapılarında önemli benzerlikler gözlenmektedir (Ülger 2007: 59-60).

Yukarı Dicle Havzası'nda yer alan Hallan Çemi yerleşiminde bulunan ve '*Kamu Yapıları*' olarak adlandırılan daha özenli bir işçilik gösteren yuvarlak planlı yapılar ortaya çıkarılmıştır. ÇÇNA dönemine ait Hallan Çemi yerleşimindeki kamu yapılarını incelediğimiz zaman dairesel planlı yapıların, çapları yaklaşık olarak 5 – 6 m civarı olduğu ve zemine yarı olarak inşa edildikleri görülmektedir. Kült yapıların konut yapılarına oranla 3 kat daha büyük boyutlu şekilde inşa edilmişlerdir. Hallan Çemi yerleşiminde ortaya çıkarılan ve kamu yapıları oldukları düşünülen yapıların konutlardan farklı olarak meydanın diğer ucuna, yerleşimin güneyine inşa edilmiştir. Yerleşimde özel yapı olduğu düşünülen 2 büyük yapı bulunmaktadır. Çıkarılan yapılar A yapısı ve B yapısı olarak adlandırılmıştır. Yapılar yuvarlak planlı olup zemine yarı gömülü bir şekilde yaptıkları tespit edilmiştir. Yapılarda bulunan taş sekiler muhtemelen yapılarda bir toplanma yeri olduğunu göstermektedir (Türkcan 2006: 149-156).

Hallan Çemi'de bulunan toprağa yarı gömülü olan yapılardan olan A yapısında giriş kapısında yer alan ve kuzey duvara bakan cephede yabani sığır kafatası bulunmuştur. Bulunan bu kafatasının sadece bu yapıyla ilişkili grubu mu simgelediği yoksa daha farklı karışık simgesel anlamlar taşıdığı hakkında net bilgiler bulunmamaktadır (Levha 12) (Rosenberg 2007b: 3).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin önemli bir Neolitik merkezi olan Çayönü yerleşmesinin ilk dönemlerinden itibaren, höyüğün güneydoğu kesiminin özel bir öneme sahip olduğunu söylemek mümkündür. Sonraki zamanlarda ise Kanallı Yapılar Evresi ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e kadar bu özel alan, yerleşmenin tüm doğu alanını kaplamaktadır. Yerleşimin bu kesiminde, hemen hemen her evrede bir kült yapısına rastlamak mümkündür (Ülger 2007: 59-60).

Çayönü yerleşmesinde ortaya çıkarılan ilk özel yapı Saltaşlı Yapıdır. Saltaşlı Yapı, Izgara Planlı Yapılar Evresi'nin sonlarına Kanallı Yapılar Evresi'nin başlarına tarihlenmektedir. Adını taban döşemesindeki büyük yassı taşlardan alan Saltaşlı Yapı dikdörtgen bir plana sahiptir. Yapının güney kısımlarında ise iki tane paye bulunmaktadır. Bu payelerin destek görevi gördükleri düşünülmektedir. Yapının tabanı işlenmemiştir ve çevresinde bol miktarda bulunan kalker taşlarından yapılmış ve taşların aralarını killi toprak ile doldurdukları görülmektedir. Yapının orta kısmında payelerin sırasına gelecek şekilde arka duvara koşut iki tane dikilitaşa yer almaktadır. Yapıda bulunan bu dikilitaşların Çayönü yerleşmesinin en eski dikilitaşları olduğu düşünülmektedir (A.Özdoğan 1994: 45-46).

Çayönü yerleşiminde ortaya çıkarılan ikinci özel yapı da Terazzo Yapısı'dır. 1970 yılında ortaya çıkarılan bu yapı da ismini taban döşemesinden almaktadır. Yapının döşemesi yaklaşık 12 cm civarı kalınlığa sahiptir. Döşemesi söndürülmüş kireç ile birbirine bağlanmış beyaz kireçtaşı bir dolgunun üzerine aynı cins kırmızı taşın dökülüp bastırılması ile döşenmiştir (Levha 35-36) (A.Özdoğan 2007a: 425). Yapıda sadece dekoratif anlamda kullanıldığı düşünülen küçük payelerde bulunmaktadır. Yapıda yer alan bu payelerde yapının özel bir yapı olduğunu düşündürmektedir. Yapılan çalışmalarda bulunan tek parça insan yüzü kabartmalı bir teknenin çeyrek parçası ele geçmiştir. İnsan yüzünü anımsatan bu parçanın benzer örnekleri Nevali Çori yerleşmesinde de ele geçmiştir. Terazzo Yapısı'nın ortasına derin bir çukur açılarak tahrip edilmiştir daha sonra ise yapının üstü kapatılarak terk edilmiştir (Türkcan 2006: 55-56).

Çayönü yerleşmesinin bir başka özel ve önemli yapısı Kafataslı Yapı'dır. Yapı ismini içinde bol miktarda bulunan kafataslarından almıştır ve işlevsel bakımından ise türünün Ön Asya'daki tek örneğidir (Türkcan 2006: 46). Yapı 1987 yılı çalışmalarına kadar yaklaşık 450 iskelet ve 90 kafatası ortaya çıkarılmıştır (Atakuman 2014a: 203). Bu kemiklerin kadın ve erkek karışık ve her yaş düzeyindeki bireylere ait olduğu saptanmıştır. Kafataslı Yapı'nın Yakındoğu coğrafyasının hiç şüphesiz en önemli ve en ilginç yapısı olduğunu söyleyebiliriz (Levha 37) (Çambel vd. 1990: 61-64).

Çayönü yerleşmesinde yer alan bir diğer özel yapı ise Sekili Yapı olarak adlandırılan yapıdır. Sekili Yapı Çayönü yerleşmesinin boyut olarak en küçük yapısıdır. Sekili Yapı tek odalı, duvarlar boyunca giden geniş taş sekili olan bir yapıdır. Yapının tabanı çakıl taşları ve karışık kumdan özenle serilerek itina ile yapılmıştır (A.Özdoğan 1994: 48).

Nevali Çori yerleşim alanından ayrılmış olan kült yapıların Çayönü yerleşiminde de ayrıldığı gözlemlenmektedir. İki yerleşim alanında yer alan anıtsal kült yapılarda, planlarındaki belirgin benzerliklere ve iç kısımlarında sekiler ile stellerin kullanılmasına karşın, Çayönü'ndekilerin kabartmalarla kaplandığı görülmemektedir. Çayönü yerleşimindeki toplumsal yapılaşma, büyük bir meydan ile biri doğuda ve biri batıda bulunan iki yerleşim bölgesine ayrılması ile belirgin olduğu görülmektedir (Türkcan 2006: 190).

Yukarı Dicle Havzası'nda yer alan ÇÇNA dönemine ait olan Körtik Tepe yerleşmesinde de "*Kamu Yapılarına*" rastlanmaktadır. Az sayıda rastlanmış olan bu kamu yapıların boyutları ve zeminleri diğer yapılara göre farklılık gösterir. Yerleşimde bulunan bu yapıların (Y3, Y11 ve Y44) çapları yaklaşık olarak 3.40 – 3.80 metre çaplarına sahiptirler ve diğer yapılara göre büyüktür. (Özkaya-Coşkun 2013b: 93).

Y44 yapısı 1.35 metre derinliğinde bulunmuş ve 3.80 metre çapındadır. Bu yapıda sıkıştırılmış toprak altında iskelet olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca belirli bir düzen içerisinde yerleştirilmiş yaban keçisi boynuzu da bulunması bu mezarı diğerlerinden hem farklı kılmaktadır hem de Körtik Tepe'de bulunan tek örnek olması açısından da önemlidir (Levha 49). Yerleşmede yer alan bir başka özel yapı da Y11 yapısıdır. Y 11 yapısı 1.80 metre derinlikte bulunmuş ve 3.42 m çapına sahiptir. Y11 yapısı da Y44 yapısına benzer bir şekilde temeli balçık harçla kaynaştırılmış orta büyüklükte olan işlenmemiş taşlarla yapılmıştır (Özkaya vd. 2010: 518).

Yukarı Dicle Havzası'nda bulunan Gusir Höyük yerleşiminin üst kesiminde ve 1. tabaka mimarisinde yer alan mimari katmanda merkezi bir yapı ve ona eklenmiş mekanlar

görülmektedir. Yerleşimin 1. tabaka mimarisine ait olan bu yapının çapı yaklaşık 10 metredir. Yapının tabanı dış düzlemde 1 metre kadar derin ve dörtgene yakın yuvarlak bir plan göstermektedir. Yapıya duvar dönüşüne uygun bir koridor ile inilmektedir. Bu yapıya eklenen mekanlar da köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen plan halini almaktadır. Köşeleri yuvarlatılmış yapılar Hasankeyf Höyük ve Boncuklu Tarla yerleşimlerinde de görülmektedir. Gusir Höyük yerleşmesinde çapları 5 metreye ulaşan çukur tabanlı ve içlerinde dikilitaşların olduğu yapılarda saptanmıştır. Dikilitaşların etrafında ve duvar önlerinde muhtemelen yabani koyunlara ait olduğu düşünülen kafatasları da bulunmuştur. Bulunan bu buluntular ritüel işlemlerin yapıldığını göstermektedir. Bunun yanı sıra yapıların işlevi tamamlandıktan sonra bilinçli olarak bu yapıların gömüldüğüne dair izler bulunmaktadır. Gusir Höyük'te bulunan bu dikilitaşlar, yerleşimi kazın arkeolog tarafından Neolitik Dönem'in ilerleyen zamanlarında Göbekli Tepe ve Nevalı Çori yerleşmelerinde bilinen dikilitaşların ilk örneklerini de oluşturmuş oldukları düşünülmektedir (Karul 2013: 91-92).

Yukarı Dicle Havzası ÇÇNA dönemine ait olan Hasankeyf Höyük yerleşiminde de kült amaçlı olarak kullanılmış olabilecek yapı örnekleri de mevcuttur. Yerleşim alanında bazı yapıların bitişik düzende inşa edildiği anlaşılmıştır. Hasankeyf Höyük'te bulunan bir yapıda ise taban üzerine yan yana koyulmuş iki adet yabani koyuna ait olduğu düşünülen boynuz dikkat çekicidir. Bu boynuzların duvara asıldığı veya buraya bilinçli bir şekilde koyulduğu düşünülebilir. Bu sebepten ötürü yerleşimde tespit edilen bu yapının ritüel amaçlı olarak inşa edildiği düşünülebilir. Bu yapının dışında Hasankeyf Höyük yerleşiminin zirve kesimlerinde ÇÇNA döneminin daha geç bir aşamasını yansıtan köşeleri hafifçe yuvarlatılmış dörtgen plana yakın bir yapı yer almaktadır. Yüksek kesimde ortaya çıkarılan bu yapının yerleşimdeki diğer yuvarlak planlı yapılara oranla daha büyük bir boyuta sahiptir. Yapılan çalışmalarda bu yapının gerek taban altında gerekse çevresinde çok sayıda iskelet ve mezar hediyeleri de bulunmuştur. Ayrıca bu yapıya ait olan ve uzunluğu 1.5 metreyi aşan büyük yassı taş levhalarında bulunması bu yapının özel işlevli bir yapı olduğu düşünülmektedir (Miyake 2013a: 47).

Boncuklu Tarla yerleşmesinde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında Çayönü Terazzo Yapısı'na benzer özellikler gösteren bir kamu yapısı tespit edilmiştir. Boncuklu Tarla yerleşiminde yer alan Terazzo yapısının ilk kez Orta ÇÇNB döneminde inşa edilmiştir (Levha 74). Terazzo yapısı 15 x 13 m boyutlara sahip ve batısında ile kuzeyinde farklı boyutlarda hürelere sahip olduğu görülmektedir. Yapının güney kesiminde yapıya bağlı olarak inşa edilen doğu – batı yönünde uzanan bir mekan bulunmaktadır. Muhtemelen yapıya girişin

dođu kesiminde yer alan basamaklarla sağlanmaktadır. Terazzo yapısının çatısını taşıdığı dűřünűlen 4 adet dikmenin de tarımsal tahribattan dolayı sadece dikme yuvaları saptanmıştır (Kodař 2018: 10).

Orta Fırat ve çevresi bűlűműnde yer alan yerleřmelerde ise bezemeli dikilitařlara sahip kűlt yapılar karřımıza çıkmaktadır. Gűbekli Tepe ve Nevali Çori yerleřimlerinde bulunan yapıların iç kısımlarında payelerde simgelerin olduđu gűrűlmektedir (Tűrkcan 2006: 191). Ayrıca son yıllarda yapılan çalıřmalarda Sefer Tepe, Kocanizam Tepesi ve Karahan Tepe yerleřimlerinde de T řeklinde dikilitařlar tespit edilmiřtir (elik, Gűler ve M. Gűler 2012: 162).

Orta Fırat Bűlűmű'nde yer alan Gűbekli Tepe yerleřiminde yapılan kazı çalıřmaları neticesinde ortaya çıkarılan anıtsal mimari, T biçimli dikilitařlardan oluřan yuvarlaktan ovale dođru geçen mimari plan izleyen anıtsal yapılar ile bunların çevresindeki kısmen ađdař ve daha geç tarihli dikdűrtgen planlı ve daha kűűk yapıların inřa edildiđi gűrűlmektedir (Notroff vd. 2019: 6). Yerleřimin karakteristik űzelliđi yapılarda bulunan T řeklindeki dikilitařların bulunmasıdır. Bu dikilitařlar űzerinde zengin bir motif sűz konusudur. Ortaya ıkarılan bu yuvarlak ya da oval yapıların çaplarının 10 – 30 m arasında deđiřtiđi gűrűlmektedir. Bunların her biri i içe dairelerden ve aralarındaki dar koridorlardan oluřan yapılar duvarlarına bitiřik ortalama 12 adet ve ortada iki adet daha olmak űzere 13 – 14 arası dikilitařlarla donatılmıřtır (űzdűl 2011: 178-179).

Gűbekli Tepe yerleřiminde yapılan çalıřmalar neticesinde II. tabaka mimarisinin III. tabaka mimarisinden ayrıldıđı saptanmıřtır. Yerleřimin II. tabaka mimarisinde dairesel plan anlayıřı terk edilmiř ve onun yerine dűrtgen plan anlayıřına geçilmiř, yuvarlak yapılar nazaran yapı boyutları kűűlműř ve son olarak ise birbirinden bađımsız olarak gűrűlen dairesel planların aksine benzer boyutlara sahip kare mekanların oluřturduđu bitiřik bir mimari anlayıřın olduđu kűlt yapılar kompleksi olarak tasarlandıkları gűrűlmektedir. Eski kűlt yapılarının toprak serilerek gizlendiđi ve korundukları gűrűlmektedir. űzellikle aynı plan řemasında birbirini takip eden Gűbekli Tepe ve Nevali Çori gibi yerleřimlerde kűlt yapıları bu duruma en iyi űrnek gűsterilecek yapılardır. Yapıların terk edilmesine karřın plan řemalarının çođunlukla korunarak ve bűylelikle benzer yapı anlayıřının çeřitli tabakalar boyunca uygulandıđı bilinmektedir (Tűrkcan 2006: 159).

Orta Fırat ve çevresi bűlűműnde yapılan yűzey arařtırmalarında Gűbekli Tepe yerleřimine benzeyen diđer bazı merkezler arasında řanlıurfa – Yeni Mahalle ve yine

Şanlıurfa – Viranşehir Bölgesi'nde yer alan Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimleri tespit edilmiştir. Viranşehir Bölgesi'nde bulunan yerleşimlerde herhangi bir kazı çalışması yapılmamıştır ve daha çok yüzey buluntularından tanınmaktadırlar. Söz konusu yerleşmelerde T biçimli dikilitaşları ile dinsel bir öneme sahip ve dinsel bir amaca hizmet ediyor görünümü vardır. Lakin hem merkezler hem de buralarda ele geçen 1.5 – 2 m boyutlarındaki dikilitaşlar Göbekli Tepe'ye göre daha küçük boyutlara sahiptirler. Ortaya çıkarılan bu dikilitaşlar Göbekli Tepe'nin geç tabakalarında ortaya çıkarılan dikilitaşlarına benzemektedirler ve bundan dolayı da bu merkezlerin Göbekli Tepe kadar erken olmadıkları düşünülmektedir (Özdöl 2011: 179).

Orta Fırat Bölümü'nde kült yapıların yer aldığı bir başka merkez de Nevali Çori yerleşimidir. Kare plana sahip olan Kült Yapısı 2 olarak adlandırılan yapının diğer yapılardan daha uzak bir yere inşa edildiği görülmektedir. Ortaya çıkarılan bu yapının özel anlamı oluşturan unsurlardan biri yapının terazzo tabana sahip olmasıdır. Bu tabanın 15 cm kalınlığa varan alçı harcı, kireç taşından serilmiş bir dolgu içine yerleştirildiği görülmektedir. Yapının terazzo tabanı sıkı, sert ve gri ile beyazdan oluşan parlak bir zemine sahiptir. Yapıda beyaz kireç sıvanın bazı yerlerde kırmızı veya siyah boya taşınması iç duvarlarının bazı yerlerinin boyandığı olabileceğini akıllara getirmektedir (Türkcan 2006: 71-73).

Nevali Çori yerleşmesinde ortaya çıkarılan bir başka kült yapısı ise Kült Yapı 3'dür. Çatı yapısının saz ve kille sıvanmış düz bir çatıyla kapatıldığı düşünülmektedir. Yapının güneydoğu kesiminde yer alan yeni dış duvar önceki yapı olan Kült Yapısı 2'nin korunmuş olan duvarı karşısında paralel olarak yapıldığı saptanmıştır. Burada eski evrede yer alan niş kapatılmış ve değişik bir plan şeması göstermektedir. Böylelikle mekanın iç yüzünü oluşturan yaklaşık 1 metre genişliğindeki yeni duvarın arka kısmı ve eski yapıdan kalan duvarın arasında 2.50 metre genişliğinde koridor şeklinde bir ara mekan oluşturulduğu görülmektedir. Mekanın kırık taş parçaları ile molozla doldurulduğu saptanmıştır (Türkcan 2006: 74).

Orta Fırat Bölümün'de yer alan Mezraa Teleilat yerleşmesindeki AB yapısı önce steril bir toprak ve ardından ise taş yığınlarıyla gömülmüş olduğu saptanmıştır. Bundan dolayı AB yapısının özel bir yapı olduğu düşünülmektedir. Yapıdaki bu taş dolguyu zeminde bulunan düzensiz bir taş döşeme ile karıştırma ihtimali bulunmakla birlikte yapının zemine kadar taş ile doldurulduğu saptanmıştır. Taş dolgunun 15 cm kalınlığında steril bir toprak dolgu olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca dolgu içerisinde ise mermer kaplara ve mermer kap parçaları

saptanmıştır. Bu kapların herhangi bir şekilde devrilmedikleri ve zemine bilinçli bir şekilde bırakıldıkları düşünülmektedir (Karul 2003: 531).

Mezraa Teleilat yerleşmesindeki bir başka özel yapı da AY yapısıdır ve bu yapının üzerindeki taş dolgunun bilinçli bir şekilde doldurulduğu saptanmıştır. Yapının kuzeydoğu ve güneybatı yönünde uzanan dikdörtgen biçimli tek bir mekandan oluştuğu görülmektedir ve yapılan çalışmalarda AY yapısının şiddetli bir yangın geçirdiği anlaşılmıştır. Mekan dolgusunun içinde yapının yangın geçirmesinden etkilendikleri tespit edilmiş 5 adet domuz iskeleti tespit edilmiştir. Araştırmalar sonucunda kemiklerin mekan içindeki durumlarına bakılarak yangın öncesi bu domuzların düzgün sıralar halinde yatırıldıkları anlaşılmıştır. Dolayısıyla yapının törensel nedenlerden dolayı bilinçli bir şekilde yakıldığı ve bu domuzların yapı armağanı olarak bırakıldıkları düşünülmektedir (Özdoğan, E.Özdoğan ve Karul 2011: 41-42).

Sonuç olarak kült yapıları mekansal özellikleriyle konut mimarisinden ayrılmaktadır. Kült yapıları konut yapılarına oranla daha büyük ve tek mekan şeklinde inşa edilmişlerdir (Örn; Çayönü, Gusir Höyük, Göbekli Tepe). Kült yapıların içinde mekanların içerisinde küçük payandaların yer alması (Örn; Çayönü, Nevali Çori) ve kült yapılarının duvar yapılarını incelediğimizde taşla inşa edilen yapıların duvarlarının konut duvarlarına oranla kalın bir duvar örgüsü göstermektedir. Hatta bazılarında kütleli boyutta denilebilecek kadar anıtsal karakter göstermesi (Örn; Çayönü'nde Kafataslı Yapı, Saltaşlı Yapı ve Terazzo Yapı, Nevali Çori). Ayrıca duvarlarla ilişkili olarak bazı anıtsal yapıların yere gömülü bir biçimde inşa edildikleri görülmektedir (Örn; Hallan Çemi, Göbekli Tepe II. ve III. katmanları, Gusir Höyük) ya da arka duvarın bir istinat duvarı gibi yamaca yaslanan gömük bir şekilde inşa edildikleri saptanmıştır (Örn; Nevali Çori, Çayönü'nde Kafataslı Yapı, Saltaşlı Yapı) (Türkcan 2006: 167-168).

Kült yapıları konut yapılarından ayıran diğer unsurda mekan içinde ocak gibi evsel etkinliklere ilişkin öğeler yer almaz ve mekan içlerinin genellikle alçı terazzo tabanla döşenmektedir (Örn; Çayönü, Boncuklu Tarla, Nevali Çori). Ayrıca Çayönü'ndeki Kafataslı Yapı, Saltaşlı Yapı ve Terazzo Yapı dışında hemen hemen tüm dini yapılarda mekan içlerini çeviren geniş sekilerin yer aldığı görülmektedir (Türkcan 2006: 167-168).

Kült yapıların içlerinde bulunan ritüel ile ilişkilendirebileceğimiz öğeler ve yapılarla ilgili ritüel uygulamalarını kapsayan öğeler olmak üzere birtakım özellikler de yer almaktadır. Kült yapılarda mekan içlerinin simetrik olarak düzenlenmesi yapılmış üstü bezemeli veya

bezemesiz olan dikilitaşlar yer almaktadır (Örn; Çayönü, Göbekli Tepe, Hasankeyf Höyük, Gusir Höyük, Nevali Çori) (Levha 211). Ayrıca yapı üstlerinde kabartma bezeli payelerin yer alması (Örn; Şanlıurfa'da bulunan Göbekli Tepe, Nevali Çori) ve Çayönü yapılarında mekan ortasında bulunan dikilitaş geleneği. Kült yapılarında genellikle mekan içlerinde çeşitli heykellerin yer alması (Örn; Göbekli Tepe, Nevali Çori). Ayrıca dini yapıların üzeri doldurularak gömülmesi de görülmektedir (Göbekli Tepe, Çayönü örnekleri). Bazı kült yapılarında kuruluş aşamasında sekilerin ve temel çukuru olabilecek direk altlarına kafatası, boğa başları gibi adak öğelerinin konularak kutsanması(Örn; Nevali Çori) (Türkcan 2006: 168-169).

Kült yapılarında ritüel işlemlerle ilişkili, sunak olarak düşünülen, oldukça büyük yekpare olarak işlenmiş taş blokların da olduğu görülmektedir (Çayönü'nde yer alan Kafataslı Yapı ile Terazzo Yapı). Yapıların bazılarının taban altında yer alan su kanallarının bulunması ve bu su kanallarının ritüel amaçlı olarak kullanıldıklarının düşünülmesi. Kült yapılarını konut mimarisinden ayıran bir diğer fark ise mekan içerisinde sekilerin bulunması ve özellikle bazı kült yapılarında bunların tüm iç mekanı çevrelemesi. Bundan dolayı da yapıların içerisinde kalabalık ritüel etkinliklerinin yapıldığı düşünülmektedir (Türkcan 2006: 168-169).

6.KONUT VE KÜLT MİMARİSİNİN BÖLGESEL KARŞILAŞTIRMALARI

İnsanoğlu 2 milyon yıldan fazla bir süre boyunca hareketli yaşam biçimine sahip, toplayıcılıkla geçinen küçük gruplar halinde yaşamını sürdürmüştür. Günümüzden yaklaşık olarak 20000 yıl öncesine kadar Güneybatı Asya boyunca 20-30 civarı kişiden oluşan küçük insan grupları tek bir yerde birkaç haftayı geçmeyecek şekilde hareketli halinde yaşamlarını sürdürüyorlardı. Barınma olarak kimi zaman bir mağara ağzında, kimi zamanda kaya altı sığınaklarında yaşayan bu küçük topluluk avcı – toplayıcı bir yaşam tarzı yaşamaktaydı (Watkins 2019: 13). MÖ 12000’lerde başlayan değişimle birlikte yuvarlak planlı, zeminde çukur evler inşa etmeye başladılar (Kanjou-Tsuneki 2016: 1).

İnşa edilen bu evlerin üst kısmı dal – örgü gibi hafif malzemelerden yapılmıştır. Çukur evler zaman içerisinde gruplanmış ve köy kavramı insanlık tarihinde ortaya çıkmıştır. İnşa edilen bu konutların sakinleri yıl boyunca bir yerde yerleşmeye başladığını gösteriyor. Göçebelik yaşam biçiminden vazgeçtiler ve bir yerde düzenli bir şekilde yaşamlarını sürdürmeye başladılar (Kanjou-Tsuneki 2016: 2).

MÖ 10. binyıl civarında Neolitikleşme süreci Kuzey Suriye’de başlamıştır. Bu, tarımsal yetiştirmeye dayalı yeni bir yaşam biçimiydi ve insan hayatını ve ideolojisini tamamen değiştirdi. Bu kültürel ve bilişsel geçiş, MÖ 10.bin yıllarda başlamış ve birkaç bin yıl sürmüştür. Bu Neolitikleşme süreci, su, bitki ve hayvan açısından zengin bir bölge olan Kuzey Suriye ve çevresinde başladı (Örn. Abu Hureyra – MÖ 11500, Mureybet - MÖ 10200) (Kanjou-Tsuneki 2016: 2).

Başlangıçta taşlardan, ağaç dallarından ve çamurdan tek odalı dairesel evler inşa ettiler. Zamanla yavaş yavaş evler büyüdü ve düzen birkaç oda ile dikdörtgen şeklinde değişti. Evlerin yanına hububat depolama alanları eklendi. Aile üyeleri öldüğünde, evin zemini veya avlusunun altında bir pozisyona gömüldüler (Örn; Qaramel – MÖ 11.000/9000 ve Halula – MÖ 7800). Tarımın ilk kanıtı arpa, buğday ve mercimek ekimiyle belirlendi. Birkaç bin yıldan sonra çiftçilik, Avrupa, Kuzey Afrika ve dünyanın diğer bölgelerine yayıldı (Kanjou-Tsuneki 2016: 2).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Neolitik Dönem mimarisi genel olarak aşamalar halinde görülmektedir. Mimari olarak belki de en dikkat çekici fark evlerin boyutu ve yerleşim nüfusunda yaşanan belirgin değişimler göze çarpmaktadır. Bu yerleşimler birbirinden uzak mesafelerde kurulmuş küçük köylerden oluşmaktadır. Genellikle tek odadan

oluşan evlerin inşasında saz, ahşap ve çamur gibi malzemelerin kullanıldığı görülmektedir. Yuvarlak ya da oval planlı olan evlerin tabanı genellikle toprak seviyesinin aşağısında yer almaktadır. Artan nüfusla birlikte yapılarda pişirme, alet yapımı ve yiyecek depolama gibi işlevlerden ötürü evlere yeni bölümler eklendiği görülmektedir (Çıvgın 2016: 775).

Birçok araştırmacıya göre ÇÇNA – ÇÇNB sürecindeki değişimler, çekirdek aile tipine benzer birimlerin oluşturduğu ortaklaşmacı bir yapıdan, geniş aile tipine benzer birimlerin oluşturduğu rekabetçi bir yapıya doğru dönüşümü göstermektedir. Bu değişimi mekanla ölü gömme pratikleri arasındaki ilişkiden gözlemleyen araştırmacılara göre de, ÇÇNB sonunda üretim ve tüketim ilişkileri bağımsızlaşan, geniş aile odaklı sosyal yapının bir norm haline geldiğini gözlemlemek mümkündür. Levant ve Anadolu’da bazı yerleşimlerin devasa boyutlara geldiği, ölü gömme ve diğer bağlamda yapılan ritüellere verilen önemin arttığı bu süreçte, sosyal yapılanmanın ev ve evler arası soy ilişkileri ve bu ilişkilerin oluşturduğu hiyerarşiler çerçevesinde organize edildiği, bu bağlamda da tüm sosyal, ekonomik ve ritüel karar alma mekanizmalarını tekelinde toplayan merkezi bir otoritenin oluşmasının mümkün olmadığı düşünülmektedir. Evler arasında büyüklük veya nesnel zenginlik farkları da gözlenmemektedir. Böylelikle Neolitik boyunca kaynakların kullanımının nispeten eşit bir şekilde dağıldığının izlenimi verdiği görülmektedir. Böylelikle ÇÇNB sonunda Levant bölgesindeki yerleşimlerin terk edilmesinin, merkezi iktidarın gerçek anlamda kurumsallaşmadığı bu sosyal yapının kolayca dağılmaya elverişli olmasıyla ilgili olabileceği vurgulanmıştır (Atakuman 2014a: 194).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yer alan Hallan Çemi, Çayönü, Körtik Tepe, Göbekli Tepe, Gusir Höyük ve Hasankeyf Höyük bilinen en eski mimari ögeler barındıran ÇÇNA yerleşimleri olduğu bilinmektedir. Söz konusu bu yerleşimler birbirlerinden bağımsız bir biçimde bir arada duran birkaç yuvarlak planlı yapının ve bu yapıların kuşaklar boyu aynı temeller üzerine yeniden inşa edilerek sürekliliğinin korunmasına dayalı bir yerleşim dikkat çekici olmaktadır. Söz konusu bu yerleşimler birbirlerinden bağımsız bir biçimde bir arada duran birkaç yuvarlak planlı yapının ve bu yapıların kuşaklar boyu aynı temeller üzerine yeniden inşa edilerek sürekliliğinin korunmasına dayalı bir yerleşim dikkat çekici olmaktadır. İlk katmanlarda, bu yapıların birbirlerine benzer büyüklüklerde olduğu görülse de, Hallan Çemi ve Körtik Tepe’de yerleşimin son aşamalarında yapılardan bazılarının diğerlerinden boyut ve içinde barındırdığı nesnelere açısından farklılıklar göstermeye başladığı görülmektedir (Atakuman 2014a: 201).

Hallan Çemi, Körtik Tepe, Gusir Höyük ve Hasankeyf Höyük yerleşimlerinde ÇÇNA sonrası yerleşimin olmadığı saptanmıştır. Fakat ÇÇNA'nın sonlarında bazı yapılarda belirginleşen boyutsal ve sembolik farklılaşmanın, Çayönü'nde Kafataslı Yapı olarak da bilinen anıtsal mimariye dönüştüğü düşünülmektedir (Atakuman 2014a: 201).

İlk aşama olan ÇÇNA döneminde tüm bölgede kuzeyden – güneye ve doğudan – batıya doğru Hallan Çemi, Çayönü, Göbekli Tepe, Qermez Dere, Jerf el Ahmar, Şeyh Hasan, Tell Abr, Nemrik ve Mureybet gibi yerleşimler temsil edilmektedir. Bu yerleşimler arasında Hallan Çemi ve Çayönü en eski yerleşimler olarak ön plana çıkmaktadır (Aurenche 2007: 421).

ÇÇNA döneminde lokal grupların bir taraftan kendi aidiyetlerini tanımladıkları mekanlar üretme sürecine girdikleri, diğer taraftan bu süreçte geniş bölgesel grup ilişkilerine odaklı rekabetçi bir faaliyeti de yürüttükleri düşünülebilir. Gerek Göbekli Tepe gibi bölgesel grupların toplandığı bu alanlarda gerekse Körtik Tepe gibi lokal grupların bir araya geldiği alanlarda sembolik zenginleşme ileri düzeydedir. Bu rekabet, katılımcıların saygınlık ve statü göstergelerine doğrudan etki ettiğinden, ekonomik ve sembolik olarak daha yaşamsal bir ortaklaşma içinde olan lokal grup ilişkilerinde gözetilen bazı sosyal kontrol dengelerini bozma eğiliminde olabilmektedir. Böylelikle bunun karşısında, Göbekli Tepe'de olan benzer anıtsal yapılar Nevali Çori ve Çayönü gibi lokal grup ortaklaşma alanlarında inşa edilerek; geniş bölgesel ilişkileri kurmak için gözetilen sembolik kriterler dönüştürülmüş ve lokal grup aidiyetini güçlendirecek şekilde kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Böylelikle lokal grup alanları önemli hale gelirken, bu grupların iç sosyal yapılarında sembolik kontrol üzerinde etken olmaya çalışan bazı elit hanelerin Çayönü gibi yerleşmelerde çıktığını söylemek mümkündür (Atakuman 2014a: 205).

Yaşanan bu süreçte Göbekli Tepe gibi alanların kullanımı devam etse de anıtsal mimaride sembolik sadeleşme sürecine girildiği görülmektedir. Fakat Çayönü yerleşmesinde bulunan Kafataslı Yapı, Saltaşlı Yapı ve Terazzolu Yapı gibi sürekli dönüştürülerek devam ettirilmeye çalışılan lokal grup içi sosyal kontrol sağlama çabası, ÇÇNB'nin sonuna geldiğimizde tamamen önemini yitirmiş ve tarıma dayalı yaşantının artık avcı – toplayıcılıktan daha etkin olmasıyla bağımsızlaşan hane halkları, bu muhafazakar kontrol sisteminden koparak sembolik ve ekonomik kontrolün hanede odaklandığı ve dış ilişkilerin bu odaktan düzenlendiği bir yapıya dönüştüğü görülmektedir (Atakuman 2014a: 205).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan yerleşimlerdeki en eski evler tıpkı Jericho'da ki gibi yumuşak zemine gömülü, yuvarlak çukur tabanlıdır. Evlerin yıkılmasını önlemek için duvarların içerde taşlarla güçlendirildiği saptanmıştır. Üst kısımları, kerpiçle sıvanmış bitkisel malzemelerden de oluştuğu düşünülmektedir. Çatı kısmı hafif bir malzemedir veya kerpiçle yapılmakta olup ve dikmelerle taşınmaktaydı. Genellikle en eski evler 3 – 8 m arası bir çapa sahip tek bir mekandan oluşmaktadırlar. Evlerin iç donanımı genellikle sadece tabanın üzerine yerleştirilmiş veya tabana gömülmüş öğütme taşları veya ocaktan ibarettir. Nadir olarak sekilere ya da yatma kısmı veya kiler gibi değişik işlevlere sahip bölümleri birbirinden ayıran alçak duvarlarla karşılaşılmaktadır. Yerleşimlerin en küçüğü yaklaşık olarak on konuttan oluşmaktadır (Aurenche 2007: 421-422).

MÖ 8500'lerde, bu aşamanın sonunda yuvarlak planlı evlerden, ikinci aşamanın karakteristik özelliği olan dikdörtgen planlı evler görülmektedir. Bu değişim Kuzey Suriye'de bulunan Mureybet ve Jerf el Ahmar yerleşimleri ile Kuzey Irak da yer alan Nemrik yerleşimi gibi yerleşimlerde yavaş yavaş gerçekleşmişken, Çayönü yerleşiminde hızlı biçimde gerçekleşmiştir. Dikdörtgen bir yapıyı inşa etmek için, iki dik duvarın birleştirilmesiyle ilgili teknik sorunun çözülmesi gerekmektedir. Teknik sorunun üstesinden ancak, yontularak biçim verilmiş taşlarla veya şekillendirilmiş ya da kalıba dökülerek hazırlanmış kerpiç tuğlalar gibi önceden hazırlanmış elemanların kullanımı ile gelinmiştir. Bu yeni teknolojiye sahip olmak, bunu takip eden dönemde belirleyici bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Böylelikle ÇÇNB evresi sakinleri sadece toprak üzerine ev inşa etmekle kalmamışlar, doğrudan iki katlı yapılarda tasarlamışlardır. Çayönü, Caferhöyük ve Nevali Çori yerleşimleri bu duruma örnek gösterilecek yerlerdir (Aurenche 2007: 422).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi dışındaki coğrafyaya baktığımız zaman ÇÇNA dönemine tarihlenen Jericho yerleşmesinde, dönemin tipik yuvarlak planlı yapıları izlenebilmektedir. Kulübe tarzı denilebilecek bu yapılar yuvarlak veya oval planlı olup, taş temelli ve kerpiç duvarlardan oluşurlar. Jericho'da yapılar toprağa yarı yarıya gömük ve 4-5 m çapına sahip oldukları görülmektedir. Suriye - Jerf el Ahmar yerleşmesinde de yine benzer şekilde yapılar toprağa yarı gömülü, yuvarlak planlı ve içerisinde bölmeleri bulunmaktadır (Levha 203). Irak - Nemrik yerleşmesinde ise yapılar bazen yuvarlak ve dörtgen arası bir şekilde görülür. Bu yapılarda toprağa yarı gömülü şekilde inşa edilmişlerdir (Levha 205-206) (Ülger 2007: 32)

Yukarı Dicle Havzası'nda bulunan Hallan Çemi, Körtik Tepe, Gusir Höyük ve Hasankeyf Höyük yerleşimleri mimari açıdan benzer özellikler taşımaktadır. Ele alınan bu yerleşimlerde yapılar toprağa yarı gömülü ve yuvarlak planlı bir şekilde inşa edilmişlerdir. Hallan Çemi yuvarlak bir yapı sergileyen mimari kalıntılarla ve daire şeklinde küçük ve alçak platformlar, merkezi bir köy etrafında dizili olduğu görülmektedir. Bu mimarinin yanı sıra muhtemelen barınak olarak kullandıkları düşünülen 2 ve 3 metre çaplarında değişik küçük yapılar da mevcuttur (Rosenberg 2007a: 420).

Hallan Çemi'de yapılan çalışmalar neticesinde ortaya çıkarılan iki büyük yapı tamamen dairesel formda olup toprağa yarı gömük bir şekilde inşa edilmişlerdir. Hallan Çemi Kamu Yapısı A'da kuzey duvarında yabani sığır kafatası tespit edilmiştir (Levha 12). Benzer bir örnek Kuzey Suriye'de yer alan Jerf el Ahmar yerleşiminde de görülmektedir. Jerf el Ahmar yerleşiminde de bir yapının içerisinde yaban sığırı kafatası bulunmuştur. Bulunan bu yaban sığırı kafataslarının yapı içinde duvara asılı oldukları düşünülmektedir. Hallan Çemi ortaya çıkarılan Kamu Yapısı A ve Kamu Yapısı B yapılarının zemini nispeten steril olan ince bir kil dolgu tabakası üzerinde ince sarı kum ve sıva karışımı ile kaplandığı saptanmıştır (Ataukuman 2014b: 7).

Hallan Çemi yerleşmesinin kamu yapısı, benzer olarak, konutlardan farklı olarak meydanın diğer ucuna, yerleşmenin güneyine inşa edilmiştir. Jerf el Ahmar yerleşmesinde ise, kült yapıları, konutlarla çevrilmiştir ve yerleşmenin merkezinde yer almaktadır. Çayönü yerleşimindeki kadar çok net olmasa da, Nevali Çori, Beidha yerleşmelerinde kült alanları için özel alanlar ayrıldığı görülmektedir (Ülger 2007: 59-60).

Körtik Tepe'de konutların plan tipleri diğer ÇÇNA merkezleri olan Hasankeyf Höyük, Gusir Höyük yerleşimlerinde olduğu gibi toprağa yarı gömülü yuvarlak plan şeklinde inşa edilmiştir. Yerleşimde konutların küçük çaplı olarak inşa edildikleri saptanmıştır (Özkaya-Coşkun 2010: 103).

Hasankeyf Höyük yerleşmesinde yapılan çalışmalarda ise alanda taban çukurlu, yuvarlak planlı yapıların çoğunlukta oldukları görülmektedir. Yapıların zeminleri 1.2 metre kadar dış düzlemden aşağıda yer almaktadır. Ortaya çıkarılan bu yapılar bize yerleşmenin mimarisi hakkında bilgiler sunmaktadır (Miyake 2013b: 96). Yerleşmenin üst kesimlerinde ise Neolitik Dönem'in geç bir aşaması olan köşeleri hafifçe yuvarlatılmış ve dörtgen plan özelliği taşıyan bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Köşeleri kavisli olan yapılar Gusir Höyük ve Boncuklu Tarla yerleşimlerinde de karşımıza çıkmaktadır (Miyake 2013a: 44).

Yukarı Dicle Havzası'nda Çayönü dışında terazzolu yapının görüldüğü bir diğer yerleşim Boncuklu Tarla yerleşmesidir. Terazzolu yapı Orta ÇÇNB döneminde inşa edilmiştir. Yapının 15x13 m boyutlara sahip ve batısı ile kuzeyinde farklı boyutlarda hücrelere sahip olduğu görülmektedir. Terazzo Yapısı'nın güney kesiminde yapıya bağlı olarak inşa edilen doğu – batı yönünde uzanan bir mekan bulunmaktadır. Muhtemelen yapıya giriş doğu kesiminde yer alan basamaklarla sağlanmaktadır. Terazzo Yapısı'nın çatısını taşıdığı düşünülen 4 adet dikmenin de tarımsal tahribattan dolayı sadece yuvaları saptanmıştır (Levha 74) (Kodaş 2018: 10).

Yukarı Dicle Havzası'nda bulunan Hallan Çemi ve Körtik Tepe yerleşmelerinde ilk emareleri görülmeye başlanan boyutsal ve sembolik mimari farklılaşma sürecinin, Çayönü'nde özel amaçlı anıtsal mimarinin açık bir şekilde ortaya çıkışıyla devam ettiği görülmektedir. Çayönü yerleşmesinde bulunan Kafataslı Yapı'nın ilk yuvarlak planı, Göbekli Tepe'deki görkemli anıtsal mimariyle benzerlikler taşımaktadır (Atakuman 2014a: 203). Çayönü yerleşimi içerisinde saptanan 'Kafataslı Yapı' olarak adlandırılan yapının benzer bir örneğini Suriye – Dja'de yerleşiminde de görmekteyiz. İskelet sayısı olarak Kafataslı Yapı'ya oranla az olsa da işlev olarak benzer yapılar oldukları düşünülmektedir. Dja'de yerleşiminde ortaya çıkarılan ve 'Ölüm Evi' olarak adlandırılan yapı içerisinde gerçekleştirilen arkeolojik kazılar sonucunda toplam 38 adet iskelet bulunmuştur. Anlaşılması gereken asıl nokta bu iskeletlerin sahip oldukları bireylerin Çayönü ve Dja'de de var olan sosyal yapı içerisindeki konumlarıdır (Güngördü 2017: 202).

Kuzey Suriye yerleşimlerinden Abu Hureyra'da Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem mimarisi birbirlerine çok yakın bir biçimde konumlanmış dikdörtgen planlı yapılardan oluşmaktadır. Yerleşimin dar sokaklarla birbirinden ayrılan yapılar küçük boyutlu avlulardan oluşmaktadır. Ayrıca yapıların iç kısımları merkezi bir oda ve yan odalar şeklinde inşa edilmiştir. Yapı içindeki merkezi odanın ortasında çoğunlukla ocaklar yer almaktadır. Bir başka Suriye yerleşimi olan Mureybet'de ise ÇÇN dönemi içerisinde mimarinin zaman içerisinde ihtiyaçlar doğrultusunda nasıl değiştiğinin izlenmesi açısından önemlidir (Güngördü 2017: 199).

Yerleşimin ilk tabakasında yuvarlak planlı bir mimari ile karşılaşılrken ikinci tabakada yuvarlak mimari içerisinde bölümlenmelere gidilmiştir. Konut olarak tanımlanan yapıların iç kısımlarının farklı fonksiyonlara sahip bölümlere ayrılması, Çayönü'nün Izgara Planlı Yapılar Evresi'nde karşımıza çıkan üretimin ortak alanlardan, konutların içlerine

taşıdığı 'ev içi atölye' kavramı ile büyük benzerlik göstermektedirler. Yerleşimde III. tabaka yapılarında yuvarlak planlı yapılardan kademeli bir şekilde dikdörtgen planlı yapılara geçiş açıkça gözlemlenmektedir. İnşa edilen yapılarda birden fazla oda bulunduğu görülmektedir (Güngördü 2017: 199).

Mureybet IV. tabakasında ise tamamen dikdörtgen planlı, çok odalı yapılar ile karşılaşmıştır. Ayrıca hem Mureybet yerleşiminin konut mimarisinin zaman içerisinde yuvarlak plandan, iç bölümlenmeli dikdörtgen plana geçmesi hem de ÇÇNB'ye tarihlendirilen Abu Hureyra'nın dikdörtgen planlı konutları, ÇÇNA ile ÇÇNB arasındaki üretim faaliyetleri ve bununla birlikte değişen ihtiyaçların mimariye olan etkisini net bir biçimde yansıtmaktadır (Güngördü 2017: 199).

Konut olarak tanımlanan yapıların varlıkları, ÇÇN Dönem içerisinde iki temel değişimi vurgulamaları açısından önemlidir. Epi-Paleolitik Dönem içerisinde ilk örnekleri ile karşımıza çıkan konut yapıları ve devamında gelen ÇÇN dönem konutları, yerleşim stratejilerinde göçebe yaşam tarzından yerleşik yaşam tarzına geçişin aşamalarını bizlere göstermektedir. Ayrıca, konut olarak tanımlanan yapıların niteliklerinde zaman içerisinde yaşanan değişimler, ÇÇNA'nın tek bir merkezi plana sahip olan konutlarından, ÇÇNB'nin farklı fonksiyonlara sahip mekanları bulunan bir konut planına geçilmesi ve daha sonra birden fazla mekana sahip bir yapılanmayı en iyi şekilde karşılayacak olan dikdörtgen planın zaman içerisinde benimsenmesi, artık farklı kollar içerisinde izleyebileceğimiz üretim aktivitelerinin toplulukların sosyal yapıları içerisinde ne kadar önem kazandıklarını göstermektedir (Güngördü 2017: 199-200).

Yukarı Dicle Havzası'nın ÇN dönemi yerleşimi olan Salat Cami Yanı yerleşmesinde ise en geniş çalışma yapılan alan olan 2. evrede iyi korunmuş yapı kalıntıları karşımıza çıkmaktadır. Dikdörtgen planlı, pise duvarlı yapı, oval bir plan gösteren ocak ve toprak içine kazılarak yapılan ateş çukuru olarak tanımlanan tandırlar yer almaktadır (Miyake 2007b: 285-286). Yerleşmedeki bazı yapılarda Hakemi Use yapılarında görülen pise tekniği uygulanmıştır. Pise tekniğindeki yapıların taş temelsiz oldukları görülmektedir (Miyake 2007a: 39). Yerleşmede ortaya çıkarılan bir başka mimari öge ise ateş çukuru olarak da adlandırılan tandırlardır. Ateş çukurlarına Nevali Çori, Gritille Höyük ve Akarçay Tepe yerleşmelerinde de rastlanılmaktadır. Bu çukurlarda kömürleşmiş bitki kalıntıları yoğun olarak bulunmuştur. Bu kalıntıların çukurlarda yakıt olarak kullanıldıkları düşünülmektedir (Levha 208-209) (Miyake 2010: 439).

Diyarbakır – Bismil’de bulunan Hakemi Use yerleşmesinde Geç Neolitik Dönem’e ait tabakalarda yapılan çalışmalarda yapı kalıntılarında Mezraa Teleilat ve Akarçay Tepe yerleşmelerinde görülen taş temel Hakemi Use yapılarında rastlanılmamıştır. Duvarların büyük bir kısmı Salat Cami Yanı yapılarında da görülen pise tekniği uygulanmıştır. Yerleşmedeki 1. tabakada görülen kerpiçler kare görünümlü ve 10 cm kalınlıktadırlar. Kerpiçlerin güneşte yeterince kurutulmadıklarından ötürü sağlam olmadıkları anlaşılmıştır (Tekin 2007b: 48).

Salat Cami Yanı ve Hakemi Use yerleşimindeki yapılarda görülen pise tekniğinin Irak – M’lefaat Neolitik yerleşimindeki yapılarda da kullanıldığı bilinmektedir. M’lefaat yerleşiminde yapılan çalışmalarda kısmen yüzey toprağının altına inşa edilmiş ve çapları yaklaşık olarak 6 m’yi bulan, bazılarının da içinde ocak bulunan yuvarlak ya da oval planlı yapılar ortaya çıkarılmıştır (Erdalkıran 2019: 67).

Göbekli Tepe yerleşiminde yapılan çalışmalar neticesinde II. tabaka mimarisinin III. tabaka mimarisinden ayrıldığı saptanmıştır. Yerleşimin II. tabaka mimarisinde anıtsal dairesel plan anlayışı terk edilmiş ve onun yerine sade dörtgen plan anlayışına geçilmiş, yuvarlak yapılara nazaran yapı boyutları küçülmüş ve son olarak ise birbirinden bağımsız olarak görülen dairesel planların aksine benzer boyutlara sahip kare mekanların oluşturduğu bitişik bir mimari anlayışın olduğu kült yapıları kompleksi olarak tasarlandıkları görülmektedir. Yaşanan bu değişim sadece yapılarda değil dikilitaşlarda da yaşanmıştır. II. tabakada bulunan dikilitaşların boyutları küçülmüş ve yüzeylerinde bezemelerin de azaldığı görülmektedir (Türkcan 2006: 159).

Göbekli Tepe yerleşiminde özellikle T biçimli dikmelerin üzerinde bulunan ve birçoğu eril vahşi hayvanlardan oluşan imgelerin kompozisyonlarında gözetilen çeşitlilik ve üstün işçilik, bu dikmelerin her birinin belirgin bir grup aidiyetini simgelediği ve Göbekli Tepe’nin bu grupları bir araya getiren bir mekan olduğu düşüncesi ağır basmaktadır. Klaus Schmidt’e göre de Göbekli Tepe, avcı – toplayıcıların periyodik olarak toplandıkları ve grup aidiyetlerini ortak bir mitolojiye atıfla, fakat rekabetçi bir pratikle sergiledikleri özel bir buluşma mekanı olarak yorumlanmaktadır. Göbekli Tepe yerleşiminde bulunan kamusal yapılar da Kuzey Suriye’de bulunan Jerf el Ahmar yerleşiminde yer alan kamusal yapılar gibi yeniden şekillendirilmiş, değiştirilmiş ve yeniden inşa edildikleri saptanmıştır (Atakuman 2014b: 9).

Orta Fırat Bölümü'nde yer alan ÇÇNB dönemine ait olan Nevali Çori yerleşmesinde yapıların dikdörtgen planlı oldukları görülmektedir. Mimari anlayış olarak dikdörtgen planlı ve dikdörtgen iç bölmeleri olan yapılar ayırık düzende inşa edildikleri görülmektedir. Duvarların kalın bir çamur tabakasıyla örülmüş kireçtaşından yapıldıkları saptanmıştır. Dış duvarları 30 – 60 cm arasında değiştiği görülür. I ve IV evresinin yapı katları boyunca yapılar Çayönü Çanak Çömleksiz Neolitik mimarisinde görüldüğü gibi aynı yerde, üst üste gelecek şekilde yenilendikleri tespit edilmiştir. Yerleşmede bir yapı terk edildiğinde duvar yükseltileri azaltılarak düzletilmiş ve yeni yapı bu düzlemin üzerine oturtulduğu anlaşılmaktadır. Yerleşme alanında ayrışik düzende inşa edilen yapılar aralarında geçit gibi açıklıklar bırakılarak ve birbirlerine koşut olarak yan yana dizilerek inşa edilmişlerdir (Hauptmann 2007b: 137).

Nevali Çori yerleşmesindeki erken ÇÇNB anıtsal mimarisini de gözden kaçırmamak gerekmektedir. Nevali Çori'de yer alan kült yapıları oldukça görkemlidir fakat ÇÇNB başlarında gözlemlenen dikdörtgen mimariye geçiş ve sadeleşme eğiliminin gelişimini açık bir biçimde yansıttığı görülmektedir (Atakuman 2014a: 203). Yerleşmede yer alan kült yapıların üst üste aynı plan üzerinden genişletilerek inşa edildikleri görülmektedir. Nevali Çori yerleşiminin kült yapıları plan olarak Çayönü kült yapılarıyla benzer özellikler taşımaktadırlar. Ayrıca Nevali Çori kült yapılarının tabanlarında terazzo olduğu görülmektedir. Benzer terazzo tabanı Urfa Bölgesi'nde Yeni Mahalle, Göbekli Tepe ve Yukarı Dicle Havzası'nda yer alan Çayönü ve Boncuklu Tarla gibi yerleşimlerde de görmekteyiz.

Orta Fırat bölümünün Geç ÇÇNB – Erken ÇN yerleşimi olan Akarçay Tepe yerleşmesinde yapılan çalışmalar, araştırmacılara tek gözlü, geniş planlı yapıların bazı ortak kullanım işlevleri olabileceği düşüncesi vardır. Öyle ki, ÇÇNB sonunda geniş aile odaklı hanelerin bağımsızlaşmasına paralel olarak, grupların yarı – göçebelğe dayalı bir tarımsal faaliyet sürdürdükleri ve ÇÇNB sonrasında geniş odalı yapılarda gerçekleştirdikleri işbirliğine dayalı faaliyetlerle eski aidiyet alanlarıyla ilişkilerini kesmedikleri düşünülmektedir (Atakuman 2014a: 203).

Akarçay Tepe mimarisinin benzer örneklerini başka bir Orta Fırat bölümünde olan Mezraa Teleilat yerleşmesinde de görmekteyiz. Mezraa Teleilat yerleşmesinin 4. kültür evresinin mimarisinde ise küçük odalardan oluşan kerpiç duvarlı yapıların olduğu saptanmıştır. Yapı duvarlarında kerpiç kullanımının yanı sıra bazı duvarların dış taşlarla

desteklendiği görülür. Dönem sonlarında ise taş temelli yapılar ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde yapıların daha büyük boyutlu bir şekilde inşa edildikleri görülmektedir (E.Özdoğan 2010: 476). Yerleşmede Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem ile Çanak Çömlekli Neolitik Dönem arası geçiş evresinde dal – örgü gibi hafif yapılar mimarisi görülmektedir. Bu dönem bir ara dönem ve herhangi bir karmaşa yaşanmasın diye geçiş dönemi olarak da adlandırılmaktadır (Özdoğan 2007b: 191).

Jerf el Ahmar, Göbekli Tepe ve Nevali Çori yerleşimleri kültürel bir etkileşim çemberinin parçası konumundalar. Bu yerleşimler ortaya çıkarılan dikilitaşların öncüsü Kuzey Irak coğrafyasında yer alan Nemrik yerleşimidir. Özellikle dikilitaşlar veya T şeklindeki payelerin kült yapıları ile koşut, hatta birçoğunda kurallaşmış bir simgesel bileşim olduğunu söylemek mümkündür (Türkcan 2006: 191).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Yukarı Dicle Havzası'nda yer alan Hallan Çemi, Çayönü ve Gusir Höyük yerleşimlerinde dikilitaşların sade bir şekilde oldukları görülmektedir. Fakat Orta Fırat ve çevresindeki Göbekli Tepe, Nevali Çori ve Yeni Mahalle yerleşimlerinde bulunan dikilitaşların T şeklinde ve bezemeli oldukları görülmektedir. Ayrıca kazısı yapılmayan fakat yüzey buluntulardan tespit edilen Karahan Tepe, Kocanizam Tepesi, Hamzan Tepe yerleşimlerinde T şeklinde dikilitaşlar tespit edilmiştir (Levha 211) (Atakuman 2014b: 9).

Göbekli Tepe yerleşiminde bulunan T biçimli dikmelerin üzerindeki imgelerle, Hallan Çemi ve Körtik Tepe yerleşimlerinde ele geçen taş kaplarda gözlemlenen imgelerin benzerliğinden, ÇÇNA sırasında Mezopotamya coğrafyasında benzer sembolik öğelerin uzak mesafelere yayıldığını fakat grupların bu sembolizmi kendi ihtiyaçlarına göre yorumladıklarını görmekteyiz (Atakuman 2014b: 9).

Çayönü ve Nevali Çori gibi lokal grupların bir araya geldiği, ölü gömme ve mimari farklılaşma üzerinden sosyal statü ve aidiyetlerini tanımladıkları yerler Erken ÇÇNB'de önem kazanırken, Göbekli Tepe gibi geniş çaplı bölgesel grupların toplandığı yerlerde kullanılmaya devam etmekteydi. Fakat bu süreçte Göbekli Tepe'deki mimari görkem ve sembolik yoğunluğun oldukça azaldığı ve ÇÇNB'nin ortalarına doğru bu alanın yoğun iş gücü gerektiren bir uğraşla gömülerek terk edildiği görülmektedir. Mimari tipoloji üzerinden bu terk edişin en geç Çayönü'nün Taş Döşemeli Yapı Evresi'nde veya Nevali Çori'nin II – V tabakaları sırasında olduğu tahmin edilmektedir. Böylelikle Göbekli Tepe'nin terk ediş süreci Çayönü'nde Kafataslı Yapı'nın terk ediş ve gömülmesiyle paralel bir gelişme olduğu

ve Meydan'ın yapımıyla somutlaşan yeni sosyal düzenin kuruluşuyla ilişkili olduğunu söylemek mümkündür (Atakuman 2014a: 204).

Yakındoğu yerleşimleri ile Orta Anadolu yerleşmeleri arasında farkın en belirgin olduğu nokta sosyo – kültürel ve sembolik dünyanın bir sonucu olan yerleşme dokusudur. Orta Anadolu'da bulunan yerleşmeler birbirinin tekrarı formlardan oluşan, düzenli olmayan bitişik dokulu bir biçimde inşa edilmiştir. Yakındoğu'da ise birçok yerleşmeden genelleştirebileceğimiz yerleşme dokusu düzenlidir, yapılar birbirlerinden ayrı ve bağımsız biçimde konumlandırılarak inşa edilmiştir. Orta Anadolu'da kerpiç konut geleneğinde, konutun korunması ya da devamlılığına olan inanış yerleşme dokusunun iç içe geçmiş, düzensiz, bitişik anlayışta ortaya çıkmasındaki en önemli etkenlerden biri olduğu düşünülmektedir. Ayrıca yerleşmede görülen bu iç içe geçmiş, birbirini tekrar eden, adeta monoton mimari formlar yerleşmelerde bir arada bulunmakla korunmak isteyen gruplara ya da kabile kimliğinin varlığına da işaret ettiği düşünülebilir (Duru 2005: 201).

Yakındoğu'da ise birbirlerine belirli aralıklar bırakılarak inşa edilmiş yapılar, aileler arası ilişkilerin ekonomik ya da sosyal sebeplerden ötürü ayrıldığı, mülkiyet ve mahremiyetin daha belirgin çizilmiş sınırları olduğu bir sosyal dokuyu göstermektedir. ÇÇNA dönemine kadar yerleşme dokusu, avcı – toplayıcı toplulukların iç içe geçmiş, bitişik yuvarlak barınaklarından oluşan bir düzen gösterirken, ÇÇNB dönemi ile birlikte yapı formlarında görülen değişiklikler, yerleşme dokularında da adım adım izlenebilir (Duru 2005: 202).

Orta Anadolu Bölgesi Neolitik Dönem mimarisi içinde ocağı olan, çekirdek ailenin bir arada oturduğu, tek odalı yapıların uzun yüzyıllar boyunca değişmeden sürdürülmesi olarak söylemek mümkündür. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki yerleşimlerden farklı olarak Çatalhöyük ve Aşıklı Höyük yerleşimlerinde yapılar birbirine bitişik bir şekilde inşa edilmiştir (Levha 199-200). Orta Anadolu yerleşmeleri olan Aşıklı Höyük, Suberde, Can Hasan III, ve Çatalhöyük'de benzer bir konut geleneği olduğu görülmektedir. Aşıklı Höyük'te belirli bir alandaki evre ve yapı çözümlemesinden de anlaşılacağı gibi hangi yapının gerçekten 'ev – konut' olduğunu anlamak zordur. Muntazam bir tabanı ve ocağı olan yapıların 'ev' olarak tanımlanmasına karşın bir ada bütünü içerisinde incelediğimiz yapıların evden çok barınak anlayışlı yapılar olduğu düşünülmektedir. Konut olarak tanımlanan yapıların içlerinde günlük aktivitelerin sürdürüldüğü, diğer yapıların ise ağırlıklı olarak barınma işlevi ile sınırlı kaldığı düşünülmektedir (Duru 2005: 198).

Jerf el Ahmar yerleşmesinde bulunan EA 53, EA 100 gibi yapılarda sekilerin ön yüzünü kabartmalı taş levhaların süslediği görülmektedir. Qermez Dere yerleşiminde yapılan kazı çalışmaları neticesinde ortaya çıkarılan merkezi bir dikme ve sekileriyle birlikte bir yapı bulunmuştur. Bulunan bu yapının Mureybet, Jerf el Ahmar ve Nemrik yerleşimdekilerle aynı donanımlara sahip ve tekrar olacak bir şekilde yeniden düzenlenmiş olduğu görülmektedir. Fakat küçük bir kısmı kazıldığı için yapının işlevi hakkında kesin bilgiler bilinmemektedir (Aurenche 2007: 422).

Mureybet yerleşiminde yer alan 47 numaralı yapı ile Jerf el Ahmar da bulunan EA 30 yapılarının benzer olduğu ve yapıların iç düzenlemelerinin bir sisteme dayandığı görülmektedir. Jerf el Ahmar yerleşimindeki EA 53 numaralı dairesel bir plan göstermektedir (Levha 204) . Bu yapının özellikle ortada geniş bir alan ve çepeçevre geniş bir sekisi ile belirgin bir bir toplanma alanı olduğu ve içerisindeki ritüel içerikli tasvirlerden de yola çıkarak bu yapının kült yapısı olduğu düşünülmektedir (Türkcan 2006: 157).

Özetlemek gerekirse Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin mimari olarak ÇÇNA döneminden başlayarak ÇN döneminin sonlarına dek gelişim gösterdiği izlenmektedir (Levha 210). Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde mimaride göze çarpan özellik Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönem arasında evlerin boyutudur. Erken dönemlerde bölgede evlerin boyutu küçüktür. Buna paralel olarak da nüfusun az olduğunu söyleyebiliriz. Fakat giderek gelişen süreçte zaman içerisinde nüfusun artmasından dolayı mimarinin geliştiği izlenmektedir. Erken dönemde bölgedeki yapılara baktığımız zaman genellikle yapıların tek odalı bir biçimde inşa edildikleri görülür. Bu evlerin inşası esnasında saz, ahşap ve çamur gibi malzemeler kullanmışlardır. Zaman içerisinde nüfusun artmasıyla birlikte pişirme, alet yapımı ve besin depolama gibi farklı işlevlere sahip bölmelerden oluşan yapıların ortaya çıktığı bilinmektedir.

Erken dönemde yapılar Jericho'da bulunan toprağa yarı gömülü çukur tabanlı yapılar şeklindedir. Hallan Çemi, Çayönü Yuvarlak Planlı Yapılar Evresi, Hasankeyf Höyük, Körtik Tepe, Gusir Höyük ve Boncuklu Tarla gibi yerleşimlerde bu yapılara rastlanmaktadır. Zaman içerisinde nüfusun artması, hayvanların evcilleşmesi, tarımın öğrenilmesi gibi etkenlerle insanoğlu artık yerleşik düzene geçmiş ve hareket kabiliyetini azaltmıştır. Küçük grupların büyük topluluklara dönüşmesiyle birlikte yuvarlak planlı baraka tarzı yapıların yerini dikdörtgen planlı yapılara bırakmıştır. Fakat dikdörtgen plana geçmeden önce bazı yerleşimlerde kavisli yapılar karşımıza çıkmaktadır. Bu yapılar yuvarlak plandan dikdörtgen

plana nasıl geçildiği hakkında önemli bilgiler sunmaktadır (Örn; Hasankeyf Höyük, Boncuklu Tarla, Jerf el Ahmar, Mureybet). Çayönü ve Salat Cami Yanı yerleşimlerinde görülen uzunlamasına dikdörtgen planlı yapıların ortaya çıktığını görmekteyiz. Ayrıca Mezraa Teleilat, Hakemi Use ve Akarçay Tepe yerleşimlerinde de dörtgen planlı yapıların var olduğunu görmekteyiz. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin dışında da Orta Anadolu Bölgesi'nde Aşıklı Höyük, Çatalhöyük, Irak'da Nemrik, Suriye'de Mureybet, Abu Hureyra ve Jerf el Ahmar gibi yerleşimlerde de dikdörtgen planlı yapıların olduğu görülmektedir (Levha 200-203-206-207).

Mureybet, Jerf el Ahmar, Abu Hureyra (Suriye), Nemrik, Qermez Dere (Irak) gibi yerleşimler ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan yerleşimlerde yer alan yapılar birbirine belirli aralıklarla inşa edilmiş. Fakat Orta Anadolu Neolitik yerleşimleri yerleşim dokusu olarak bu bölgelerden ayrılmaktadır. Orta Anadolu yerleşim dokusuna bakacak olursak yapılar bitişik dokulu bir biçimde inşa edilmiştir. Çatalhöyük ve Aşıklı Höyük yerleşimlerinde yapılar birbirine bitişik, damlardan giriş olan yapılardan oluşmaktadır. İç içe geçmiş biribirini takip eden mimari formlar yerleşmelerde bir arada bulunmak ve doğadan korunmak isteyen sakinlerin belki de savunma amaçlı olarak yapılarını bu şekilde inşa etmişlerdir.

Göbekli Tepe, Nevalı Çori, Çayönü gibi yerleşimlerde dini amaçlı olarak kullanılan yapıların da var olduğunu bilmekteyiz. Bu merkezlerin dışında Şanlıurfa – Viranşehir bölgesinde yer alan Karahan Tepe, Sefer Tepe ve Hamzan Tepe yerleşimleri bulunmaktadır. Fakat bu merkezlerde herhangi bir kazı çalışması yapılmamıştır ve sadece daha çok yüzey buluntularından tanınmaktadırlar. Söz konusu yerleşmelerde T biçimli dikilitaşları ile dinsel bir öneme sahip ve dinsel bir amaca hizmet ediyor görünümü vardır (Levha 211).

Göbekli Tepe yerleşimini farklı kılan özellik yuvarlak planlı, T şeklinde dikilitaşların olduğu ve taşlar üzerinde insan, çeşitli hayvanlar ve motiflerin kabartması dikkat çekmektedir. Göbekli Tepe mimarisinin en karakteristik özelliği büyük boyutlardaki T şeklindeki dikilitaşların varlığıdır. Ayrıca Hallan Çemi, Körtik Tepe, Hasankeyf Höyük ve Gusir Höyük yerleşimlerinde de büyük boyutlu yapılar bulunmaktadır. Ortaya çıkarılan bu yapıların yerleşimdeki diğer yapılara oranla büyük olmasından dolayı bunların özel yapılar olduğu düşünülmektedir.

7. SONUÇ

Son Buzul Çağı'nın bitiminden itibaren meydana gelen olumlu iklimsel değişimlerin etkisiyle insanların besin kaynaklarının bol bulunduğu bazı bölgelerde göçebe yaşamı terk ederek bu bölgelerde hayvan ve bitkilerin evcilleştirilerek kalıcı yerleşik yaşam tarzını benimsedikleri düşünülmektedir. Yaşanan bu olumlu iklimsel değişim sonucu olarak da insan nüfusunun arttığı da öngörülmektedir. Yakındoğu için bu sürecin MÖ 12500'de Levant bölgesinde Natuf kültürü ile izlendiği bilinmektedir. ÇÇNA sürecinde kerpiç ve taştan yapılan tek gözlü yuvarlak plan gösteren yapılarla başlayan mimari pratikler, yuvarlak planlı yapıların içine yapılan bölmelerle devam etmiştir. Daha sonraki ÇÇNB sürecinde ise taban ve duvarlarda alçının yoğunlukla kullanıldığı, tek veya çok bölmeli mimari yapıların yaygınlaştığı saptanmıştır.

Neolitik Dönem, birçok önemli değişimlerin hızlı bir biçimde yaşandığı dönemdir. Neolitik, insan yaşamının tüm öğelerini etkileyen, maddi olgulardan simgesel olgulara kadar uzanan bir olaylar bütünüdür: toprağa yerleşme, mimari, mekan kullanımı, teknikler, demografi, sosyal yapı, sanatsal ve dinsel ürünler. Neolitik Dönem aynı zamanda yeni aletlerin ve onları üretecek teknolojilerin ortaya çıktığı bir süreçtir. Önceki dönemlerde yongalanarak şekillendirilen alet çantasına Epi-Paleolitik dönemde başlayan ancak Neolitik'le birlikte standart bir teknoloji haline dönülen sürtülerek biçimlendirilmiş aletlerin eklendiğini görmekteyiz. Neolitik Dönem'de özellikle ahşap işlerinde kullanılan sürtmetaş baltalar, tahılları ufalamakta kullanılan öğütme taşları başlıca örneklerdir. Bunların yanı sıra dericilik ve dokuma gibi işlerin arttığını gösteren ve büyük bir çeşitliliğe sahip kemik aletler ya da dönemin ileri aşamalarında ortaya çıkan çanak çömlek teknolojisi gibi yenilikler Neolitik'le birlikte yaşama dahil olmuştur. Avcı – toplayıcı yaşam tarzından yerleşik köy yaşamına geçilmesi ilk olarak Yakındoğu coğrafyasında ve özellikle Kuzey Levant Bölgesi'nde meydana geldiği görülmektedir. Güneydoğu Anadolu'nun Kuzey Levant ile birlikte Neolitikleşme'deki rolü, son yıllarda yapılan araştırmalarla netleşmiştir. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de genellikle yerleşim yerleri seçiminde hammadde kaynaklarına yakın, göl, bataklık kıyısındaki yüksekçe doğal tepeler ilk sırayı almaktadır. Çeşitli av hayvanları dışında bu tip alanlar, kuş, balık ve çeşitli yumuşakçaların bol bulunabildiği yerlerdir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Yukarı Dicle Havzası'nda Hallan Çemi, Çayönü, Körtik Tepe, Hasankeyf Höyük ve Gusir Höyük gibi önemli Neolitik yerleşimler bulunmaktadır. Orta Fırat ve çevresinde ise Göbekli Tepe, Nevalı Çori, Hayaz Höyük, Gritille Höyük, Akarçay Tepe ve Mezraa Teleilat gibi yerleşimler örnek verilebilir. Bütün yer seçimlerinde en önemli özellik

yakın çevrede suyun var olması önemli bir etken olmaktadır. Bu dönem bütün evreleri (ÇÇNA, ÇÇNB) yalnız Çayönü'nde temsil edilmektedir.

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in ilk evresinde en eski yapılar zemine gömülmüş olarak yapılmış yuvarlak veya oval planlı kulübelerdir. Açık bir alan çevresine serpiştirilmiş, tek mekanlı bu yapılar 3 – 8 m çaplarında oldukları görülmektedir. Yukarı Dicle Havzası'nda yer alan Hallan Çemi, Çayönü Yuvarlak Yapılar Evresi, Hasankeyf Höyük, Körtik Tepe ve Gusir Höyük yerleşimlerinde olduğu gibi konutlar toprağa yarı gömülü ve yuvarlak plana sahiptirler. İlerleyen aşamada belirgin değişikliklerin ortaya çıktığı görülür. Orta Fırat ve çevresinde bulunan Akarçay Tepe, Nevali Çori ve Mezraa Teleilat, Yukarı Dicle Havzası'nda yer alan Çayönü, Salat Cami Yanı, Hakemi Use ve Sumaki Höyük yerleşimlerinde olduğu gibi artık konutların planları dikdörtgendir, tabanlar ve duvarlar sıvalıdır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Neolitik Dönem'in belirleyici merkezlerinden Hallan Çemi, Çayönü, Göbekli Tepe, Körtik Tepe, Hasankeyf Höyük, Gusir Höyük, Nevali Çori gibi yerleşim yerleridir.

Erken Neolitik Dönem yapılarında duvarlar içten taşlarla desteklenir, üst yapılar dal, kamış gibi malzemelerden örülüp çamurla sıvanır. Toprak tabanlar bazen taş döşelidir. Ocak hemen her yapıda bulunurken ender hallerde seki ve kiler bölümleri yer alır. İkinci evrenin en belirgin özelliği köşeli yapılara geçilmesidir. Bu teknik gelişme yontularak şekillendirilmiş taşların veya kalıba dökülüp kurutulmuş çamurun / kerpicingin kullanımı ile gerçekleşir. Bunun sonucu toprak üstüne inşa edilen, çok bölmeli, bazıları iki katlı yapılar ortaya çıkar. Yapılar zeminleri ızgara veya depo olarak da kullanılabilen hücrelere sahip tek ya da 2 – 3 odalıdır. Duvarların üstüne yerleştirilmiş üst katı olan yapılara genellikle evin köşesine yakın bir konumdaki basamaklarla çıkılır. Üst örtü, Çayönü yerleşmesinde ele geçen 'Ev Modeli'nde olduğu gibi düz bir dama sahip olduğu düşünülmektedir (Öztan 2009: 6).

Yerleşik yaşam tarzına geçilmesi ile birlikte ÇÇNA döneminde dairesel ve oval kulübelere yer alırken ÇÇNB döneminde ise zamanla yerini dikdörtgen planlı yapılara bırakmıştır. Yaşanan bu plan değişikliği de dönem insanları açısından yaşadıkları yapıyı daha da kullanışlı bir hale getirmiştir. Çünkü dikdörtgen planlı çok odalı yapıların bölünmesi daha kolay bir hale gelmiştir. Dairesel yapıdan dikdörtgen plana doğru bir evrim tüm Neolitik kültürlerde avcı – toplayıcı yaşam tarzından tarım toplumuna geçiş dönemini işaret eden ortak bir özelliktir (Tobolczyk 2016: 1400-1402).

Hallan Çemi, Çayönü, Körtik Tepe, Hasankeyf Höyük ve Gusir Höyük gibi yerleşimler Yukarı Dicle Havzası'nda bilinen en eski ÇÇNA yerleşimleridir. Yukarı

Dicle Havzası'nda genel olarak Çayönü ve Boncuklu Tarla dışında diğer yerleşimlerde ÇÇNA sonrası yerleşim yoktur. Dönemin ilk evresinden itibaren ortak kullanıma yönelik yapılar da inşa edilmişti. Bir başka deyişle genel bir tanımlama ile 'Kamu Yapıları' olarak adlandırılması yapılan bu yapılar özel yapı / tapınak olarak da anılmaktadır. Yukarı Dicle Havzası'nda bulunan Hallan Çemi, Körtik Tepe, Hasankeyf Höyük ve Gusir Höyük yerleşimlerinde kamu yapıları karşımıza çıkmaktadır. Orta Fırat bölümünde yer alan Göbekli Tepe ve Nevali Çori yerleşimlerinde ise kült yapılarla karşılaşmaktayız.

En eski yerleşme yeri olarak yaklaşık olarak, MÖ 11. binyılın sonlarına tarihlenen Hallan Çemi yerleşmesi, Çayönü ile birlikte Yakınoğu'daki ÇÇNA evresine koşut bir evrenin, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde var olduğunu ve bu dönemde komşu bölgelerden gelen etkileşmeyi değil, bu bölgemizde yöresel bir kültürün geliştiğini ortaya koymuştur. Hallan Çemi, altı taş subasmanlı üstü dal – örgü tipinde basit kulübelere sahip olmasına karşıt üzeri bezemeli taş kapları ile dikkat çekmektedir. Çağdaşı olan Körtik Tepe yerleşiminde de çok sayıda bezemeli taş kaplar ele geçmiştir. Yukarı Dicle Havzası'nda yer alan yerleşimlerde bezemeler taş kaplarda görülürken (Hallan Çemi, Körtik Tepe), Orta Fırat ve çevresindeki yerleşimlerde bezemeler dikilitaşlarda görülmektedir (Göbekli Tepe, Nevali Çori). Çayönü ise Yakınoğu'da anıtsal mimarisi ile bu çağın mimari gelişimini en iyi yansıtan yer olma özelliğini taşımaktadır. Bu dönemde toplumun daha rahat ve daha ekonomik şartlar için arayışlar içinde olduğu görülmektedir.

Hallan Çemi ve Körtik Tepe yerleşimlerinde ilk emareleri görülmeye başlanan boyutsal ve sembolik mimari farklılaşma sürecinin, Çayönü'de özel amaçlı anıtsal mimarinin açık bir biçimde ortaya çıkışıyla devam ettiği görülmektedir. Çayönü – Kafataslı Yapı'nın ilk yuvarlak planlı hali Göbekli Tepe'nin görkemli anıtsal mimarisiyle benzerlikler taşımaktadır. Nevali Çori yerleşiminin erken ÇÇNB anıtsal mimarisinin görkemli yapılarını da unutmamak gerekir. Nevali Çori'deki kült yapılarda oldukça görkemlidir, ancak ÇÇNB başlarında gözlemlenen dikdörtgen mimariye geçiş ve sadeleşme eğiliminin gelişimini açık bir biçimde göstermektedir (Atakuman 2014a: 203).

Göbekli Tepe'de ÇÇNA'dan erken ÇÇNB sürecine uzanan 3 tabaka vardır. En erken tabaka III ve geç tabaka II arasında, tabaka II / III. tabaka, ÇÇNA ve ÇÇNB'nin erken evrelerine aittir. Yerleşimdeki bu tabakalarda tamamı yoğun iş gücü gerektiren, sembolik bağlamı zengin, uzunlukları 2 ile 7 metre arasında değişen, ağırlıkları 15 tona kadar ulaşan T biçimli antropomorfik taş dikmelerle karakterize edilmiş yuvarlak planlı anıtsal yapılardan

oluşan bir mimarinin olduğu görülmektedir. Özellikle T biçimli dikmelerin üzerinde bulunan ve birçoğu eril vahşi hayvanlardan oluşan imgelerin kompozisyonlarında gözetilen çeşitlilik ve üstün işçilik, bu dikmelerin her birinin belirgin bir grup aidiyetini simgelediği ve Göbekli Tepe'nin bu grupları bir araya getiren bir mekan olduğu düşüncesi ağır basmaktadır. Klaus Schmidt'e göre de Göbekli Tepe, avcı – toplayıcıların periyodik olarak toplandıkları ve grup aidiyetlerini ortak bir mitolojiye atıfla, fakat rekabetçi bir pratikle sergiledikleri özel bir buluşma mekanı olarak yorumlanabilmektedir (Atakuman 2014a: 202).

Göbekli Tepe, muhtemelen farklı türde insanların kullandığı yapılara sahiptir. Şu ana kadar kazılan yapılar için, bilinen sütunların dekorasyonunda, çoğunlukla hayvan motiflerinde ve aynı zamanda soyut işaretlerde yapılan düzenlemelere dikkat çekicidir. A Yapısı'nda yılan motifleri hakimken, B Yapısı'nda tilki motiflerinin baskın olduğunu görmekteyiz. C Yapısı'nda domuz motifleri yer alırken, D Yapısı'nda kuşlar, özellikle de akbabalarda önemli bir rol aldığı görülmektedir. Figüratif ifadelerdeki bu farklılıkları, yapıları grup kimliklerin merkezindeki sembolik hayvanlarla süsleyen farklı insan gruplarına kanıt olarak yorumlanır (Dietrich vd. 2019: 26).

ÇÇNA döneminde lokal grupların bir taraftan kendi aidiyetlerini tanımladıkları mekanlar üretme sürecine girdikleri, diğer taraftan bu süreçte geniş bölgesel grup ilişkilerine odaklı rekabetçi bir faaliyeti de yürüttükleri düşünülebilir. Gerek Göbekli Tepe gibi bölgesel grupların toplandığı bu alanlarda gerekse Körtik Tepe gibi lokal grupların bir araya geldiği alanlarda sembolik zenginleşme ileri düzeydedir. Bu rekabet, katılımcıların saygınlık ve statü göstergelerine doğrudan etki ettiğinden, ekonomik ve sembolik olarak daha yaşamsal bir ortaklaşma içinde olan lokal grup ilişkilerinde gözetilen bazı sosyal kontrol dengelerini bozma eğiliminde olabilmektedir. Böylelikle bunun karşısında, Göbekli Tepe'de olan benzer anıtsal yapılar Nevali Çori ve Çayönü gibi lokal grup ortaklaşma alanlarında inşa edilerek; geniş bölgesel ilişkileri kurmak için gözetilen sembolik kriterler dönüştürülmüş ve lokal grup aidiyetini güçlendirecek şekilde kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Böylelikle lokal grup alanları önemli hale gelirken, bu grupların iç sosyal yapılarında sembolik kontrol üzerinde etken olmaya çalışan bazı elit hanelerin Çayönü gibi yerleşmelerde çıktığını söylemek mümkündür (Atakuman 2014a: 205).

Nevali Çori yerleşmesi konut mimarisinin yanı sıra tapınağı ile değişik bir yelpazede bulunmaktadır. Bu çağda insanlar doğa güçlerinden etkilenerken dinsel inançlara yönelmişlerdir. Bunun etkileri, özellikle ÇÇNB evresinden itibaren olağanüstü özellikler

taşıyan tapınakların inşasında ve çok sayıda insan ve hayvan figürünü yapmalarında görülmektedir. Nevali Çori ve Göbekli Tepe’de olduğu gibi anıtsal boyutlara ulaşmıştır. Kadın figürlerinin, önceleri kadın doğurganlığının doğanın doğurganlığını simgelemesinden çıkararak bereketli mahsul toplamak için şekillendirildiği ileri sürülmekteydi. Çayönü, Göbekli Tepe, Yeni Mahalle Höyüğü kazılarında erkek heykellerinin de varlığı figürinlerin başka bir amaçla olasılıkla tanrı adak heykelleri olarak yapıldıkları fikrini akla getirmektedir.

Çayönü ve Nevali Çori gibi lokal grupların bir araya geldiği, ölü gömme ve mimari farklılaşma üzerinden sosyal statü ve aidiyetlerini tanımladıkları yerler Erken ÇÇNB’de önem kazanırken, Göbekli Tepe gibi geniş çaplı bölgesel grupların toplandığı yerlerde kullanılmaya devam etmekteydi. Fakat bu süreçte Göbekli Tepe’deki mimari görkem ve sembolik yoğunluğun oldukça azaldığı ve ÇÇNB’nin ortalarına doğru bu alanın yoğun iş gücü gerektiren bir uğraşla gömülerek terk edildiği görülmektedir. Mimari tipoloji üzerinden bu terk edişin en geç Çayönü’nün Taş Döşemeli Yapı Evresi’nde veya Nevali Çori’nin II – V tabakaları sırasında olduğu tahmin edilmektedir. Böylelikle Göbekli Tepe’nin terk edilmiş süreci Çayönü’nde Kafataslı Yapı’nın terk edilmiş ve gömülmesiyle paralel bir gelişme olduğu ve Meydan’ın yapımıyla somutlaşan yeni sosyal düzenin kuruluşuyla ilişkili olduğunu söylemek mümkündür (Atakuman 2014a: 204).

Göbekli Tepe gibi alanların kullanımı devam etse de anıtsal mimaride sembolik sadeleşme sürecine girildiği görülmektedir. Fakat Çayönü yerleşmesinde bulunan Kafataslı Yapı, Saltaşlı Yapı ve Terazzolu Yapı gibi sürekli dönüştürülerek devam ettirilmeye çalışılan lokal grup içi sosyal kontrol sağlama çabası, ÇÇNB’nin sonuna geldiğimizde tamamen önemini yitirmiş ve tarıma dayalı yaşantının artık avcı – toplayıcılıktan daha etkin olmasıyla bağımsızlaşan hane halkları, bu muhafazakar kontrol sisteminden koparak sembolik ve ekonomik kontrolün hanede odaklandığı ve dış ilişkilerin bu odaktan düzenlendiği bir yapıya dönüştüğü görülmektedir (Atakuman 2014a: 205).

Orta Fırat Bölgesi’nin Geç ÇÇNB – Erken ÇN yerleşimi olan Akarçay Höyük yerleşmesinde yapılan çalışmalar, araştırmacılara tek gözlü, geniş planlı yapıların bazı ortak kullanım işlevleri olabileceği düşüncesi vardır. Öyle ki, ÇÇNB sonunda geniş aile odaklı hanelerin bağımsızlaşmasına paralel olarak, grupların yarı – göçebeliğe dayalı bir tarımsal faaliyet sürdürdükleri ve ÇÇNB sonrasında geniş odalı yapılarda gerçekleştirdikleri işbirliğine dayalı faaliyetlerle eski aidiyet alanlarıyla ilişkilerini kesmedikleri düşünülmektedir. Çayönü yerleşmesinin Erken Neolitik yerleşimi terk edilmiş olsa da, höyüğün henüz kazısı

yapılmamış kuzey kesiminde bir Çanak Çömlekli Neolitik Dönem yerleşimi olduğu bilinmektedir. Bu durumda grupların mekansal aidiyetlerini ve tarihsel bağlarını aynı mekanla ilişkilendirme çabasının Çanak Çömlekli Neolitik Dönem’de de dönüşerek devam ettiğini söylemek mümkündür (Atakuman 2014a: 204)

Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Orta Fırat ve çevresinde yer alan yerleşmelerde T şeklinde ve bezemeli dikilitaşlar yer alırken, Yukarı Dicle Havzası’nda bulunan yerleşmelerde ise düz ve sade bir biçimde olan dikilitaşlar bulunmaktadır. Örneğin; Orta Fırat ve çevresinde bulunan Nevali Çori, Göbekli Tepe yerleşimlerinde kabartmalı dikilitaşlar bulunurken, Yukarı Dicle Havzası’nda yer alan Gusir Höyük, Hasankeyf Höyük ve Çayönü yerleşimlerinde ortaya çıkarılan dikilitaşların sade bir yapıda olduğu görülmektedir. Göbekli Tepe dikilitaşlarında kullanılan tasvirlerin Körtik Tepe ve Hallan Çemi merkezlerinde ele geçen taş kaplar üzerinde işlendikleri görülmektedir. Dolayısıyla benzer sembolik öğelerin uzak mesafelere yayıldığını fakat toplumların bu sembolizmi kendi ihtiyaçlarına göre yorumladıkları öngörülmektedir (Atakuman 2014a: 202).

Sonuç olarak Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Neolitik Dönem mimarisi belli bir zaman süreci içerisinde çeşitli aşamalar geçirdiği görülmektedir. Bölge mimarisinin ÇÇNA döneminden başlayarak ÇN döneminin sonlarına dek gelişim gösterdiği izlenmektedir. Mimaride göze çarpan özellik Erken Neolitik ve Geç Neolitik dönem arasında evlerin boyutudur. Çünkü erken dönemlerde bölgede evlerin boyutu küçüktür. Buna paralel olarak da nüfusun az olduğunu söyleyebiliriz. Fakat giderek gelişen süreçte zaman içerisinde nüfusun artmasından dolayı mimarinin de geliştiği izlenmektedir. Erken dönemde yuvarlak planlı yapılar ilk olarak karşımıza çıkmaktadır. Hallan Çemi, Çayönü erken dönem yapıları, Hasankeyf Höyük, Körtik Tepe, Gusir Höyük gibi yerleşimlerde bu yapılara rastlanmaktadır. Bölgenin diğer Neolitik yerleşimleri olan Mezraa Teleilat, Salat Cami Yanı, Hakemi Use ve Akarçay Tepe yerleşimlerde de dörtgen planlı yapıların var olduğunu görmekteyiz. Sivil mimarinin dışında bölgede dini yapılar da yer almaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki yapıların çukur barnak tarzından dörtgen veya kare plana sahip yapılara geçilmesiyle Mezraa Teleilat, Akarçay Tepe ve Hakemi Use gibi yerleşimlerde bulunan yapılarda kerpiç duvarın kullanıldığı saptanmıştır. Bölge insanlarının bu dönemde yaptıkları yapılarda birtakım tekniklerde kullandıkları bilinmektedir. Örneğin; Hakemi Use ve Salat Cami Yanı yerleşmesindeki bazı yapılarda ‘Pise’ tekniği olarak da adlandırdığımız dökme kerpiç tekniği kullanılmıştır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yapılan çalışmalarda sivil ve dini mimari dışında depolama amaçlı olarak kullanılan silolar da tespit edilen bir başka mimari ögedir. Körtik Tepe, Hallan Çemi, Çayönü, Hasankeyf Höyük, Nevali Çori, Boncuklu Tarla, Mezraa Teleilat, Hakemi Use, Gritille Höyük ve Akarçay Tepe yerleşmelerinde yapılan kazı çalışmalarında besin deposu olarak kullanılan silo mimari ögesine rastlanmıştır (Levha 208-209). Silo besin depolama işlevi gördüğünden ötürü yerleşimlerde önemli bir mimari ögedir. Dolayısıyla konut yapıları ve siloları bir bütünlük içerisinde değerlendirmek mümkündür. Çünkü yerleşimlerin varlıkların sürdürebilmesi için toplanan ürünleri silo yapılarında zor iklim koşullarında bile muhafaza etmek önemlidir. Salat Cami Yanı yerleşmesinde yapılan çalışmalarda pişirme ocağı olarak kullanıldıkları düşünülen ateş çukuru gibi mimari öge yer almaktadır. Nevali Çori, Akarçay Tepe ve Gritille Höyük yerleşimlerinde de ateş çukurlarına rastlanılmaktadır (Levha 208-209). Yerleşimde ortaya çıkarılan ateş çukurlarına tandır da denilmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Hasankeyf Höyük, Körtik Tepe, Göbekli Tepe, Çayönü, Mezraa Teleilat, Salat Cami Yanı gibi bazı yerleşmelerde düzenli ve sistematik çalışmalar yapılmıştır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan bazı yerleşmelerde ise ya kısa süreli çalışma ya da sadece yüzey araştırması yapılmıştır.

KAYNAKÇA

Altınbilek, Ç. (2013). Stone Tools in Transition: From Hunter – Gatherers to Farming Societies in the Near East, *'The Lithic Assemblages of Gusir Höyük (Turkey): The Preliminary Results'* (Edt: F. Borrell, J.J. Ibanez, M.Molist), s.289-299.

Aslan, T. (2006). *Öküzini Mağarası Epipaleolitik Süs Objeleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Atakuman, Ç. (2014a). Architectural Discourse and Social Transformation During the Early Neolithic of Southeast Anatolia, ODTÜ, s.1-42.

Atakuman, Ç. (2014b). Neolitik Süreci Yeniden Tanımlamak: *Güneydoğu Anadolu Neolitiğinde Mekan Kurgusu ve Sosyal İlişkiler, Yerleşim Sistemleri ve Mekan Analizi*, TAS 1, s.191-216.

Aurenche, O. (2007). 12000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları, (Edt: C. Lichter - S. Gün), *Altın Üçgen ve Ön Asya'da Neolitiğin Başlangıcı*, Badisches Landesmuseum, Karlsruhe, s.419 – 430.

Aytek, Ö. (2008). *Mezraa – Teleilat Kazısı Bulguları Işığında; Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye İlk Çanak Çömlekli Neolitik Dönem Bitkisel Katkılı Çanak Çömlek Sorunu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bar-Yosef, O. (1998a). The Natufian Culture in the Levant, *Threshold to the Origins of Agriculture, Evolutionary Anthropology*, s.159-177.

Bar-Yosef, O. (1998b). Earliest Food Producers - Pre Pottery Neolithic (8000-5500), *The Archaeology of Society in the Hold Land*, New York, s.190-205.

Baskıcı, M.M. (1998). Evcilleştirme Tarihine Kısa Bir Bakış, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt 53, s.73-94.

Başgelen, N. (1999). Yeni Kazıların Bulguları Işığında Neolitik Çağ, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı:93, s.22-24.

Bayladı, D. (1996). *Uygurluklar Kavşağı Anadolu*, Say Yayınları, İstanbul.

Belfer-Cohen, A. (1991). The Natufian in the Levant, *Annual Review of Anthropology*, s.167-186.

Bingöl, E. (2018). *Güneydoğu Anadolu Bölgesi Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Dikilitaş Geleneğinin Gelişimi ve Simgeciliği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.

Braudel, F. (2007). *Bellek ve Akdeniz Tarihöncesi ve Antikçağ*, (Çev: A. Berktaş). Metis Yayıncılık, İstanbul.

Brosius, B. (2005). From Çayönü to Çatalhöyük, Emergence and Development of an Egalitarian Society, Munich, s. 24-29.

Childe, G. (2001). *Kendini Yaratan İnsan*, (Çev. F. Ofluoğlu), Varlık Yayınları, 6.Basım, İstanbul.

Childe, G. (2009). *Tarihte Neler Oldu*. (Çev: M. Tunçay – A. Şenel). Kırmızı Yayıncılık, 5.Baskı, İstanbul.

Clare, C., Kinzel, M., Sönmez, D., Uludağ, C. (2019). Tehdit Altındaki Kültür Mirası, *Göbeklitepe: Unesco Dünya Miras Alanı ve Değişen Yaklaşımlar*, (Çev: S. Yelözer), Türkiye Mimarlar Odası-Mimarlık Dergisi, 405. Sayı, s. 14-18.

Çambel, H., Braidwood, R.J., Özdoğan, M., Schirmer, W. (1985). 1984 Yılı Çayönü Kazı Çalışmaları, 7. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, s. 37-53.

Çambel, H., Braidwood, R.J., Özdoğan, M., Schirmer, W. (1986). 1985 Yılı Çayönü Kazı Çalışmaları, 8. *Kazı Sonuçları Toplantısı 1.cilt*, Ankara, s. 51-67.

Çambel, H., Braidwood, R.J., Özdoğan, M., Schirmer, W. (1987). 1986 Yılı Çayönü Kazı Çalışmaları, 9. *Kazı Sonuçları Toplantısı 1.cilt*, Ankara, s. 39-65.

Çambel, H., Braidwood, R.J., Özdoğan, M., Schirmer, W. (1990). 1988 Yılı Çayönü Kazı Çalışmaları, 11. *Kazı Sonuçları Toplantısı 1.cilt*, Antalya, s. 59-81.

Çalğan, G. (2015). *Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Bulunan Seramiksiz Neolitik Döneme Ait Bir Buluntu Merkezi Karahan Tepe*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Çelik, B. (2000). Neolithic A Newsletter of Southwest Asian Lithics Research, *Karahan Tepe*

- Çelik, B. (2005). A New Early Neolithic Settlement in Southeastern Turkey: *Hamzan Tepe*
- Çelik, B. (2007). Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, *Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar Yeni Bulgular*, Balıklı Göl Höyüğü, (Edt: M.Özdoğan-N.Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 165-179.
- Çelik, B. (2011). Karahan Tepe: A New Cultural Centre in the Urfa Area in Turkey, *Documenta Praehistorica XXXVIII*, s. 241-253.
- Çelik, B., Güler, M. ve Güler, G. (2012). Viranşehir İlçesinden Yeni Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşimleri, *Anadolu / Anatolia* 38, s. 158-180.
- Çevik, Ö. (2005). *Arkeolojik Kanıtlar Işığında Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci, Kurumsal Bir Değerlendirme*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Çıvgın, İ. (2016). Batı İran'da Tarım ve Hayvancılığın Başlangıcı: İklim, Doğal Kaynaklar ve Kültürel Temas (MÖ. 10000-7000), *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6(3), s.767-792.
- Dietrich, L. (vd.) (2019). Cereal Processing at Early Neolithic Göbekli Tepe, *Southeastern Turkey*, s. 1-34.
- Dosseur, G. (2003). Bone Objects in the Southern Levant From the Thirteenth to the Fourth Millennia, *Bulletin du Centre de Recherche Français de Jerusalem*.
- Dosseur, G. (2008). Migrations and Intercultural Relations in the Levant During PPNB, *Troisiemes Rencontres Doctorales*.
- Dönmez, S. (2018). Neolitik Dönemde Damga Mühür Kullanımı, Bellek ve Zaman, *1. Uluslararası Battal Gazi Multi Disipliner Çalışmalar Kongresi Cilt 2*, s. 1726-1736.
- Duru, G. (2005). *Yakındoğu Neolitiğinde Orta Anadolu Bölgesi Neolitik Dönem Mimarlığının Yeri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Duru, G. (2013). *Tarih Öncesinde İnsan – Mekan, Topluluk – Yerleşme İlişkisi: MÖ 9. Bin Sonu – 7. Bin Başı, Aşıklı ve Akarçay Tepe*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Duru, R. (1966). *Eski Anadolu Kültürlerinin Ana Hatları (En Eski Çağlardan İkinci Binyılı Başlarına Kadar)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Ofset, Trabzon.

Ellis, R. (1983). 1982 Yılı Gritille Höyük Kazı Çalışmaları, 5. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, İstanbul, s. 117-122.

Ellis, R. (1985). 1984 Yılı Gritille Höyük Kazı Çalışmaları, 7. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, s. 261-270.

Erdalkıran, M. (2010). *Çanak Çömlek Verilerine Dayanarak Dicle Havzasındaki Halaf Döneminin Gelişimi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Erdalkıran, M. (2019). Irak'ta İlk Köyler, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 69. Sayı, s. 66-69.

Erinç, S.(1980). Güneydoğu Anadolu Yüzey Araştırması, (Edt: H. Çambel – R. Braidwood, vd.). *İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, s.65,83.

Günaltay, M. Ş.(1987). *Yakınşark II-Anadolu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Hauptmann, H. (1999). Neolithic in Turkey The Cradle of Civilization, *The Urfa Region*, (Edt: M. Özdoğan-N. Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 37-56.

Hauptmann, H. (2007a). 12000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları, (Edt: C. Lichter – S. Gün), *Nevalı Çori*, Badisches Landesmuseum, Karlsruhe, s. 442.

Hauptmann, H. (2007b). Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, *Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar Yeni Bulgular*, Nevalı Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem, (Edt: M. Özdoğan – N. Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 131-164.

Hauptmann, H. ve Özdoğan, M. (2007). Anadolu'da Neolitik Devrim, *12.000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları*, (Edt. C. Lichter - S. Gün), Badisches Landesmuseum, Karlsruhe, s. 404 – 411.

Hughes, E. (2007). *Absolute and Relative Dating of Hallan Çemi Tepesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara.

Kansu, Ş.A. (1991). *İnsanlığın Kaynakları ve İlk Medeniyetler*, 1.Cilt,4.Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Kanjou, Y. ve Tsuneki, A. (2016). A History Of Syria In One Hundred Sites, Archaeopress Archaeology, s. 1-11.

Kartal, M., Taşkıran, H., Bulut, K., Dinç, O. (2014). Yontmataş Bulguları Işığında Yukarı Dicle Havzası'nda Yeni Bir Neolitik Yerleşim: Boncuklu Tarla, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı:54, s. 481-492.

Karul, N., Özdoğan, M. ve Ayhan, A. (2001). Ilısu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtama Projesi, *Mezraa Teleilat 1999 Yılı Çalışmaları*, (Edt: N.Tuna, J. Öztürk ve J. Velibeyoğlu), ODTÜ Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi, Ankara, s.133-186.

Karul, N., Ayhan, A. ve Özdoğan, M. (2002). 2000 Yılı Mezraa Teleilat Kazı Çalışmaları, 23. *Kazı Sonuçları Toplantısı 2.cilt*, Ankara, s.63-74.

Karul, N., Ayhan, A. ve Özdoğan, M. (2003). 2001 Yılı Mezraa Teleilat Kazı Çalışmaları, 24. *Kazı Sonuçları Toplantısı 1.cilt*, Ankara, s.159-170.

Karul, N. (2003). *Köyden Kente Yakınoğu'da İlk Yerleşimler* (Edt: M.Özdoğan, H.Hauptmann, N.Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Karul, N. (2011). Neolithic in Turkey, *Gusir Höyük*, vol.1, Archaeology and Art Publications (Edt: M.Özdoğan, N.Başgelen, P.Kuniholm), s.1-17.

Karul, N. (2013). Eski Dünya'nın İlk Köyleri, Yerleşik Avcılar, Gusir Höyük, *Atlas Dergisi*, 240.sayı, s.84-91.

Kejanlı, T. (2005). Anadolu'da İlk Yerleşmeler ve Kentleşme Eğilimleri, Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Bölgesi Araştırma ve Uygulama Merkezi, cilt 4, sayı: 1.

Kodaş, E. (2018). Yukarı Dicle'de Yeni Bir Çanak Çömleksiz Neolitik Yerleşim Yeri: *Boncuklu Tarla Kazıları ve İlk Gözlemler*, s. 7-20.

Kozłowski, S.K. ve Kempisty, A. (1990). Architecture of the Pre-Pottery Neolithic Settlement in Nemrik Iraq, *World Archaeology*, vol.21, No.3, Architectural Innovation, s.348-362.

Kökten, İ.K. (1964). Karain'in Türkiye Prehistoryası'ndaki Yeri, T.C.D., C. XVIII- XIX, Sayı 22- 23, s.17- 27, Ankara.

- Köse, M.B. (2005). Yontmataş Endüstrilerinin Tanımlanmasında Tip Listesi Çalışmalarının Yeri ve Önemi, *Anadolu/Anatolia* 29, s.29-38.
- Kujit, I. (2002). Pre Pottery Neolithic A And Late Natufian At Iraq Ed-Dubb Jordan, *Journal of Field Archaeology*, Boston, s.291-308.
- Leakey, L.S.B. (1988). *İnsanın Ataları*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Lieberman, D.E. ve Bar-Yosef, O. (1994). On Sedentism and Cereal Gatherin in the Natufain Authors, *Current Anthropology*.
- Maisels, C.K. (1999). *Uygarlığın Doğuşu: Yakındoğu'da Avcılık Toplayıcılıktan Tarıma, Kentlere ve Devlete Geçiş* (Çev: A.Şenel), Ankara.
- Mithen, S.J. (2004). From Ohalo to Çatalhöyük: *The Development of Religiosity During the Early Prehistory of Western Asia 20000-7000 B.C.* Theorizing Religions Past: Archaeology, History and Cognition (Edt: H.Whitehouse, L.H. Martin), Kaliforniya, s.17-44.
- Mithen, S.J. (2006). *After The Ice: Global Human History 20000-5000 B.C.*, Harward.
- Miyake, Y. (2006). 2004 Yılı Salat Cami Yanı Kazı Çalışmaları, *27.Kazı Sonuçları Toplantısı 2.cilt*, Antalya, s.117-130.
- Miyake, Y. (2007a). Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, *Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar Yeni Bulgular*, Salat Cami Yanı, (Edt: M.Özdoğan-N.Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 37-46.
- Miyake, Y. (2007b). 2005 Yılı Salat Cami Yanı Kazı Çalışmaları, *28.Kazı Sonuçları Toplantısı 2.cilt*, Çanakkale, s.283-294.
- Miyake, Y. (2008). 2006 Yılı Salat Cami Yanı Kazı Çalışmaları, *29.Kazı Sonuçları Toplantısı 3.cilt*, Kocaeli, s.211-222.
- Miyake, Y. (2010). 2008 Yılı Salat Cami Yanı Kazı Çalışmaları, *31.Kazı Sonuçları Toplantısı 2.cilt*, Denizli, s.435-450.
- Miyake, Y. (2011). 2009 Yılı Salat Cami Yanı Kazı Çalışmaları, *32.Kazı Sonuçları Toplantısı 3.cilt*, İstanbul, s.282-293.

Miyake, Y., Maeda, O., Tanno, K., Hongo, H., Gündem, C.Y. (2012). The Newsletter of Southwest Asian Neolithic, Research, New Excavations at Hasankeyf Höyük: A 10. Millennium cal. BC Site on the Upper Tigris, *Southeast Anatolia, Neo-Lithics 1/12*, s.3-7.

Miyake, Y. (2013a). Dicle'nin İlk Köyü 'Hasankeyf Höyük', *Arkeo Atlas Dergisi*, 8.sayı, s. 40-47.

Miyake, Y. (2013b). Eski Dünya'nın İlk Köyleri, Hasankeyf Höyük, *Atlas Dergisi 240.sayı*, s.96.

Moore, M.T.A. (2016). A History Of Syria İn One Hundred Sites, Archaeopress Archaeology, *Abu Hureyra*, s. 31-34.

Notroff, J. (vd.) (2019). Göbekli Tepe Tahıllar, Şölenler ve Anıtlar, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 69. Sayı, s. 6-9.

Ökse, A.T. (2012). *Ön Asya Arkeolojisinde Çanak Çömlek, Teknik Özellikler ve Biçimler*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Ökse, A.T., Taşkiran, H., Kartal, M., Erdoğan, N., Görmüş, A., Atay, Erkan. (2014). Ilısu Barajı İnşaat Sahası 2012 Yılı Kazıları, 35. *Kazı Sonuçları Toplantısı 1.cilt*, Muğla, s. 102-112.

Ötümlü, A. (2006). *Tarihten Günümüze Kadar Bereketli Hilal'de Sosyo- Ekonomik Yapı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Özalp, H. (2016). İnsanlığın En Eski Tapınağı Göbeklitepe Teolojik Olarak Bize Ne Söyler, *Bilimname XXX 2016/1*,s. 59-74.

Özbaşaran, M., Duru, G., Atlı, N.B., Molist, M., Bucak, E. (2004). 2002 Yılı Akarçay Tepe Kazı Çalışmaları, 25. *Kazı Sonuçları Toplantısı 1.cilt*, Ankara, s. 303-310.

Özbaşaran, M. (2007). 12.000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları, (Edt. C. Lichter - S. Gün), *Akarçay Tepe*, Badisches Landesmuseum, s.453.

Özbaşaran, M. ve M. Molist. (2007). Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, *Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar Yeni Bulgular*, Akarçay Tepe, (Edt: M.Özdoğan-N.Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 179-188.

- Özbaşaran, M., Bucak, E. ve Molist, M. (2007). 2005 Yılı Akarçay Tepe Kazı Çalışmaları, 28. Kazı Sonuçları Toplantısı 1.cilt, Çanakkale, s. 187-202.
- Özbaşaran, M. (2011). Eski Anadolu Tarihi (Edt: Kemalettin Köroğlu) Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir.
- Özcan, E.S. (2014). Dünyanın En Eski ve En Büyük Tapınma Alanı 'Göbeklitepe', *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*.
- Özdoğan, A. (1994). *Çayönü Yerleşmesinin Çanak Çömleksiz Neolitikteki Yeri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdoğan, A. (2007a). 12.000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları, (Edt. C. Lichter - S. Gün), *Çayönü*, Badisches Landesmuseum, Karlsruhe, s.424.
- Özdoğan, A. (2007b). Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, *Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar Yeni Bulgular, Çayönü*, (Edt: M.Özdoğan-N. Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s.57-98.
- Özdoğan, A. (2009). Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, *Sumaki Höyük Kazıları* (Edt: M.D. Alparslan ve A. Özdizbay), Sayı: 27, s. 25-26.
- Özdoğan, A. (2013a). Iısu Barajı ve Hes Projesi Arkeolojik Kazıları 2004-2008 Çalışmaları, Sumaki Höyük, (Edt: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü – Diyarbakır Müze Müdürlüğü), Diyarbakır, s. 71-102.
- Özdoğan, A. (2013b). Yerleşik Hayattan Göçerliğe 'Sumaki Höyük' , *Arkeo Atlas Dergisi*, 8.sayı, s. 54-61.
- Özdoğan, E. (2010). Proceedings of the 6. International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East, *Prehistoric Settlement Pattern in Mezraa Teleilat*, Roma, s. 476-481
- Özdoğan, M. (1977). Aşağı Fırat Havzası 1977 Yüzey Araştırmaları, *ODTÜ Aşağı Fırat Projesi Yayınları I / 2*, Ankara.
- Özdoğan, M., Özdoğan, A., Bar-Yosef, D., Zeist, W.V. (1994). Çayönü Kazısı ve Güneydoğu Anadolu Karma Projesi 30 Yıllık Genel Bir Değerlendirme, 15. Kazı Sonuçları Toplantısı 1.cilt, Ankara, s.103-122.

Özdoğan, M. (1995). Eski Yakın Doğu Kültürleri Üzerine İncelemeler, *Yakın Doğu Neolitiği ve Güneydoğu Anadolu Eleştirisel Bir Değerlendirme*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 267-280.

Özdoğan, M. (1996). Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme, Kulübeden Konuta Mimarlıkta İlkler, s. 19-30.

Özdoğan, M. ve Özdoğan, A. (1998). Karatepe'deki Işık Halet Çambel'e Sunulan Yazılar, *Building of Cult And The Cult of Buildings*, (Edt: G.Arsebük, M. Mellink ve W.Schirmer) Ege Yayınları, s. 581-593.

Özdoğan, M., Karul, N. ve Ayhan, A. (2001). 1999 Yılı Mezraa Teleilat Kazı Çalışmaları, *22.Kazı Sonuçları Toplantısı 1.cilt*, İzmir, s.165-180.

Özdoğan, M. (2002). Çanak Çömleksiz Çanak Çömlekli Neolitik Çağ, *Arkeo Atlas Dergisi*, sayı 2, s.66-105.

Özdoğan, M., Karul, N. ve Ayhan, A. (2002). Ilısu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtama Projesi, *Mezraa Teleilat 2000 Yılı Çalışmaları*, (Edt: N.Tuna, J. Öztürk ve J. Velibeyoğlu), ODTÜ Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi, Ankara, s.101-142.

Özdoğan, M. (2004). Neolitik Çağ Neolitik Devrim İlk Üretim Toplulukları Kavramının Değişimi ve Braidwoodlar, *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi VII*, s. 43-50.

Özdoğan, M., Özdoğan, E. ve Karul, N. (2004). Mezraa Teleilat Höyüğü 4.Dönem Çalışmaları, *25.Kazı Sonuçları Toplantısı 2.cilt*, Ankara, s.235-244.

Özdoğan, M., Karul, N. ve Ayhan, A. (2004). Ilısu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtama Projesi, *Mezraa Teleilat 2001 Yılı Çalışmaları*, (Edt: N.Tuna, J. Öztürk ve J. Velibeyoğlu), ODTÜ Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi, Ankara, s.57-106.

Özdoğan, M. (2005). Geçmişten Geleceğe Anadolu'da Malzeme ve Mimarlık, Yeni Veriler Işığında Anadolu Mimarisinin Dünya Mimarisine Katkıları, s.145-162.

Özdoğan, M. (2007a). 12.000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları, (Edt. C. Lichter - S. Gün), *Mezraa Teleilat*, Badisches Landesmuseum, Karlsruhe, s.450.

Özdoğan, M. (2007b). Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, *Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar Yeni Bulgular*, (Edt: M.Özdoğan-N.Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Özdoğan, M. (2007c) Neolitik Dönem Günümüz Uygarlığının Temel Taşları, *12000 Yıl Önce Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı, Neolitik Dönem*, (Edt: N.Başgelen), Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul, s.9-20.

Özdoğan, M. (2010). Çayönü: Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme Tarihlenen Bir Yerleşim Yerinde Koruma ve Alan Düzenleme Uygulaması, *TÜBA-KED 8/2010*, s.141-154.

Özdoğan, M. (2011). Mezolitik Çağ / Adım Adım Yerleşik Yaşam (Edt: N. Karul), *Arkeoatlas – Tarihöncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası*, Doğan Dergi Yayıncılık, İstanbul.

Özdoğan, M., Özdoğan, E. ve Karul, N. (2011). Ilısu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi, *Mezraa Teleilat 2002 Yılı Çalışmaları*, 1.cilt, ODTÜ Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi, Ankara, s.35-96.

Özdoğan, M. (2012). Neolitiği Yeniden Düşünmek, *Aktüel Arkeoloji Dergisi 27. Sayı*, s. 46-59.

Özdöl, S. (2011). Çanak Çömleksiz Neolitik Çağda Güneydoğu Anadolu'da Din ve Sosyal Yapı.

Öztan, A. (2009). Anadolu Uygarlıkları Neolitik Çağ (Yeni Taş Çağı / Cilalı Taş Çağı), *Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Projesi Portalı*, Ankara.

Özkaya, V. ve San, O. (2003). 2001 Yılı Körtik Tepe Kazı Çalışmaları, *24. Kazı Sonuçları Toplantısı 2.cilt*, Ankara, s.423-436.

Özkaya, V. (2004). 2002 Yılı Körtik Tepe Kazı Çalışmaları, *25. Kazı Sonuçları Toplantısı 1.cilt*, Ankara, s.103-116.

Özkaya, V. (2007). 2005 Yılı Körtik Tepe Kazı Çalışmaları, *28. Kazı Sonuçları Toplantısı 1.cilt*, Çanakkale, s.29-50.

Özkaya, V. ve San, O. (2007a). 12.000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları, (Edt. C. Lichter - S. Gün), *Körtik Tepe*, Badisches Landesmuseum, Karlsruhe, s.436.

Özkaya, V. ve San, O. (2007b). Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, *Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar Yeni Bulgular*, Körtiktepe, (Edt: M.Özdoğan-N. Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s.21-36.

Özkaya, V. ve Coşkun, A. (2007). 12000 Yıl Önce Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı, Neolitik Dönem, *Körtik Tepe*, (Edt: N.Başgelen), Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul, s.86-88.

Özkaya, V. ve Coşkun, A. (2008a). Anadolu'nun Erken Kültür Tarihinde Körtik Tepe'nin Yeri ve Önemi, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, s.1-18.

Özkaya, V. ve Coşkun, A. (2008b). Körtik Tepe Kazıları, Erken Neolitik Dönemde Bölgesel Kültürel İlişkiler Üzerine Bazı Gözlemler, Doğudan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları, Atatürk Üniversitesi, s.85-98.

Özkaya, V. (vd.) (2008). 2006 Yılı Körtik Tepe Yılı Kazı Çalışmaları, 29. Kazı Sonuçları Toplantısı 1.cilt, Kocaeli, s. 351-370.

Özkaya, V. (2009). Excavations at Körtik Tepe. A New Pre-Pottery Neolithic A Site in Southeastern Anatolia, s. 3-8.

Özkaya, V., San, O., Coşkun, A., Kartal, M., Şahin, F.S. (2009). 2007 Yılı Körtik Tepe Kazı Çalışmaları, 30. Kazı Sonuçları Toplantısı 1.cilt, Ankara, s.85-106.

Özkaya, V. ve Coşkun, A. (2010). Körtik Tepe, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 17.sayı, s. 96-105.

Özkaya, V. (vd.) (2010). 2008 Yılı Körtik Tepe Kazı Çalışmaları, 31. Kazı Sonuçları Toplantısı 1.cilt, Denizli, s.511-535.

Özkaya, V. ve Coşkun, A. (2011a). Neolithic in Turkey, New Excavations – New Research (Edt: M.Özdoğan, N.Başgelen, P.Kuniholm), s.89-127.

Özkaya, V. ve Coşkun, A. (2011b). 2009 Yılı Körtik Tepe Kazı Çalışmaları, 32. Kazı Sonuçları Toplantısı 1.cilt, İstanbul, s.81-100.

Özkaya, V. (vd.) (2012). 2010 Yılı Körtik Tepe Kazı Çalışmaları, 33. Kazı Sonuçları Toplantısı 1.cilt, Malatya, s.315-338.

Özkaya, V.ve Coşkun, A. (2013a). Yerleşik Yaşamın Başlangıcı 'Körtik Tepe', *Arkeo Atlas Dergisi*, 8.sayı, s.30-39.

Özkaya, V. ve Coşkun, A. (2013b). Eski Dünya'nın İlk Köyleri, Körtik Tepe, *Atlas Dergisi*, 240.sayı, s.93.

Özkaya, V. (vd.) (2014). Multilayer Floors in the Early Holocene Houses at Körtik Tepe an Example from House Y98. *The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research, NEOLITHICS 2/14*, s. 13-22.

Pedersen, C.H. (1995). Natufian Chippedlithic Assemblage: From Suneakh Near Petra, Southern Jordan, Tusculanum.

Rollfeson, O.G. (2003). The Neolithic Perio, (Edt: S.Richard). Near Eastern Archaeology: A Reader. Eisenbrauns, s. 244-253.

Roodenberg, J.J. (1984). 1983 Yılı Hayaz Höyük ve Civarı (Kumartepe) Kazı Çalışmaları, 6. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, İzmir, s.1-4.

Roodenberg, J.J. (1989). Hayaz Höyük and Final PPNB in the Taurus Foothills, *Paleorient 15/1*, s. 91-101.

Rosenberg, M. (1993). 1991 Yılı Hallan Çemi Kazı Çalışmaları, 14. *Kazı Sonuçları Toplantısı 1.cilt*, Ankara, s.117-130.

Rosenberg, M. ve İnal, N. (1994). 1992 Yılı Hallan Çemi Kazı Çalışmaları, 15. *Kazı Sonuçları Toplantısı 1.cilt*, Ankara, s. 123-130.

Rosenberg, M. (1995). 1993 Yılı Hallan Çemi Kazı Çalışmaları, 16. *Kazı Sonuçları Toplantısı 1.cilt*, Ankara, s.79-94.

Rosenberg, M. ve Redding, R.W. (2000). Hallan Çemi And Early Village Organization İn Eastern Anatolia, New York, s. 39-61.

Rosenberg, M. (2007a). 12.000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları, (Edt. C. Lichter - S. Gün), *Hallan Çemi*, Badisches Landesmuseum, Karlsruhe, s.420.

Rosenberg, M. (2007b). Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, *Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar Yeni Bulgular*, Hallan Çemi, (Edt: M. Özdoğan-N. Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s.1-12.

Schmidt, K. (2000). Göbekli Tepe ve Ön Asya Kaya Resim Sanatı, *TÜBA-AR III Dergisi*, Ankara, s. 1-15.

Schmidt, K. (2007a). 12.000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları, (Edt. C. Lichter - S. Gün), *Göbekli Tepe*, Badisches Landesmuseum, Karlsruhe, s.432-448.

Schmidt, K. (2007b). Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, *Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar Yeni Bulgular Bulgular*, Göbekli Tepe, (Edt: M.Özdoğan-N. Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s.115-130.

Schmidt, K. (2007c). Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı 'Göbekli Tepe', En Eski Tapınağı Yapanlar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Schmidt, K. (2008). 2006 Yılı Göbekli Tepe Kazı Çalışmaları, *29. Kazı Sonuçları Toplantısı 2.cilt*, Kocaeli, s.417-428.

Schmidt, K. (2009). 2007 Yılı Göbekli Tepe Kazı Çalışmaları, *30. Kazı Sonuçları Toplantısı 3.cilt*, Ankara, s.163-182.

Schmidt, K. (2010). 2008 Yılı Göbekli Tepe Kazı Çalışmaları, *31. Kazı Sonuçları Toplantısı 1.cilt*, Denizli, s.241-264.

Schmidt, K. (2011). 2009 Yılı Göbekli Tepe Kazı Çalışmaları, *32. Kazı Sonuçları Toplantısı 2.cilt*, İstanbul, s.209-224.

Schmidt, K. (2012). 2010 Yılı Göbekli Tepe Kazı Çalışmaları, *33. Kazı Sonuçları Toplantısı 3.cilt*, Malatya, s. 319-340.

Schmidt, K. (vd.) (2012). Göbekli Tepe, İnsanoğlunun İlk Tapınağı, Dünyanın En Eski Anıtı, *Aktüel Arkeoloji Dergisi 27. Sayı*, s. 60-77.

Schmidt, K. O, Dietrich ve J, Notroff. (2015). Kùltürlerin Köprüsü Anadolu Türk-Alman Eskiçağ Bilimlerinde Güncel Bilimsel Araştırmalar ve Yeni Bakış Açılıarı, *Göbekli Tepe: Dünya Kültür Mirasına Girme Yolunda Olağan Dışı Bir Erken Neolitik Buluntu Yeri* (Edt: Ü. Yalçın ve H.D. Bienert), Bochum, Bonn, s. 91-109.

Sevin, V. (2003). *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, Eski Anadolu ve Trakya Cilt 1, Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Starkovich, B.M. ve Stiner, M.C. (2009). Hallan Çemi Tepesi: High-Ranked Game Exploitation Alongside Intensi ve Seed Processing at the Epipaleolithic –Neolithic Transition in Southeastern Turkey, University of Arizona, s.41-61.

Taşkıran, H. (2009). Anadolu Uygarlıkları Epi-Paleolitik (Ara Taş Çağı), *Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Projesi Portalı*, Ankara.

Taşkıran, H. ve Kartal, M. (2010). 2008 Yılı Ilısu Baraj Gövdesi Alanı Yüzey Araştırması, 27. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 3.cilt*, Denizli, s. 233-244.

Tekin, H. (2006a). Yatay Oluk Bezekli Bir Seramik Grubunun Ele Geçtiği Yeni Bir Merkez: Hakemi Use, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 2006*, Cilt: 23, Sayı:1, s.151-172.

Tekin, H. (2006b). 2004 Hakemi Use Kazıları, 27. Kazı Sonuçları Toplantısı, s. 289-296.

Tekin, H. (2007a). 2005 Yılı Hakemi Use Kazıları, 28. Kazı Sonuçları Toplantısı, s. 357-374.

Tekin, H. (2007b). Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı, *Türkiye’de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar Yeni Bulgular Bulgular*, Güneydoğu Anadolu’da Son Neolitik Döneme Ait Yeni Bir Merkez: Hakemi Use, s. 47-56.

Tekin, H. (2008). 2006 Yılı Hakemi Use Kazı Çalışmaları, 29. *Kazı Sonuçları Toplantısı 1.cilt*, Kocaeli, s.1-10.

Tekin, H. (2009). 2007 Yılı Hakemi Use Kazı Çalışmaları, 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı 1.cilt*, Ankara, s.411-422.

Tekin, H. (2010). 2008 Yılı Hakemi Use Kazı Çalışmaları, 31. *Kazı Sonuçları Toplantısı 2.cilt*, Denizli, s.35-54.

Tekin, H. (2011a). 2009 Yılı Hakemi Use Kazı Çalışmaları, 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı 2.cilt*, İstanbul, s.364-373.

Tekin, H. (2011b). Ilısu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2002 Yılı Çalışmaları, (Edt: Tuna, N.-Doonan, O.) ‘Hakemi Use’. Cilt 2, *ODTÜ Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi*, Ankara s. 571-622.

Tekin, H. (2012). İnterpreting The Late Neolithic of Upper Mesopotamia, 'Hakemi Use', s.493-502.

Tekin, H. (2013). İlısu Barajı ve Hes Projesi Arkeolojik Kazılar, 2004 – 2008 Çalışmaları, Hakemi Use Kazıları, (Edt: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü – Diyarbakır Müze Müdürlüğü), Diyarbakır, s.103-134.

Tobolczyk, M. (2016). The World's Oldest Temples in Göbeklitepe And Nevalı Çori, Turkey in The Light Of Studies in Ontogenesis of Architecture, s. 1398-1404.

Toprak, B. (2016). Dinler Tarihi Perspektifinden Klaus Schmidt ve Göbekli Tepe, *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı III*, İstanbul.

Türkcan, A.U. (2006). *Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yukarı Mezopotamya Anıtsal Kült Binaları ve Gelişimi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Türkcan, A.U. (2012). Anadolu Arkeolojisi (Edt: Alanyalı, H.S.), *Anadolu Üniversitesi Yayını*, Eskişehir.

Ülger, S. (2007). *Yakındoğu İlk Neolitik Kültürlerinde Yapı Kültü ve Yapıların Gömülme Sorunu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Watkins, T. (2007). 12.000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları, (Edt. C. Lichter - S. Gün), *Anadolu'nun Doğal Çevresi, İklim, Çevre ve Kaynakların Bileşkesi*, Badisches Landesmuseum, Karlsruhe, s.411-418.

Watkins, T. (2019). Yakındoğu' da Neolitikleşme Sürecinde Kamusal Yapılar, *Aktüel Arkeoloji Dergisi 69. Sayı*, s. 12-17.

Yener, E. (1993). 1991 Yılı Levzin Höyük Kurtarma Kazı Çalışmaları, *3. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, Ankara, s. 351-360.

Yener, E. (1994). 1992 Levzin Höyük Kurtarma Kazı Çalışmaları, *4. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, Ankara, s. 286-296.

Yalçınkaya, I. (2009). Anadolu Uygarlıkları Paleolitik Çağ (Eski Taş Çağı / Yontma Taş Çağı), *Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Projesi Portalı*, Ankara.

İnternet Kaynakları

[www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=1133&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=1133&html=ages_detail_t.html&layout=web) (05.06.2017)

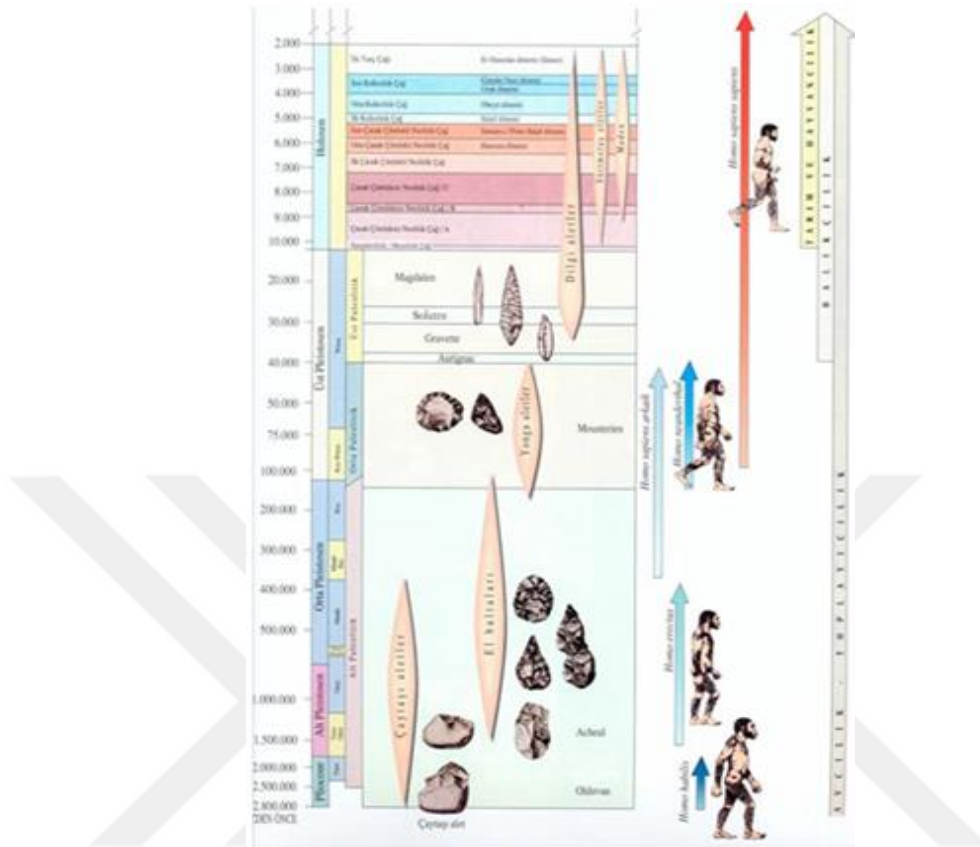
www.hasankeyfkazilar.org.tr/kazi-alanlarihasankeyf-hoyuk-kazisi (03.01.2017)

<https://archeorient.hypotheses.org/3900> (06.06.2017)

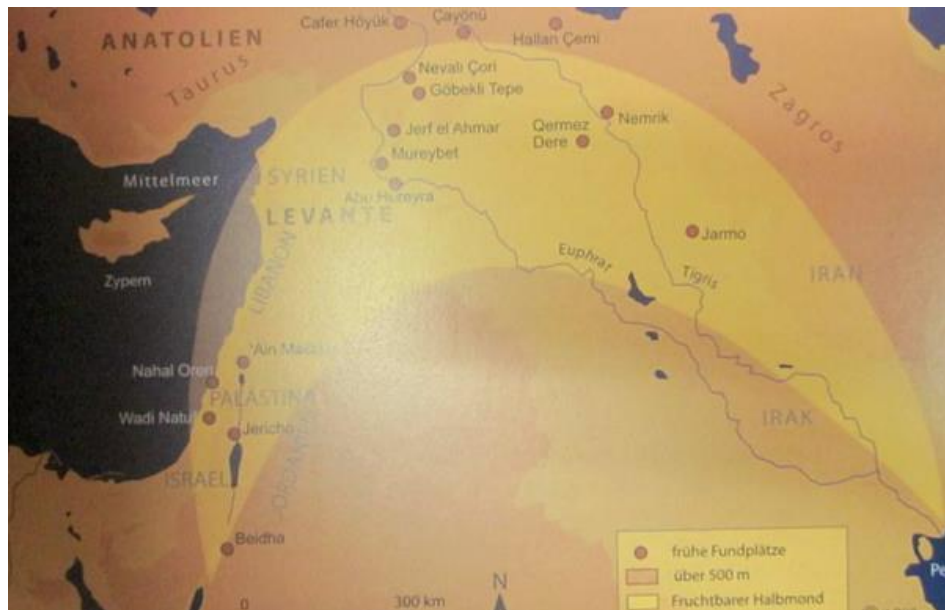
<http://www.nenedirvikipedi.com/cografya/guneydogu-anadolu-bolgesinin-illeri-7869.html> (24.02.2019)

LEVHALAR

Levha 1: Anadolu zaman çizelgesi

Levha 2: Bereketli Hilal Haritası

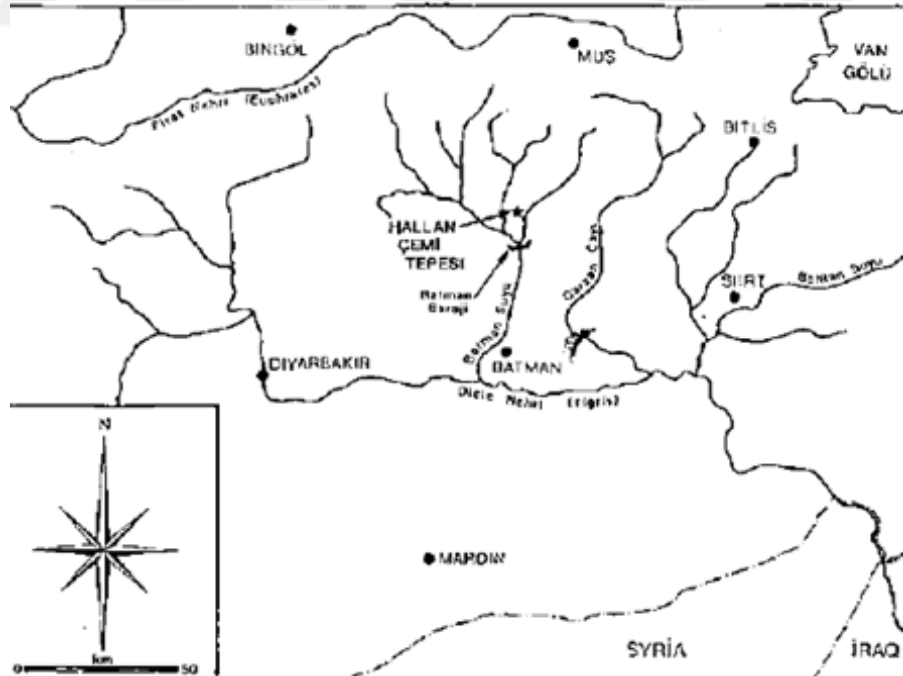
Levha 3: Yakınoğu'daki MÖ 10 binden MÖ 7 bine kadar olan önemli buluntu yerleri

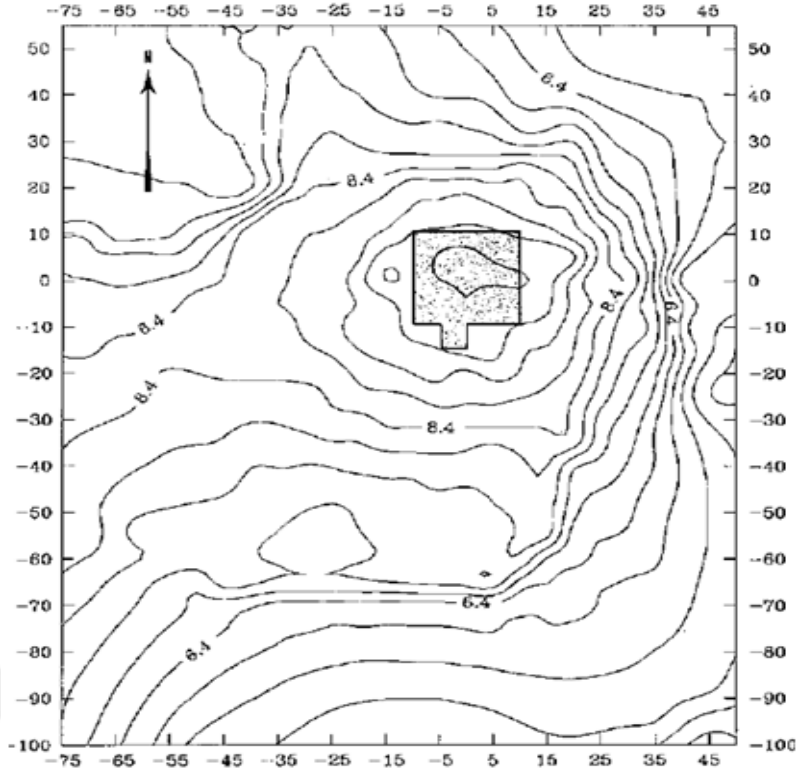
Levha 4: Türkiye'de bulunan başlıca Neolitik yerleşimler

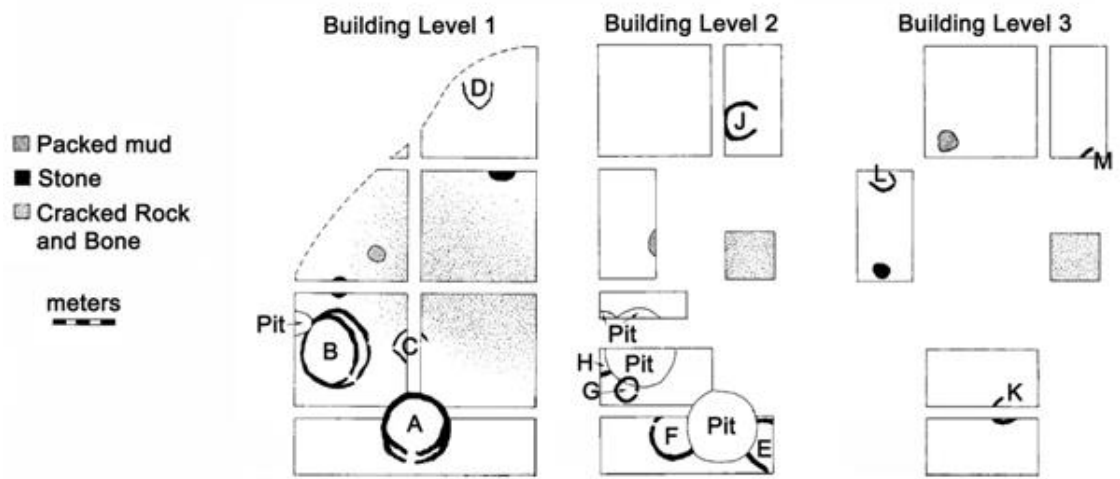
Levha 5: Güneydoğu Anadolu Bölgesi

Levha 6: Konum olarak Hallan Çemi

Levha 7: Hallan Çemi, höyükte kazı yapılan alan

Levha 8: Hallan Çemi yerleşmesinde yapılmış kazı seviyeleri

Levha 9: Hallan Çemi'de 2. Tabakada ortaya çıkarılan taş döşeli bir yapı

Levha 10: Hallan Çemi kamusal yapı A

Levha 11: Kamusal yapı A'da yer alan taş seki

Levha 12: Kamusal yapı A'da bulunan yabani sığır kafatası

Levha 13: Hallan Çemi kamusal yapı B

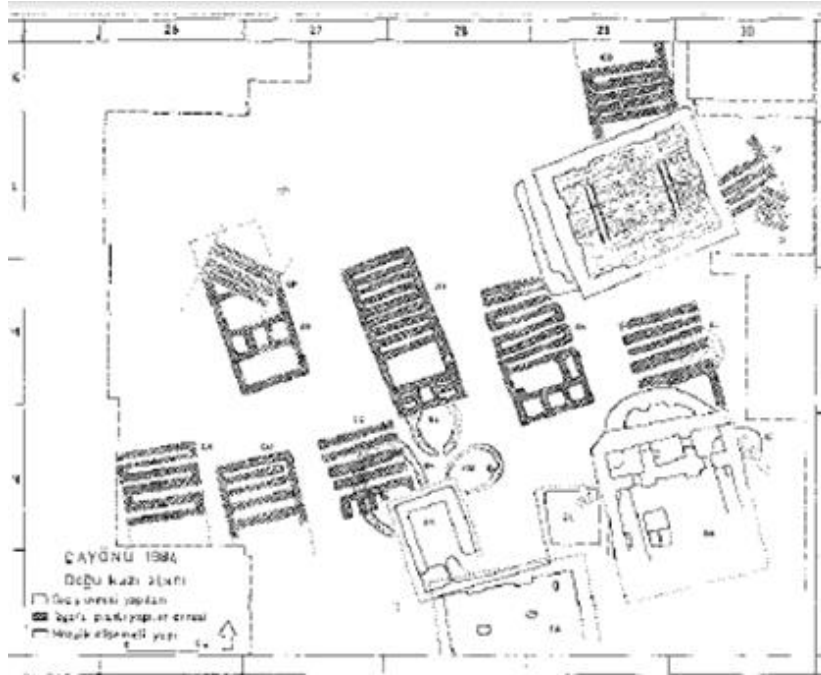

Levha 14: Yerleşmede ele geçen yılan biçimli kemik

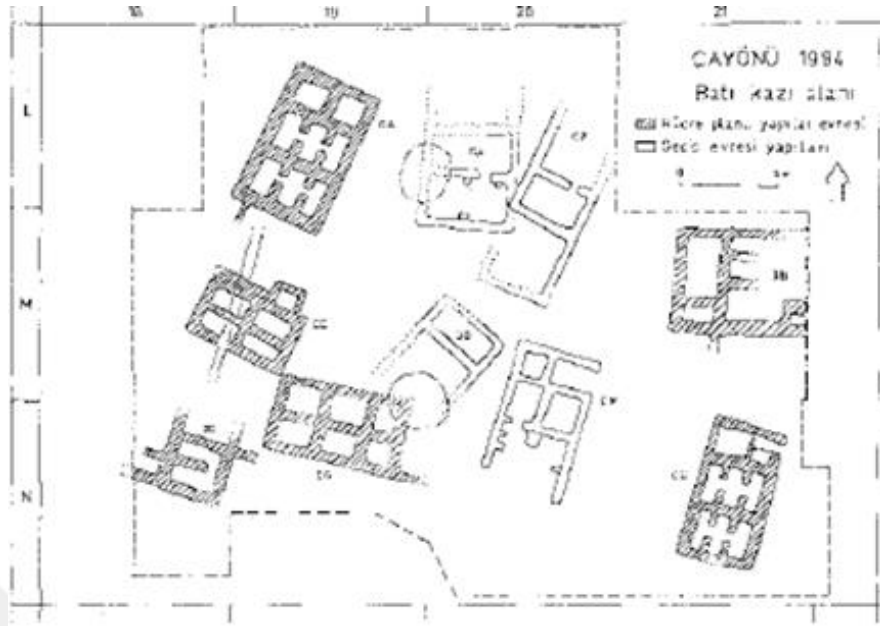

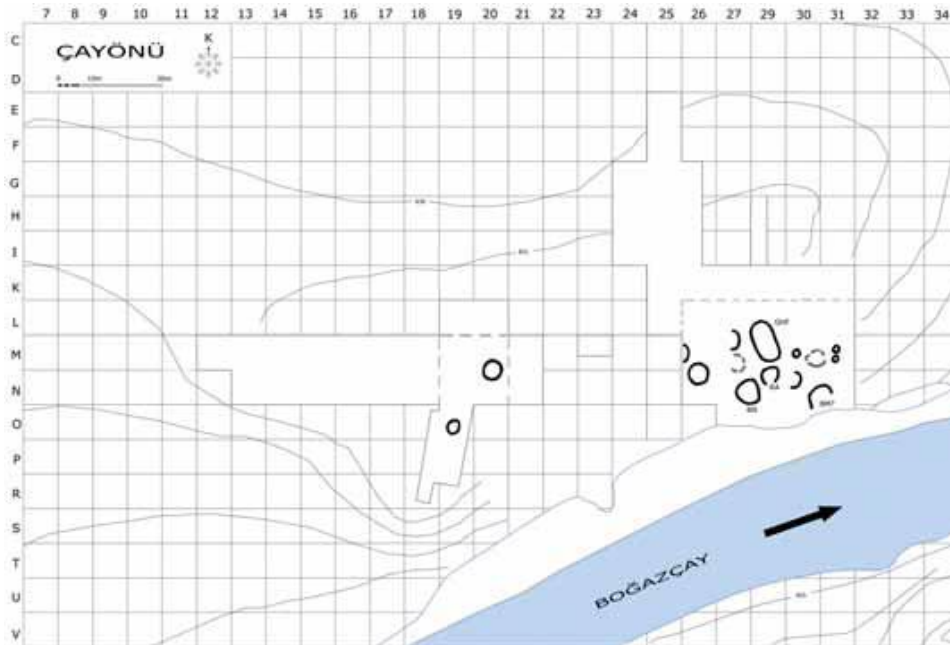
Levha 17: Taş Temelli yeni çanak çömlekli Neolitik alt evre (pns)

Levha 18: Çayönü Doğu kazı alanı

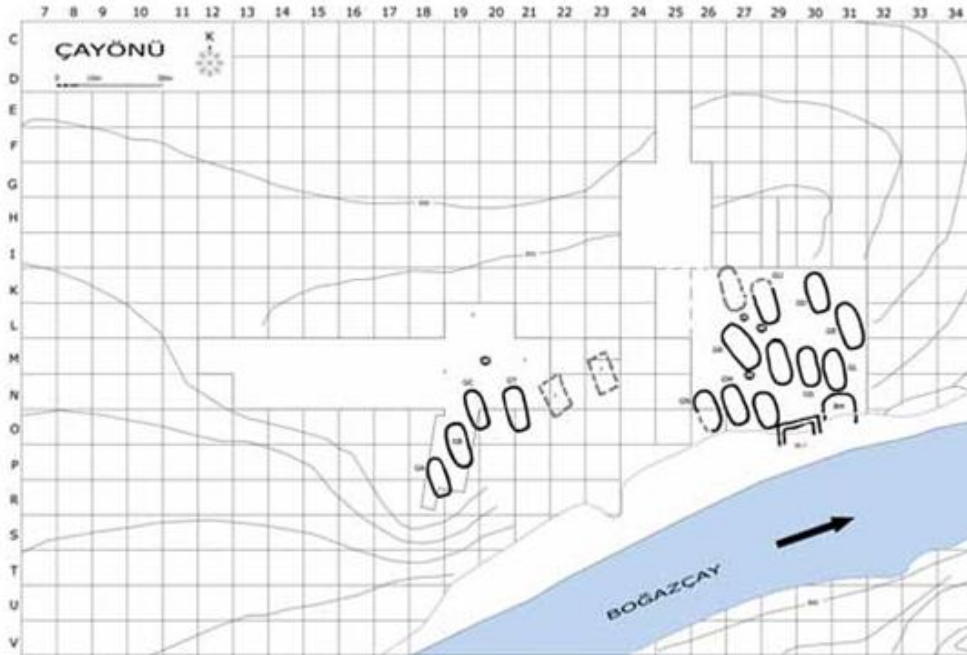
Levha 19: Çayönü batı kazı alanı

Levha 20: Yuvarlak Planlı Yapılar Evresi

Levha 21: Çayönü RA çukur barınak yapısı

Levha 22: Erken Izgara planlı yapılar

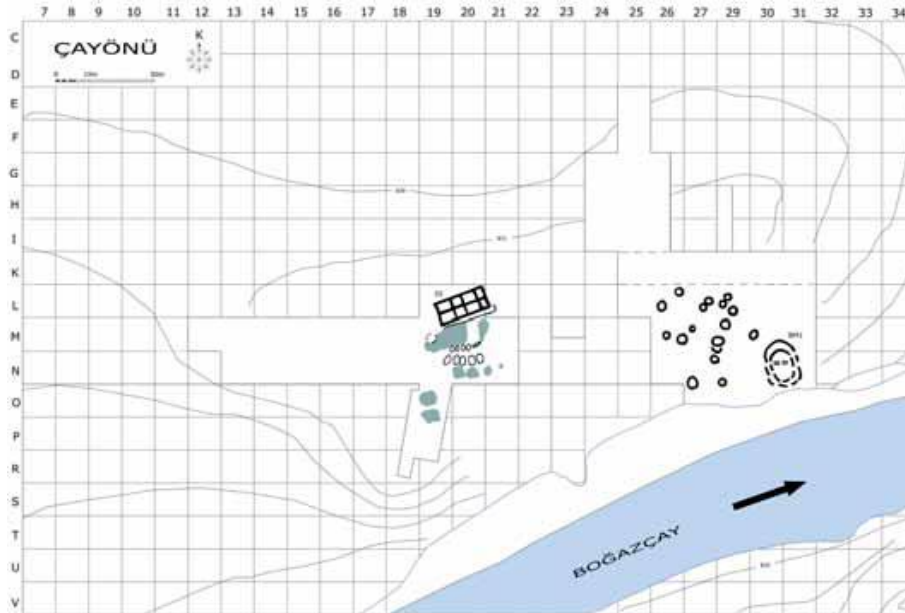
Levha 23: Izgara planlı yapılar GS (g1), GHc-d (g3-4); güneyden bakış

Levha 24: Sel tarafından tahribata uğrayan GM ve GN yapıları

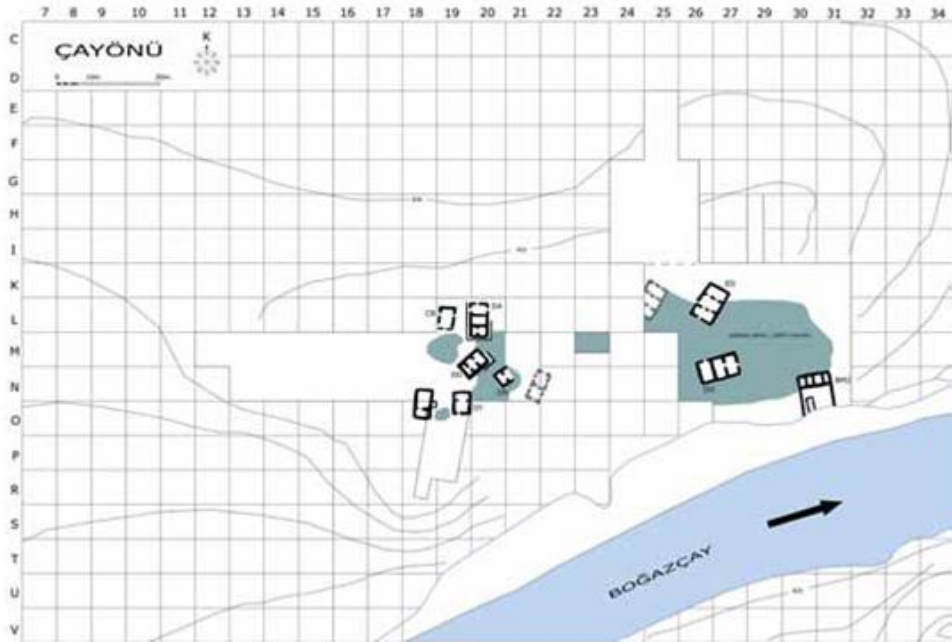
Levha 25: Kanallı Yapılar Evresinin ateş çukurları tarafından tahrip edilmiş son ızgara planlı yapılardan biri GR ve üstündeki ters ızgara planlı yapı GP

Levha 26: Kanallı Yapılar Evresi

Levha 27: Batı Alanı kanallı yapılar evresi DI ve çevresindeki atölyeler, altta ters ızgara planlı yapı DP

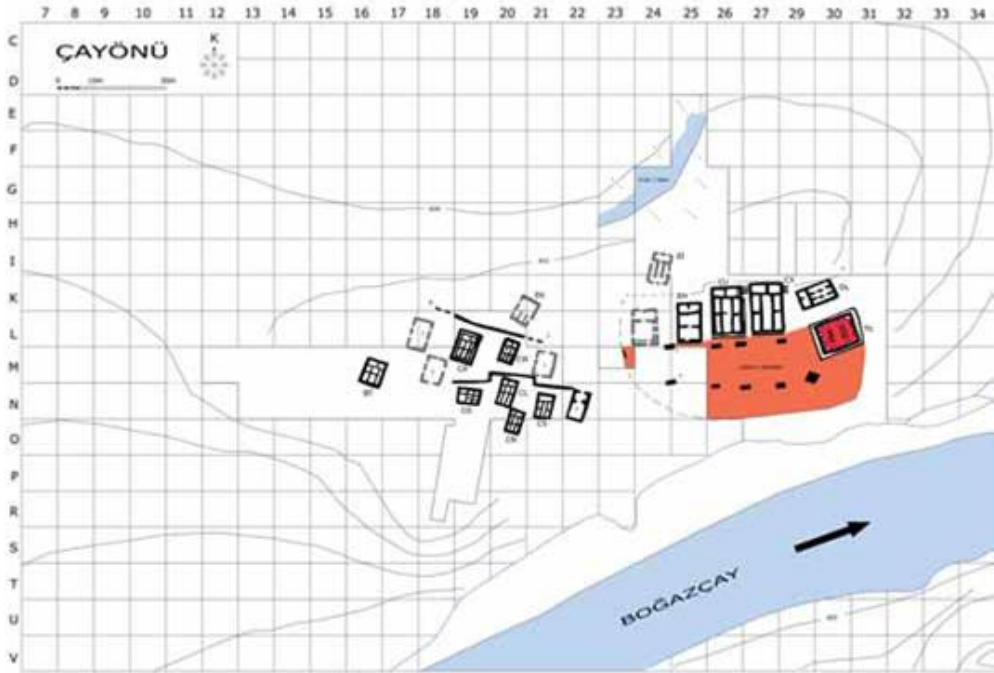

Levha 28: Taş Döşeli Yapılar Evresi

Levha 29: Taş Döşemeli Yapı DA

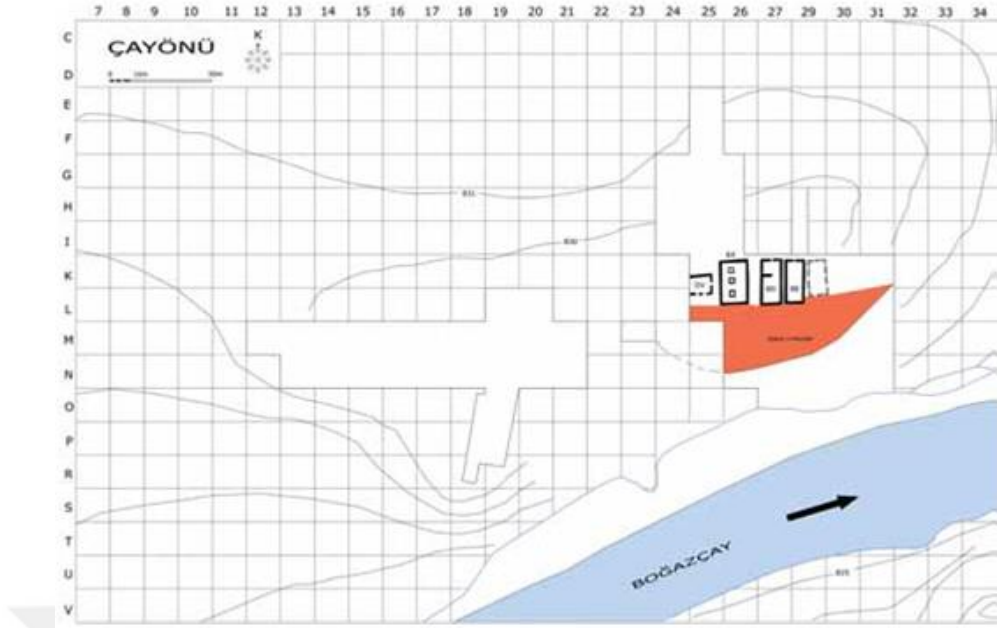
Levha 30: Hücre Planlı Yapılar

Levha 31: DS yapısı kuzeydoğu hücre buluntuları (c3) ve üst katın çökmüş tabanı

Levha 32: CT Yapısı (c3), üst kata çıkan basamaklar

Levha 33: Geniş Odalı Yapılar Evresi

Levha34: Saltaşlı Döşemeli Yapı FA

Levha 35: Terazzo Yapısı

Levha 36: Terazzo yapısından bir ayrıntı

Levha 37: Kafataslı Yapı BM

Levha 38: BM2b duvarları kalkmadan önce ve BM2c taban altı hücreleri

Levha 39: BM2c, batı oda, kafatası ve uzun kemiklerden oluşan düzenleme

Levha 40: BM2b ikincil gömüt yanında domuz dişinden takı

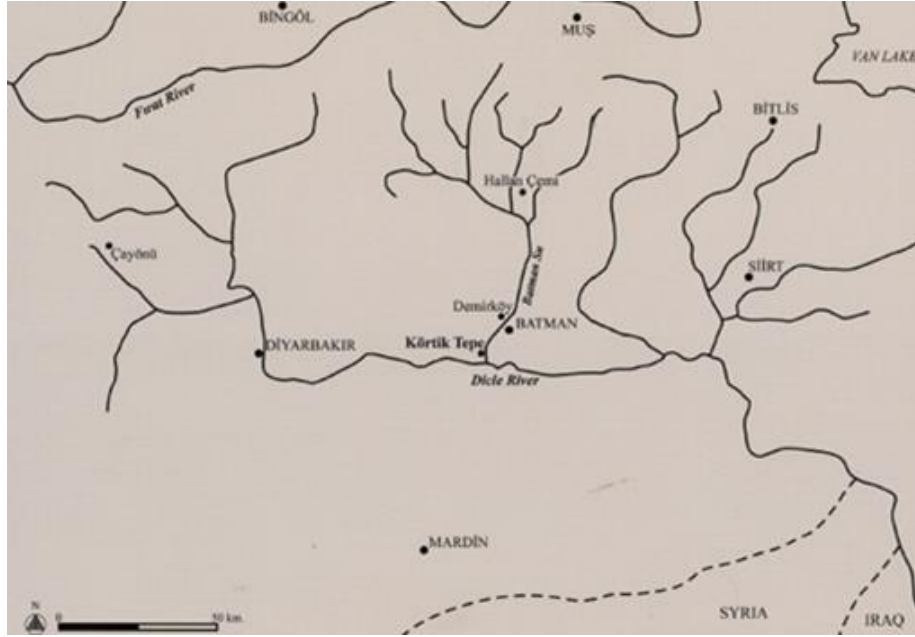
Levha 41: BM2a duvardan düşmüş boynuzlu kafatası

Levha 42: BM2a sonradan örülerek kapatılmış kapı

Levha 43: BM2a ve arkada BM2ab

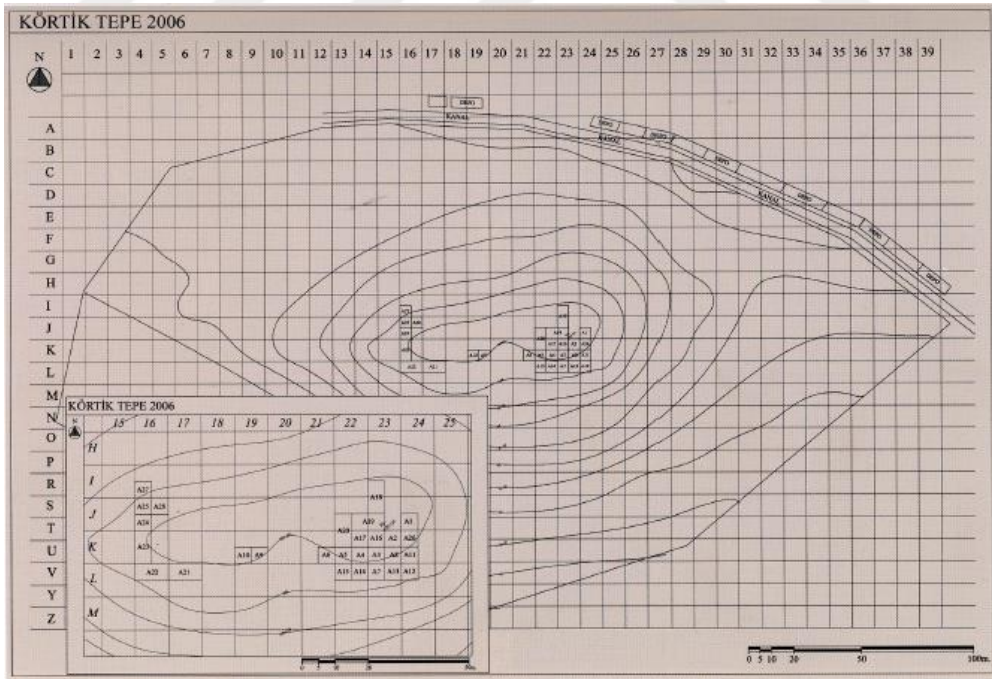

Levha 44: Körtik Tepe'nin konumu

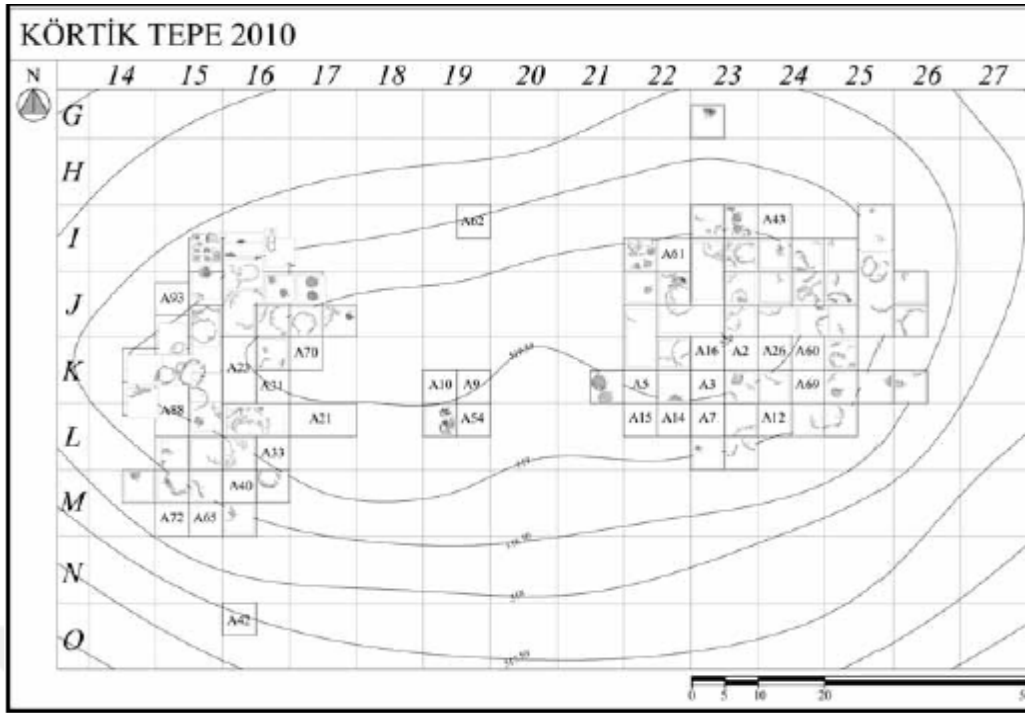

Levha 45: Körtik Tepe havadan çekilmiş fotoğrafı

Levha 46: Körtik Tepe topografik harita

Levha 47: Körtik Tepe yuvarlak planlı yapılar ve depolama birimleri

Levha 48: Körtik Tepe A6 açmasında yer alan taş döşemeli platform-silo

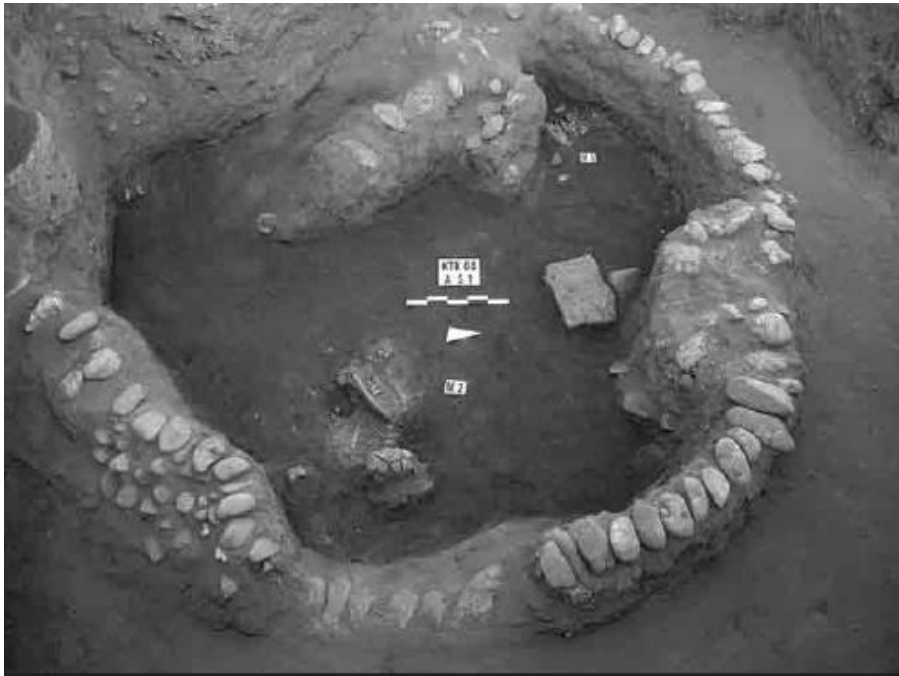
Levha 49: Körtik Tepe Y44 Yapısı

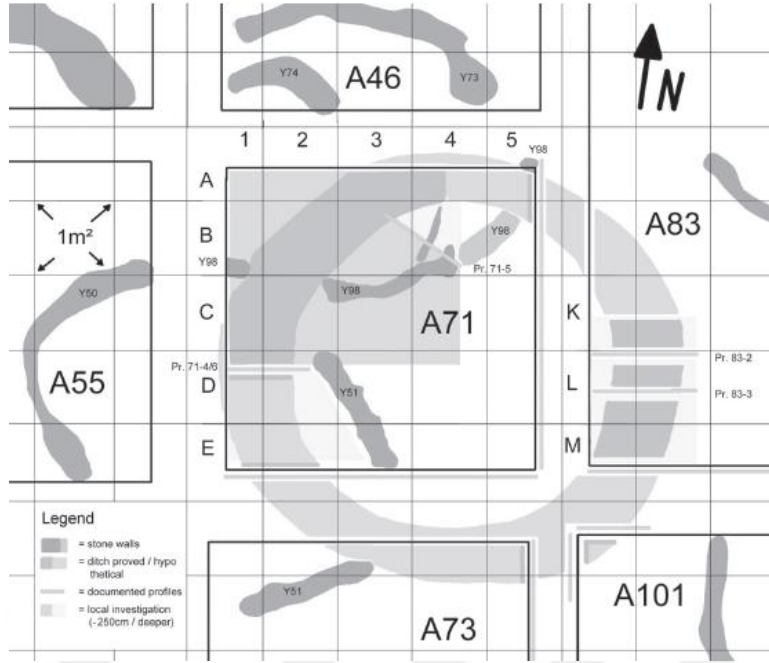
Levha 50: Körtik Tepe A25 açmasında yer alan tabanında mezar bulunan yuvarlak ya da oval mimari doku

Levha 51: Körtik Tepe A17 açmasında yer alan tabanında mezar bulunan yuvarlak ya da oval mimari doku

Levha 52: Körtik Tepe A51 açmasında yer alan yuvarlak planlı yapı ve intramural mezarlar

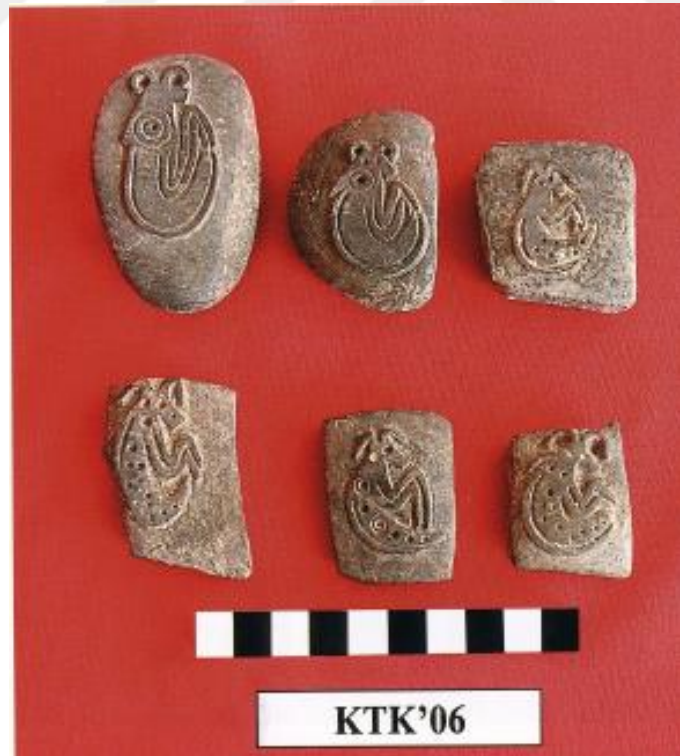
Levha 53: Körtik Tepe A71 açması ve çevresinin şematik çizimi

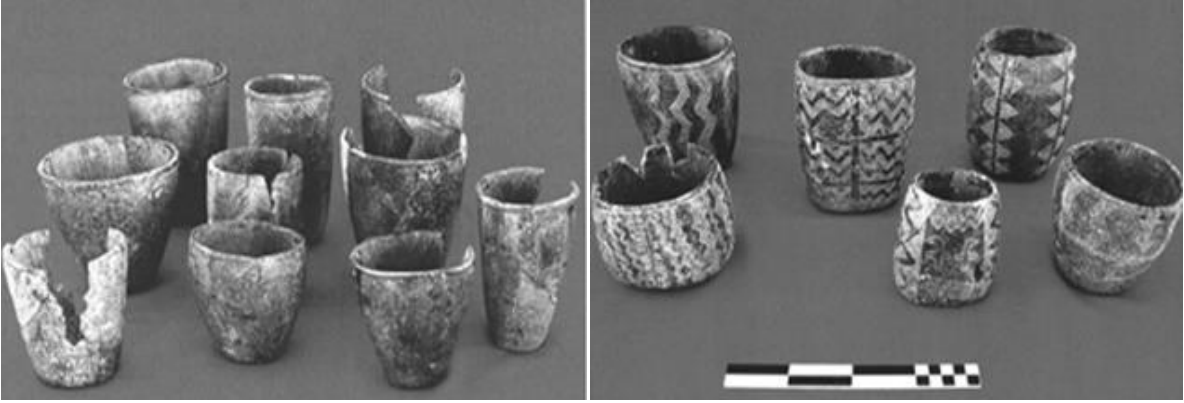
Levha 54: Körtik Tepe A34 açmasında yer alan yuvarlak planlı yapılar

Levha 55: Körtik Tepe A 39 açmasında yer alan depolama birimleri

Levha 56: Körtik Tepe'de ele geçen bezemeli figürlü taş nesnelere

Levha 57: Körtik Tepe’de ele geçen bezemesiz ve bezemeli taş kaplar

Levha 58: Körtik Tepe buluntularından toplu bir görünüm

Levha 59: Gusir Höyük doğudan görünümü ve Gusir Gölü

Levha 60: Gusir Höyük havadan görünüm

Levha 61: Kazı alanının en üst kesiminde yer alan mekanlara bölünmüş dörtgen planlı yapının içinde yer alan odanın köşesine yerleştirilmiş olan dikilitaş

Levha 62: Gusir Höyük'te çukur tabanlı yapının ortasında bulunan ve özenle biçimlendirilmiş bir altlık üzerinde yükselen dikilitaş örneği

Levha 63: Gusir Höyükte yer alan üst kesimde yer alan büyük yapı

Levha 64: Gusir Höyükte bulunan dikilitaş

Levha 65: Hasankeyf Höyük havdan görünüm

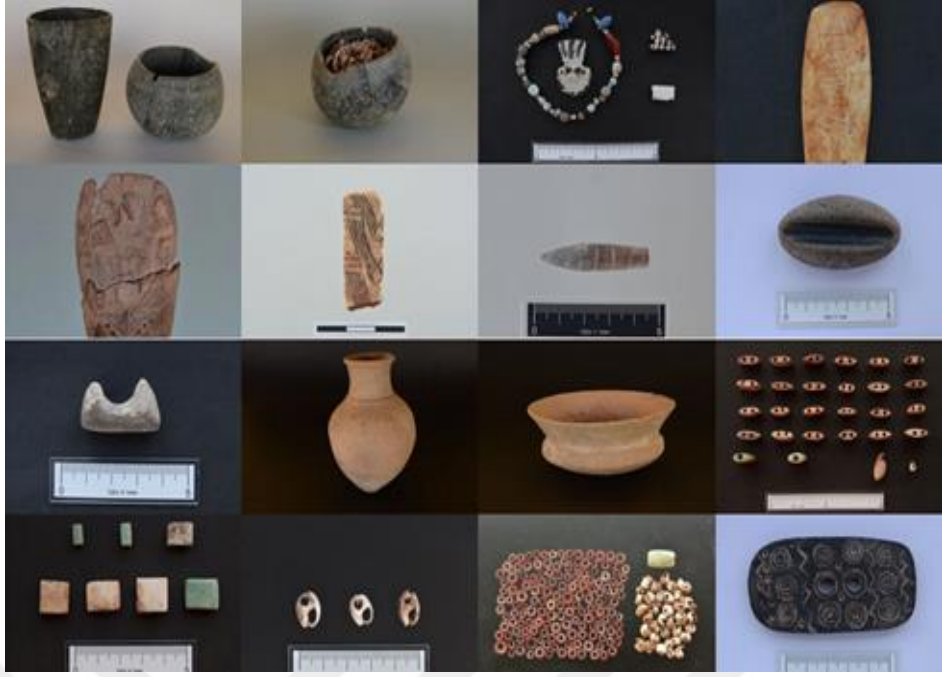
Levha 66: Hasankeyf Höyük çukur tabanlı yuvarlak yapılardan örnek

Levha 67: Hasankeyf Höyük Yuvarlak yapılar

Levha 68: Hasankeyf Höyük 3 numaralı yapının havadan görünümü

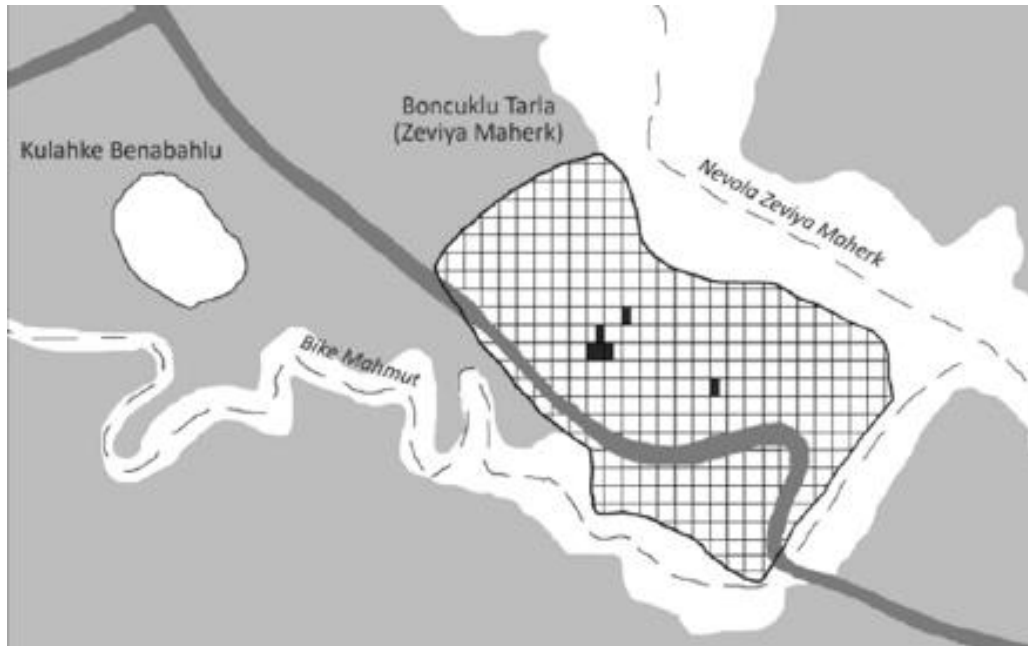
Levha 69: Hasankeyf Höyük buluntularından toplu görünüm

Levha 70: Boncuklu Tarla Havadan Görünümü

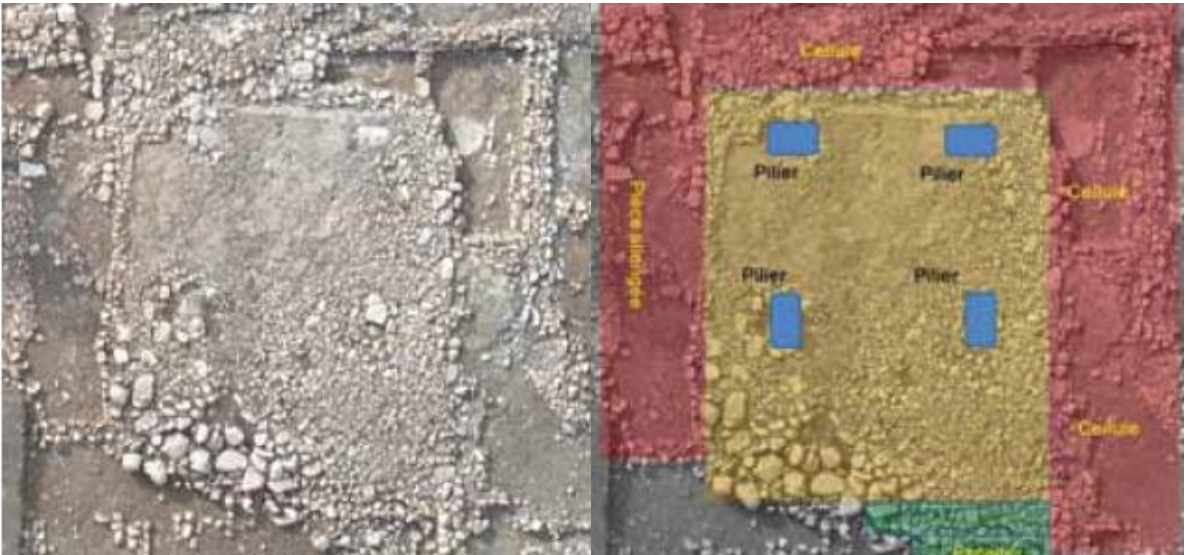
Levha 71: Boncuklu Tarla planı

Levha 72: Boncuklu Tarla K9 açması

Levha 73: Boncuklu Tarla son ÇÇNB dönemi mimari kalıntılar

Levha 74: Boncuklu Tarla Terazzo Binası

Levha 75: Boncuklu Tarla ÇÇNA ve ÇÇNA-ÇÇNB geçiş mimari kalıntıları

Levha 76: Sumaki Höyük genel bir görünüm

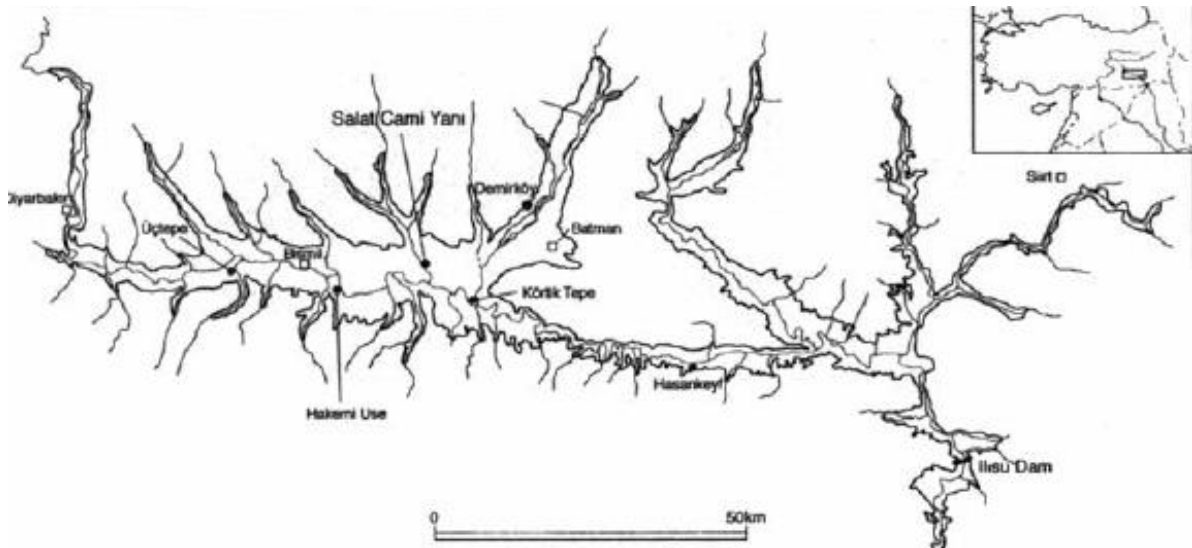
Levha 77: Sumaki Höyük'te ortaya çıkarılan yapı kalıntıları

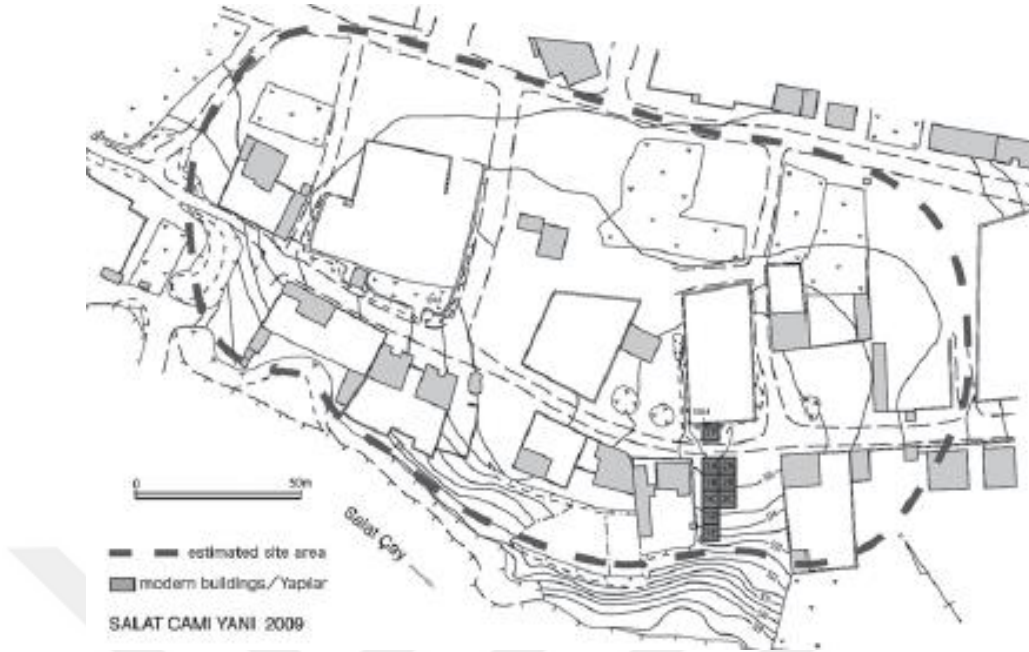
Levha 78: Sumaki Höyük'te ortaya çıkarılan fırın yapısı

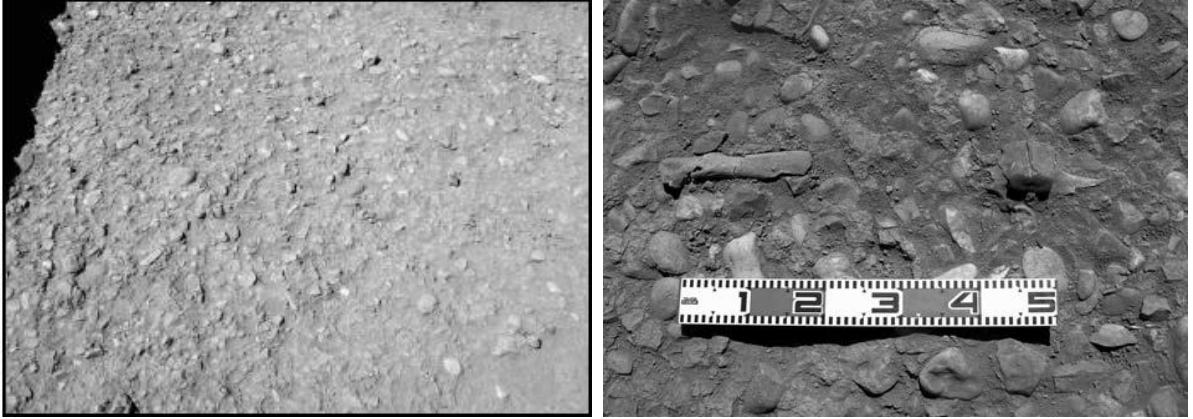
Levha 79: Ziftli kilden yapılmış nesnelər. Solda: Domuz figürü – Sağda: Kaplumbağa figürü

Levha 80: Salat Cami Yanı yerleşiminin konumu

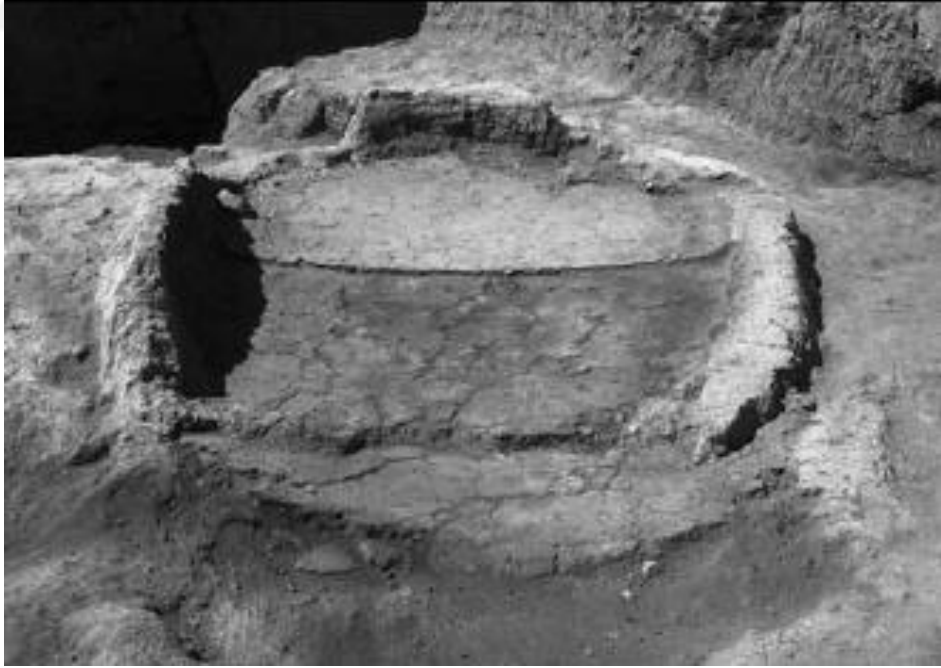
Levha 81: Salat Cami Yanı I.evreye ait yapı kalıntıları

Levha 82: Salat Cami Yanı I.evreye ait taş döşeme

Levha 83: Salat Cami Yanı II.evre yapı kalıntıları

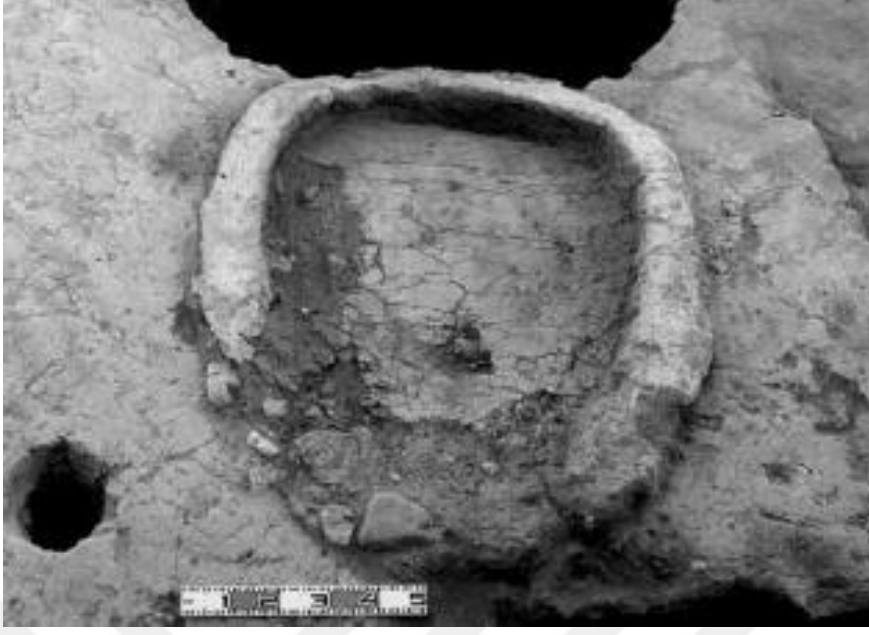
Levha 84: Salat Cami Yanı II.evreye ait ocak

Levha 85: Salat Cami Yanı II.evreye ait ocak

Levha 86: Salat Cami Yanı 166 numaralı yapı

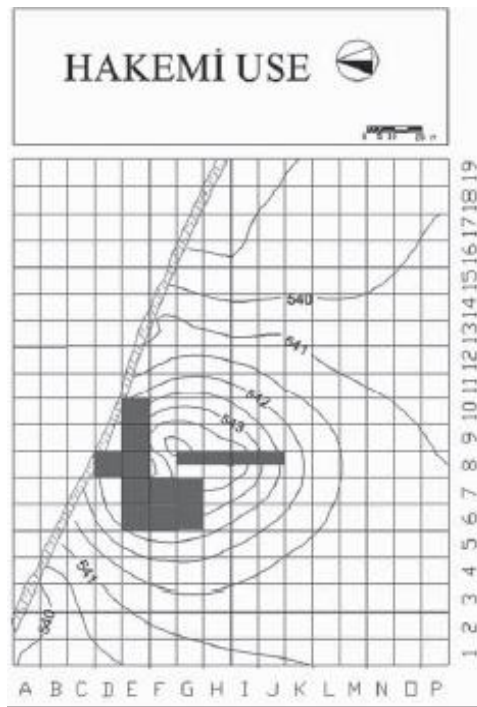
Levha 87: Salat Cami Yanı oval biçimli ocak

Levha 88: Salat Cami Yanı ateş çukuru

Levha 89: Hakemi Use yerleşiminin konumu

Levha 90: Hakemi Use topografik planı

Levha 91: Hakemi Use açmaların doğudan genel görünümü

Levha 92: Hakemi Use E8 açması Güneyden görünümü

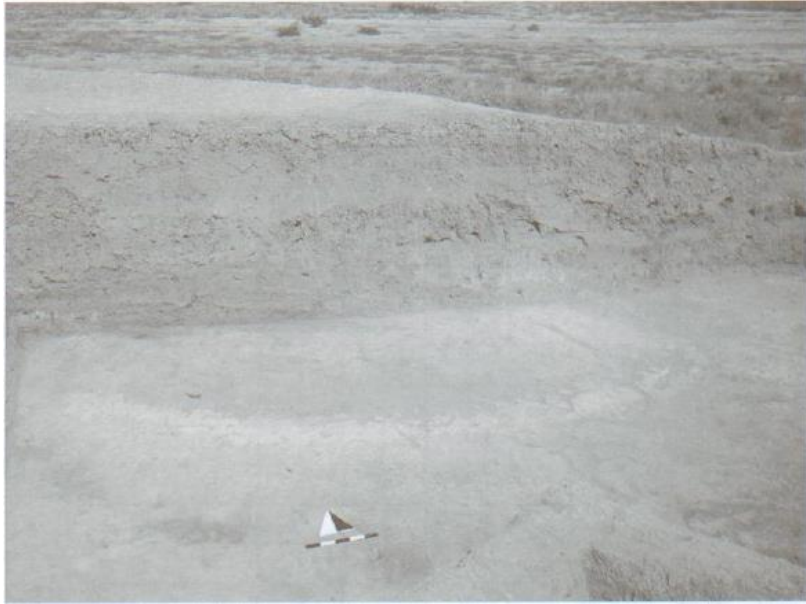

Levha 93: Hakemi Use E9 açması güneyden görünümü

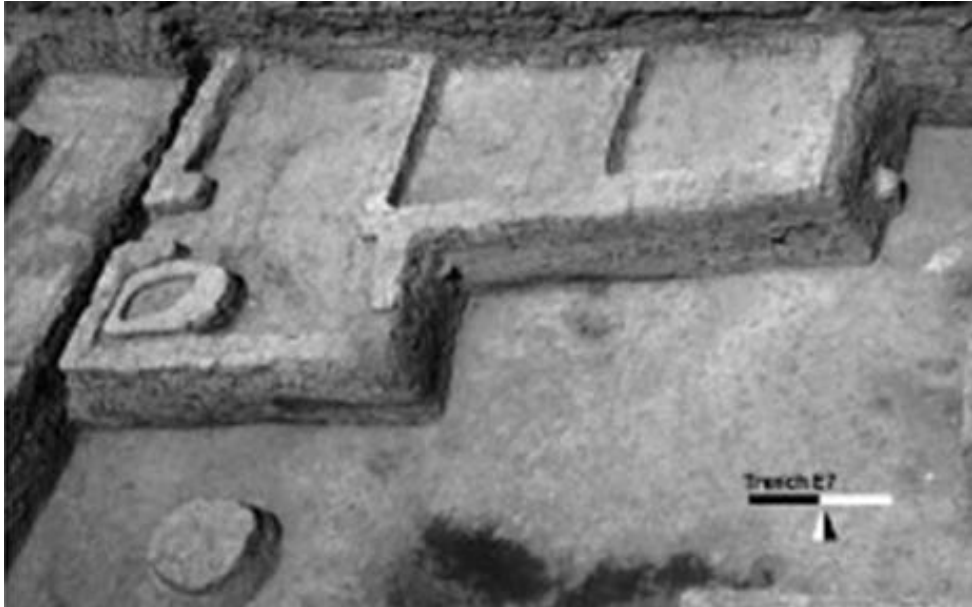
Levha 94: Hakemi Use E10 açmasında ortaya çıkarılan yuvarlak planlı yapı 3

Levha 95: Hakemi Use E7 açması yapı 4

Levha 96: Hakemi Use E9 açması yapı 7

Levha 97: Hakemi Use E7 açması yapı 12

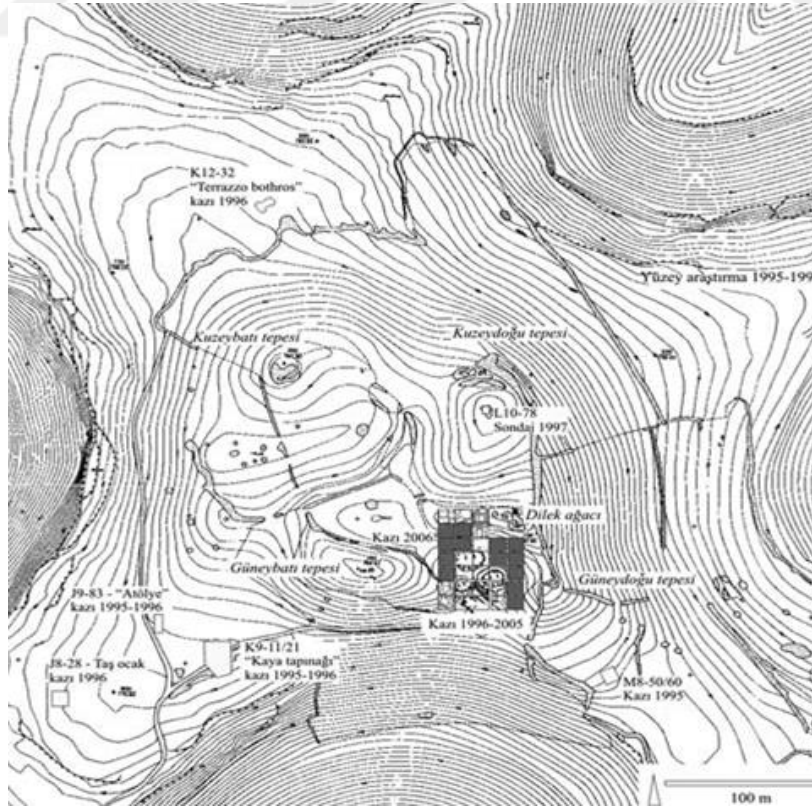
Levha 98: Hakemi Use E9 açması yapı 16

Levha 99: Hakemi Use E9 açması yapı 17 ve yapı 18

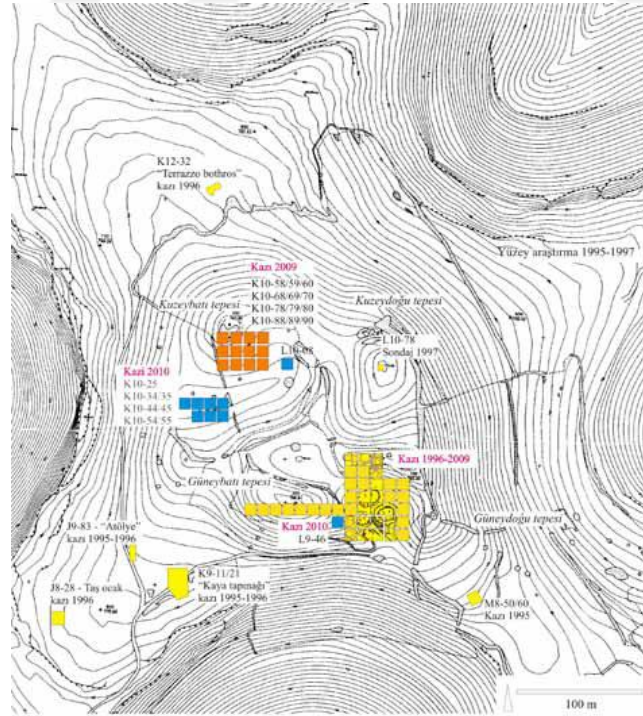
Levha 100: Kazılara başlamadan önce Göbekli Tepe'nin havadan görünümü

Levha 101: Göbekli Tepe'nin topografik planı

Levha 102: Göbekli Tepe'nin güney çukurluğunda bulunan ana kazı alanı

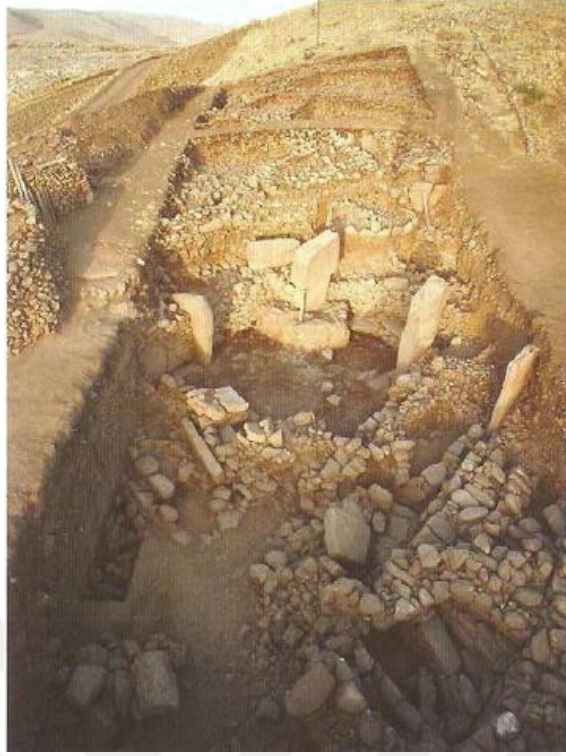
Levha 103: Göbekli Tepe, güney yamacı ve güneybatı tepesi kazı alanlarının şematik mimari planı

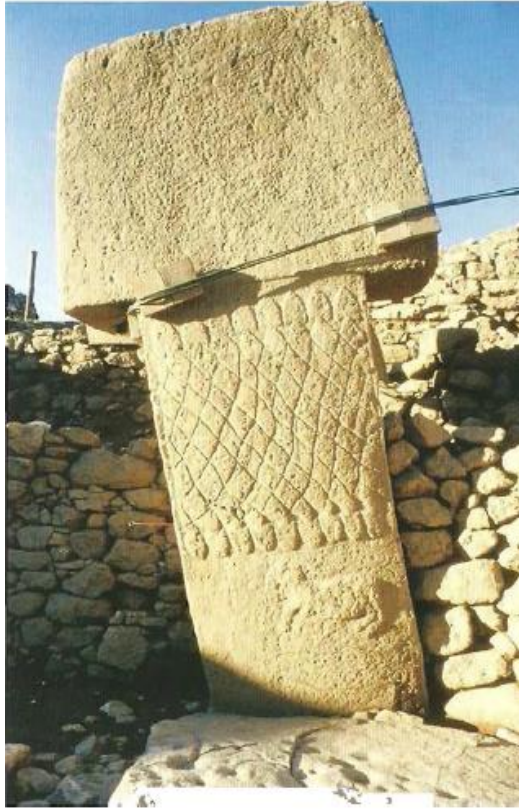
Levha 104: A-D yapıları çevresinde ana kaya kullanımına yönelik incelemelerin yapıldığı noktalar

Levha 105: Göbekli Tepe alanında yer alan T biçimli dikilitaşlar

Levha 106: Göbekli Tepe A Yapısı

Levha 107: Göbekli Tepe A Yapısı'nda ortaya çıkarılan 1 numaralı dikilitaş

Levha 108: Göbekli Tepe A Yapısı'nda ele geçen 2 numaralı dikilitaş

Levha 109: Göbekli Tepe A Yapısı'nda ele geçen 5 numaralı dikilitaş

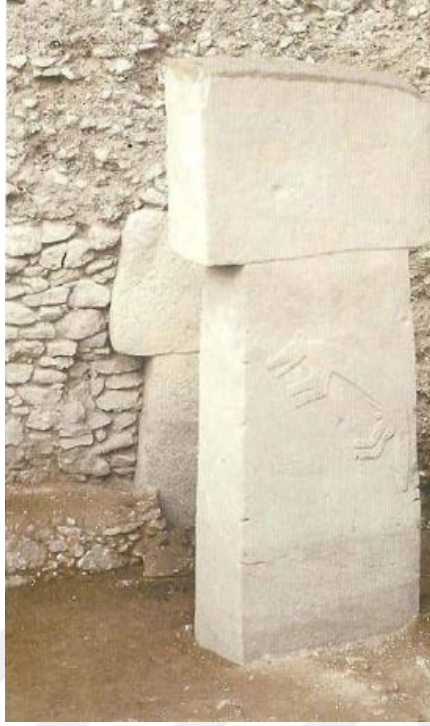

Levha 110: Göbekli Tepe B Yapısı

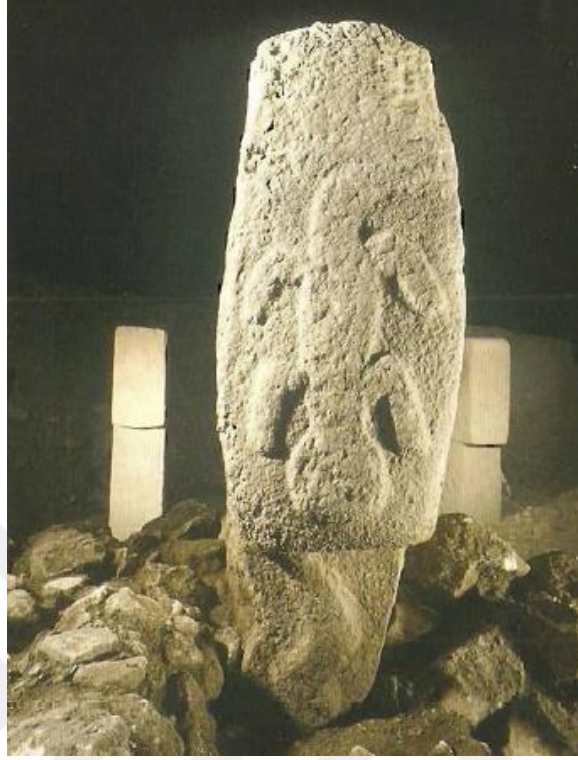
Levha 111: Göbekli Tepe B Yapısı dikilitaş 9

Levha 112: Göbekli Tepe B Yapısı dikilitaş 10

Levha 113: Göbekli Tepe B Yapısı 14 numaralı dikilitaş

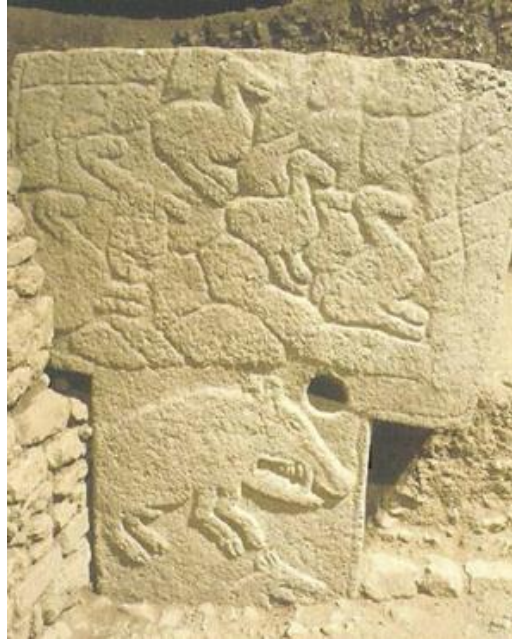
Levha 114: Göbekli Tepe B Yapısı 6 numaralı dikilitaş

Levha 115: Göbekli Tepe C Yapısı

Levha 116: Göbeklitepe C yapısı 26 numaralı dikilitaş

Levha 117: Göbeklitepe C yapısı 12 numaralı dikilitaş

Levha 118: Göbekli Tepe D Yapısı

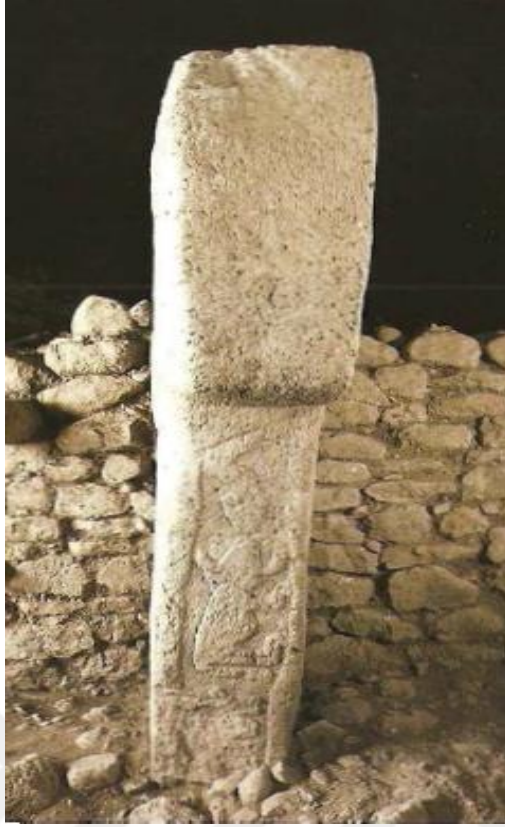
Levha 119: Göbekli Tepe D Yapısı merkezi dikilitaşlar

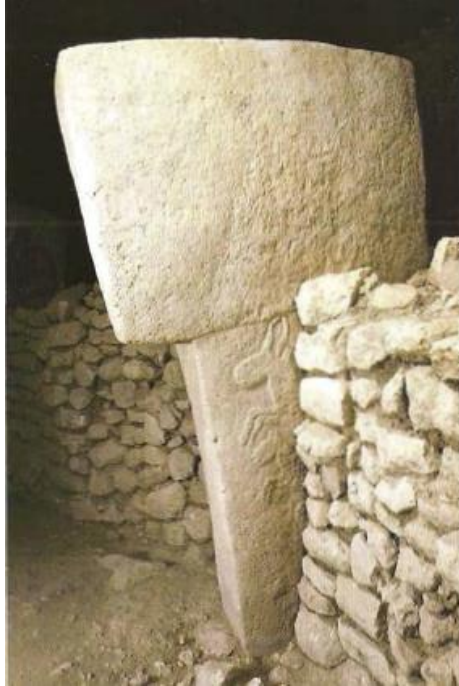
Levha 120: Göbekli Tepe D Yapısı 18 numaralı dikilitaş

Levha 121: Göbekli Tepe D Yapısı 33 numaralı dikilitaş

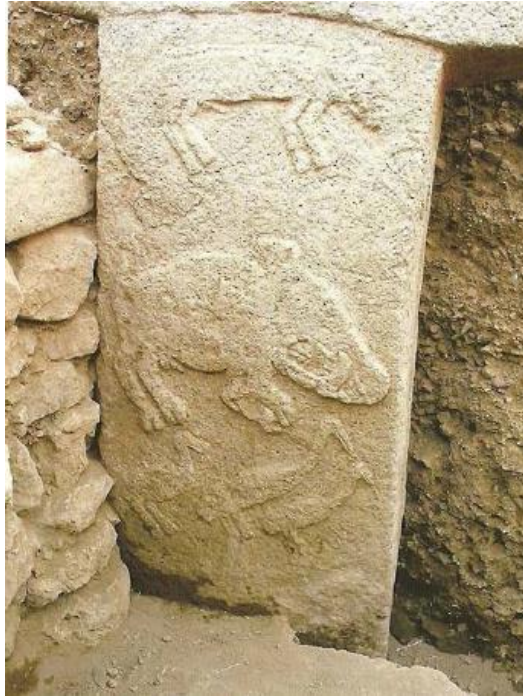
Levha 122: Göbekli Tepe 20 numaralı dikilitaş

Levha 123: Göbekli Tepe 21 numaralı dikilitaş

Levha 124: Göbekli Tepe 30 numaralı dikilitaş

Levha 125: Göbekli Tepe 38 numaralı dikilitaş

Levha 126: Göbekli Tepe E Yapısı

Levha 127: Göbekli Tepe E Yapısı'nda yer alan sarnıç benzeri oyuklar

Levha 128: Göbekli Tepe’de bulunan çukur yapı

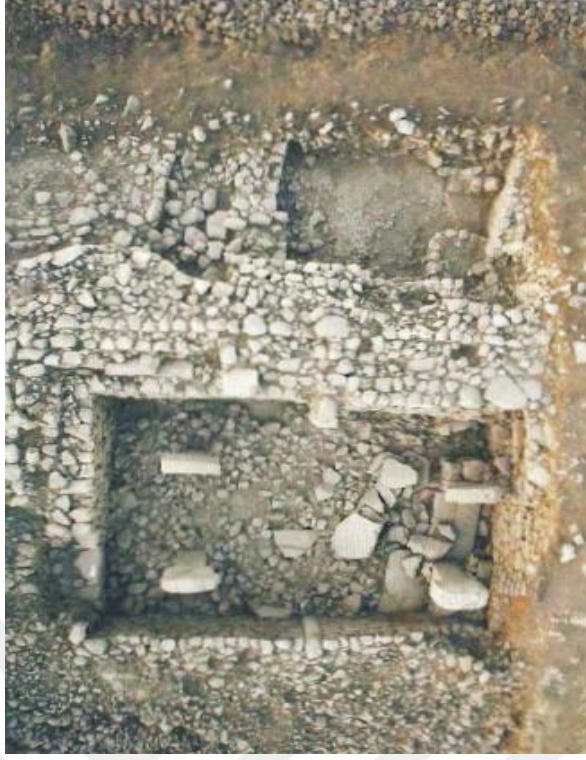
Levha 129: Göbekli Tepe’de bulunan domestik yapı

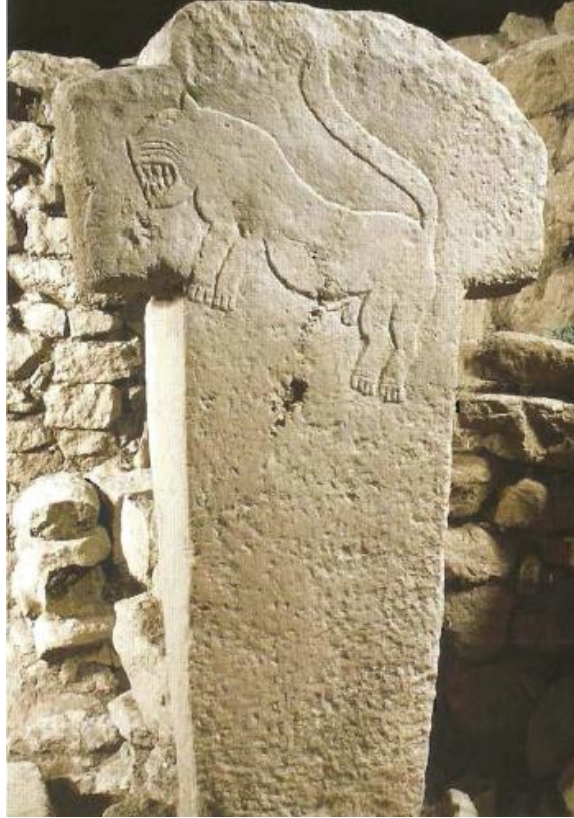
Levha 130: Göbekli Tepe F Yapısı

Levha 131: Göbekli Tepe 56 numaralı dikilitaş

Levha 132: Göbekli Tepe Aslanlı Yapı

Levha 133: Göbekli Tepe Aslanlı Yapı dikilitaş

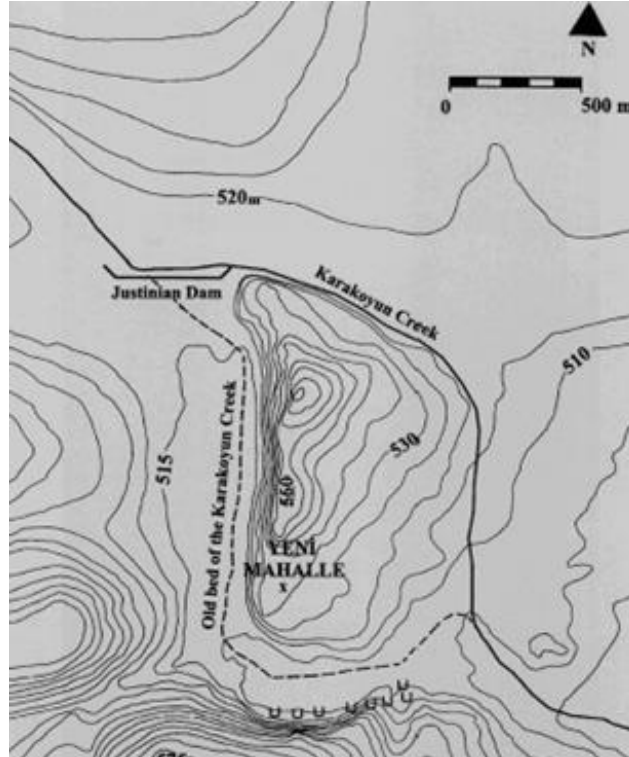
Levha 134: Göbekli Tepe kadın figürü

Levha 135: Göbekli Tepe kuzeybatısında ele geçen kapı eşik taşı

Levha 136: Urfa Kalesi, Balıklı Göl ve Yeni Mahalle'nin genel görünümü

Levha 137: Urfa eski kent merkezi haritası

Levha 138: Yeni Mahalle 1. Terazzo taban

Levha 139: Yeni Mahalle 2. Terazzo taban

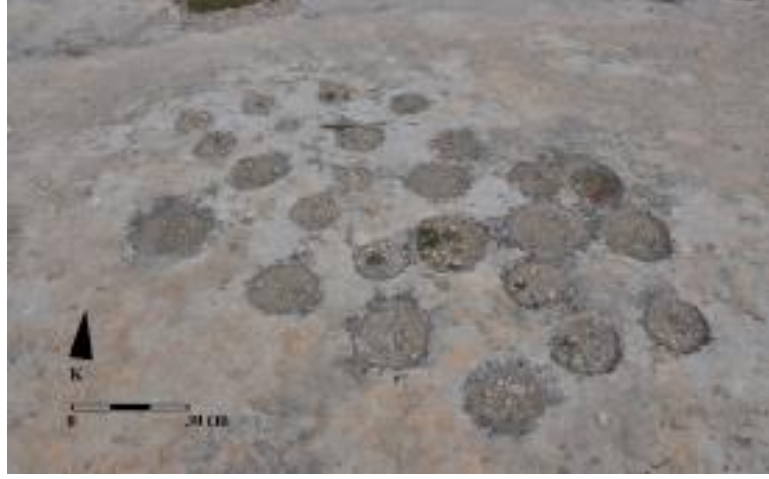

Levha 140: Yeni Mahalle alanında çıkarılan Urfa Heykeli

Levha 141: Başaran Höyük güneyden görünümü

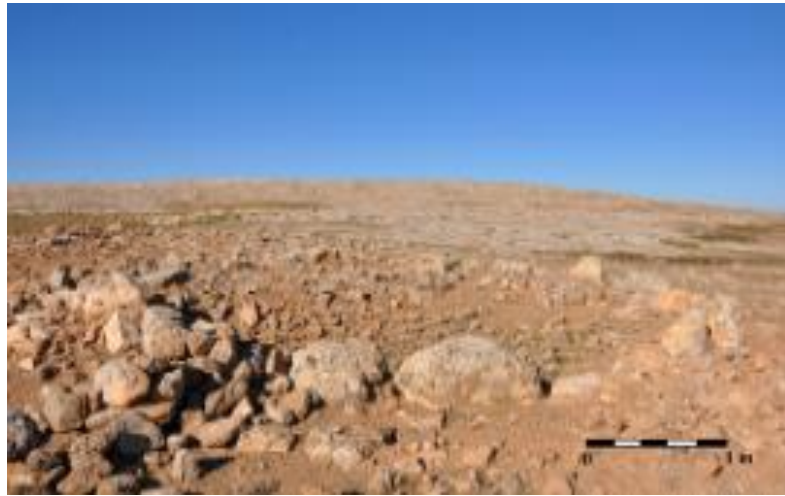

Levha 142: Başaran Höyük etrafında bulunan anakayaya oyulmuş küçük oyuk grupları

Levha 143: Başaran – Herzo Tepesi'nin güneybatıdan görünümü

Levha 144: Başaran – Herzo Tepesi'nde yer alan yuvarlak planlı yapı

Levha 145: Kocanizam Tepesi'nin kuzeyden görünümü

Levha 146: Kocanizam Tepesi'nde bulunan T şeklinde dikmetaş parçası

Levha 147: Karahan Tepe'nin konumu

Levha 148: Karahan Tepe Yerleşiminden 'T' biçimli dikilitaş buluntusu

Levha 149: Karahan Tepe’de bulunan daireysel oyuklar

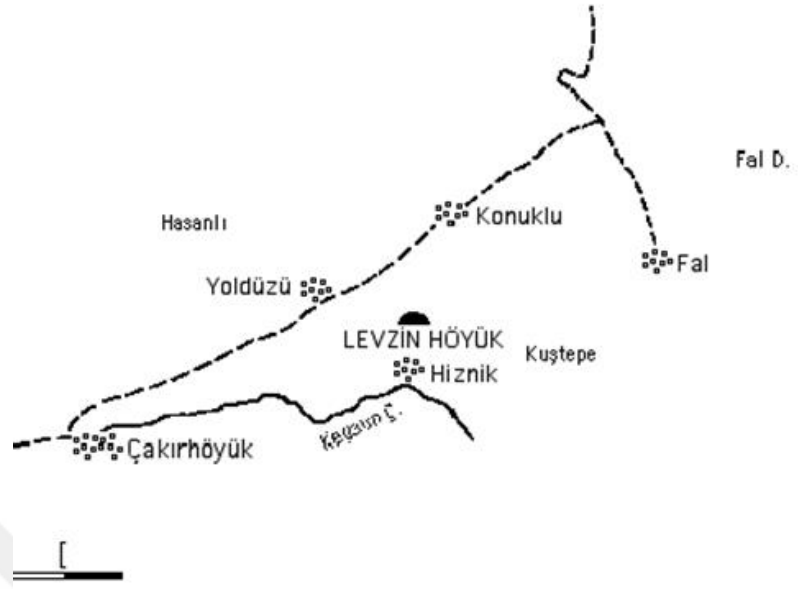
Levha 150: Karahan Tepe’de ele geçen yılan kabartmalı dikilitaş

Levha 151: Hamzan Tepe’de yer alan oyuklar

Levha 152: Hayaz Höyük konumu

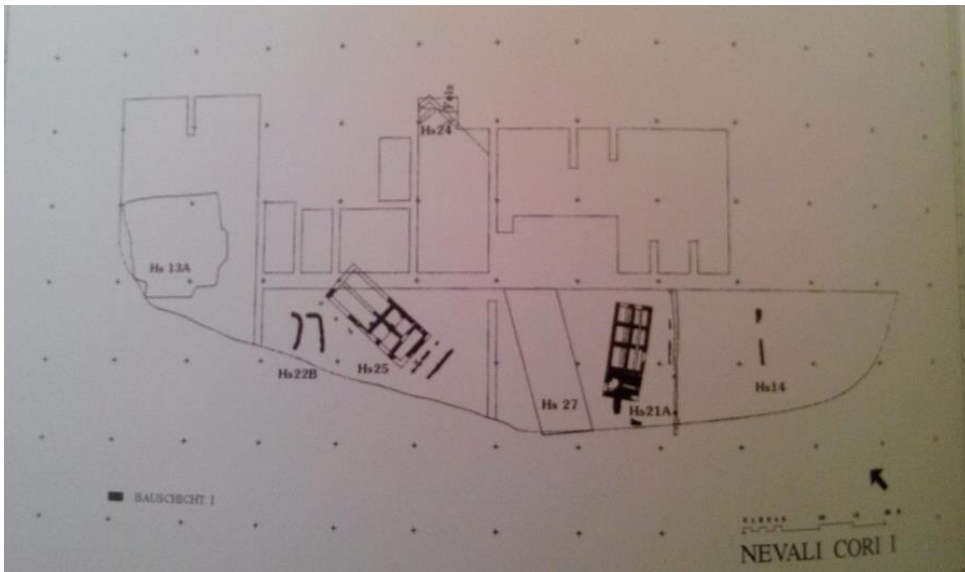
Levha 153: Levzin Höyük'ün konumu

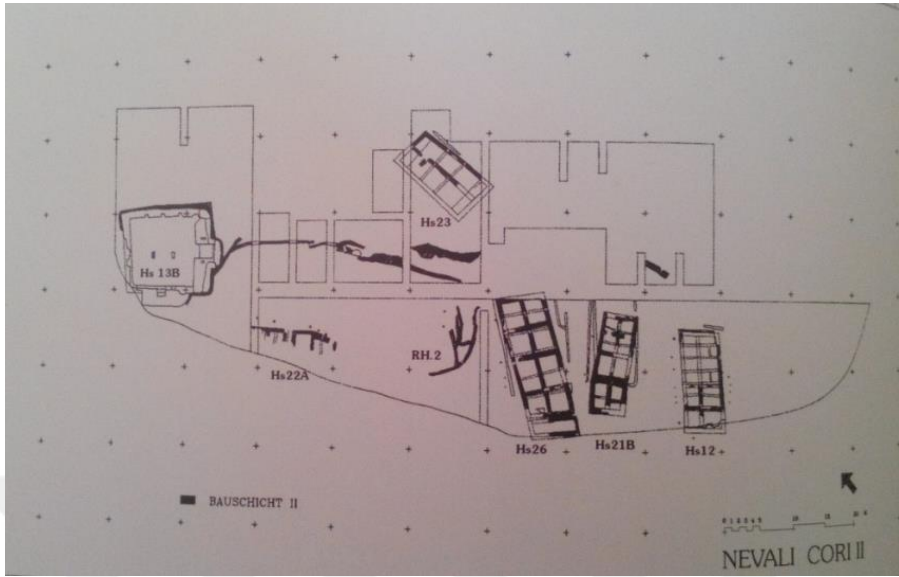
Levha 154: Nevalı Çori

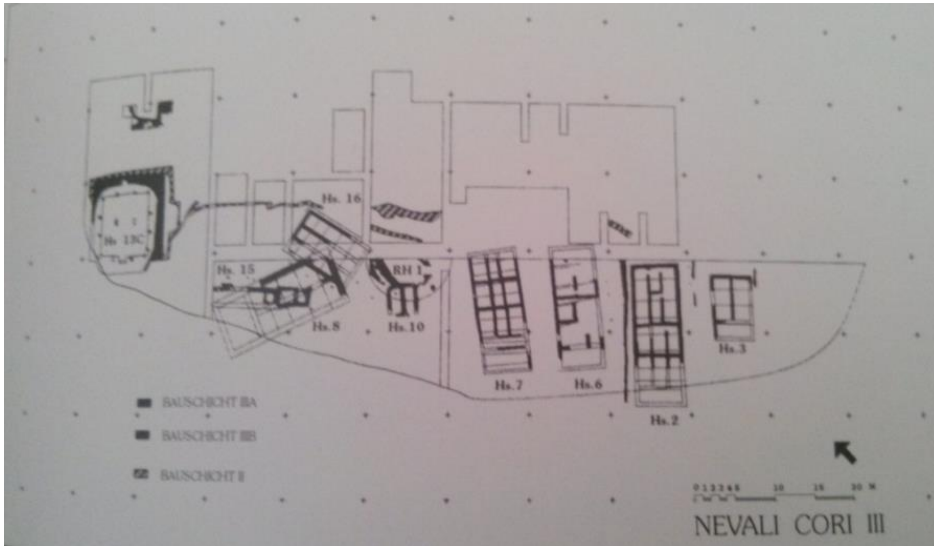
Levha 155: Nevalı Çori havadan fotoğrafı

Levha 156: Nevalı Çori tabaka 1

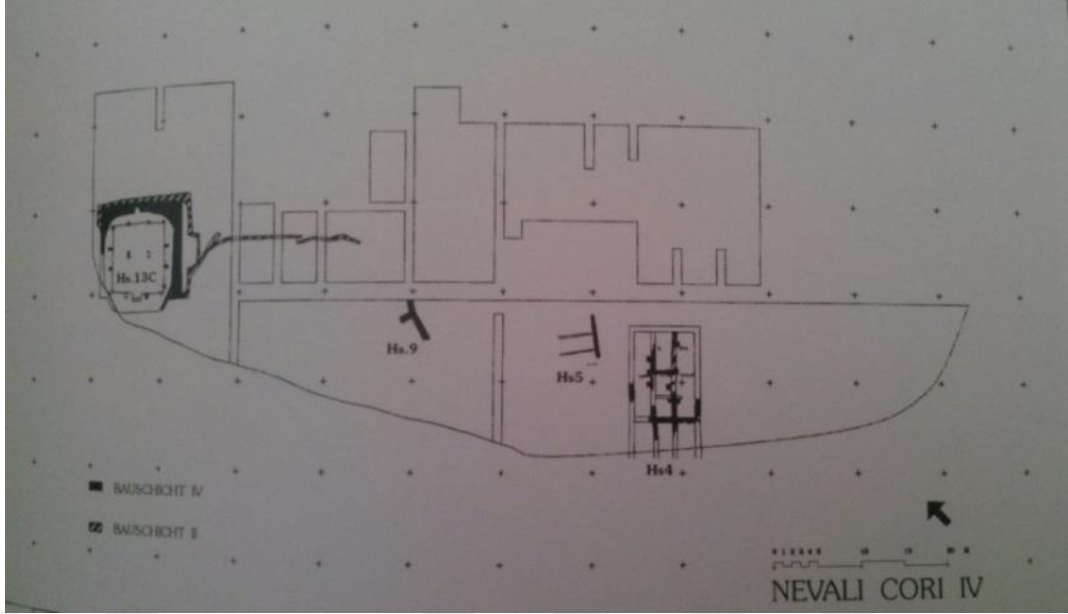

Levha 157: Nevali Çori tabaka 2

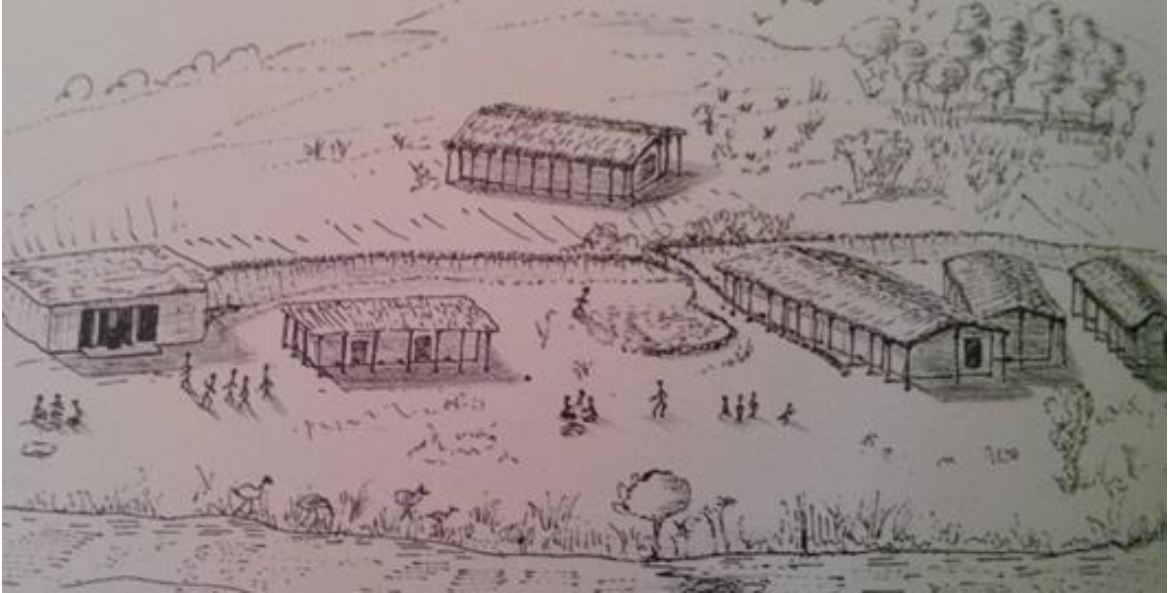

Levha 158: Nevali Çori 3A-B ve 2. Tabaka

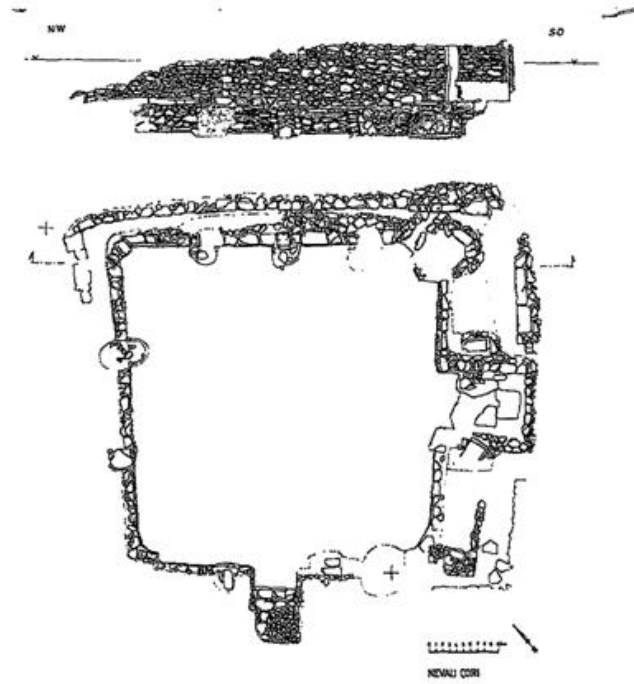
Levha 159: Nevali Çori tabaka 4

Levha 160: Nevali Çori tabaka 2 canlandırma resmi

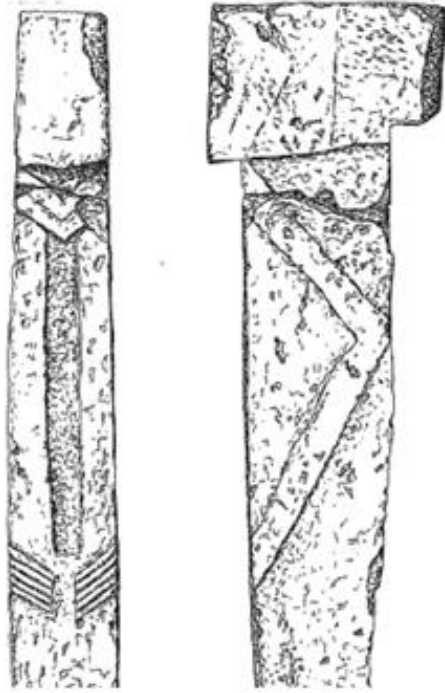
Levha 161: Kült Yapısı 2

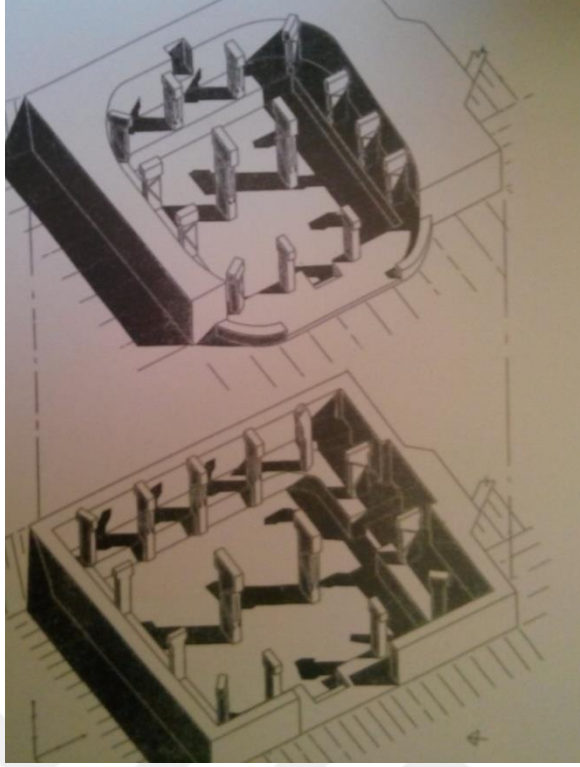
Levha 162: 2 numaralı kült yapının kuzeydoğu duvar yanından kroki planı

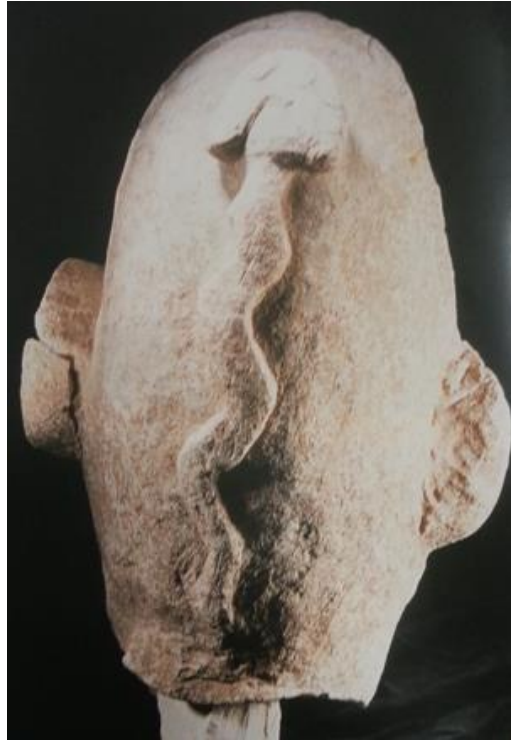
Levha 163: Kült Yapı 3

Levha 164: Nevalı Çori 3 numaralı kült yapısı paye 1

Levha 165: Nevalı Çori 2 ve 3 numaralı kült yapıların aksonometrik çizimi

Levha 166: Kireçtaşından yapılmış yılan betimlemeli baş

Levha 167: Nevali Çori'den ele geçen kireç taşı yontu

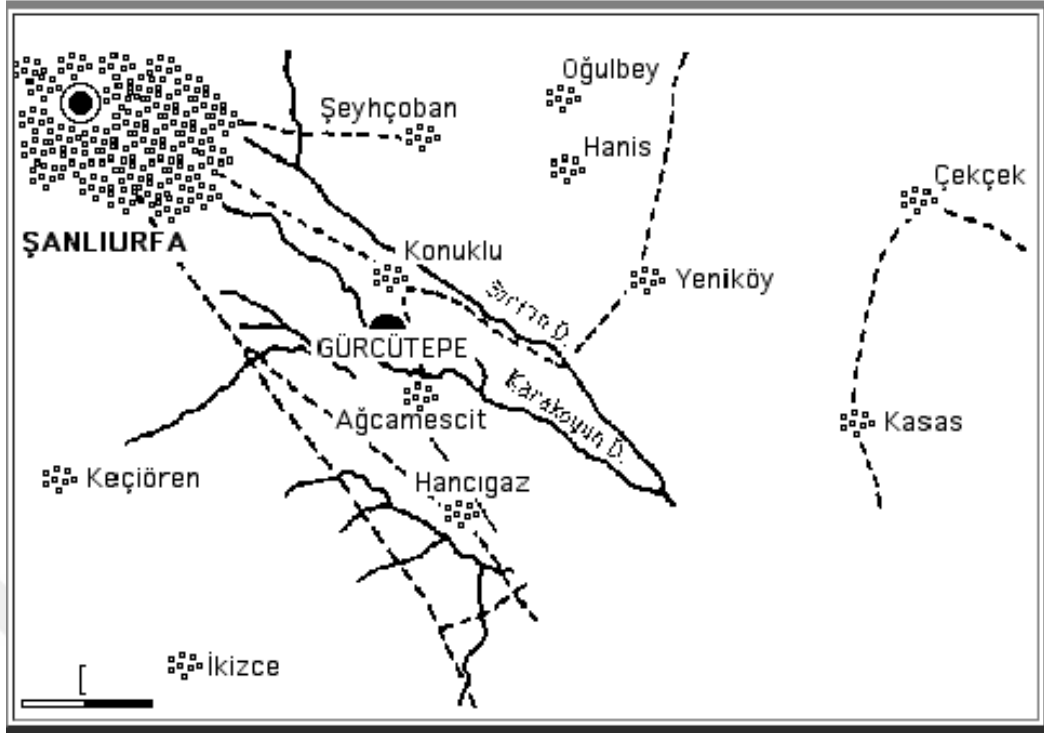
Levha 168: Kuş biçimli direk ve direğin rekonstrüksiyon çizimi

Levha 169: Bir kadına ait olduğu düşünülen heykelin baş kısmı

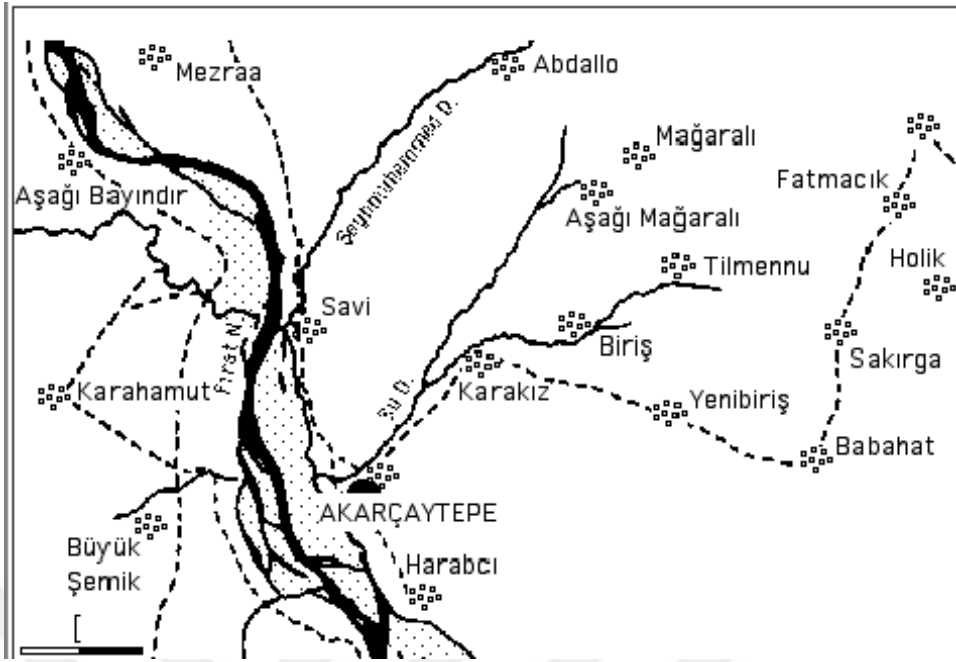
Levha 170: Nevali Çori kireçtaşı plaka

Levha 171: Gürcütepe'nin konumu

Levha 172: Gürcütepe II'de ortaya çıkarılan mimari buluntu

Levha 173: Akarçay Tepe'nin konumu

Levha 174: Akarçay Tepe N Yapısı

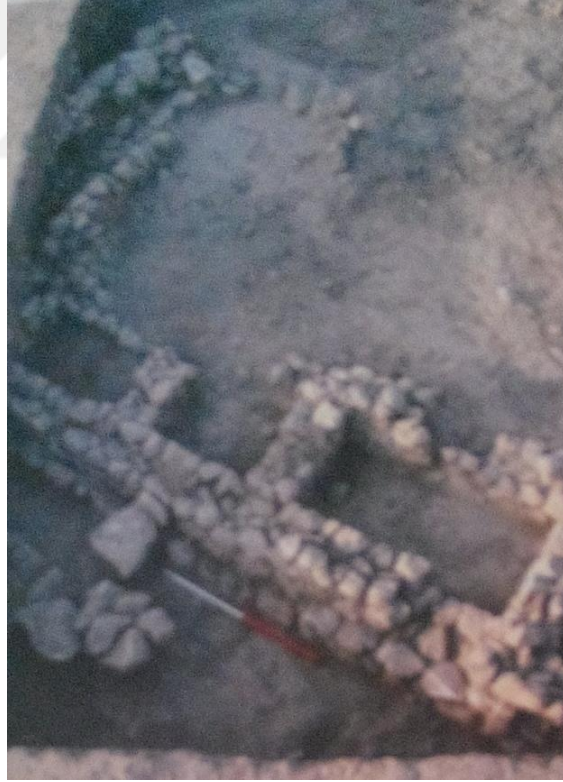
Levha 175: Akarçay Tepe M yapısı

Levha 176: Akarçay Tepe 8. ve 7. Tabakalar

Levha 177: Akarçay Tepe R yapısı

Levha 178: Akarçay Tepe Y yapısı

Levha 179: Akarçay Tepe K yapısı

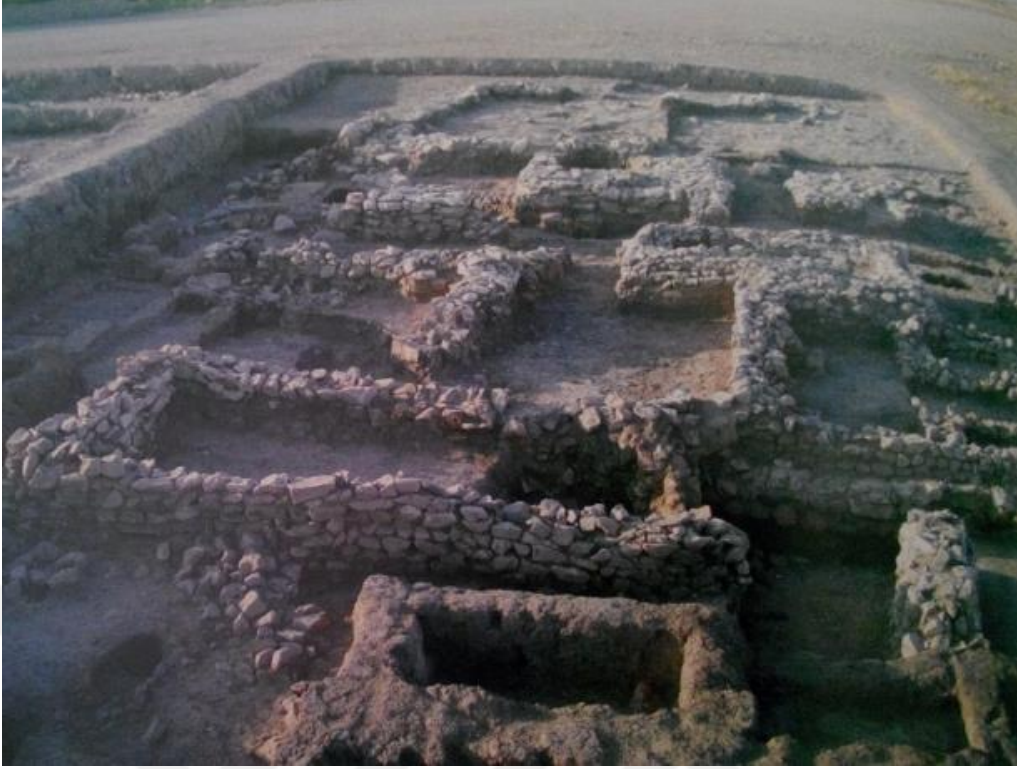
Levha 180: Akarçay Tepe BA yapısı

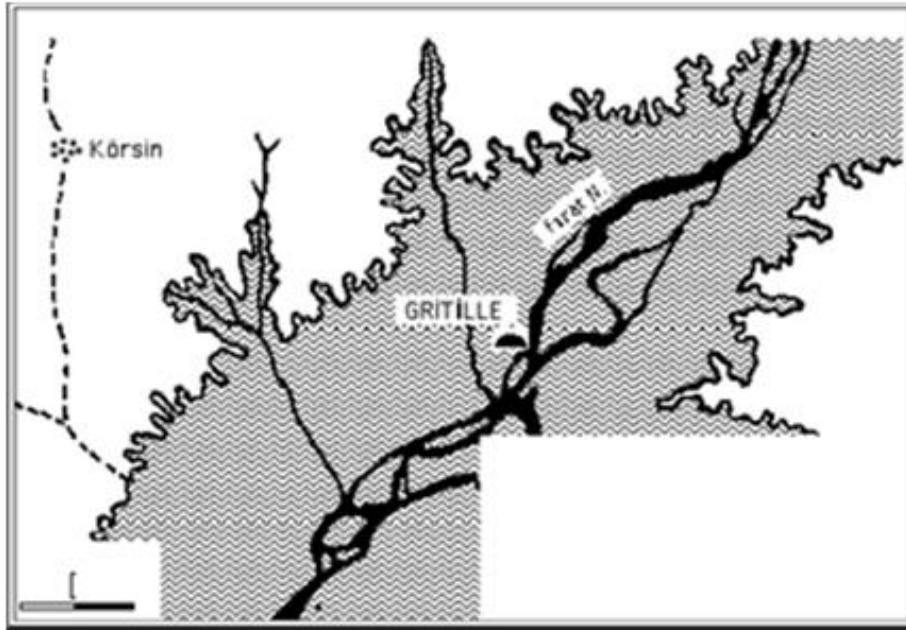
Levha 181: Akarçay Tepe BB yapısı

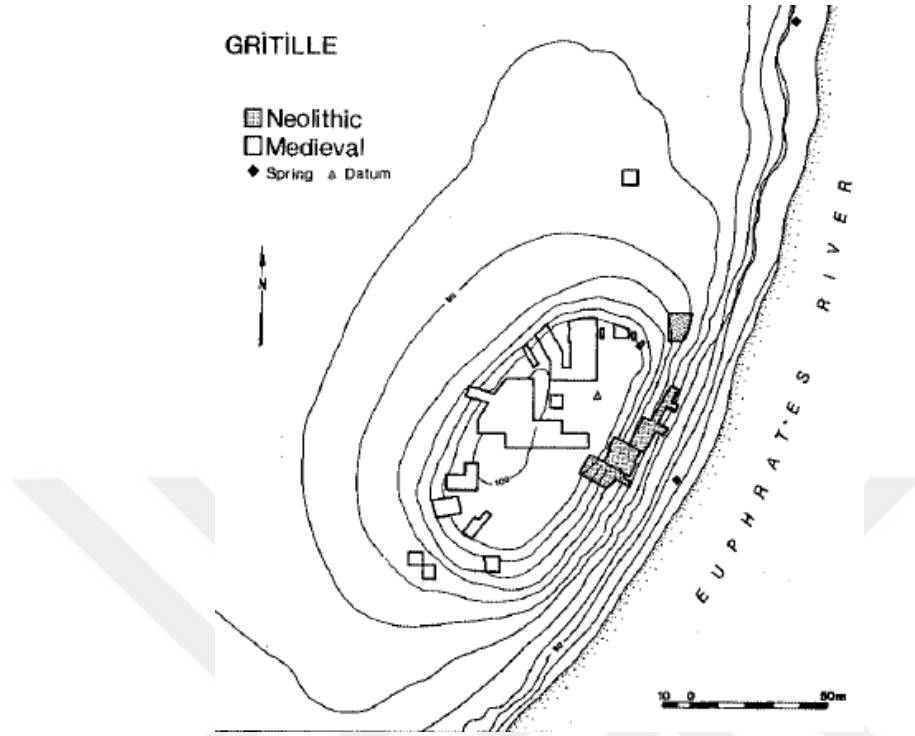
Levha 182: Akarçay Tepe, solda BA, üstte BB ve sağda K yapıları

Levha 183: Akarçay Tepe, çanak çömleksiz neolitik yapılar ve açık alanlar; kuzeyden güneye

Levha 184: Gritille Höyük konumu

Levha 185: Gritille Höyük planı ve 1984 yılında kazı çalışması yapılan alanlar

Levha 186: Mezraa Teleilat havadan görünümü

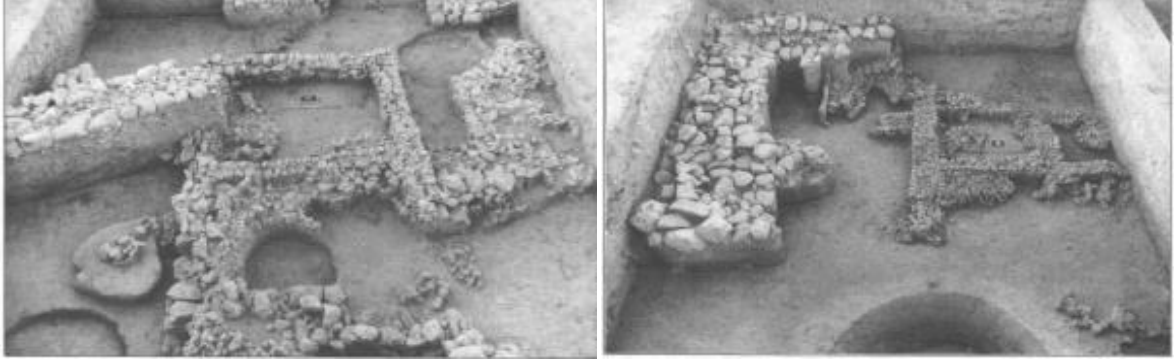

Levha 189: Mezraa Teleilat Geçiş evresi küllü alanlar ve kenarları kil sıvalı çukurlar

Levha 190: Mezraa Teleilat geçiş evresine ait tabanı küçük taşlarla döşeli söbemsî fırın

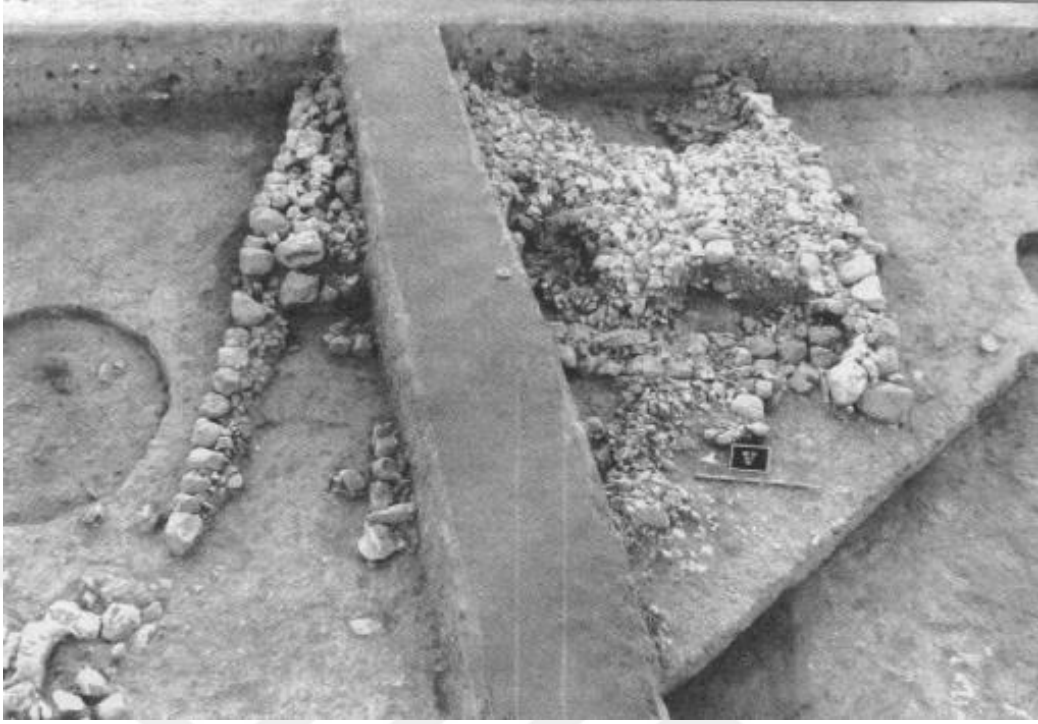

Levha 191: Mezraa Teleilat, solda AE ve sağda AD yapıları

Levha 192: Mezraa Teleilat AB yapısı

Levha 193: Mezraa Teleilat AV yapısı

Levha 194: Mezraa Teleilat AG yapısı

Levha 195: Mezraa Teleilat AH yapısı

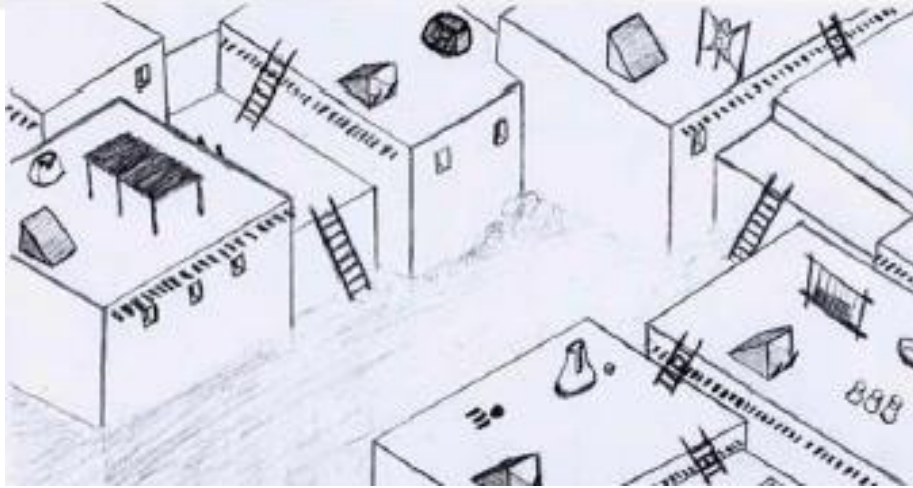
Levha 196: Mezraa Teleilat AY yapısı

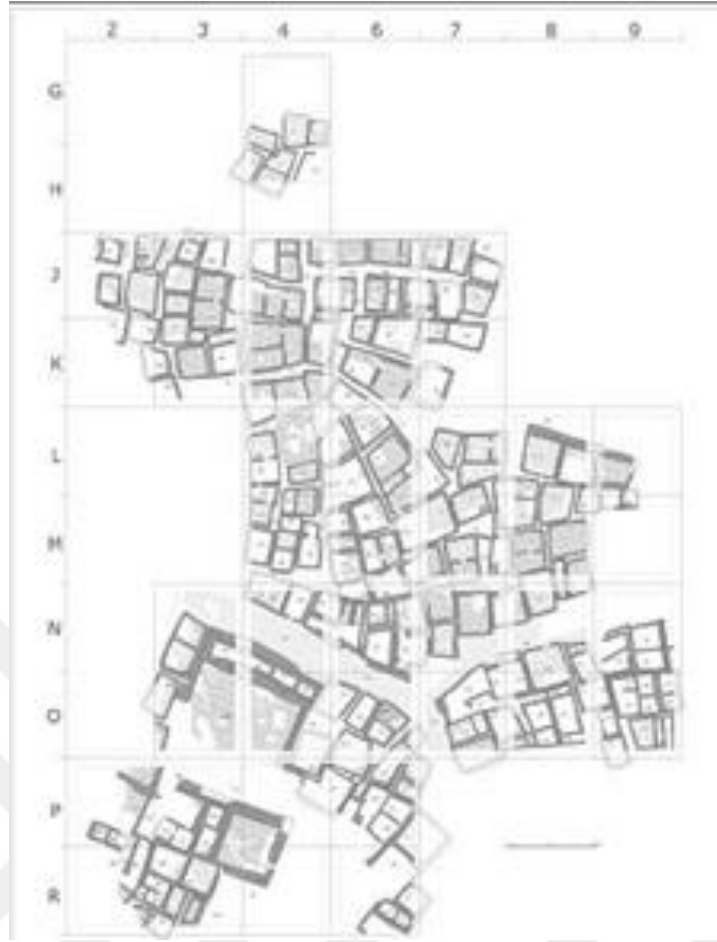
Levha 197: Mezraa Teleilat AY yapısında bulunan domuz iskeletleri

Levha 198: Mezraa Teleilat anıtsal çevre duvarı ve sağdaki ise duvarın derinliğini gösteren sondaj

Levha 199: Çatalhöyük Yerleşim Planı

Levha 200: Aşıklı Höyük Yerleşim Planı

Levha 201: Aşıklı Höyük HV Yapısı

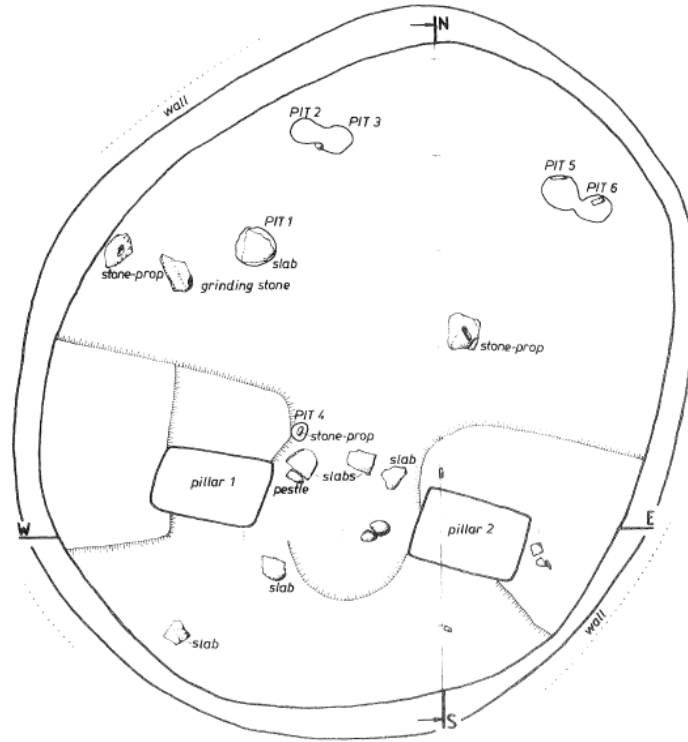
Levha 202: Aşıklı Höyük T Yapısı

Levha 203: Jerf el Ahmar genel görünümü

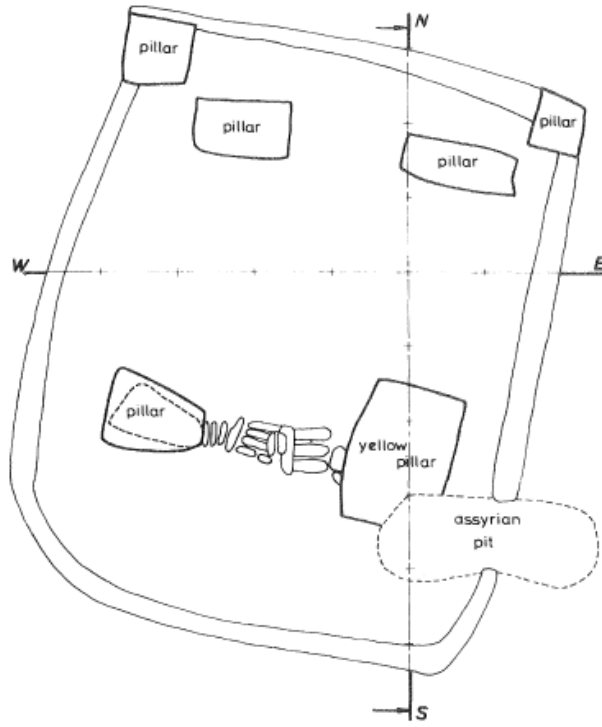

Levha 204: Jerf el Ahmar EA 53 yapısı

Levha 205: Nemrik'te yer alan yuvarlak planlı barmaklar

Levha 206: Nemrik'te yer alan dikdörtgene yakın planlı barmaklar

Levha 207: Abu Hureyra dikdörtgen planlı yapılar

Yerleşim Yeri / Yukarı Dicle Havzası	Çukur Taban	Temel Bilgisi	Duvar Yapı Bilgisi	Taban Harç Bilgisi	Terazzo	Duvar Harç Bilgisi	Ocak / Ateş Çukuru	Silo	Çatı Bilgisi	Dikilitaş	T Şekilli Dikilitaş	Farklı Mimari Öge	Mezar Bilgisi
Hallan Çemi	X	Taş	Taş Örgü, Çakıl Taş, Kum Taş	Kum-Alçı, Kum Taş		Çakıl Taş, Alçı	Ocak	X	Dal-Örgü			Platform, Tekne	
Çayönü	X			Kil-Suva					Dal-Örgü				Intramural
*Yuvarlak Plank Evre		Taş		Suva			Ocak		Dal-Örgü	X		Tekne, Platform, Seki	Intramural
*Kanal Evre		Taş	Taş, Karpış						Dal-Örgü	X		Tekne, Platform	Intramural
*Taş Döşemeli Evre		Taş		Taş	X		Ocak					Sunak Taş, Seki	Intramural
*Hücre Plank Evre			Taş, Karpış							X			Intramural
*Geniş Odak Evre		Taş	Taş, Karpış										
Körtük Tepe	X	Kil, Taş	Taş	Sıkıştırılmış Toprak, Çakıl Taş				X	Dal-Örgü				Intramural
Gusir Höyük	X	Taş		Dere taşı		Suva			Dal-Örgü	X		Seki, Tekne	
Hasankeyf Höyük	X	Taş	Taş	Kil		Kil		X	Dal-Örgü	X			Intramural
Bonculdu Tarla	X	Çakıl Taş	Taş	Kireç, Kil, Çakıl Taş	X			X		X		Platform	Intramural
Sumaki Höyük			Dal-Kamış				Ocak		Dal-Örgü				
Salat Cami Yanı			Karpış	Çakıl Taş			Ocak, Ateş Çukuru						Intramural
Hakemi Use		Kil	Karpış	Sıkıştırılmış Toprak, Taş, Çakıl Taş			Ocak	X					Intramural

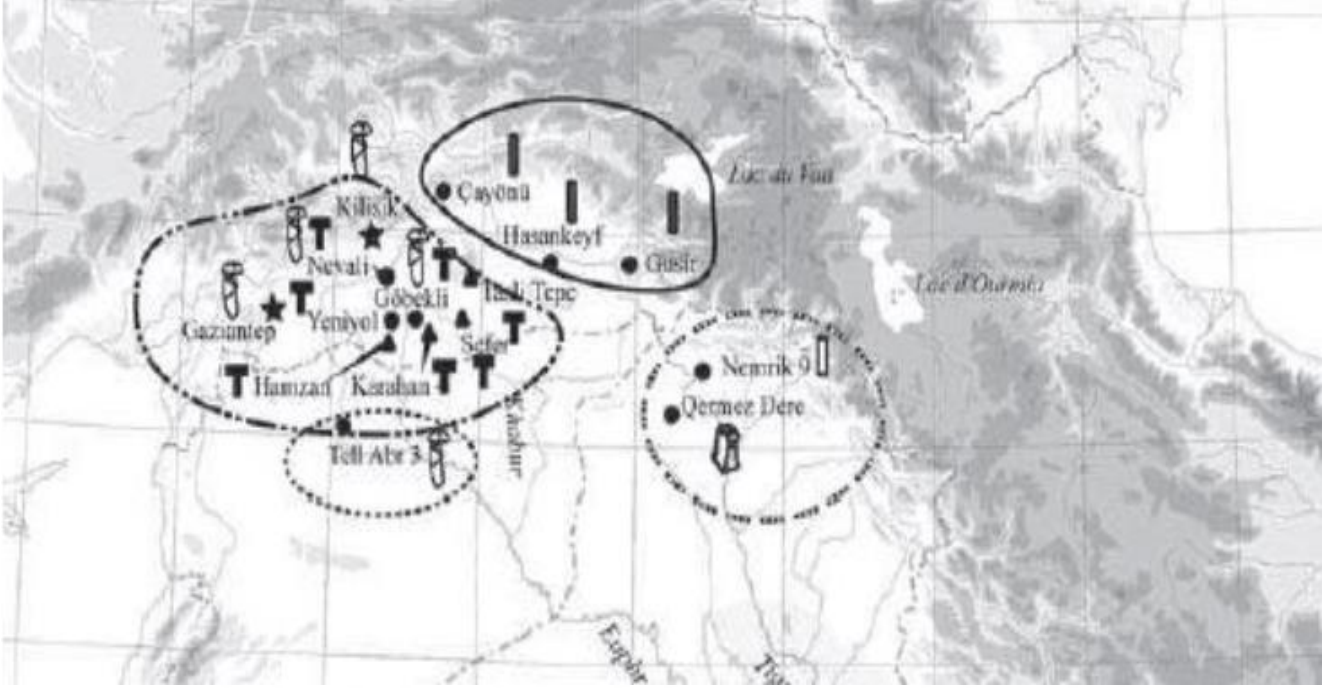
Levha 208: Yukarı Dicle Havzası yerleşimlerine genel bir bakış

Yerleşim Yeri / Orta Fırat ve Çevresi	Çukur Taban	Temel Bilgisi	Duvar Yapı Bilgisi	Taban Harç Bilgisi	Terazzo	Duvar Harç Bilgisi	Ocak / Ateş Çukuru	Silo	Çatı Bilgisi	Dikilitaş	T Şekilli Dikilitaş	Farklı Mimari Öge	Mezar Bilgisi
Göbekli Tepe	Taş	Taş	Taş		X						X(Bezemeli)	Platform, Tekne, Kapı Eşik Taşı, Seki	
Bahçk Göl Höyüğü/Yeni Mahalle					X					X		Höyük	
Başaran Höyük												Oyuk Çukurlar	
Başaran-Herzo Tepesi													
Kocanizam Tepesi											X		
Karahan Tepe											X(Bezemeli)	Oyuk Çukurlar	
Hamzan Tepe											X	Oyuk Çukurlar	
Hayaz Höyük													
Levzin Höyük							Ocak						
Nevalı Çori		Taş, Kireç Taşı	Kerpiç, Kireç Taşı	Taş Plaka, Sıva, Kıl, Kerpiç, Alçı	X	Çamur, Kıl	Ateş Çukuru, Ocak	X	Saz - Kıl		X(Bezemeli)	Pişirme Çukuru, Höyük, Seki	Intramural
Gürcütepe			Kerpiç	Çakıl Taşı			Ocak						
Akarçay Tepe		Taş	Kireç Taşı, Kerpiç	Sıva		Kıl, Sıva	Ateş Çukuru	X				Pişirme Çukuru	
Gritille Höyük		Taş	Kerpiç	Taş, Kıl			Ateş Çukuru	X					
Mezraa Teleilat		Taş	Kerpiç, Taş	Kıl, Taş Dolgu			Ocak	X	Dal-Örgü				

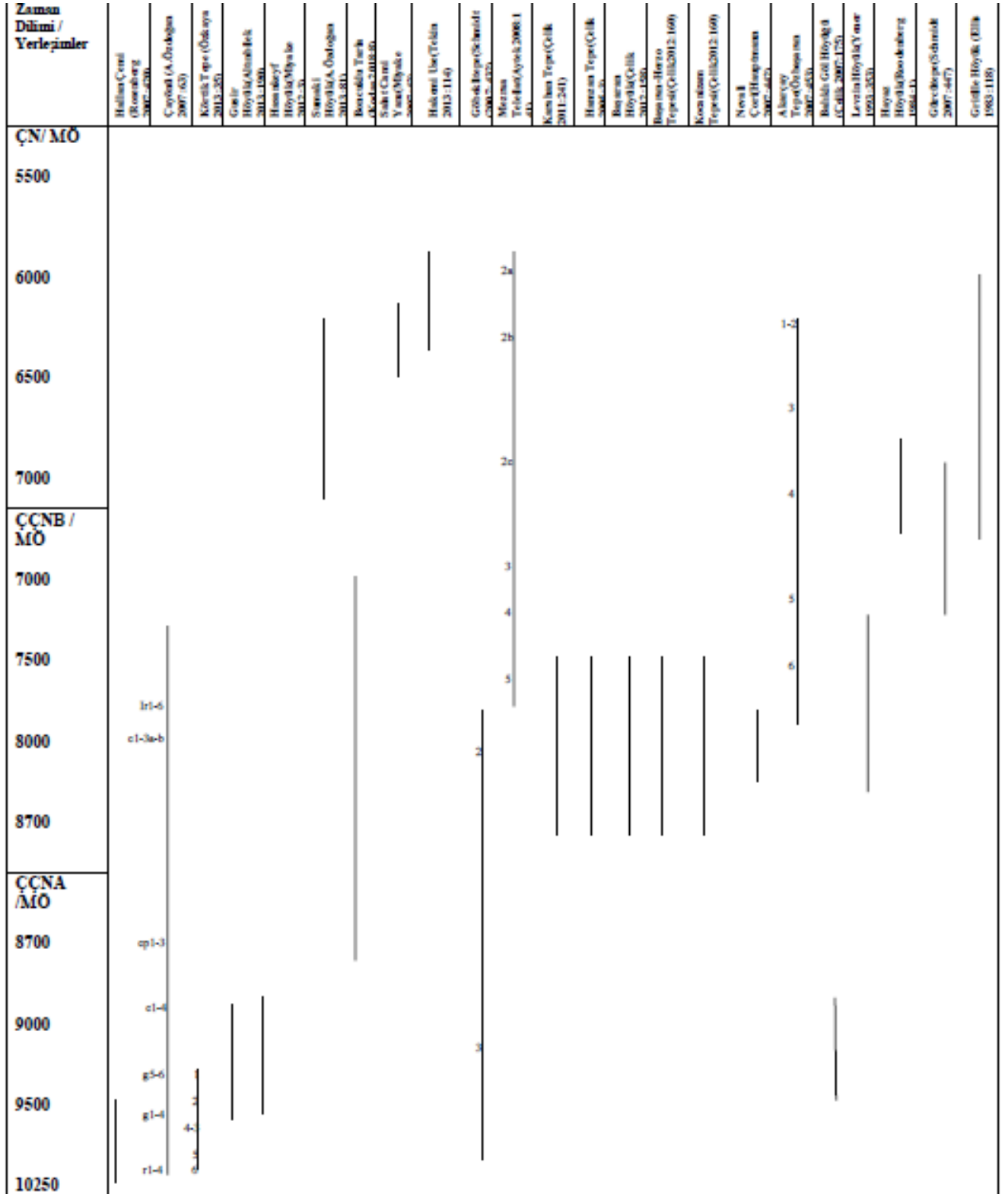
Levha 209: Orta Fırat ve çevresi yerleşimlerine genel bir bakış

	Hallan Çemsi								
	Çayönü								
	Çayönü Dini Yapılar								
	Körtiktepe								
	Göbeklitepe								
	Hasankeyf Höyük								
	Mezraa Tekeilat								
	Akarçay Tepe								
	Gusir Höyük								
	Gritille Höyük								
	Nevalı Çori Dini Yapılar								
	Hakemi Use								
	Salat Cami Yarı								
	Epipaleolitik - PPNA								
	Geç PPNA Erken PPNB								
	PPNB								
	Geç PPNB - PN								
	PN								

Levha 210: Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki yerleşimlerin mimari aşaması

Levha 211: Yukarı Dicle Havzası ile Orta Fırat ve çevresinde bulunan dikilitaşlar

Levha 212: Yerleşmelerin Kronolojik Sıralaması

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Uğur Sucu

Uyruğu: T.C.

Doğum Yeri ve Tarihi: Diyarbakır – 28.08.1987

Telefon:

Faks:

E-Mail: arkeolog.ugur@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Adı, İlçe, İl	Bitirme Yılı
Lise	: 80.Yıl Cumhuriyet Lisesi, Merkez, Diyarbakır	2005
Üniversite	: Dicle Üniversitesi, Merkez, Diyarbakır	2015

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görevi
2012	Körtik Tepe Kazısı	Arkeoloji Öğrencisi
2014	Zerzevan Kalesi Kazısı	Arkeoloji Öğrencisi
2015	Zerzevan Kalesi Kazısı	Arkeolog
2016	Zerzevan Kalesi Kazısı	Arkeolog

UZMANLIK ALANI

Arkeoloji

YABANCI DİLLER

İngilizce